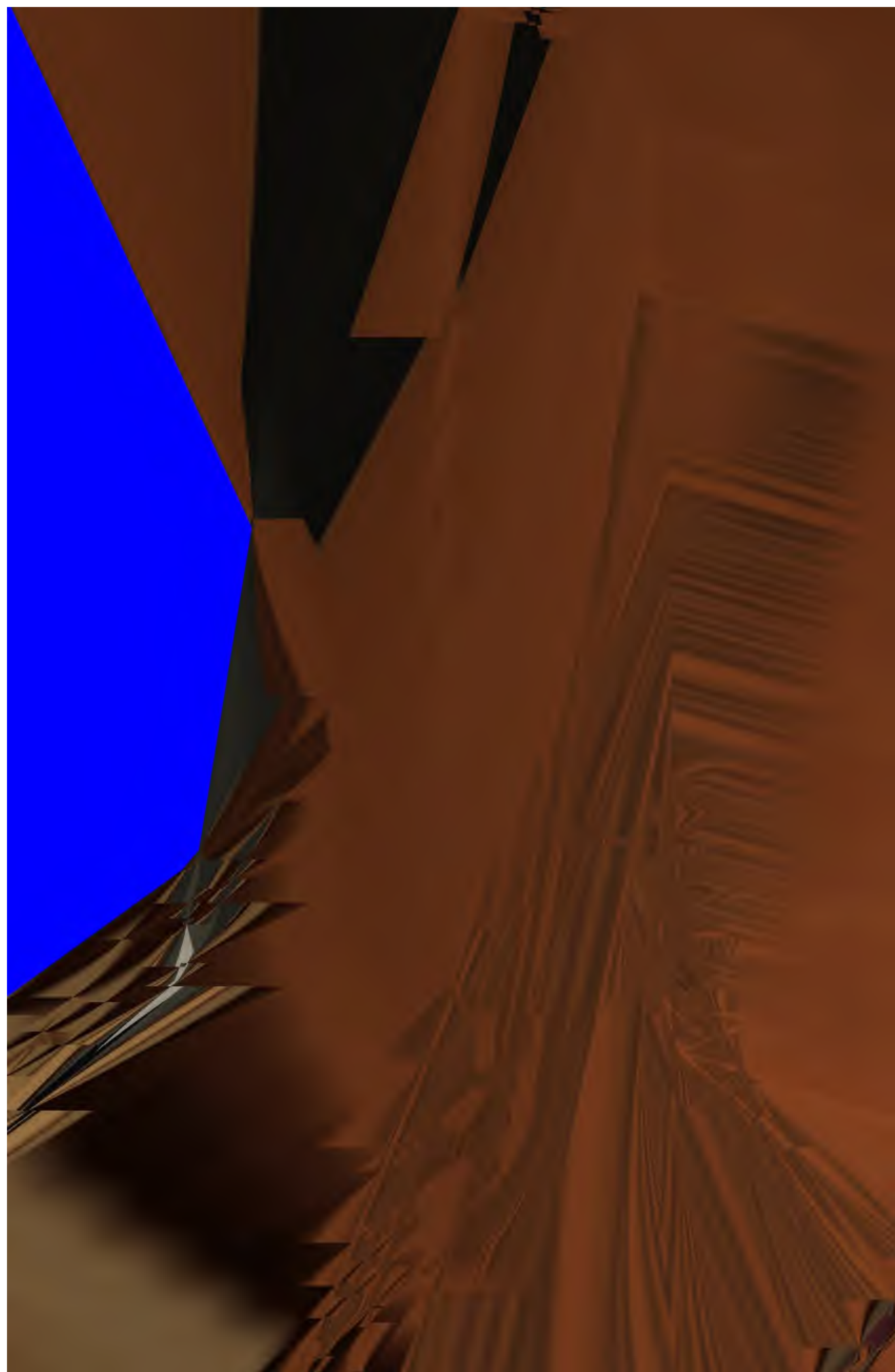
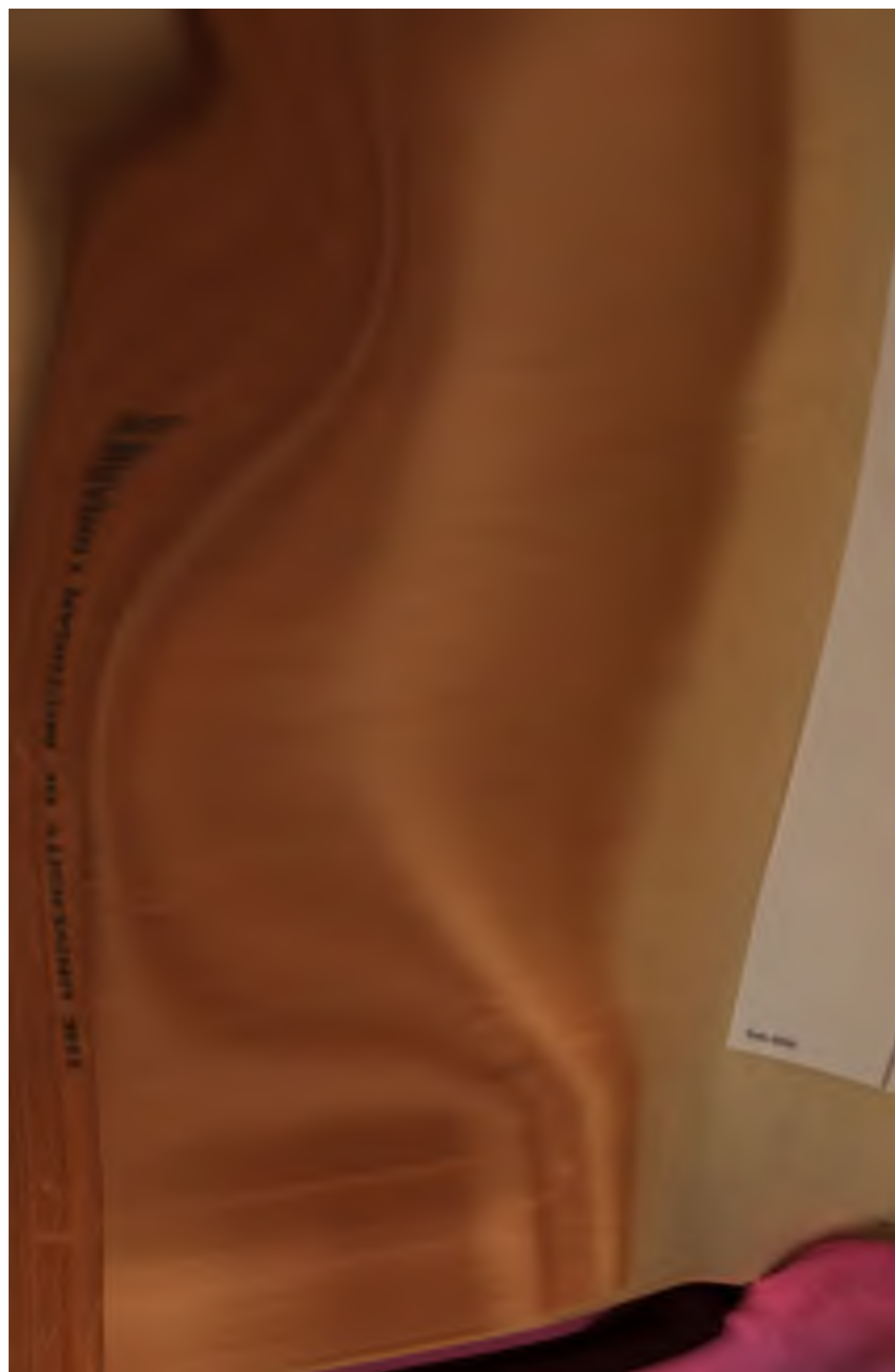

3 9015 06267 8589
UNIVERSITY OF MICHIGAN

MAGYARORSZÁG

HELYRAJZI TÖRTÉNETE

FŐ TEKINTETTEL AZ EGYHÁZI INTÉZETEKRE

VAGYIS

A NEVEZETESB VÁROSOK, HELYSÉGEK, S AZOKBAN LÉTEZETT EGYHÁZI INTÉZETEK, PÜSPÖKMEGYÉK SZERINT

RENDEZVE

ÍRTA

RUPP JAKAB.

KIADTA A M. TUD. AKAD. TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

HARMADIK KÖTET.

A BÁCSIVAL TÖRV. EGYESITETT KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE.

BUDAPEST.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.
1876.

Ára [illegible] frt 80 kr.

A m. t. Akadémia

Történelmi Bizottsága kiadványai.

Kaphatók saját kiadóhivatalában (Akadémia épületében) és minden könyvárusnál.

Actes et Documents pour servir à l'histoire de l'Alliance de **George Rákóczy,** Prince de Transylvanie, avec les Français et les Suédois dans la Guerre de Trente ans. Par Ordre de l'Académie des Sciences hongroise publiés par A. Szilágyi. Membre de l'Académie hongroise. 1874. In 8. VI-491 pag. . . . . 5 frt 60 kr.

Levéltár (magyar). A régibb magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Történeti Bizottsága. I. kötet 400 magyar levél a XVI. századból 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. 9 kőirató táblával 1861. 8-rét. XX és 424 lap . . . . 1 frt 20

II. Rákóczy Ferencz levéltára (*Archivum Rákóczianum*) bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága. 8-adrét.

I. Osztály. Had- és Belügy.

I—III. kötet. II. Rákóczy Ferencz fejedelem levéleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703—1712. Közli Thaly Kálmán. (I. 1873. XXVIII és 688 lap. — II. 1873. 580 lap. — III. 1874. X és 737 lap). Egy-egy kötet. . . . . 3 frt

IV. kötet. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczy fejedelemhez. 1704—1712. Az eredeti kéziratokból s tüzes jegyzetekkel közli Thaly Kálmán. 1875. XII. és 764 lap . . . . 3 frt 60

II. Osztály. Diplomatia.

I. II. kötet. Angol diplomatiai iratok II. Rákóczy Ferencz korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. (I. 1872. XII. és 520 lap. — II. 642 lap.) Egy-egy kötet . . . . 2 frt

Rákóczy György (A két) fejedelem családi levelezése. A m. tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkesztő Szilágyi Sándor. Két fényvéseti hasonmással. (Külön lenyomata a Tört. Emlékek I. oszt. 24. kötetének.) 1875. 8-rét 644 lap . . . . . . 3 frt.

II. Rákóczy György és az európai diplomatia. A m. t. Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából kiadja Szilágyi Sándor. (Külön lenyomata a Tört. Emlékek I. oszt. 23. kötetének). 1875. 8-rét VII. és 740 lap . . . . 3 frt.

Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Kiadja a magyar tudományos Akadémia Történelmi bizottsága. **Első osztály: Okmánytár.** Szerkesztők: **Sziládi Áron és Szilágyi Sándor.** 1863—1873. 8-rét.

I—IX. kötet. (I. kötet XXX és 438 lap. — II. kötet 480 lap. — III. kötet VIII és 481 lap. IV. kötet 322 lap. — V. kötet 530 lap. — VI. kötet 515 lap. — VIII. kötet 482 lap. — VIII. kötet 520 lap. — IX. kötet 445 lap.

A kilencz kötet együtt megrendelve 15 frt. Kötetenkint . 2 frt.

Sziládi Á. és Szilágyi S. Név- és tárgymutató a „Török-magyarkori Államokmánytár" I—VII. köteteihez. 1875. 8-r. 82 lap 60 krajczár.

Magyar Történelmi Emlékek. (*Monumenta Hungariae Historica*). Kiadja a magyar tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. **I. osztály: Okmánytárak.** (*Diplomataria.*) I—XV. XVII—XXIV. kötet. 1857—1875. 8-rét. (A XVI. kötet sajtó alatt.) Ára az eddig megjelent 23 kötetnek együtt megrendelve 40 frt. Tartalom:

Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból (1441—1552). Összeszedte és lemásolta Hatvani (Horváth) Mihály. I—IV. kötet. (*Monum. Diplom. 1—4 köt.*) 1857—59. 89½ ív . . . . 8 frt.

MAGYARORSZÁG

HELYRAJZI TÖRTÉNETE

RUPP JAKABTÓL.

~~~~~~

III. KÖTET.

A BÁCSIVAL TÖRV. EGYESITETT KALOCSAI FÖEGYHÁZMEGYE.
~~~~~~

Pesti könyvnyomda-részvény-társulat. (Hold-utcza 4. sz.)

MAGYARORSZÁG

HELYRAJZI TÖRTÉNETE

FŐ TEKINTETTEL AZ EGYHÁZI INTÉZETEKRE

VAGYIS

A NEVEZETESB VÁROSOK, HELYSÉGEK, S AZOKBAN LÉTEZETT EGYHÁZI INTÉZETEK,

PÜSPÖKMEGYÉK SZERINT RENDEZVE.

ÍRTA

RUPP JAKAB.

KIADTA A. M. TUD. AKAD. TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

HARMADIK KÖTET.

A BÁCSIVAL TÖRV. EGYESITETT KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE.

BUDAPEST:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

1876.

ELŐSZÓ.

„Magyarország helyrajzi történelme“ czímü művemnek harmadik vagyis utolsó részét, mely a kalocsai érsekséget s a joghatósága alá tartozó püspökségeket foglalja magában, részint a magyar kir. tud. akadémia kivánsága folytán, részint más közbejött akadályok miatt beállott némi halasztás után most már a közhasználatnak ezennel átadom.

A mi e résznek tartalmát és szerkezetét illeti, jónak láttam, az előbbi részekben követett eljárásomnak megfelelőleg, a magy. kir. kamarai levéltárból meritett adatokat történetiróink buvárkodásának eredményével kiegésziteni, hogy ekként a még

nem ismert anyag napfényre jőjjön, az ismeretes emlékezete pedig felfrissüljön.

A görög-katholikus püspökségekre, kellő adatok hiánya miatt, nem terjeszkedhettem ki; az erdélyi püspökség mellett azonban megemlékeztem a most már egyesült Moldva-Oláhországban s részben Erdély területén hajdan virágzott milkói és argyasi püspökségekről.

További adalékul művem végén következnek a munka közben gyüjtött adatok több egyházmegye területén fekvő helyről, templomról, zárdáról s egyébb egyházi intézetről. Igaz ugyan, hogy itt még sokat lehetne pótolni; de minthogy a főbb egyházi intézetek művemben ugy is teljesen felölelvék — adatok hiányában — a kevésbbé fontosakat s az alig ismerteket mellőznöm lehetett, sőt kellett is.

E néhány felvilágositó megjegyzés után a mostani nyomasztó körülmények közt, a midőn a politikai s anyagi érdekek és napi események minden komoly, tudományos válallatra többé kevésbbé hátráltatólag hatnak, a középkor egyházi viszonyait

megvilágító ez igénytelen művemnek méltányos megitélése elé a legjobb hazafiui szándék s az erőm és körülményeimhez képest teljesitett kötelesség megnyugtató érzetével nézek.

Budapesten, november 28-án 1875.

A szerző.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

A Bácsival törv. egyesített kalocsai főegyházmegye.

Lapszám.

II. FEJEZET.

A csanádi püspökség.

III. FEJEZET.

A nagyváradi L. sz. püspökség.

IV. FEJEZET.

Az erdélyi püspökség.

Függelék.

Lapszám.

Toldalékok.

Magyar- és Erdélyországban egykor és most létező helyek és kolostorok további történetére vonatkozó, fölvilágositó toldalékok.

Lapszám.

Lapszám.

Lapszám.

I. FEJEZET.

A BÁCSIVAL TÖRV. EGYESÍTETT KALOCSAI FŐEGYHÁZMEGYE.

1. §.

KALOCSA ÉRSEKI VÁROS, KÁPTALANA ÉS EGYHÁZI ÉPÜLETEI.

Kalocsa Pestmegye solti járásának éjszaki részén fekszik a *Vajas* ér partján, melynek medre *Foktütől Bodiszlón* alulig lenyulik, kellemes fekvésü, de a közeli Duna áradásainak nagyon kitett lapályon. Oláh Miklós tanusága szerint a Vajasban hajdan igen sok hal volt.*)

Minthogy Kalocsa nevének és városának eredetéről mitsem tudhatni, alapitásáról és alapitójáról puszta vélemények divnak az irók közt; némelyek ugyanis nevét majd a *coletiánoktól* származtatják, kik Ptolomaeus szerint a Száva és Dráva közt Petovia közelében laktak, majd *colossalis* szobroktól (*statuae colossae*), melyek azonban nem itt, hanem „*ad Statuas Romanas*“ állottak. Újabban *Matulai* János (*Bel, Not. Hung. III. köt. 537. l.*) azt állitá, hogy ő még látta Kalocsán azon kétöles (?) vastagságú colos-

*) Köztük talán pisztrángok is, melyek különben csak hegyes vidéki folyók és patakokban tenyésznek. Midőn 1493-ban *Péter* érsek Budán tartózkodott és pedig *Sz. György*-téri házában, melyet Mátyás királytól kapott, (*Pray, Hier. II. 78.*) András *bánmonostori* olvasókanonok *nagyluchi* Balázs-Fülöpnek irá, hogy az érsek számára készpénz fizetés mellett pisztrángokat küldjön Budára. (*N. R. A. 1654. cs. 44. sz.*)

Lapszám.

h. 266. 270.*) — Ezen *bosnyák* eretnekek *Bencze* érsek alatt 1246. és 1247-ben, — püspökséget alapitván földükön *Kálmán*, IV. Béla fivére, és a tatárjárás után a pápa felszóllitására keresztes had is viseltetvén ellenök, — kiirtattak ugyan, de az igaz hit, daczára annak, hogy a bosniai egyház 1247. és 1265. évek közt folytonos összeköttetésben állott a kalocsai érsekséggel, tartósan vissza nem állittathatott. (*Katona, i. h. 290. 292.*)

A kalocsai érsekség joghatósága alá tartoztak a *nagyváradi, erdélyi, chanádi, zágrábi, bosniai, szörémi*, Moldvában a *bacoviai* (bakui?) és Horvátországban a *szvidniczai* egyházmegyék. Javadalmai, több vármegyében szétszórva, számra nézve 250-en fölül, igen tetemesek valának. Néhányat közülök felsorolunk

1334-ben *László* érsek és *I. Károly* közt csere történvén, a királynak *Rimaszombat, Banya, Törék, Szkalmuk, Cherenchén, Brezen, Tiszolcz, Majom* és *Moysa* (Gömör- és Kis-Hontban); az érseknek pedig helyettök: *Gerech, Tótfalu, Chalán*, mindkét *Lugos, Butuzfalva, Gyümölcsén, Venecie* (Velence?) *Ujfalu, Lázárfalva, Coamana, Zuchi* (Bácsban?) és *Morkocs* (?) (Szirm) jutottak. (*Katona, i. h.* 367.).

1493-ban II. Ulászló *Péter* érseknek *Zatha* (Valkóban) birtok és vár helyett szintén cserébe *Geretzet* és *Vaskaput*

---

*) A *Patarénok*, kik a valdi (veauxi) Pétertől *valdiaknak* (vagy valdenseseknek) nevezett eretnekektől származtak, nevöket a Milánó város területén fekvő *Patarea* vagy *Pataria* nevü helytől kapták. *Bolgár-, Rácz-* és *Bosnyákországban*, hol nagyon elterjedve valának, főleg a sz. *ferencziek* buzgólkodása folytán igen sokan visszatértek az igaz egyházba. — A valdiak szerzője a XII. században a fentebb emlitett *Valdi* (de Veaux) Péter, gazdag és tudós lyoni kereskedő volt, ki *bresciai Arnolddal* 1150-ben kezdé tévtanait nyiltan hirdetni. Tagadták az egyháziak birtokképességét a szentek tiszteletéről, a bünök bocsánatáról, s a tisztitó tüzről szóló kath. tant, ezen felül még több ünnepet s a böjtöket is elvetették. *Picardoknak* is hitták *Picardiától*, úgyszintén *albigensesek*-nek *Albiga* (Albigeoi) langvedoki várostól. Hatalmas pártfogójuk volt *Raymund* toulousei gróf. III. Ince pápa a *montferati* herczeg vezérlete alatt keresztes hadat inditott ellenök, melynek folytán 1220-ban legyőzetvén, Svajczba, Savojába és Piemontba menekültek, honnét majdnem egész déli Európát elözönlék, s hazánkban is elterjedtek, hol II. Endre alatt azonban már eltünnek. (*Szűcs, Debreczen város története, I. 142., 143.*)

a várral együtt (Bácsban), *Szlakotát* és *Diós-Jánost* adá (Valkóban), melyek már előbb is a kalocsai érsekséghez tartoztak ugyan, de *Kis-Horváth* és *Bánffy* László urak által, kiket a király ezért birtokvesztéssel fenyitett, elfoglalva valának. Egy évvel utóbb ugyanazon király, minthogy *Arváth* és *Apáti* érseki városok lakóit jogtalanul, az óbudai apáczák birtokaiból *adó* és *vám* fizetésére kényszeritették, azon kivül még a vásár megtartásában is gátolták, meghagyá Bács-Bodrog megyéknek, hogy ezen zsarolásokat megszüntessék; *Kinisi* Pál királybirónak pedig megparancsolá, hogy az érseket Péterfi vár (Valkóban) továbbá *Vaskapu* és *Geresz* birtokába, *Kis-Horváth* és *Bánffy* László ellen, kik ezt erőszakkal is megakadályozni akarták, bevezesse. Ezen időtájt *Apathin* és *Rednek* is a kalocsai érsekségéi valának. (*Katona, i. h. 485. 489. 495.*)

1559-ben az érsekség és káptalan birtokához tartoztak: *Foktő, Uszód, Kara, Zaztó, Therenel, Rend, Nádasd, Nána, Szent-Penedek, Bogyozló, Varajt, Preztelek, Dragszek, Kozma, Nagyka, Solt, Miske, Hontoka, Sz.-István* és *Kalocsa* mezőváros, melyeket királyi tetszése szerint bármikor visszavehetőket ugyanazon évben I. Ferdinand (*Therenel, Preztelek, Kozma, Nagyka* és *Hontoka* kivételével) egy időre, mig t. i. a kalocsai érsekség, — mely egész 1572-ig üresedésben volt — betöltve nem lenne, cháthi *Zyny* Ráfael, *Kamóthy* Balázs, *Filep* Demeter, *Strausz* Jeromos, ludányi *Bay* Ignácz és *Meleg* Boldizsárnak engede át. (*Katona, II. 35. — Lib. R. Saec. II. köt. 381. l.*)

Szelepcsényi György kalocsai érsek 1657-ben meghalván az érsekség javadalmait és birtokait összeszámitották. Számuk 268-ra haladt *Bács, Pest, Baranya, Tolna, Bodrog* és *Csanád* vármegyékben. Fölsorolvák *I. Lipót* Decretumában. (*Katona, Hist. Crit. XXXIII. köt. 1837.* §.)

1674-ben *Széchenyi* György érsek *Kis-Balázs, Sz.-Imre, Akasztó, Tetétlen, Addcs* és *Sz.-király,* rég óta érsekségi birtokok élvezetében való védelmeztetéseért folyamodott a kir. legfőbb kamarai hivatalhoz. (*N. R. A.* 988. *cs.* 53. *sz.*)

1700-ban *Olberféle* összeirása szerint 56 helységnél több volt, hol a kalocsai érsek évenkint *harács* név alatt adót szedetett; az erőditett helyek, mint *Baja, Zombor, Bács*

Pétervárad, Titel, Szabadka, Mártonyos, Szenta, Szeged, Jankovácz és *Futak* török őrséggel levén megrakva. (*Katona, II. 149.*).

A kalocsai érsekek az érsekség szorosan vett egyházi javadalmain kivül, még más, részint szerzett részint családi birtokok élvezetében is voltak. Ilyenek valának p. melyeket *István* érsek Simegh, Gömör és Baranya megyékben birt és 1347-ben *Miklós, János* és *Gall* fivérének illetőleg unokatestvéreinek adományozott. (*N. R. A. 944. cs. 7. sz.*)

1478-ban *Czobor* János, Márton és Imre, János, Zsigmond, Péter, György és Kristóf *bozini* grófok ellenében, kik a *Czoborok* birtokát, *Hetést* (Zalában?), *Banzáka* (talán Bánszka) pusztát (Zemplénben), és *Gergeri, Záka* s *Aranyák* birtokuk egyes részeit (Bodrogban?), *Gábor* kalocsai érseknek elzálogositották vagy eladták, ez utóbbi pedig végrendeletében a kalocsai káptalannak hagyományozta, — tiltakoztak a bácsi káptalan előtt az ellen, hogy ez ama birtokokra nézve magának királyi megerősitést szerezhessen. (*N. R. A. 1709. cs. 42. sz.*)

Egy vidéket sem ért talán több csapás, mint a kalocsai és bácsi egyházmegyét. *Belgrád* veszedelme után *Tomory* Pál, sz. ferenczi szerzetesből kalocsai érsek, 1523-ban, mint a török elleni hadak fővezére, Istvánffy tanusága szerint (*VIII. könyv,* 78. *l.*), a Szörémségből visszaszoritá ugyan az ellenséget; de később, 1526-ban, látván hogy a Dunán és Száván átkelni késztilő török roppant erejével megküzdeni a külföld segitsége nélkül nem lesz képes, habár, mint Brodarich szörémi püspök állitja a fővezérséget megtartania váltig lehetetlennek nyilatkoztatá is ki, a király által, az összes hadsereg közkivánatára, minden ellenkezése daczára mégis az egész magyar hadsereg teljhatalmu fővezérévé lőn kinevezve. Tudjuk mint veszett el Mohácsnál a királylyal együtt a nemzet virága, maga *Tomory* is, tudjuk mily gyászos idők nehezedtek az egyházra, hazára és nemzetre.

A mohácsi vész után a kalocsai egyház a bácsival egyesitve, miután 1527-ben *Zápolya* János *Ország* Jánost nevezé ki kalocsai érsekké, a török iga alatt 170 évig

nyögött, mely hosszú idő alatt más megyék püspökei kormányozták; a nép lelki szükségeiről pedig főleg a szegedi zárdából kiküldött s a legkegyetlenebbül üldözött, sokszor a nádasok- és mocsarakban bujdosni kénytelen *sz. ferencziek* gondoskodtak. Első, a ki érsekei közül Kalocsát meglátogatta, *Kollonich* Lipót vala. Székhelyét állandóan csak *Patachich* Gábor foglalhatta el.

A további veszélyt elhárítá végre 1697-ben savoyai *Eugen* herczegnek, a törökön *Zentánál* kivívott győzelme, mely után *I. Lipót Széchenyi* Pál érseket Bácsmegye örökös főispánjává kinevezvén, a kalocsai érsekeket eme régi méltóságukba visszahelyezte. Nem sokára a *Rákóczy*-féle zavarok is, az *I. József* és Rákóczy közt létrejött fegyverszünet s az ezt 1706-ban követő békekötés folytán lecsillapodtak. (*Katona, II. 119. 145.*)

A kalocsai káptalan is sz. *István* apostoli buzgóságának és fejedelmi bőkezűségének köszöni eredetét, ki világi papok hiányában *benczéseket* hivott meg a kanonoki székekre. Eredeti javadalmain kivül, melyekről biztos adataink teljesen hiányzanak, 1198-ban *Hédervári* Saul érsektől, némely helyek *tizedén* kivül a B. Sz. *jóthi*, és sz. Mór *bóthi* egyházát s az *untai* egyházat kapta; 1368 körül azonban már oly sanyarú sorsra jutott, hogy a kanonokok számát tizenkettőről felére kellett leszállitani. (*Pejach. Hist. Serv.* 313. *l.*) A *bácsi* káptalan sokkal számosabb tagból állott ez idő tájban, jólehet a kalocsai káptalan javadalma, mint érintők, a *Czoborok* birtokával is szaporodott vala, és legalább 1486-ban *Szent-György* is (Bácsmegyében) hozzátartozott. Az 1498-iki 20. tcz. szerint mig a *bácsi* káptalan egy katonát sem volt köteles kiállitani, addig a Kalocsainak 50-et kellett felszerelnie. A mohácsi csata a kalocsai káptalan sorsa felett is döntött.

1761-ben a kanonokok száma négyről ötre felemeltetvén, a káptalant gr. *Battyán* József érsek az érsekség jövedelmeiből látta el. *Mária Terézia* 1776-ban a kanonokok számát ötről kilenczre szaporitá, nemsokára azután tizre kiegészité, gr. *Kollonich* Lipót pedig haszonélvezetűl érseki javadalmainak egyik helységét és pusztáját engedé át nekik. 1832-ben végre I. *Ferencz* ezen alapot az érsek-

ség birtokából kiszakitott hat helység és öt puszta adományzásával szaporitá kilencz kanonok számára, a tizediket, mint egyszersmind az érseki város plébánosát, eme javadalom jövedelmeire utalván. (*Schem. Cleri*, 1844. 53—60. *l.*) A káptalan, mely *sz. Péter* védnöksége alatt lőn újjá alkotva, pecsétjén *sast* és *oroszlánt* visel. (*Katona, i. h. 241. l.*)

a) A B. Sz. mennybemenetelére szentelt székesegyház.

E régi bazilika, melynek előbbi czimét a plébániai templom „Gyümölcsoltó Boldogaszszony" czimével fölcserélték, 42 öl hosszu és 25 öl széles volt, s amint azt a néhány évtized előtt még látható volt romok s a legújabb ásatások bizonyitják, ugyanazon helyen állott, hol a mostani 32 öl hosszaságú és 13 öl szélességű főszékesegyház áll. Épülete kemény anyagból, faragott kövekből, széles és erős alapra volt emelve; hátsó részén két magas torony, szentélye mellett délről egy kisebb torony emelkedett égfelé; boltivezetét kétsoros oszlopok tartották. Nagyszerűsége miatt általában Magyarország legelső templomának tartatott. (*Katona, II. 236.*)

II. András, midőn az ország a szabad pórázra bocsátott *zsidók* és *szaraczénok* zsarolásai miatt egyházi tilalom alá esett, a *kalocsai* és *bácsi* egyház sóbeli jövedelmét akkép szabályozá, hogy azon esetben, ha a sót egész *Szegedig* vagy még tovább szállittatták, minden hordóért (tinninium) 10 girát, különben csak 8 markát húzzanak, használatra pedig, mind a *kalocsai* mind a *bácsi* egy-egy hordót kapjon; az addig sóban huzott jövedelem megváltására, a tizedek kivételével, a király az egyháznak öt egymásutáni éven át 10 ezer girát fog fizetni. (*Katona, I. 281.*)

A tatár és török pusztitások közt *Kalocsa* székesegyháza hat teljes századon át sértetlen maradt, sőt a törökök a mohácsi csata után a keresztények birtokában hagyták; nemsokára elfoglalták ugyan a *reformátusok*, de ismét visszakerült a *katholikusok* kezére, kik *Pécsről* egy jezsuita

atyát hoztak és biztak meg a lelkipásztorkodással, s már e rendnek megtelepitéséről is tervezgetének; az ügy azonban a belvillongások miatt dugába dőlt. Pusztulása a *hajdúk* korában 1602-ben következett be. Midőn ugyanis *Nádasdi* elfoglalván az ellenség hadiszereit, melyeket ez *Adony, Földvár* és *Pakson* összehalmozott, és Kalocsát magyar katonasággal megrakván a budai táborba visszatért, a hajduk, e szabados gyalogság, a többiektől elváltak, *Tolnát* elfoglalták és kirabolták, *Kalocsát* pedig felgyújtották. (*Istvánffy, XXXVIII. k. 512. l.*)

Széchenyi Pál érsek 1709-ben a pártosok által feldúlt székes- és egyszersmind plébániai egyház fölépitésére a *Sárköz* két évi tizedét rendelé. (*Katona, II. 184.*)

Sokat köszönhet Kalocsa gr. *Csáky* Imre érseknek, kinek kormánya, 1710 óta, csak száz házikót talált székhelyén egyetlen egy pappal, a székesegyháznak pedig csak falait. *Bácsott* is egyedül a *sz. ferencziek* voltak a nép lelkészei. Gr. *Csáky* Kalocsa városáén kivül még más püspökségek jövedelmét is huzta ugyan, összes jövedelme azonban alig rugott fel 2500 forintra, mégis már 1713-ban elkezdé az érseki lak épitését, melyet a törökök 1686-ban dúltak fel. 1725-ben a vár sánczczal való körülvételéhez, látott, s a *nagyváradi* káptalant, mint a nagyváradi püspökség kormányzója, az ottani ferencziek templomából a kalocsai székesegyházba áttette. (*Katona, II. 154. 174.*)

Patachich Gábor gróf, megállapitván a főszékesegyházi káptalant, az ottani hiteles helyet az 1735-ben kelt királyi határozat által visszaállitotta; a székesegyházat, melyhez tornyot és két nagy kápolnát épittetett, oltárokkal és minden szükséges egyházi készlettel fölszerelte s 13 évi kormánya alatt ugyanannyi plébániát alapitott. *Papnövendékek* számára növeldét emelt, kápolnáját borromaei sz. *Károly* tiszteletére szentelé, s alapját 1733-ban 1200 frttal megveté. Nyári székhelyén, *Hajóson* váracsot épitett, mely körött aztán az érsek gondozására lassanként szép és nagy kert keletkezett. A török háborúk végeztével, melyeknek *Belgrád* végre mégis áldozatul esett, érseki székhelyének fölvirágoztatásához fogott, s e végre a királytól a *földvári* apátságot kérte, melynek jövedelme akkor kö-

rülbelül 5000 frt. lehetett, de ez egész 1798-ig *Darmstadt* József hesseni tartománygróf és augsburgi püspök kezében maradt; 1735-ben letette végre főszékesegyházának alapkövét, melybe sz. *Szilárd*, *Bódog*, *Venuszt*, *Incze és Victoria* ereklyéit rejté, s az épületet 1741-ig jó magasra emelvén, befejezését utódaira hagyta. (*U. o. II. 208—220, 253, 254.*)

Klobusiczky Ferencz 1757, a főszékesegyház homlokzatát és tornyait szobrokkal, a főoltárt pedig gulák-, oszlopok- és ivezetekkel diszité, melyekre pároszi márványt hozatott; a templom szertárát fényes készletek- és öltözetekkel gazdagitá; a *papnövelde* új épületének alapjait, melyekbe sz. *Kelemen* s *Candid* ereklyéit tette, megáldá; a B. Szűz *hajósi* templomát kiépité és felékesité. (*U. o. II. 292, 293.*)

1768, 1770 és 1772-ben a Duna Kalocsát eláraszta és nagy károkat okozott, azért is gr. *Battyán* József a *sárközi* lapályon sánczokat emeltetett. Ugyanő a székesegyházat is megnyitá s annak tornyait újra épittetvén négy új haranggal megajándékozá, melyeket a sz. *Háromság*, a *B. Szűz*, sz. *Donát* és sz. *József* tiszteletére szentelt föl. Orgonát szerzett 4000 frton, és számos más egyházi szereket. (*U. o. II. 341. 342.*)

1776-ban zajezdi b. *Patachich* Ádám a székesegyháznak ezüst gyertyatartókat és sok a főpapi tenykedésekhez szükséges szereket szerzett 14,000 frt értékig. Ugyanő öt kanonok számára egészen uj házakat épittetett, melyek 26,500 frtjába kerültek. (*U. o. II. 378. 379.*)

Haynald Lajos mostani érsek 1869 óta *Henszlmann* Imre magyar akad. tag vezetése és felügyelete alatt ásatásokat tétetett a régi bazilika alapjai körül. Eredményök az lőn, hogy a mostani székesegyház alatt két korbeli épitkezéseknek maradványaira akadtak és pedig egy újabb körülbelül a XIII. század elejéről való, márvány- és egyéb szilárd kövekből emelt épület részeire, u. m. ajtórészekre, fehér és vörös márványból faragott oszlopfejekre és trahyt faldarabokra, melyek csinos román izlésre mutatnak; azután egy másik, sz. *István* korából való, téglából rakott, s itt-ott a XI. és XII. század román vagyis inkább át-

meneti styljének jellegét magukon hordó siremlékekkel vegyitett épület részeire. E két rendbeli épitkezés alapjainak kétharmadát a jelenlegi székesegyház fedi. (*Arch. Értes. VI. 1872. 1. 2.*)

b) Apátságok és szerzetes rendek.

Mindjárt a püspökség megalapitásának kezdetével, de később is, több apátság, prépostság és szerzetesi rendház volt Kalocsa városában; nyomaik azonban régi koruk homályába burkolvák. Az apátságok egyike *benczék* számára alapitva, kik már *Asztrik* első püspök alatt hozattak be, hogy a kanonokok helyét és tisztjét betöltsék, mint ez egész Kálmán király koráig szokásban maradt, midőn a világi papság megszaporodásával eredeti hivatásuknak ismét visszaadathattak, — mint Palma Ferencz állitja, a sz.-gergelyi apátság vala, mely 1242-ben még mint önálló javadalom virágzott, 1455. november 13-án zéchi *Herczeg* Ráfael érsek alatt azonban már az érseki javadalomhoz csatoltatott. Hozzá tartozott egykor *Beseneu* (Besenyő), melynek majorosa Lőrincz, Demeter fiával és János vejével együtt, a szörémi püspök Lipót nevü tisztje és társai által hamis pénz-verés bünén kapatván és bevádoltatván, azzal bünhödtek, hogy *Béla* király birtokukat, t. i. szőleiket és házokat, 1253-ban hivének *Iván* királyi tárnokmesternek ajándékozá. (*Czinár, I. 299.* — *Katona, I. 304.*)

Egy másik sz. *Ágostonról* nevezett apátságról nem tudhatni, sem azt mikor és ki által lőn alapitva, sem azt, hogy meddig virágzott; csak az bizonyos, mint a főmegyei évkönyv bizonyitja, hogy javadalmas volt, és 1463-ban az érseki javadalommal lőn egyesitve. Ugy látszik, Mátyás király *Várdai* István érsek kedveért még gazdagabbá tette.

Mely rendhez tartozott vala, biztosan tudni nem lehet. Előfordul ugyan a *premontreiek* évkönyveiben, de a premontrei társházak nem apát, hanem prépost főnöksége alatt állottak és állanak. (*Schem. Cleri, 1844. 77. l.*)

Gr. *Patachich* Gábor érsek megalapitván a főmegyei papnöveldét, a bölcsészet és hittudományok előadására két *sz. ferenczi* tanárt hivott meg, kik egész 1779-ig, mi-

rülbelül 5000 frt. lehetett, de ez egész 1798-ig *Darmstadt* József hesseni tartománygróf és augsburgi püspök kezében maradt; 1735-ben letette végre főszékesegyházának alapkövét, melybe sz. *Szilárd*, *Bódog*, *Venuszt*, *Incze és Victoria* ereklyéit rejté, s az épületet 1741-ig jó magasra emelvén, befejezését utódaira hagyta. (*U. o. II. 208—220, 253, 254.*)

Klobusiczky Ferencz 1757, a főszékesegyház homlokzatát és tornyait szobrokkal, a főoltárt pedig gulák-, oszlopok- és ivezetekkel diszité, melyekre pároszi márványt hozatott; a templom szertárát fényes készletek- és öltözetekkel gazdagitá; a *papnövelde* új épületének alapjait, melyekbe sz. *Kelemen* s *Candid* ereklyéit tette, megáldá; a B. Szüz *hajósi* templomát kiépité és felékesité. (*U. o. II. 292, 293.*)

1768, 1770 és 1772-ben a Duna Kalocsát elárasztá és nagy károkat okozott, azért is gr. *Battyán* József a *sárközi* lapályon sánczokat emeltetett. Ugyanő a székesegyházat is megnyitá s annak tornyait újra épittetvén négy új haranggal megajándékozá, melyeket a sz. *Háromság*, a *B. Szüz*, sz. *Donát* és sz. *József* tiszteletére szentelt föl. Orgonát szerzett 4000 frton, és számos más egyházi szereket. (*U. o. II. 341. 342.*)

1776-ban zajezdi b. *Patachich* Ádám a székesegyháznak ezüst gyertyatartókat és sok a főpapi ténykedésekhez szükséges szereket szerzett 14,000 frt értékig. Ugyanő öt kanonok számára egészen uj házakat épittetett, melyek 26,500 frtjába kerültek. (*U. o. II. 378. 379.*)

Haynald Lajos mostani érsek 1869 óta *Henszlmann* Imre magyar akad. tag vezetése és felügyelete alatt ásatásokat tétetett a régi bazilika alapjai körül. Eredményök az lőn, hogy a mostani székesegyház alatt két korbeli épitkezéseknek maradványaira akadtak és pedig egy újabb körülbelül a XIII. század elejéről való, márvány- és egyéb szilárd kövekből emelt épület részeire, u. m. ajtórészekre, fehér és vörös márványból faragott oszlopfejekre és trahyt faldarabokra, melyek csinos román izlésre mutatnak; azután egy másik, *sz. István* korából való, téglából rakott, s itt-ott a XI. és XII. század román vagyis inkább át-

meneti styljének jellegét magukon hordó siremlékekkel vegyitett épület részeire. E két rendbeli épitkezés alapjainak kétharmadát a jelenlegi székesegyház fedi. (*Arch. Értes. VI. 1872. 1. 2.*)

b) Apátságok és szerzetes rendek.

Mindjárt a püspökség megalapitásának kezdetével, de később is, több apátság, prépostság és szerzetesi rendház volt Kalocsa városában; nyomaik azonban régi koruk homályába burkolvák. Az apátságok egyike *benczék* számára alapitva, kik már *Asztrik* első püspök alatt hozattak be, hogy a kanonokok helyét és tisztjét betöltsék, mint ez egész Kálmán király koráig szokásban maradt, midőn a világi papság megszaporodásával eredeti hivatásuknak ismét visszaadathattak, — mint Palma Ferencz állitja, a sz.-gergelyi apátság vala, mely 1242-ben még mint önálló javadalom virágzott, 1455. november 13-án zéchi *Herczeg* Ráfael érsek alatt azonban már az érseki javadalomhoz csatoltatott. Hozzá tartozott egykor *Beseneu* (Besenyő), melynek majorosa Lőrincz, Demeter fiával és János vejével együtt, a szörémi püspök Lipót nevü tisztje és társai által hamis pénz-verés bünén kapatván és bevádoltatván, azzal bünhödtek, hogy *Béla* király birtokukat, t. i. szőleiket és házokat, 1253-ban hivének *Iván* királyi tárnokmesternek ajándékozá. (*Czinár, I. 299. — Katona, I. 304.*)

Egy másik sz. *Ágostonról* nevezett apátságról nem tudhatni, sem azt mikor és ki által lőn alapitva, sem azt, hogy meddig virágzott; csak az bizonyos, mint a főmegyei évkönyv bizonyitja, hogy javadalmas volt, és 1463-ban az érseki javadalommal lőn egyesitve. Ugy látszik, Mátyás király *Várdai* István érsek kedveért még gazdagabbá tette.

Mely rendhez tartozott vala, biztosan tudni nem lehet. Előfordul ugyan a *premontreiek* évkönyveiben, de a premontrei társházak nem apát, hanem prépost főnöksége alatt állottak és állanak. (*Schem. Cleri, 1844. 77. l.*)

Gr. *Patachich* Gábor érsek megalapitván a főmegyei papnöveldét, a bölcsészet és hittudományok előadására két *sz. ferenczi* tanárt hivott meg, kik egész 1779-ig, mi-

rülbelül 5000 frt. lehetett, de ez egész 1798-ig *Darmstadt* József hesseni tartománygróf és augsburgi püspök kezében maradt; 1735-ben letette végre főszékesegyházának alapkövét, melybe sz. *Szilárd*, *Bódog*, *Venuszt*, *Incze és Victoria* ereklyéit rejté, s az épületet 1741-ig jó magasra emelvén, befejezését utódaira hagyta. (*U. o. II. 208—220, 253, 254.*)

Klobusiczky Ferencz 1757, a főszékesegyház homlokzatát és tornyait szobrokkal, a főoltárt pedig gulák-, oszlopok- és ivezetekkel diszité, melyekre pároszi márványt hozatott; a templom szertárát fényes készletek- és öltözetekkel gazdagitá; a *papnövelde* új épületének alapjait, melyekbe sz. *Kelemen* s *Candid* ereklyéit tette, megáldá; a B. Szüz *hajósi* templomát kiépité és felékesité. (*U. o. II. 292, 293.*)

1768, 1770 és 1772-ben a Duna Kalocsát elárasztá és nagy károkat okozott, azért is gr. *Battyán* József a *sárközi* lapályon sánczokat emeltetett. Ugyanő a székesegyházat is megnyitá s annak tornyait újra épittetvén négy új haranggal megajándékozá, melyeket a sz. *Háromság*, a *B. Szüz*, sz. *Donát* és sz. *József* tiszteletére szentelt föl. Orgonát szerzett 4000 frton, és számos más egyházi szereket. (*U. o. II. 341. 342.*)

1776-ban zajezdi b. *Patachich* Ádám a székesegyháznak ezüst gyertyatartókat és sok a főpapi ténykedésekhez szükséges szereket szerzett 14,000 frt értékig. Ugyanő öt kanonok számára egészen uj házakat épittetett, melyek 26,500 frtjába kerültek. (*U. o. II. 378. 379.*)

Haynald Lajos mostani érsek 1869 óta *Henszlmann* Imre magyar akad. tag vezetése és felügyelete alatt ásatásokat tétetett a régi bazilika alapjai körül. Eredményök az lőn, hogy a mostani székesegyház alatt két korbeli épitkezéseknek maradványaira akadtak és pedig egy újabb körülbelül a XIII. század elejéről való, márvány- és egyéb szilárd kövekből emelt épület részeire, u. m. ajtórészekre, fehér és vörös márványból faragott oszlopfejekre és trahyt faldarabokra, melyek csinos román izlésre mutatnak; azután egy másik, sz. *István* korából való, téglából rakott, s itt-ott a XI. és XII. század román vagyis inkább át-

meneti styljének jellegét magukon hordó siremlékekkel vegyitett épület részeire. E két rendbeli épitkezés alapjainak kétharmadát a jelenlegi székesegyház fedi. (*Arch. Értes. VI. 1872. 1. 2.*)

b) Apátságok és szerzetes rendek.

Mindjárt a püspökség megalapitásának kezdetével, de később is, több apátság, prépostság és szerzetesi rendház volt Kalocsa városában; nyomaik azonban régi koruk homályába burkolvák. Az apátságok egyike *benczék* számára alapitva, kik már *Asztrik* első püspök alatt hozattak be, hogy a kanonokok helyét és tisztjét betöltsék, mint ez egész Kálmán király koráig szokásban maradt, midőn a világi papság megszaporodásával eredeti hivatásuknak ismét visszaadathattak, — mint Palma Ferencz állitja, a sz.-gergelyi apátság vala, mely 1242-ben még mint önálló javadalom virágzott, 1455. november 13-án záchi *Herczeg* Ráfael érsek alatt azonban már az érseki javadalomhoz csatoltatott. Hozzá tartozott egykor *Beseneu* (Besenyő), melynek majorosa Lőrincz, Demeter fiával és János vejével együtt, a szörémi püspök Lipót nevü tisztje és társai által hamis pénz-verés bünén kapatván és bevádoltatván, azzal bünhödtek, hogy *Béla* király birtokukat, t. i. szőleiket és házokat, 1253-ban hivének *Iván* királyi tárnokmesternek ajándékozá. (*Czinár, I. 299. — Katona, I. 304.*)

Egy másik sz. *Ágostonról* nevezett apátságról nem tudhatni, sem azt mikor és ki által lőn alapitva, sem azt, hogy meddig virágzott; csak az bizonyos, mint a főmegyei évkönyv bizonyitja, hogy javadalmas volt, és 1463-ban az érseki javadalommal lőn egyesitve. Ugy látszik, Mátyás király *Várdai* István érsek kedveért még gazdagabbá tette.

Mely rendhez tartozott vala, biztosan tudni nem lehet. Előfordul ugyan a *premontreiek* évkönyveiben, de a premontrei társházak nem apát, hanem prépost főnöksége alatt állottak és állanak. (*Schem. Cleri, 1844. 77. l.*)

Gr. *Patachich* Gábor érsek megalapitván a főmegyei papnöveldét, a bölcsészet és hittudományok előadására két *sz. ferenczi* tanárt hivott meg, kik egész 1779-ig, mi-

dőn báró *Patachich* Ádám lépett az érseki székre, tanitották a főmegye növendékeit. Gróf *Klobusiczky* Ferencz ideje óta már vagy a megyei papság adott tanárokat, vagy különféle szerzetekből hivattak meg, p. a *kapucinusok, ferencziek, pálosok* stb. rendjéből, mig végre gróf *Batytyán* József 1763-ban a serdülő egyházi ifjuság nevelését a *kegyes tanitórendre* bizta. (*U. o. 94. 95. l.*)

Ugyanekkor 15,000 rénes frt tőkét alapul letevén, a nevezett rendnek a *Gyümölcsoltó B. Asszonyról* nevezett kalocsai plebániai templomot, s a városi népiskola épületét használatra átadá s kertet hasittatván az épülethez, elrendelé, hogy egy tanár a bölcsészeti előtant, egy a természettant, egy a gondolkozástant, metaphisicát, erkölcstant és részletes természettant, egy a polgári épitészettant és számtant a mértan egyes részeivel együtt adják elő: 1766-ban finöveldét alapitott 30 nemes ifju számára 5310 frt alaptőkével. 1658 óta a hittudományokat szintén a kegyesrendiek tanitották, kiknek egy 6000 frton visszaváltott gyógyszertárt is adott és egy nyomdát, *Royer* nyomdász vezetése alatt, mely azonban csak az érsek halála után helyeztetett el Kalocsán, azon házban, melyet számára a boldogult 1000 frton vett vala. (*Katona, II. 337—342.*)

Jelenleg van Kalocsán egy érseki finövelde a *jézustársaságiak* vezetése alatt, kiknek házi kormányzója egyszersmind a főgymnasium igazgatója, melyet *Kunszt József* érsek a finöveldével együtt alapitott. E finöveldében illetőleg főgymnasiumban működik egy finöveldei kormányzó, 14 atya, 10 magister és 12 segéd. *) Van ezen felül még két női zárda: a „*Miasszonyunkról*“ nevezett szegény iskolás nénikéké, s *paulai sz. Vincze* leányainak *sz. keresztről* nevezett ápoldája. (*Schem. Cleri, 1873. 80—84. l.*)

---

*) A jézus-társaságiak 1874-iki évkönyve szerint: 15 atya, kik közül 12 a harmadik próbát is kiállotta, 12 magister és fineveldei felügyelő, 11 segéddel (*Catalog. prov. austro-hung. Soc. Jes. 1874. 12—14. l.*).

meneti styljének jellegét magukon hordó siremlékekkel vegyitett épület részeire. E két rendbeli épitkezés alapjainak kétharmadát a jelenlegi székesegyház fedi. (*Arch. Értes. VI. 1872. 1. 2.*)

b) Apátságok és szerzetes rendek.

Mindjárt a püspökség megalapitásának kezdetével, de később is, több apátság, prépostság és szerzetesi rendház volt Kalocsa városában; nyomaik azonban régi koruk homályába burkolvák. Az apátságok egyike *benczék* számára alapitva, kik már *Asztrik* első püspök alatt hozattak be, hogy a kanonokok helyét és tisztjét betöltsék, mint ez egész Kálmán király koráig szokásban maradt, midőn a világi papság megszaporodásával eredeti hivatásuknak ismét visszaadathattak, — mint Palma Ferencz állitja, a sz.-gergelyi apátság vala, mely 1242-ben még mint önálló javadalom virágzott, 1455. november 13-án zéchi *Herczeg* Ráfael érsek alatt azonban már az érseki javadalomhoz csatoltatott. Hozzá tartozott egykor *Beseneu* (Besenyő), melynek majorosa Lőrincz, Demeter fiával és János vejével együtt, a szörémi püspök Lipót nevü tisztje és társai által hamis pénz-verés bünén kapatván és bevádoltatván, azzal bünhödtek, hogy *Béla* király birtokukat, t. i. szőleiket és házokat, 1253-ban hivének *Iván* királyi tárnokmesternek ajándékozá. (*Czinár, I. 299. — Katona, I. 304.*)

Egy másik sz. *Ágostonról* nevezett apátságról nem tudhatni, sem azt mikor és ki által lőn alapitva, sem azt, [illegible] meddig virágzott; csak az bizonyos, mint a főmegyei [illegible]yv bizonyitja, hogy javadalmas volt, és 1463-ban [illegible]ki javadalommal lőn egyesitve. Ugy látszik, Mátyás [illegible] *Várdai* István érsek kedveért még gazdagabbá tette. Mely rendhez tartozott vala, biztosan tudni nem le-[illegible] Előford[illegible] a *premontreiek* évkönyveiben, de a [illegible]ontr[illegible] nem apát, hanem prépost főnöksége [illegible]t á[illegible]ak. (*Schem. Cleri, 1844. 77. l.*)

[illegible] Gábor érsek megalapitván a főmegyei [illegible]lcsészet és hittudományok előadására [illegible]árt hivott meg, kik egész 1779-ig, mi-

Ezen váracsot, melynek 1520 és 1521-ben *Jósa* Miklós és *Erdélyi* Boldizsár voltak parancsnokai, egy másik, nagyobb erősség környezé, melybe egy egész hadsereg visszavonulhatott. (*Katona, I. 514.*) Ettől ³/₄ órányira az erdőben *sz. Antal* kápolnája mellett állott a másik *őrtorony;* a harmadik pedig a *Mosztonga* csatorna partján, melyet a XV. században vezettek le a Dunából. Ott, hol e csatorna a Dunából kiszakadt, láthatók voltak hajdan romjai azon egyháznak, melyet talán maga *sz. István* épittetett, valamint több földből emelt eröditmény, melyek *Várdai* Péter érsek alatt készültek. Az előbb emlitett erdei torony közül négyszögletü térség terült el, melynek téglából emelt oldalfalai 24½ lábnyira terjedtek ki. Közepén e térségnek láthatók e torony és négy támoszlop maradványai.

Római sánczokon kivül találtak itt egy vörös márvány dombormüvet, mely a gyászos emlékü mohácsi fővezér *Tomory* érseknek czimere volt, s melyen egy félig kiálló farkas látható, a mint a lándzsa hegyét piszkájába bekapja. Az őrtornyok egyikében rátaláltak egy ablakra, melyben Magyarország müvészi kivitelü, két félre osztott paizsa volt. A város kapuja mellett láthatók valának még egy török fürdő, s valamivel beljebb a *sz. Pálról* (?) nevezett parochialis templom romjai; kelet felé továbbá a *ferencziek* zárdájának, éjszak felé a temetőnek, délről végre mély sánczoknak nyomai. (*Arch. Értes. VI. 3—5.*).

a) A káptalan s a sz. Pálról nevezett prépostság.

Hogy Bácsott hajdan a kalocsai, előbb püspökség-, később érsekségtől különálló érsekség létezett, valamint az, hogy e két megye később egyesittetvén, a mai kalocsai érsekségnek alapját veté meg, az 1. §-ban mondottakból folyik. Most tehát csak azon kérdés megfejtése marad hátra: mikor és ki alapitá a bácsi megyét, mikor és ki emelé érsekségre, mikor és ki alatt lőn a kalocsaival egyesitve? — Az irott emlékeket a török idők viharai részint szétszórván részint a pusztitó tüz lángjaiba temet-

vén, e kérdések fejtegetésénél nem csekély nehézségek tornyosulnak elönkbe, melyeknek megfejtését illetőleg jelesb történészeink, u. m. *Pray* és *Katona* is puszta találgatásnál egyebet nem mutatnak fel s nézeteikben egymástól nagyon eltérnek.

Pray (*Hierarchia, II. 6. 17. 19.*) az állitja, hogy mind a *bácsi*, mind a *kalocsai* egyháznak, — mely évben nem mondja, — maga sz. *István* volt alapitója; az utóbbi aztán 1085. körül sz. *László* által érsekségre emeltetvén, valószinüleg 1149-ben, midőn *Muchia* vagy *Mics* (Mihály vagy Miklós), budai prépost, bácsi érsekké lőn, a kalocsai püspökséggel egyesittetett.

Katona ellenben (*I. 145, 148, 161, 162, 172.*) s az ő nézete nyomán a kalocsai Schematismus (1844. 83. l.), a bácsi egyház alapitását későbbre teszi és azt állitja, hogy a bácsi megyét mindjárt mint érsekséget sz. *László* alapitá, első érsekké 1093-ben *Fábiánt* tevén; 1134 vagy 1135-ben aztán a bácsi érsekség a kalocsai püspökséggel egyesittetett, minthogy, ugymond, a kalocsai püspökség az egyesités előtt 135, a bácsi érsekség alapitása után pedig 30 évig állt fen önállóan, s minthogy az egyesitést 7 kalocsai püspök és 3 bácsi érsek előzé meg. Megemlitendő még *Jerney* véleménye is, ki (*Magy. tört. tár, II. 37.*) a forrást, melyből meritett nem emlitve, a két megye egyesitését 1138-ra teszi.

Ezeket mint nyilt kérdéseket az érdeklettebbek további kutatására hagyva, mint kétségbevonhatlan tényt emlitjük, hogy a sz. *Pálról* nevezett *bácsi* káptalan az érsekséggel egykorú vala és saját prépostjával élén a két megye egyesitése után is egész a mohácsi vészig fennállott, mely után, mint *hiteles hely* is feldulatván, két századon túl romjaiban hevert, mig végre 1738-ban, midőn a kanonokok Kalocsára visszatértek, *Házy György* olvasó kanonoknak czimében ismét feléledt, s miután a kir. *fővédnöki jog* gyakorlását, melyet 1387-ben nemes *Horváthy* hütlensége miatt, *Garai* Miklós és János nyertek vala el, a kalocsai érsek kapta meg, a kanonokok száma préposttal szaporodván, ki a kalocsai káptalanban az ötödik he-

lyet foglalja el, végre 1764-ben a kalocsaival egyesitve visszaállittatott. (*Schem. Cleri, i. évf. 38—84. l.*)

Bácsott az érsekség helyett az egyesités után a *nagy prépostság* maradt. Ezen időből következő adatokra találtunk: 1482-ben a bácsmegyei hatóság Mátyás király parancsára lezárolási, illetőleg kártéritési vizsgálatot tartott a káptalan részére *Huszár* János, *Demeterfy* János, *Bodó* István és mások, valamint ezeknek *arthai, tamási* (talán sz. tamási), *chaplogi, köégetei, tatárrévi* és *wainthai* jobbágyai ellen, kik a káptalannak *bácsvárosi, répás-szent-királyi* (Bácsban) és *salyi* parasztjait (Valkóban) megkárositották. (*N. R. A. 1557. cs. 69. sz.*)

1483-ban egyesség útján, 200 arany forint lekötése mellett, befejeztetett azon pör, mely a *bácsi* egyház kis-prépostja közt egyfelől, és sz.-mihályi *Czobor* János közt másfelől a *Kis-Szent-Márton* préposti javadalom, és *Czobor-Szent-Mihály* czobori birtok közt fekvő telkekre vonatkozólag keletkezett. (*U. o. 1709. cs. 57. 58. sz.*)

1493-ban kelt *VI. Sándor* pápa bullája, mely *Bodó Miklós* bácsi éneklő kanonok ügyét *Péter* kalocsai érsek ellen, ki amazt éneklő-kanonoki jövedelmétől és házától Bácsott jogtalanul megfosztotta, az egri püspökre s az erdődi és titeli prépostra bizta. Ered. (*U. o. 1529. cs. 18. sz.*)

A *bácsi* káptalannak, — mely 1332-ben a préposton, az olvasó-, éneklő- és őrkanonokon kivül még nyolcz kanonokból állott, prépostjai közül a következők neveire bukkantam: 1252-ben volt *Jób;* 1270-ben *Benedek;* 1317-ben *Jakab;* 1333—1338-ban *Beke Péter,* a király levéltárnoka és a kanczellária titkára később *szörémi* püspök, mely Semlin, Pétervárad és Szegeddel a kalocsai érsekség joghatósága alatt volt; 1412-ben *György;* 1436-ban *Tamás;* 1463-ben *Fábián* (*Katona, I. 80. 301. 364. 373. — Fejér, Cod. Dipl. VIII. 2. 101—134. l. — N. R. A. 1525. cs. 43. sz.*) A czimzetes bácsi prépostok közül előfordul 1682-ben *Duzich* Mátyás s a már idézett 1738. év után *Házy* György, *Glozer* Gábor, ki kalocsai éneklő kanonok volt, és mások többen. (*Lib. R. Eccl. 2. köt. 449. l. — Katona, I. 80 l.*)

A bácsi káptalan pecsétjén sz. *Pál* apostol képe volt, jobbjában karddal, baljában könyvvel. *(M. tört. tár, II. 37.)*

b) A kapistráni tartományhoz tartozó sz. ferencziek zárdája a B. Sz. menybemenetelének tiszteletére szentelt templommal.

Balogh György, bácsi plébános és esperest, (*A bácsi r. k. plebánia száz éves emléke. 1867.*) Pázmány és Szentiványi után állitja, hogy Bácsott hajdan a *templariusoknak* társházuk volt, melyet 1301-ben a *minoriták* kapták meg, a XV. század közepe táján pedig a *reformált conventualis* ferencziek. A mohácsi vész után elpusztult és végkép elhagyatott, mig végre 1687-ben a törökök elvonulása után, a bosnyák tartományhoz tartozó *gradovári* társház tagjai ide menekülvén, 1699-ben a kalocsai érsekség segitségével romjaiból kiemelék, de a *Rákóczy* hadak nemsokára fölperzselvén, 1717-ben ismét megújitani kellett. — Az új épület épitése, melyben egyelőre 12 atya számára ugyananynyi szoba és egy étterem lőn tervezve, 1734. év april 12-én vette kezdetét, midőn *Zlicsár* József gvardián az alapkövet letevé; folytatása és a templom kiépitése is aztán *Patachich* Gábor és gr. *Battyány* József érsekek alatt 1740—1762-ig történt; 1787-ben végre a társház 18 rendtárssal és 3 világi testvérrel szerveztetett, az ujonczok nevelése is ide áttétetett az épület régibb omladozó része is lassanként újitás alá került, s végre 1832-ben az egész befejeztetett *(Csevapovich, X. 159. — Katona, I. 80. — Brev. Memor. prov. Capist. 62.)*

Ezen régi templom, melyet, mint emlitők, a *templáriusok* épitettek, mint plebániai templom 1715 óta a sz. *ferencziek* gondjára volt bizva. Fiókegyházai voltak: *Plavna, Bogyán* és *Vajszka,* melyekhez 1798 óta *Parabuty, Bácsújfalu, Déreny, Tovaris, Paraga* és *Szilvás* járultak. 1766-ban ezen templomot a plebániával együtt *világi papok* kapták meg, s elcinte *görög nem-egyesültek* birták, később azonban, ezeknek *Dérenybe* történt átköltözése után, a katholikusok kezére visszakerült. 1775-ben sz. *Pál* nagyobb szerű, 26 öl hosszú és 10 öl széles temploma gr. *Battyány*

József és b. *Patachich* Ádám bőkezűsége folytán elkészülvén, ebbe tétetett át a lelkészkedés, melyet eleinte ugyan szintén a *ferencziek,* de később világi papok kezeltek. A zárdai templom hossza 120, szélessége 40 láb. Épülete a XIII. század izlésében téglából készült. Belseje több időszak és izlés nyomait viseli magán. Délről a szentély oldalán négyszögű magas torony emelkedik, melynek oldalain támoszlopok vannak. A bácsi sz. *ferencziek* jelenleg az ottani alsóbb iskolákban tanitanak, s a vidék lelkészkedő papságának segédkeznek. (*Katona, i. h. 96. l. — Arch. Értes. IV. 88. — Schem. Ord. S. Franc. prov. Capistr.*)

c) Bács egyéb egyházi épületei.

A *ferencziek* imént emlitett zárdájának *évkönyveiből* és más régi adatokból kitűnik, hogy *Bácsott* hajdan még több szerzetes rendnek is volt háza és temploma, melyekről azonban nevökön és helyökön kivül egyéb az utókorra nem maradt. Igy 1291-ben emlités történik egy zárdáról (nem tudni mily szerzeteseké) „*B. Nicolai de Bács*" név alatt, és pedig azon egyezményben, mely *Titusfi Csaba* gróf és a *Béla- v. Bél-forrásról* (Belae fontis) nevezett társház apátja *Vilmos* közt, a fentebbi zárda pörös védnöki jogát (jus patronatus) s az „*aranylábú*" vagy *Péterváradi* jogát illetőleg *János* kalocsai érsek királyi tanácsos előtt létrejött. (*N. R. A. 1504. cs. 13. sz.*) Ugyanazon évkönyvek szerint létezett Bácsott 1292-ben egy *prémontrei* kanonok rendű prépostság is, mely *ker. sz. János veliczki* (vagy talán felichi) prépostságának neveztetett, valamint a bácsi egyházmegye területén egy másik ugyanazon rendű *oronti* prépostság 1393-ban emlités történik a *Megváltóról* nevezett *dersi* egyházról (Bácsban), melynek akkor épen *Miklós* volt prépostja. Ezen prépostságnak nyomai utóbb végkép eltűntek úgy, hogy *Ders* nevű hely Bácsmegyében ma már nem is létezik. (*U. o. 1513. cs. 15. sz.*)

Idézett évkönyvek, *Balogh* emlékirata és *Henszlmann* nyomozásai szerint *Bács* város területén előbb négy templom volt és pedig: egy a *püspöki kápolnával* a várban; a másik a vár előtt a városhoz közel sz. *Rókus* tiszteletére

szentelve; a harmadik sz. *Péter* egyháza a vártól kelet felé 1/4 órányira az erdő szélén; a negyedik, félórányira a vártól, a *ferencziek* társházi temploma volt, melynek kerülete egész sz. *Péter* egyházáig s a temetőig kiterjedt Sz. *Rókus* temploma a város nyugati szélén feküdt a sánczok előtt; sz. *Péteré,* valószinüleg a mai temetőben, a mint ezt az ujabbi ásatások mutatják. Úgy látszik ez utóbbi még sz. *István* idejében épült, s hazánk nagyobb templomai közé tartozott; később midőn újra épülvén parochialis egyházzá lett, sz. *Pál* tiszteletére szentelték.

A mai napig fenmaradt sz. *Antal* kápolnája, *Bácstól* 3/4 órányira, az erdő közt fekszik. Azt beszélik róla, hogy *Demense* basa épittette volna hálából, midőn fiának szemeit egy szerzetes meggyógyitá; mi azonban csak puszta hagyomány, melynek alaposságában Henszlmann méltán márcsak azért sem bizik, minthogy e kápolna stylje nem a későbbi török időszaknak, hanem a XV. századénak felel meg. Hossza 42, szélessége 18 láb, egy hajóval s boltivezet helyett fa tetővel. Sz. *Antal* napján nagy búcsút tartanak benne. Nem messze tőle egy négyszögü, 100 lábnyi hosszú és sánczokkal körül keritett váracs romjai láthatók, úgyszintén *Bukin* felé egy másik váracsé, melyek monnón a régi bácsi várhoz tartoztak. Az anyag, melyből épültek, valamint az *őrtornyok* téglái is a *Mosztonga* partján emelt erőditésekéihez hasonlók.

3. §.

ÁBRÁM (ÁBRAHÁM)

A czisterczíek B.-Szűzről nevezett apátsága.

Ezen apátságnak, melynek nevéhez hasonló nevű hely az ország több vidékén létezik, ma már romjait sem találjuk; csak azt tudjuk róla, hogy a Bácscsal egyesitett *Bodrog* megyében feküdt *Dalach*- folyócska s hasonnevű helység mellett, mely jelenleg már szintén nem létezik többé. A *Clairvaux*-i főanyazárda fiók-intézete volt, és *IV. Béla* király 1270-ben kelt megerősitő mentvényi levele

szerint, melyet 1273-ban sz. *László* és 1324-ben *I. Károly* is megerősitettek, *Moys* (Mózes?) nádor, soproni várgróf s a kunok birája, és testvére *István* gróf, a királyi asztalnokok korlátnoka, továbbá *Váradi Sándor* és *Váradi Miklós* mesterek, Miklós gróf fiai, 1263-ban alapitották.

Az adomány következőkből állott: *Olfalu, Váralwi* (Várallya?), *Chika* (Czikó?), *Bóth* és *Thengeld* (Tengelicz?) helységekből több szöllővel, 22 szolgából, 3 sertésből, 20 juhból, 4 kanczából és 1 malomból *Kurdon,* hol sz. *Márton* egyháza alapittatott, melynek tizedét szintén a nevezett apátság kapta 3 fogat ökörrel. — *Miklós* mester adománya ez volt: *ábrahámi* birtokrésze palotájával s *olfalusi* épületeivel együtt, 8 szolga egy fogat ökörrel, 2 kancza, 20 juh, 4 kecske, 10 sertés, erdők-, rétek- és szöllőkkel *Köröshegyen; István* grófé pedig: *ábrahámi* birtokrésze *chikai* palotájával, *Iregh* (Tolnában) erdők-, rétek- és szöllőkkel *Köröshegyen;* 4 ökör, 20 juh, 10 sertés, 1 kancza; monnóé: *Olfalu Kurd* egyházával, 2 malom, *Laaz* (Lázi Tolnában), *Popd, Nempthi* (Németi?) *Thengeld* (Tengelicz?) *Köröshegy* és *Urs* (Örs, Üzd?) 1 malommal, 2 szöllővel, 10 hold szántó és kaszálóval, végre *Pithor* (Birító?) és némely jogok *Ensén.*

Ezenfelül kapott még az apátság *Moys* nádortól birtokrészeket *Dalachán* halastavakkal, *Bengusla* (?) helységben birtokot, *Megyeren* 1 szöllőt, 10 hold, *Urs* faluban szintén birtokrészeket erdők-, szöllők-, szántóföldekkel s egy szolgával; *Pikcher?* nevű faluban 2 rabszolgát, *Szakal* falut egy rabszolga és 3 szabadossal; *Dalachát* szolgával, *Olfaluban, Pálkán* (Pálfa?) és *Thengelden* 2 vincellért, *Duruczkán?* birtokrészeket, szőlőket és rabszolgákat. (*Czinár, II. 75. — Cod. dipl. VIII. 1. 509. l. — Eccl. Cam. 68. cs. 222. sz.*)

Másfelől 1292-ben *Fenena* magyar királyné mentvényi levelében az apátságnak adományozta *Görbőt* (Tolnában), melyet *Moys* mester neje már előbb az apátságnak adott vala, de a mely idegen kézre jutott. Ezen *Görbőt* Fenena csere útján kapta Erzsébettől, László király özvegyétől, *Chob* (?) nevű birtokáért. *Görbőt* azonban csak 1351-ben szerezte meg *Péter* apát György bessenyei gróftól, birtokába az apátság aztán véglegesen behelyeztetett.

(*Eccl. Com. u. o. cs. 224. sz.*) Hasonló visszaitélő behelyezési határozat adatott ki 1453-ban azon pört befejezőleg, melyet egy másik *Péter* nevű apát inditott gürti *Bodó* Gergely ellen, a ki az apátság *Ábrahám* nevű birtokának határában fekvő *Békató* dülőjét elfoglalta. (*Fejér, Cod. dipl. V. 1. 85. l.*)

Az ábrámi monostor védnökei voltak: 1343-ban Miklós, *Baróthi* István fia, s testvére Péter; 1365-ben *Gerechi* Sándor fiai, kik védnökségi jogaikat *Daró* István fiaira ruházták át. (*U. o. IX. 1. 163. l. és 3. 514. l.*)

Az apátság egyéb viszontagságairól csak annyit tudunk, hogy a mohácsi vész után elpusztult, javai pedig világi kezekre, névszerint az *Eszterházy* és b. *Schilson* családok kezeire kerültek, honnan azokat sem a *czisterczi* rend, melynek nevében *Mátyás* rhuni (rhunensis) apát s Magyarország területén rendi vizsgáló folyamodott is, sem később *Barbácsy* Ferencz, nagyváradi kanonok s kir. táblai főpap, ki a törökök kiüzetése után az ábrámi apátságnak csak czimét kapta meg, (épen úgy mint 1681-ben Khaborgai *Rampel* Jakab), többé vissza nem szerezhette. 1727-ben a dolog új lendületet kapott. A kir. tábla ugyanis az emlitett *Barbácsy* kérelme alapján az apátság következő javainak, u. m.: *Ábrám-Várallya, Csika, Kurt* és 2 malom, *Lász, Popd, Békató, Némethi, Tengeld, Ense, Görbő, Megyer, Szegh, Szakál* (Tolnában), *Körösszeg* és *Olfalu* (Sümeghben) tényleges birtokosait megidézé. A pör 1735-ben végződött egyesség útján, mely szerint *Eszterházy* Pál herczeg és b. *Schilson* Mihály egyrészről, más részről pedig gr. *Patachich* Gábor, kalocsai érsek, megegyeztek abban, hogy a fentnevezett két főur mindegyike 1200 forintot fog fizetni az épen akkor alapitott *kalocsai papnöveldének*, azon feltétel alatt, hogy lelkök üdveért örök időkre sz. misék szolgáltassanak. (*Katona, I. 75. — Schem. Cleri, 1844. 80. l. — N. R. A. 281. cs. 41. sz. — 371. cs. 25. sz.*)

Ábrámi javadalmas apátok voltak, 1324 körül *János*, (*Eccl. Cam. 68. cs. 222. sz. — Cod. dipl. X. 1. 184. l.*) 1347—1378. *Péter, Katona i. e. — Cod. dipl. IX. 2. 540. l. — 4. 97. l. — 7. 72. l. — X. 1. 182. 184. 193.*

l.) — 1378—1385. *János*, (*Cod. dipl. IX. 5. 274. l. — X. 1. 182. 188. 191. 201. l.*) — 1453. *Péter*, (*Eccl. Cam. 68. cs. 224. l.*) — 1496. *András*, (*U. o. 225. sz.*)

4. §.

B A J A.

Mezőváros (most sz. k. város) a ferencziek társházával.

Baja Bácsmegyében, Kalocsától lefelé, a Duna partján fekszik. A XV. században a *Czobor*, később a *Vajay*, végre a *Grassalkovics* család birtoka volt. 1841-ben *Grassalkovics* Antal herczeggel kihalván e család, a királyi koronára visszaszállt. A város nevezetesebb épületei: a *Grassalkovicsok* hatalmas palotája, a város háza, a *Latinovics* család háza, a kaszárnya, a megyeház, a sz. *ferencziek* zárdája s a sz. *Péter és Pál* tiszteletére szentelt templom.

A *Czobor* család jogaira vonatkoznak a következő adatok: 1484-ben vizsgálat történt Bodrog megye megbizásából *Czobor* János részére. A vizsgálat okául szolgált, hogy nevezett *Czobor* János, *Topolcha, Gergeri, Zewlews* (Szőllős), *Újbecse* és *Jánosi* nevű falvainak néhány lakója, *Geréb* Mátyásnak *Sz.-Mihály* és *Petri* nevű, a *bácsi* kisprépostnak *Kis-Szent-Márton* nevű és *Kis-Váragyai* Miklósnak és testvérének *Chomokla* nevű birtokaikra s másüvé költözködtek a nélkül, hogy a köteles váltságot (terragium) letették volna. Hit. más. (*N. R. A. 1602. cs. 40. sz.*)

Ismeretlen évben kiadatott szent-mihályi *Czobor* Márk gróf számára menlevél *Baját* s a hozzá tartozó pusztákat illetőleg, gr. *Csáky* Imre nagyváradi püspök, s 1710 óta kalocsai érsek ellen. (*U. o. 59. cs. 11. sz.*)

1724-ben a Baja városához tartozó javakról, melyek közt találjuk *Nagy-Monostrát* (Báth-Monostra), *Bodrogot* és *Zombort*, gr. *Czobor* Márk részére összeirás történt. (*U. o. 1612. cs. 16. sz.*)

1726-ban határigazitási tárgyalás volt *Baja* város, akkor kamarai birtok, s a *kalocsai* érsekség solthmegyei

Szeremlye és *Pandúr* nevü birtokai közt. (*U. o. 235. cs. 53. sz.*)

1727-ben *Czobor* Márk gróf szerződésre lépett *Baja* mezőváros községével, melynek erejénél fogva nevezett városi község magát 12 egymásután következő évre kötelezé a város területén, továbbá *Istvánmegye, Szurdok, Baskut* (Vaskut), *Vranyos* és *Csávoly* pusztákon élvezendő földesuri jogokért, a tized és *Baskút s Vranyos* egyharmadának kivételével, évenkint 15,000 forintot fizetni. Ered. (*U. o. 1612. cs. 23. sz.*)

1729-ben hasonló szerződés jött létre *Czobor* József gróf és *Bezdeczky* Jakab Ignácz közt, *Baja* mezőváros s a hozzá tartozó birtokrészek földesúri jövedelmeit illetőleg, négy évre, évenkinti 5700 frt. fizetés és 8000 frtnyi adósság törlesztése mellett. (*U. o. 39. sz.*)

1738-ban gróf *Czobor* József, *Hajmerle* János Farkasnak már lefizetett és még fizetendő 7000 forintért eladá *bajai* uradalmát, melynek részeit képezték: *Gara, Bikiti, Vaskut, Sz.-Iván, Monostor, Mélykút* és *Chabor* (Bács- és Pest) *faluk; Istvánmegye, Máthéhdza, Borota, Rim, Szurdok, Tóthháza, Varanyos, Schide, Matheovich, Almás, Hergyovicza, Jankovácz, Ivánka, Höllöv* és *Rogsetina* (Bács) puszták. (*U. o. 44. és 45. sz.*) Ezen adás-vevési kötés daczára nevezett *Czobor* 1741-ben báró *Vajay* Lászlóval a bajai uradalom s hozzátartozói örökösségét (percunalitas) illetőleg új egyességre lépett s vele, úgy szintén *Orczy* Lászlóval s ennek hitestársával *Podmaniczky* Juliával 14,000 frt. erejéig mindkét nemre érvényesülendő örökbevallást tett. Ezért *Hajmerle* 1743-ban pert inditott *Czobor* ellen s követelé, hogy előbbeni szerződési kötését teljesitse; de keresete elutasittatván, *Czobor* 1747-ben az utóbbi adás-vevési kötés számára nyert királyi megerősitést. (*U. o. 48. 49. 55. sz.*)

A *bajai* urodalom később a királyi kincstár kezére került vissza, de nemsokára a *Grassalkovichoknak* adományoztatott. 1826-ban a királyi kincstár Bácsmegye hatósága előtt tiltakozott nevezett uradalomnak *Grassalkovics* Antal herczeg által történt túlságos eladósitása ellen, úgy szintén 1833-ban az ellen, hogy ugyanő uradalmát szent-

györgyi *Horváth* Józsefnek, további 25 évre, 360,000 p. forintért bérbe adta. Antal herczeg meghalván, 1841-ben *Baja* s az egész uradalom, t. i. Baján kivül *Tataháza, Mélykút, Sz.-Iván* és *Bikiti,* továbbá *Matheovich* puszta fele a magy. kir. kamara által ismét birtoklásba vétetett. *(U. o. 1821. cs. 12. sz. — 1834. cs. 8. sz. — 1863. cs. 11. sz.)*

Bájon két plebánia van: az egyik, mely 1728-ban alapittatott, magyarok és németek számára, sz. *Péter* és sz. *Pál* templomával, mely többszöri megújitáson ment keresztül. Festményei diszesek. Hozzátartoztak, mint fiókegyházak, *Báthmonostor* és *Csatália.* Ezeknek anyaegyházzá történt átváltoztatása után, hozzátartoznak még most is *Máthéháza* és *Istvánmegye.* A másik plebánia páduai sz. *Antal* tiszteletére szentelt templomával, *illyrek* számára, a kapistrani *ferencziek* gondozása alatt következő fiókegyházakkal bir, u. m. *Gara, Vaskút, Sz.-Iván, Bikiti, Katymár, Kákony* és *Pandúr.* (*Katona, I. 93.)*

A *ferencziek* már sz. *Bonaventura* s az 1260-ban Navarrában tartott francovillai rendgyülés idejében birtak *Baján* zárdával, s a XIII. században „fratres conventuales“ név alatt fordulnak elő. A XVI. században, — midőn már mint *observansok,* vagyis mint a szabadabb elvű, de szintén sz. *Ferencz*-rendi conventualisek vagy *minoritáktól* különvált, reformált és szigorúbb szabályú rend szerepeltek, — a *török* iga alá kerülvén bajai zárdájok előbb a a *törökök,* később a lázongó magyar hadak által leromboltatott. — A XVII. század elején zárdájokat újra épiteni kezdték, s 1719-ben be is fejezték, 1722-ben pedig tágas és erős alapú templomuk épitéséhez fogtak, mely a hivek adományaiból, a helybeli földesur s gr. *Battyány* érsek és *Latinovics* Péter gróf segitségével nem sokára föl is épült. — 1787-ben a zárda 18 áldozár- és 3 világi testvérrel szerveztetvén, a rendtartomány hittani folyama bele áttétetett, valamint a helybeli kir. nagygymnasium is reá bizatott. — 1840. május 1-én a templom és zárda a város nagy részével leégett, de számos jótevő segitségével ismét föléplült. — Jelenleg a ferencziek bajai zárdája, mely 1787-ben nyert királyi megerősitést, s melyben 1853-ban 11 áldo-

zár és 4 világi testvér volt, lelkipásztorkodással foglalkozik részint Baján, részint a vidéki plébánosok mellett. (*Csevapovics, Recens. 464—473. 481. l. — Scheu. Ord. 1853. 29. l.*)

5. §.

BÁTH-MONOSTOR.

Sz.-Lélekről nevezett benczés apátság.

Ezen bácsmegyei apátság, mely hajdan majd Bodroghoz, majd Solthoz soroltatott, Bajától délfelé két mértföldnyire fekszik. Hajdan mint fiók-apátság ugyanazon rend sz. *Mihályról* nevezett *batai* apátságához tartozott, melynek leirását már előbb adtam. (*I. köt. 378. l.*) Eredete egészen ismeretlen, s későbbi viszontagságairól is keveset tudunk. Palma véleménye, hogy itt eredetileg *prémontreiek,* 1306 óta pedig, a midőn *Furol* Imre gróf a monostort megújittatá, *ágostonrendüek* voltak, nem egészen alapos. (*Schem. Cler. 74. l.*) Valószinűbb, hogy alapitója a *kalocsai* érsekek valamelyike volt. A kalocsai érsekek t. i. a batai apátság *apáthi* vagy *nodjarki* pusztáját 26 éven át jogtalanul birván, XI. Benedek pápa elrendelé, hogy az a jogos tulajdonosnak visszaadassék. Erre a kalocsai érsek, hogy a vidék egészen elhagyatva ne maradjon, *Apátin* nehány szerzetest helyezett el, s nevét *Báthmonostorra* változtatta. (*Czinár, I. 304.*)

Az apátság temploma négyszög-kövekből épült; szélessége 70 hossza 200 láb volt. Keletfelé három igen magas toronynyal birt. A török időkben elpusztulván, elhagyatott állapotban maradt és szétomladozott, a szentély kivételével, melyet a gör. n. e. szerb szerzetesek, az u. n. *kalugyerek* befödtek s körülte lakot épitvén, a törökök elvonulása után is megtartottak. A mostani épületek körül még most is láthatók a régi monostor és templom maradványai. (*Katona, I. 17.*)

A báthmonostori apátság romjainak ásatását és megvizsgálását Henszlmann 1872. év október havában kezdé, 6—7 lábnyi mélységre jövén rátalált egy régibb de kisebb

templom alapjaira, melyet a benczések szokásuk szerint kibővitettek, és pedig délről kart épitettek hozzá kápolnával és grangiával ellátták; a tornyot megujitották s igy egészen átalakitva apátsággá emelték. Leltek itt még egy oszlop-főt az átmeneti korszakból, és egy rovátkos oszlop darabját, továbbá három sirt téglából.

A mostani sz. *József* tiszteletére szentelt templom előtt, melynek plébániáját 1760-ban alapitották, áll egy római kő-régiség, alig olvasható felirattal. Henszlmann csak a következő mondatot vehette ki tisztán: *„Titus Antonius Duum Vir et Augustus — aquam induxit.“* Látható még rajta a *győzelem* istennőjének alakja, pálmafaággal kezében. Különös, hogy hátulján meg *Krisztus* ülő alakja van az imádkozó *Mózes* és *Illés* közt, tehát Krisztus Urunk hegyi *szineváltozása.*

1723 után a zárda épülni kezdett, lassankint azonban elhagyatva, összeomladozott, s pusztulásnak indult; a lakosok pedig kapva az alkalmon, házaik épitésére köveit széthordogatták. Különben a kolostor apróbb maradványai a magyar nemzeti muzeumba hozattak fel. (*Arch. Értes. i. é. 5—8.*)

Kapcsolatosan ezekkel *Báthmonostor* birtokainak történetéről s a szomszédos magán birtokosok viszonyairól kell még egyet-mást felemlitenünk. Ide tartozik 1325-ből I. Károly királyi beleegyezése azon szerződésbe, melyre a *Hudus* család tagjai Briccii gróf fiaival 1323-ban a nagyváradi káptalan előtt léptek különféle birtokokra, névszerint *Báthmonostor* felére nézve. (*N. R. A. 777. cs. 4. sz.*) — A következő században már mások kezében volt Báthmonostor. 1466-ban nyert királyi megerősitést *István* kalocsai érsek, továbbá atyai ágról való testvérei, t. i. *Várdai* Miklós fiai egyfelől, másfelől pedig báthmonostori *Thytew* László, kik több, Tolna, Fejér, Solth, Bihar Borsod és Pilis megyékben fekvő birtokaikra és Báthmonostor mezőváros felére nézve abban egyeztek meg, hogy egyik félnek kihaltával ennek öröksége a másik félre, illetőleg utódaira szálljon. Az örökbefogadás s illetőleg a birtokba való átirás a székesfehérvári káptalan előtt történt. (*U. o. 411. cs. 22. sz.*)

1496-ben kelt a sümegi sz. Egyedről nevezett társház levele, mely szerint tolnai *Bornemisza* János, néhai Szerdahelyi *Danek* Pál fogadott fia, néhai szerdahelyi *Ders* Istvánnak Miklós nevü fiát pörbe idézé, mert ez a *batai* (Tolna) és *báthmonostori* (Solt) birtok felét több más birtokkal együtt elfoglalta. (*U. o. 5. cs. 75. sz.*) Erre vonatkozólag 1503-ban kelt Ulászló király itélő levele nevezett *Bornemisza* javára néhai *Korotnai* Jánosnak István nevü fia, továbbá *Ders* Miklós és *Szerdahelyi* Mihály alperesek ellen, kiknek *Bata* vára- és uradalmába való beállitása ellen felperes részéről kifogás tétetvén, miután meg nem jelentek, nevezett birtoktól in contumaciam elüttettek. Ered. (*U. o. 6. cs. 53. sz.*)

1547-ben kelt *I. Ferdinand* parancsa 1000 frtnyi kötelezettséget illetőleg, mely előbb a báthmonostori parochialis templom némely arany és ezüst tárgyai s értékes ruhái fejében *Kis-Várdai* Ambrus és János és néhai Miklós közt megállapitva, és nevezett *Kis-Várdai* Ambrus által *Petronella* nevü leányának hagyományozva volt. Ezen pör a szabolcsmegyei hatóság előtt indult meg, s a királyi kuria elé kerülvén, Ferdinand parancsa által, mint bevégzett ügy ismét Szabolcsmegyéhez tétetett át. (*U. o. 1067. cs. 7. sz.*)

A *báthmonostori* apátság a mohácsi vész után a törökök alatt végkép elpusztult, s emléke csak czimében maradt fenn, melyet királyaink érdemes egyházi férfiaknak szoktak adományozni. A báthmonostori czimzetes apátok közül 1683-ban *Jaczlóczy* György nevével találkozunk. (*Lib. R. Eccl. II. köt. 401. l.*)

6. §.

BÉLA (v. BÉLI) FORRÁSA.

A B.-Szüz tiszteletére szentelt czisterczi apátság.

Ezen apátságot *Pétervárott* „*de Monte Varadino Petri*“ név alatt, *Ukurd* nevü helyen 1237-ben *IV. Béla* alapitá czistereziek számára, kiket Francziaországból és pedig *Champagne* tartomány három forrásról nevezett *czisterczi* társházából hivott meg Magyarországba. Édes anyja,

Magyarország néhai királynéja lelke nyugalmaért, több birtokkal megajándékozá és pedig *Ukurd* helységen kivül, hol egy monostor vala épitendő, mely most *béla-forrásinak* neveztetik, *Gurwey* (Görvey) Péter javaival is, ki a király anyján gyilkosságot követvén el, mint felségsértő hütlen, birtokvesztéssel lakolt. Béla forrása körül feküdt 25 helység és puszta, melyek közül megemlitendők *Camonek, Chuda, Ukurd, Scepfalu, Ojfalu (?)* stb. Az apátsághoz tartozott még *Nyarad*, továbbá *Petur-Varad* s az ottani palota, *Zoyl* és *Bywolon* (?) puszták, *Cheway* és *Bodrog* várának birtoka. Ezeken kivül IV. Béla az apátságnak adományzá *Boricza* helységet, mely egykor *Dénes* grófé volt, ki mint nádor hütlenségbe esett; végre *Róbert* esztergomi érsek beleegyezésével mindkét *Pest* plebániáját (lásd „*Buda-Pest*“ czimü müvem 165. l.) a véduri s a tizedszedési joggal együtt, úgy hogy a tized-gyüjtés idején az apátság jobbágyai a királyi collecta alól mentesek valának, s a mi begyült, annak felét mindig az apát kapta. Peres ügyeikben — kivéve a főbenjárókat, mely a főispánhoz tartozott — az udvari gróf itélt és döntött. A véduri jog a királynak lőn fentartva. Ezen adományzó levél másolata kelt a *kői* káptalan előtt 1385-ben. (*N. R. A.* 1528. *cs.* 1. *sz.*)

Némelyek az imént idézett okmány világos szövege és szavai daczára, — habár hitelességét a magyar kir. kamarai levéltárban létező eredetije minden kétségen kivül helyezi, — azt állitják, hogy ezen apátságot, *Vuta-* vagy *Unta*-völgyi *bellus-forrási* apátság neve alatt 1198-ban *Hedervári Saul* kalocsai érsek alapitá, 1498-ban pedig (mások szerint 1493-ban) VI. Sándor pápa az érseki javadalommal egyesité. Ezen állitás a béla- vagy béli-forrási apátságnak se helyi se alapitási körülményeivel meg nem egyezik. (*Heimbuis*; *Palma, Syllabus Abbatiarum Coloc. A. Epp.*)

A Béla forrásáról nevezett apátság emlékét fentartja még azon szerződés is, melyre *Chaba* gróf, s a bácsi sz. Miklósról nevezett monostor védura (lásd fentebb a *Bács* városáról mondottakat) 1291-ben *János* kalocsai érsek előtt a bél-forrási apátsággal lépett. Ezen szerződésben ki lőn kötve, miszerint nevezett gróf s a patronatusban utó-

dai, valahányszor sz. *Miklós* napján ájtatosság végzése végett nevezett monostor egyházába fognak menni, csak egy juhot, 5 cseber bort s elégséges kenyeret kapjanak; továbbá hogy mind ő mind pedig rokonai és szolgái, ha a Dunán *Pétervάradra* átkelnek, melynek vára az apátok birtoka és lakhelye volt — a révámtól mentesek legyenek. — Emlitésre méltó még az is, hogy midőn *I. Károly*, habár már rég óta megkoronázott királya volt hazánknak, majdnem 9 évig cseh *Venczel* és bajor *Otto* vetélytársak ellen vala kénytelen magát védelmezni, a Béla forrásáról nevezett monostorban huzamosb ideig mulatott. (*Fejér. Cod. Dipl. VI. 1. 166. l. — II. 84. l.*)

Péterváradot a bél-forrási apátok nem sokáig birták, mert *Bálint* alkorlátnok elfoglalá, később pedig ismeretlen tettesek lerombolták, lakosait pedig szétüzték. II. Ulászló király 1494-ben VI. Sándor pápa beleegyezésével Péterváradot *Péter* kalocsai érseknek parancsolta visszaadatni, ki azt Mátyás királytól kapta. Ugyanekkor elrendelé egyszersmind, hogy a vár az ellenséges megtámadások ellen megerősitessék és minden jobbágyi állásban levő ember, a vár területén lakhelyet választhasson és házat épithessen, a nélkül, hogy ezért valami terhet kellene viselnie; 1496-ban ugyanazon *Péter* érsek VI. Sándor pápától engedélyt nyert, hogy ezen apátságot a kalocsai érsekséggel örökre egyesithesse; mibe Ulászló bele nem egyezett, s az egyesitést csak Péter élete fogytáig engedte meg. (*Katona, Hist. Crit. XVII. 600. — A. Epp. Coloc. I. köt. 473. 477. 487. 495. 497. ll.*)

Béla-forrási apátok voltak: 1279-ben *Bernát.* — 1300-ban *Vilmos.* — 1385-ben *István.* — Apátsági kormányzók pedig: 1493-ban de *Pistacciis* Vincze, 1494-ben *Angyal.* (*N. R. A. 1528. cs. 1. sz. Jes. Bud. 19. cs. 3. sz. — Katona, Hist. Coloc. I. 495.*)

7. §.

BODROG-MONOSTOR.

I. A szent keresztről nevezett pálos társház.

Alapítója s alapításának éve ismeretlen. Feküdt a bodrogi Duna szigetén szép ligetekkel környezett magányban, nem messze *Kőszeg* várától és *Batina* helységtől. Már 1282-ben létezett, mert *Kénez-munustrai* Simon fia András, kit Szentiványi tévesen *Kenazy Mnuchonának* nevez, *Hotyas* nevű halasát Baranyában ezen *szent kereszti* pálosok *István* nevű priorjának 10 giráért és 1 hordó (tunella) borért elzálogositotta, miről a vallomány-levelet a *sz. Lőrincz-ről* nevezett *haji* prépost, Péter, s az ottani káptalan állítá ki. Ered. (*Act. Paul. Bodrog-Szigeth. 1. cs. 1. sz.*) Ezen tényből világosan következik, hogy eme társház alapitását nem lehet 1287-re, mint ezt Pázmány s utána Berger (M. S. *Chronotaxis, V. fej. XX. sz.*) állitja, hanem előbbre kell tennünk.

A nevezett *Hotyason* kivül még *Hedemech* és *Csalányos* halasok, továbbá *Monyoros* helység és *Segus* (Szegős) György 1468-iki hagyománya folytán, több szőlő a *lehethi* és *maroki* hegyeken, végre a *chatári* határban egy 20 hold szántóval biró telek tartoztak a sz. kereszti pálos társház birtokához, később a *chatári* telekért *Herczeg* Pétertől *Keres, Gombold, Keskenhegy* és *Stava* nevű halasokat kapta cserébe. (*Prot. Paul. 653. l.*)

További viszontagságairól, a szomszéd zárdával *Hotyas* halastavát illetőleg viselt pörön kivül, semmit sem tudhatni. Emlitése 1521-ben fordul elő utoljára. Annyi bizonyos tehát, hogy a XVI. első felében kellett elpusztulnia.

Perjeleiről a következő sorrendet lehet összeállitani:

1282-ben *István*		
1320 — *Gergely*		
1332 — *András*		
1360 — *László*		
1365 — *András*	*Act. Conv. Paul 1. cs. 2. 3. 14. 19. 20. sz. 3. cs. 4. sz.*	
1377 — *Péter*		
1384 — *Gall*		
1495 — *Bencze*		
1504 — *Ferencz*		

II. A sz. Péterről nevezett czisterczi apátság.

A pálosok imént emlitett társházától nem messze a *monostorszegi* kamarai birtok erdeje mellett, a hol valaha ezen vidék s az egész megye fővárosa t. i. *Bodrog* feküdt, s most *Bodrocska bara* nevü láp terül el, láthatók még most is a czistercziek sz. *Péterről* nevezett *bodrog monostori* apátságának romjai.

Fenmaradt okmányainkban emlitése 1327-ben történik, azon per alkalmából, melyet *Márton* sz. péter czisterczi apát *György* pálos perjel ellen inditott *Hotyas* halastavát illetőleg, melyet 1320-ban *András* mester, *Szent-Magnesi* Simon fia, a czisterczíek zárdájának hagyományozott. A pálosok *szent-kereszti* perjelét *László* kalocsai érsek megidézvén, a pert először a czisterczíek javára dönté el; később azonban uj vizsgálatot rendelvén, s miután a pálosok is uj okmányokat hoztak elé, ez utóbbiak részére mondta ki az itéletet. Ezen itéletbe 1363-ban Lajos király is beleegyezett, 1379-ben pedig ujolag megerősité. Ugyanezen évben még egy más per is folyamatban volt a két rendház közt és pedig *György* apátnak a pálosok *Csalányos* nevü halastavában való erőszakos halásztatása miatt, melynek eredménye azonban ismeretlen. (*Act. Paul. 1. cs. 14. 17. 18. 19. sz. — Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

Többet ezen apátság alapitása, virágzása és megszüntéről mondani az adatok teljes hiánya miatt nem lehet.

8. §.

D O M B Ó.

Sz. Györgyről nevezett benczés apátság.

Hazánkban több *Dombó* nevü hely létezik. Igy p. Biharban, Marmarosban, Pozsonyban s más megyékben. Ide tartozik továbbá Sümeghben *Kastélyos-Dombó*, Baranyában *Vásáros-Dombó*, végre *Dombóvár* mezőváros Tolnamegyében. A sz. Györgyről nevezett benczés apátság *Valpómegyében*, a mai Verőczében, a Dráva mentén feküdt, s a kalocsai érsekség szörémi főesperességéhez tartozott.

Ezen apátság, melynek eredetéről, alapitójáról és viszontagságairól a történetirók semmit sem jegyeztek fel, az előbb emlitett czimen kivül még a *B. Szüzről* is neveztetett. Innen van, hogy némelyek két *dombói* apátságot különböztetnek meg: egyiket a kalocsai főmegyében, másikat a veszprémi megyében. Minthogy azonban IV. Incze pápa a kalocsai és pécsi megyék határkérdési ügyét illetőleg 1247-ben a sz. *Györgyről* nevezett *dombói* apáthoz intézett levelében ezen apátságot sz. *Györgyről* nevezi, valószinü hogy a *B. Szüzről* való elnevezése, a mint ez más apátságok történetéből is ismeretes, csak mellékes és mintegy másodrangú neve volt. *Pray* állitása, ki (*Hierarch, 380.*) a szörémi főesperestségben levő monostort *sz. Jakabról* nevezi, szintén nem látszik egészen alaposnak lenni, és pedig annál inkább, minthogy (*u. o. 25. l.*) a pápai dézsmáról szóló adatokban György apátot egyenesen szt. *Györgyről* czimzett *dombói* apátnak nevezi.

A név hasonlatossága miatt felemlitjük itt, hogy *Domborón* vagy *Dombrán* 1358-ban a pálosok zárdájáról történik emlités, melynek perjele akkor *Péter* vala, egyháza pedig a *Sz. Háromság* tiszteletére volt szentelve. Egyebet róla nem tudni. (*Eccl. Cam. 47. cs. 23. sz.*)

A dombói apátság s a dombói magánosak birtokviszonyait illetőleg a kamarai levéltárban következő adatokat találtam. *Dombó* hajdan a *Zochud* és *Philpe* vagy *Phile*

családoké, továbbá *Maróthy* János máchói báné s a *Mikolai* és *Garai* családoké volt. 1318-ban *Egyed* és *András*, *Dombói* Miklós fiai, jogaikat *Zochud* György apai unokatestvérökkel a bosniai káptalan előtt megosztották; nevezett *Egyed* pedig 1319-ben a maga részét rokonára *Philpe* Miklósra ruházta át, melynek örökbevallása 1323-ban, ez utóbbinak Péter nevü testvére s örökösei számára is, királyi megerősítést nyert. Birtokos volt *Dombón* még, mint már emlitők, *Maróthy* János machói bán is, ki a maga részét 1319-ben szintén a fentebb emlitett *Philpének* adta át. (*N. R. A. 604. cs. 34. sz. — 1510. cs. 2. sz.*)

Zochud Márton halála után I. Lajos király 1354-ben Dombót Lőrincznek, Phile László fiának és Mikolai *Phile* Péter István nevü fiának s örököseiknek adományozta. Ered. — 1306-ban az emlitett *Maróthy* János bán, a bácsi káptalan előtt tett bevallása által a *szent-mártoni* adót (talán *Dráva szent-Márton?* vagy valószinübben *Martincze* Valpóban?), melyet *Tamás* egri püspök hütlensége folytán, bácsmegyei *Várfalva* adójával együtt Zsigmond királytól kapott, lelke örök nyugalmára *János* dombói apátnak adományozta azon kikötés mellett, hogy *sz. György* tiszteletére naponként isteni tiszteletet tartsanak. 1438-ban *Mikolai* Mihály hütlensége miatt *Mikola* várának felerészben való birtokába s egyéb javakba, melyekhez tartozott *Dombó* is, *Albert* király beiktatási parancsára egy királyi kiküldött s a bosniai káptalan megbizottja előtt, néhai Garai Miklós nevü fia lőn behelyezve. (*U. o. 559. cs. 2. sz. — 1509. cs. 25. — 1515. cs. 22. sz.*)

A dombói apátok közül a következők neveire találtam; 1342-ben előfordul *György*. — 1369-ben *Pál*, ki ugyanekkor Pécsváradra lőn áthelyezve. — 1406-ban *János* és 1515-ben szintén *János*. (*Katona, Hist. Coloc. I. 272. — Czinár I. 273. — N. R. A. 1515. cs. 22. sz.*)

9. §.

GAJDEL

(jelenleg Gajdobra), prémontrei prépostság.

Ezen prépostság, melynek sem eredetéről sem további történetéről biztos adatokkal nem birunk, *Gajdel*, a mostani *Gajdobra* nevű falu mellett feküdt, a kalocsai főmegye bácsi főesperestségében Bácsmegyében, a Dunától északnak, két mértföldnyire. Pázmány szerint 1294 óta a *zabrdovi* apátság alá —a *prémontreieknek* nem voltak apátságaik — volt rendelve, s a törökök alatt pusztult el.

Palánka mezőváros és *Gajdobra*, jelenleg a magyar kir. kamara birtokában lévő falu közt, egy kis halmon most is láthatók a *prémontreiek* hajdani monostorának romjai, melyekből következtetve annak meglehetősen nagynak kellett lennie. A romok között itt-ott emberi csontvázakra is akadtak.

A gajdobrai sz. *Márton* tiszteletére szentelt templom 1764-ben épült. Hossza 11 öl, szélessége 4; falai durva téglából vannak. 1788-ban tömörebb anyagból ujra épült. Fiókegyházai; *Paraga*, *Szilbás*, *Csép*, *Bulkesz*, hol evangelikusok és reformátusok is vannak. (*Czinár, II. 16.* — *Katona, I. 109.* — *Schem. Cler. 88. l.*)

10. §.

HAJ

sz. Lőrinczről nevezett prémontrei prépostság.

A bácsi káptalannak egy 1436-ban kelt okmánya szerint a *haji* prépostság a *Bodrog* mezővárosába vezető ut mellett volt, és pedig mint némelyek hozzáteszik, a Duna mentében *Apáthi* (Apatin) és *Bács* közt egyenes vonalban, *Szonta* falujában, hol jelenleg is még áll a *sz. Lőrincz* tiszteletére szentelt régi s nagy templom. — IV. Incze pápának 1212-ben kelt leveléből következik, hogy az évben már létezett. *Nagy Lajos* szintén emlit egy nyilt levelet,

melyet a *haji* sz. *Lőrinczről* nevezett egyház káptalana 1282-ben adott ki; miből egyuttal az világlik ki, hogy a haji prépostság *hiteles hely* volt. *Mátyás* király is 1460-ban kelt levelében *Haj-szent Lőrincz* mezővárosát emliti, mint Bodrogmegye járásbirósági székhelyének egyikét. Tévednek e szerint tehát, kik a haji prépostságot Bácsmegyébe *Novoszello* közelébe helyezik. (*Katona, I. 83, 84.*)

Miután Ugrin kalocsai érsek 1233-ban a *haji* prépostságot és káptalant a bodrogi főesperestséggel (melynek területe a mai felső bácsi kerülettel összeesik) IX. Gergely pápa jóváhagyásával egyesitette, 1279-ben történt örökbevallás Ugrin fiai, Miklós és László, mint alperesek ügyében egyfelől, másrészről pedig *Jakab* haji prépost és királyi levéltárnok (comes Capellae regiae) mint felperes ügyében, a Sümegben levő *ádándi* uradalom egy részére vonatkozólag, melyet nevezett Jakab prépost a *haji* egyház részére követelt. Ezen örökbevallási ügy a királyi udvar birája előtt tárgyaltatott, mely örökbevallás folytán *Zoloki* Mihály leánya özv. Elek Katalin és özvegy *Farkassiné* az előbb nevezett Katalin János nevü fiának leánya, birtokukat, mint örökségöket, 40 gira ezüstért *Péter* mesternek *Tarkóczy Péter* fiának, a veszprémi káptalan előtt eladták. (*Tudom. tár. II. 57. — N. R. A. 935. cs. 5. sz.*)

1492-ben Péter kalocsai érsek levelet küldött II. Ulászló királyhoz a törökök ellen felajánlott segély ügyében. Ezen levél a *zathai* (S. Pauli de Zatha) várban kelt. (*Tud. Tár. i. h.*) Ugyancsak II. Ulászló királynak 1494-ben kiadott nyilatkozata szerint, a *haji* prépostok régóta azon kiváltsággal birtak, hogy az egyházuk javadalmain lakó jobbágyok nem a vármegye székhelyén, nem a közbiróság, sem a fő- vagy alispán előtt biráskodtak, hanem minden polgári perekben az érsek s az ő birái előtt voltak kötelesek megjelenni.

Ezen prépostságnak, mely mint emlitők már 1212-ben létezett s 1494 után valószinüleg a mohácsi vész körül elpusztult, javadalmasai voltak: 1212-ben *Hosmund* prépost; 1279-ben *Jakab;* 1282. 1320. és 1324-ben *Péter;* 1330-ban *Jakab* orvos és a királyi levéltárnok (Comes

capellae regiae.). (*Katona, I. 83. — Act. Paulin. Bodrog. 1. cs. 1. sz. — Cod. Diplom. VIII. 2. 582. l. és 3. 476. l.*)

11. §.

KŐ,

Szent István első vértanuról nevezett prépostság, előbb a benczéseké, később a hebroni völgyről nevezett kanonoké, végre a sz. Ágoston-rendű kanonokoké.

Kő hajdan meg *Cuet, Cuchet, Cheur, Kaet* és *Keer* nevek alatt fordult elő. Monostorát és prépostságát *sz. István* első vértanu tiszteletére 1198-ban *Saul* kalocsai érsek idejében *Béla* herczeg alapitá, ki II. *Béla* s ennek fia II. Geiza király korában élt, és a báni hivatal többszöri viselése miatt bánnak is neveztetett. Eredetileg harmincz benczés számára volt épitve, nagy birtokkal s bő jövedelmekkel ellátva. Béla bán ezenfelül több értékes arany és ezüst szereken kivül még 400 gira ezüsttel is megajandékozá.

A *kövi* prépostság nem a Tisza mentén, hol most *Kőkút* puszta van, hanem a Duna északi partján feküdt, ott, hol ez délfelé kanyarodik *Banmonostra,* a mostani Illok és Pétervárad közt Szörémben levő *Banostor* falu átellenében (?) Ezen *Kő* vagy *Kővinek* ma már semmi nyoma többé. Kő nevü hely azon Kőn kivül, hol Belus vagy Béla bán ezen prépostságot alapitá, Magyarországban több volt, közülök azonban most már csak a baranyamegyei létezik. 1229-ben *Ugrin* kalocsai érsek nagy kiterjedésü érseksége részéből a szörémi püspökséget alakitá s annak határait a Száván-tuli Szörémségre is kiterjeszté. A szörémi püspökség még a XVI. században fennállott káptalanával együtt, mely egyszersmind hiteles hely is volt. (*Katona, I. 84. 85. 272. 273.*)*)

*) Ezen káptalan, illetőleg hiteles hely ellen *Bács, Szörém* és *Valkó* megyék 1351-ben nyilatkozatot tettek közzé, mert az a kir. kamara grófjához intézett levelében ezt állitá, mintha nevezett vármegyék nemessége minden jobbágy-telek után 40 bani vagyis bécsi denárt igért volna a királynak. A káptalan aztán felelt. Lásd: Kamar. levélt: (*N. R. A. 1530. cs. 3. sz.*)

A mi a szörémi püspökség viszontagságait illeti, az bizonyos, hogy a *tatárjárás* alatt igen sokat szenvedett. Ezek ugyanis a *csanádi* püspök csapatait a Tiszán túl megvervén, délnyugatnak vették utjokat, s a többi közt *Kőt* is a püspöki székesegyházzal együtt felperzselték. Innen átkelvén a Dunán a Száváig mindent elpusztitottak, végre a Száván tulra is átcsaptak. Miután a *mitroviczi szent Istvánról* nevezett monostor, továbbá az ugyanott vértanuságot szenvedett *sz. Irén* tiszteletére szentelt templom, mely még a XIII. és XIV. században fennállott, lassankint pusztulásnak indult, a XV. században a mitroviczi zárda lakói *Ban-Monostorba* s innen a Dunán túl szemközt fekvő *Kőre* költöztek át, mely a püspökségnek is állandó székhelyévé vált. Ezentül a székesegyház sz. *István* első vértanuén kivül még *sz. Irén* nevét is viselé. (*Pray, Hierarch. II. 376.379.*)

A köi monostor eleinte a *benczéseké* volt, de már *II. Endre* alatt a *hebroni völgyről nevezett sz. Ábrahámrendü* kanonokok (Canonici St. *Abrahae de Valle Hebron*) nyerték el, azon föltétel alatt, hogy erre nézve a szentszék jóváhagyását is kieszközöljék, mi azonban nem sikerült. Ennek daczára a nevezett kanonokok a *benczéseket* zárdájokból kiszoriták, javaikat pedig erőszakkal elfoglalták. Élvezetében nem sokáig maradtak, mert rosz gazdálkodásuk s még roszabb erkölcseik miatt a pápa rendeletére onnan elüzettek, s helyökbe *sz. Ágoston* karinges rendszabályos (Superpelliciati) kanonok rendjének tagjai hivattak meg. (*Fejér, Cod. Diplom. 336. 337.*)

A B. Szüzről nevezett *szentferencz*-rendi tartomány Schematismusa szerint (*1851. l. 16. l.*) *Bánmonostrán* van egy *sz. ferenczi zárda*, mely hajdan a *keresztes lovagrend* konventjeé volt, de 1301-ben a sz. ferencziek nevezett tartományába kebeleztetett át.

1699-ben kelt azon királyi adomány-levél, mely *Kő, Baranyavár, Bellye, Darócz, Laskó* és *Majs* nevü uradalmakat több pusztával együtt, melyek mindnyájan Baranyában fekszenek, továbbá *Bánmonostort* Szörémben és *Lippát* Pozsegamegyében, Savoyai *Eugén* herczegnek s mindkétnemü utódainak s örököseinek adományozta (*N. R. A. 274. cs. 15. sz.*)

A kövi sz. Ágoston-rendű prépostok nevei közül csak következőkre akadtam: 1268-ban volt *Lőrincz* ily czim alatt: „Proepositus *S. Irenaei de Kő et Syrmiensis*". — *1388-ban Briccius* „Praepositus de Kő" (*Cod. Dipl. VII. 3. — N. R. A. 21. cs. 65. sz.*)

12. §.

SZENT MIHÁLY,

dömés zárda a B. Szüz tiszteletére szentelt templommal.

Hogy *szent-Mihályon*, vagy *Czobor sz. Mihályon*, mely Bodrogmegyében feküdt, most pedig talán Fejér- vagy Pestmegye területére esik, a *döméseknek* zárdájok volt, és pedig a *Bold. szüz mennybemenetelének* tiszteletére szentelt templommal, bizonyitja szent-mihályi *Czobor* János, Márton és Imre édes testvéreknek 1481-ben kiadott alapitó levele, melyben a *dömések* néhai *Czobor* Andrásnak házát és bensőségét több kerttel és épülettel együtt kapták hogy ott kolostort és templomot épitsenek. Kapták ezen felül *Ivánfalvát* és *Cherestest Mortonya* rét kivételével; a *hetthesi* határban (Bodrogban) levő *sz. András telke* nevü rétet és *Kaslassa* nevü halastavat, továbbá *Órév* és *Chatór* uradalmát Baranyában, és a *szent-András-cserei* erdő tetemes részét; végre több szöllőt *Siposon*, *Órévan* és a *csatári* hegyeken; — mindezt örök birtokul az alapitók lelke üdvére. (*Katona, Hist. A. Ep. Coloc. I. 456, — Eccl. Cam. 51. cs. 3. sz. a. — N. R. A. 1709. cs. 42. sz.*)

Egyéb viszontagságairól, névszerint arról, mikor és hogyan pusztult el, adatok hiányában mitsem tudhatni.

13. §.

SZABADKA.

Szab. kir. város egyházi épületeivel.

Fekszik Bácsmegye éjszaki részén a Duna és Tisza közt, ehez közelebb, Szegedtől öt, Zombortól hét mértföldre, termékeny sikságon, melyet egy kis folyó s há-

rom tó nedvesit. Határa a Debreczeni határ után egész Magyarországban a legnagyobb. Hajdan katonai mezőváros volt, *Vinga* név alatt egész 1743-ig. Mint tiszai őrség sok szolgálatot tevén, több kiváltságot nyert, a többi közt, városi hatóságát maga választhatta saját bolgár eredetű polgárai közül; joghatósága minden polgári és bűnvádi ügyekre kiterjedt, s csak a halálos büntetéseket kellett megerősités végett a kir. kamarai igazgatósághoz felterjesztenie, üléseire pedig a kir. biztos és ügyigazgatót, kik a város pénzeinek és jövedelmeinek kezelésére felügyeltek, kellett meghivnia. 1779-ben *Mária Terézia* kormánya alatt a *szabad királyi városok* jogait és kiváltságait nyeré, s hálából a nagy királyné iránt *„Maria Theresianopolis"* nevet vett fel. Lakosai, kik jobbára marhákkal kereskednek magyar, szerb, német és szláv nemzetiségűek, s a gör. n. e. szerbeket kivéve többnyire, róm. katkolikusok.

Midőn az imént emlitett 1743. évben *Szabadka* katona városi jellege megszüntetvén, az ország megyei rendszerébe besoroztatott, gróf *Károlyi Sándor* azon hazafias inditványnyal lépett a kir. kamara elé, hogy Szabadkát a közjó iránti tekintetből ne *Bácsmegyébe,* mely ugy is elég nagy, hanem a szintén tőszomszédos *Csongrádba* kebelezzék be, mely, mint állitá, összesen csak hét lakott helylyel bir. (*N. R. A. 976. cs. 12. sz.*). (Jelenleg Csongrád megyében *Szegeden* kivül van 3 mezőváros 6 falu és számos puszta.)

A szabadkai parochialis sz. *Terézia* tiszteletére szentelt főegyház, melyhez előbb *Almás, Jankovácz, Kanizsa, Mélykút, Zenta* és *Topolya* mint fiókegyházai tartoztak, a katonai váracsszerű laktanyából készült a kalocsai főszékesegyház mintájára, — melyet azonban nagyságra nézve felülmul, — és 1736-ban *Patachich* Gábor kalocsai érsek által szenteltetett föl. — Van *Szabadkán* az *Üdvözitőről* nevezett *ferencziek* tartományának kolostora és temploma, mely *sz. Mihály* főangyal tiszteletére van szentelve, melyben mint plebániai templomban a *ferencziek* lelkipásztori teendőket teljesitettek. A törökök kiüzvén a *ferenczieket,* 1687. óta világi papokra volt bizva a plebániai hivatal

viselése, 1693-ban a ferencziek ismét elfoglalták zárdájokat, hol a vicariuson és gvardiánon kivül 14 atya és 2 világi testvér letelepedvén a kath. főgymnasiumban kezdtek tanitani. *Kér* külvárosban van *sz. Rókus* egyháza plebániával, mely 1841-ben állitatott fel. — *Zentán,* hol szintén 1841-ben állitottak parochiát, a plebániai templom *szent György* vértanu tiszteletére van szentelve. Ez utóbbi két parochiának *Szabadka* sz. kir. város községe a védura. (*Katona, Hist. A. Ep. Coloc. I. 118.* — *Korabinszky.* — *Schem. Ord. 1854. 38. l.* — *Schem. Cleri 1844. 148. l.*)

14. §.

T I T E L,

mezőváros, sz. Ágoston-rendű kanonokok prépostságával.

Onnét, hol a Tisza a Dunába szakad, nem messze északfelé fekszik *Titel,* — régenten *Titulnak* is neveztetett, — sz. *Imre* herczegről, később de „*S. Sapienta*" nevezett *Agoston*-rendű préposstságáról (Canonicorum regularium S. Augustini superpeliciatorum) hires mezőváros. A török időkben a préposstság, lakói által elhagyatván, meglehetős erős *várrá* alakittatott át, melyet a keresztény lakosság a törökök elüzetése után szétrombolt. A török iga megszüntével *Titel,* mely előbb *Zsáblya, Mosorin, Villova, Gardinovácz és Lok* helységekkel a katonai hajósok, vagyis az u. n. *csajkásoké* volt, később Bácsmegyébe kebeleztetett be, s a kir. kamara birtokába került, végre 1763-ban ismét a katonai végvidékbe tétetett át, s a végvidék legújabb időben történt polgárositásaig mint „*csajkások kerülete*" szerepelt. (*N. R. A. 1851. cs. 24. sz.*)

IV. Kelemen pápa 1268-ban kelt bullája szerint a titeli préposstságot következő nemesek alapitották: *Kenezy, Seletuk, Selcze* fia Miklós, Pál fia János, *Reumald* fiai Loránd és Reumald, végre kecsedi *Odun* fiai: László, Detrik és *Heym*, kik azt részint sajátjukból, részint a hivek alamizsnáiból gazdagon megadományozták. A préposstság mint emlitők, kezdetben sz. *Imre* herczeg tiszte-

letére volt szentelve, s pápai megerősitést *Columbán* (Kálmán) püspök kérelmére, IV. Kelemen pápától 1268-ban nyert a sz. *Ágoston*-rendü kanonok részére. (*Cod. Dipl. VIII. 58. l.*). — Alapitását némelyek 1056-ra, mások 1156-ra teszik. Annyi bizonyos, hogy 1138-ban már létezett, mert ezen évben *Lőrincz* titeli kanonok mint II. Béla király káplánya fordul elő. Ilyen királyi káplányok voltak még, a titeli kanonoki rendházból 1163-ban *István* és 1238-ban *János*, titeli kanokok. — Második czimét, t. i. *S. Sapientiae*, ugylátszik IV. Kelemennek 1268-ban kelt megerősitő bullája óta viselte. — 1294-ben kelt *Lodomér* esztergomi érseki levele, mely a titeli prépostságot az esztergomi érsek szék joghatósága alól fölmenté. (*Fejér, Cod. Dipl. VI. I. 322. l. — Czinár, II. 198.*

A *titeli* prépostság a XV. század végén *erdődi* prépostságnak is neveztetett, talán azért, mert a titeli prépostság a verőczemegyei *Erdőd* nevü vár birtokából valamit birt, vagy talán, a mi valószinübb, azért mert épen akkor erdődi *Bakács* Tamás birta a titeli prépostságot, a mely miatt aztán *Várdai* Péter kalocsai érsekkel pörbe is keveredett. Ugylátszik azon időtájt a titeli prépostság ugyanannyi jövedelemmel birt, mint a *bácsi* káptalan; 1498-iki 20. tvczkk szerint ugyanis mindkettőnek 50 lovast kellett kiállitania. 1536-ban *Oláh* Miklós tanusága szerint a prépostság jövedelme 4000 arany volt. (*Katona, i. h. I. 81.*)

A prépostság birta *Várkony* faluját a Tisza mellett, melyet 1301-ben cseh Venczel *Kakas* mesternek adományzott. Ugyanezen *Várkonyt* 1344-ben IV. Kelemen pápa *Vilmos* bibornoknak reserválta, meghagyván *László* kalocsai érseknek, hogy azt másnak adni ne merészelje. A titeli prépostság és káptalan birta még *Lokot*, továbbá birt részeket Alsó- és Felső-*Alpáron* és *Szenden* a szegények számára épült menházban kápolnát. Ezekre vonatkozólag következő adatokra akadtam:

1441-ben kelt I. Ulászló tilalmazó levele güthi *Ország* János és Mihály tisztjeihez, melyben a király nekik megparancsolja, hogy a prépostság és káptalan *Laka* (Lok) és *Várkony* birtokán, a *Tycia* (Tisza) folyó tilos részében

s a szomszédos halasok, u. m. *Ság* és *Chán-telek* területén, mely a garam-menti (de juxta Gron) benczések birtokához tartozott, halászni ne merészeljenek.

1448-ban történt *Erdődi* Tamás *titeli* prépostnak, illetőleg a titeli káptalan és egyháznak ujbóli beiktatása a *loki* javadalomba, s az előbb Külső-Szolnokban most Pestmegyében levő *felső-* és *alsó-alpári* birtokrészekbe, a kir. kúria itélete folytán, *János* garam-menti (de Juxta-Gron) benczés apát és *Sáry* Máté néhai *Sáry* Péter székesfehérvári őrkanonok testvére ellen, a királyi biztos s a budai káptalan megbizottja előtt. (*Katona, i. h. — N. R. A. 309. cs. 54. sz — 981. cs. 1. sz.*)

Mint emlitők, a *titeli* préposts ágnak 1434 körül *Szend* — akkor mezőváros, ma puszta — közelében Sümeghben, kápolnája volt az ottani szegények menházában, melyet *Gall* szendi polgár és mészáros alapitott. Ezen kápolna később az ó-budai apáczák birtokába ment át. (*Act. Mon. V. Bud. 30. cs. 7. sz.*)

A mohácsi vész után a titeli prépostság és káptalan, mely egyszersmind *hiteles hely* is volt, megszűnt. Romjai a czíméről nevezett dombon Titeltől egy mértföldnyire mai ideig láthatók voltak. — Titel jelenlegi plébániája a bácsi főesperestség alsó kerületéhez tartozik, s előbb az ujvidéki plebánia fiók-egyháza volt. 1769-ben épült és „*Nagyboldogasszony*" tiszteletére van szentelve. Hossza $6^{1}/_{2}$, szélessége $3^{1}/_{2}$ ölnyi. Fiókegyházai: *Moschovia, sz. Iván, Josefsdorf, Csurog, Goszpodincze, Alsó- és Felső-Katy, Gardinovácz, Villova és Lok.* (*Katona, i. h. I. 132.*)

Titeli prépostok voltak:

1138. *Lőrincz* (*Magy. Tört. tár, II. 73.*)
1156. *Péter* (*Monial. V. Bud.*)
1233. *Mihály* (*Magy. Tört. tár, II. 73.*)
1240. *István* a kir. udvar alkorlátnoka (*Cod. Dipl. IV. 3. 550. l.*)
1293. *István* mester, kir. alkorlátnok (*Wenczel, Új Okmány tár. II. 54. sz.*)
1294. *János* (*Fejér, Cod. Dipl. V. 2. 322. l.*)
1299.–1322. *László* kir. alkorlátnok, később vál. fehérvári. — *Schmitth, Ep. Agr. I. 234. — Cod. Dipl. VIII. 2.347. l.*)

1344. *Gebhard Kelemen* titeli prépost csanádi püspökké lett (*Cod. Dipl. IX. 1. 216 l.*)

1344. 1353. 1356. *Vilmos* bibornok, s a *szent Háromságról* nevezett keresztesek mestere Budán. (*U. o. 123. és 217. l. — Mon. V. Bud. 1 cs. 46. sz.*)

1390. 96. 98. *István*, Zsigmond király korlátnoka. (*Cod Dipl. IX. 2. 344. és 548. l. X. 1. 614. l.*)

1419. *János* (*Eccl. Cam. 39. cs. 9. sz.*)

1453. *Péter erdődi* (titeli prépost) — (*Mon. V. Bud. 30. cs. 11. sz.*)

1461. 64. 73. — 1480. *Bálint*. — (*U. o. 30. cs. 16. 23—25. — 33. cs. 42. sz. — 39. cs. 19. sz.*)

1481. 83. *Erdődi Tamás*. — (*Schmitth, i. h. II. 150. Kovach. formae sol. st. 213. l.*)

1483. *Nyársi Demeter*, esztergomi érseki helynök — (*Szvorényi.*)

1499. *János*. — (*N. R. A. 1548. cs. 18. sz.*)

Czimzetes titeli prépostok.

1608. 1611. *Kapronczay* Farkas. — (*Szvorényi. — Katona, i. h. II. 72.*)

1646. 1654. *Baróthy* Ferencz, pozsonyi kanonok. — (*Lib. R. Eccl. I. 487. — Act. Jes. Poson.*)

1678. *Lánczay* György. — (*Act. Jes. Szakolcz. 1. cs. 34. sz.*)

1725. *Zaverszky* Péter, zágrábi kanonok. — (*Ecl. cam. irreg.*)

15. §.

ZOMBOR,

szab. kir. város egyházi épületeivel.

Fekszik Bácsmegyében a Dunától kelet felé, Szabadkától délnyugatnak öt mértföldre vagyis másfél óra járásnyira. Eredete és régibb történetéről keveset tudhatni. A török időkben, fekvésénél fogva, az egész vidékkel együtt sokat szenvedett. Később mint katonai város szerepelt. Legrégibb emlitése, melyre akadtunk 1559-ből való, mely évben királyi adományzás utján *Zombor*, *Makó* és egyéb

uradalmak részei *Thelegdy* László és György hűtlenségi büne miatt *Bélavári* János és *Thelegdy* Gáspárnak adattak, (*L. R. Saec. II. 397*).

1724-ben Zombor a *bajai* uradalomhoz tartozott és *Czobor* Márk gróf birtokában volt. 1733-ban mint kamarai mezőváros fordul elő. Midőn 1744-ben a katonai vidékek bekebelézéséről volt szó, néhány ily katonai város illetőleg helység és vidék, p. *Zombor*, *Bresztovácz* s a bácsi kerület ügyében gróf *Erdődy* György kamarai elnök által az illető helyekből választott bizottság küldetett ki, a melynek véleményzése folytán *Zombor* 1751. sz. kir. várossá lőn. (*N. R. A. 968. cs. 56. sz. — 1612 cs. 16. sz.*)

Zombor a vidéki kamarai birtokoknak fő helye volt. A hozzá tartozó uradalmak majd egyenkint majd tömegesen egyeseknek adományoztattak. Igy p. 1782-ben *Kranzberg* kir. kormányszéki tanácsos jelentést tett némely *zombori ladányi* és *dedenszegi* (Torontál) birtokrészeknek *Oczel* Mátyás szent-miklósi serfőzőnek 80,000 ftért, 1781. októb. 29-én történt átadásáról. 1802-ben pedig a *zombori* uradalom minden hozzá tartozó bácsmegyei birtokrészekkel együtt ezen év nov. 1-től az akkori u. n. *szabadalmazott csatornázási* társaságnak adatott át. Ered. (*N. R. A. 1873. cs. 3. sz. — Contr. et Trans. 18. köt. 51. sz.*)

Lakosai vallásra nézve római katholikusok és görög n. egyesültek, nemzetiségre nézve magyarok németek és illyrszlávok, s leginkább földmivelés-, baromkereskedés- és kézmüvességből élnek. Neveztesebb épületei a kir. *kamara* épülete, régente kamarai székhely, továbbá a megyeház, a város háza s a katholikusok és görög keletiek iskolája. Egyházai közül legnagyobb a sz. *Háromság* tiszteletére szentelt parochiális templom, melyet a kapistrani tartományi *ferencziek* török mecsetből alakitottak át. Hossza 24 öl; patronus a városi község. 1786-ban a *ferencziek* zárdájokat elveszités, melyet 1808-ban a hozzá tartozó külsőséggel együtt a vallásalaptól 14,000 frtért vett meg a rom. kath. hitközség. A katholikusok másik temploma, *sz. Rókus* tiszteletére szentelve, a temetőben van; hossza 8, szélessége 4 öl. (*Korabinszky. — Katona, I. 135. — Eccl. Cam. 14. cs. 49. sz.*).

II. FEJEZET.

A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG.

1. §.

CSANÁD VÁROSA, A CSANÁDI PÜSPÖKÖK ÉS KÁPTALAN SZÉKHELYE.

Csanád a rómaiak alatt, talán a Maros folyótól, *Morisium, Morisenon* és *Morisena* név alatt volt ismeretes, és egyike vala Dacia ripensis nevezetesb várai- városainak. Fekszik a mai Torontálmegyében a Maros partján. Régi oklevelekben *Sunad, Cenad* és *Chenad* nevek alatt fordul elő. Csanád nevét még *sz. István* alatt kapta és pedig *Doboka* fiától, *Chanád* vezértől, ki a király felhivására *Achtumot,* Maros vidéke urát, minthogy a konstantinápolyi császár és patriarcha segitségébe bizakodva, a magyar királynak hódolni nem akart, legyőzte és meghódolni kényszeritette. *Sz. István* 1030-ban *Csanádon* püspökséget alapitott, melynek kormányára, gazdag és nagy kiterjedésü javadalmakból alakitott alapitvány letétele után *sz. Gellértet* hivá meg.

Szent Gellért, mint életirója tanusitja, a Sagredók előkelő nemzetségéből származott, s 993-ban Velenczében született. Elvesztvén atyját, sz. *Benedek* rendjébe lépett, melyben kiváló tudományossága és szent élete által kitünvén, perjellé s nem sokára a velenczei *sz. György* egyház apátjává választatott. Az ur szenvedése által megszentelt helyek tiszteletére *Jeruzsálembe* zarándokolt, honnan visszatérvén, *Zárában* sz. *Márton* monostorába vonult vissza. Magyar-

országba jövén, előbb *Pécsett*, utóbb *Székes-Fehérvárott* működött. Példás erkölcsei, magasabb müveltsége s a magyar nemes ifjak nevelésében tanusitott szerencsés tapintatossága által szent királyunk szeretetét annyira megnyeré, hogy ez szemefényét, *Imre* herczeget, a korona örökösét, nevelés végett gondjaira bizta. 1033-ban (mások szerint 1035-ben) a Maros-vidéki magyarok megtéritésére mint püspök *Csanádon* telepedett le, hol tizenkét éven túl a legáldásosb sikerrel működött. Végre 1047. sept. 24-én a fellázadt pogány magyarok által Buda mellett a róla nevezett hegy fokáról a Dunába löketvén, áldott életét vértanusággal fejezé be. Sz. hamvai előbb *Budán* a *Bold. Szüz* templomában voltak nyugalomra téve, később Fülöp apát által a szent püspöknek régi óhaja szerint *Csanádon*, szintén a *B. Szüzről* nevezett apátság egyházában lőnek eltemetve, honnan 1400-ban Velenczébe sz. *Donát* egyházába vitettek át.

Szent István halála és *Péter* király elüzetése után *Aba Sámuel*, ki sz. Gellért püspököt sehogy sem birhatta rá, hogy megkoronázza, *Csanádon* üté fel székhelyét, hol ötven előkelő magyart, kiket titkon *Péterhez* szitni vélt, álnokul gyülésre összehiván kegyetlenül felkonczoltatott. *Aba* eleste után ismét *Péter* került a trónra, de multján egy cseppet sem okulva, előbbi, nemzeti érzelmeket sértő politikáját folytatá és *Henrik* németrómai császár kegyét hajhászta; mit a magyarok végre megsokalván *Csanádon* országgyülést tartottak és *Pétert* trónvesztettnek nyilvánitván, sz. *Gellért* mérsékletre intő szózata daczára, mint foglyot Székesfehérvárra vitették és szeme világától megfosztatták. Csanád a magyar királyok történetében később is szerepel. Itt temették el p. 1290-ben a *kunok* által meggyilkolt IV. (Kún) *László* királyt; itt tartott később II. *Ulászló* országgyülést.

A *csanádi* megyéhez tartozott mindaz mit sz. *István* a Tiszán túl *Viddin* városától *Erdély* és *Oláhország* határáig a *Tisza*, *Maros*, *Temes* és *Körös* folyók mentén meghóditott s a magyar koronának megszerzett. 1421-ben Zsigmond király a csanádi püspökségnek folytonos háboruk következtében zilált viszonyait újra rendezé, s határait

újabb szabályzás alá vevé, minek folytán ez még 1459-ben is 6 főesperestséggel birt, melyek lassanként megszünvén, csak 1859-ben a most dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király és *Csajághy* Sándor püspök alatt állittattak vissza.

1526-ban *Chaholi* Ferencz csanádi püspök Magyarország több főpapjával együtt *Mohácsnál* elvérzett. Utána a csanádi megye a leggyászosabb sorsra jutott. 1573-ban Csanádot a törökök bevették, s minden egyházi épületeivel együtt elpusztitották. A püspökségnek egész 1687-ig csak czime maradt fen, és Csanádon s vidékén a *szegedi sz. ferenczi* zárda atyái végezték, úgy szólván egyedül s folytonos halálveszedelem közt, a lelkipásztori teendőket. Jobb napok csak III. *Károly* alatt viradtak fel, midőn t. i. a püspökség és káptalan véglegesen visszaállittattak.

Már előbb, I. Lipót és I. József alatt a törökök ellen fordulván a koczka, 1699-ben *Dolni* István, csanádi püspök átvevé a megye kormányzását és *Szegedre* tevé székhelyét, azon igéretet kapván, hogy sz. *Domonkos* egyháza neki át fog adatni azon kikötés mellett, hogy annak plebánosa egyszersmind kanonok is legyen. 1710-ben *Nádasdy* László püspök szintén *Szegeden* az u. n. élelmezési házban lakott, úgyszintén 1730-ban b. *Falkenstein* Albert püspök is.

A temesi bánság 1719-ben a török járom alól felszabadulván, a csanádi püspökök terjedelmes megyéje végre teljesen megnyilt apostoli müködésök előtt. A püspökség székhelye 1738-ban Szegedről a megye közepére *Temesvárra* tétetett át, hová ugyanazon évben a káptalan is követte. 1742-ben *Mária* Terézia a püspökség javadalmát újabb adományzás által rendezé, s a többi közt *Makó* püspöki várost is a csanádi püspököknek adományozá. Azóta Csanád főpapjai *Temesvárott* székelnek, hol 1754-ben egészen új székesegyházat épitettek, mely 1849-ben megrongáltatván, 1850 és 1862 közt kivül belül megújittatott.

A csanádi püspökség 1859-ben I. *Ferencz József* dicsőségesen uralkodó királyunk és *Csajághy* Sándor püspök által ismét rendeztetvén, jelenleg magában foglalja az

u. n. *temesi bánságot*, vagyis *Krassó, Temes és Torontál* megyéket, továbbá *Csanád* és *Arad* megyéket egészen, *Csongrádmegye* részét s a katonai végvidék német bánsági és román-illyr kerületeit. (*Schem. Cleri. 1863, 7. 8. l. — Bárány, Toront. várm. hajdana, 87. l. — M. Sion, II. v. 338—345.*)

A mi a püspökség javadalmait illeti, fentebb említők, hogy 1742-ben M. Tereziától *Makót* kapta. Hajdan sokkal nagyobb uradalma volt a csanádi püspökségnek mint jelenleg. Az egyes birtokok nevei ezek: *Új Csanád, Apátfalva, Belecz, Batida, Csök, Csomorkány, Csókás, Kis-kök, Deleghάz. Töperek, Kovácsháza, Kis-Ferkés, Lele, Mogyorós, Reczkés, Mező-Kopáncs, Mező-Hegyes, Nagykomlós, Pitvaros, Rákos, Sámson, Chika, Csorbás, Tarnok, Töpös, Tótkutas, Alsó- és Felső-Füged, Büköny, Berzás, Királyhegyes, Nagy-Lak, Szentivány, Kis-Jenő, Szeche, sz. Lőrincz, Nádudvar, Sairák, Dombegyház, Igacz, Komos, Pereskutas, Lápkeresztúr, Vásontó, Tüzköz, Ujváros, Doming, Zihond, Nagy- és Kis-Achád, Pobár, sz. György, Derse, Majmáth, Tövisköz, Majócz, Papár, Nagyviz, Püspökfalva, Kecse, Milátköz, Csorpa, Boldogfalva, Feldeák, Tárnok, Lukatelek, Kenderfark, Kana, stb.* (*Pray, Hier. II. 289. — N. R. A. 1826. cs. 8. sz.*)

1527-ben I. *Ferdinánd* király muhinai *Gerván* János választott csanádi püspöknek a csanádi egyház patronatusi jogát három egymásutáni évre átengedte, melyek után, az ismét a királyra száljon vissza. Ugyanily adományzásban részesült 1556-ban *Body* György leleszi prépost és kinevezett csanádi püspök. (*L. Reg. Eccl. I. 3. és 46. l.*)

A csanádi székesegyházi káptalan, melynek első tagjai számára maga sz. *Gellért* adott szabályokat, egykorú a püspökséggel. Birtokait s jövedelmét illetőleg, mely hajdan szintén nagy vala, 1319-ben említés történik az *apostoli kamara* számadó könyveiben *Benedek* csanádi püspökről, ki Miklós Maroson-túli főesperestért 20 arany forintot küldött dij fejében. 1359-ben *György* püspök a káptalani olvasó kanonok által saját személyétől és egyszersmind elődе *Tamás* püspökért közszolgálat fejében szintén fizetett az apost. kamarának. — 1459-ben a káptalan,

melynek birtokához *Csanád* városa is tartozott, jövedelméből hozzájárulni volt köteles azon költségekhez, melyekbe a *csanádi* egyháznak, hogy a törökök ellen biztosítva legyen, árkok-, sánczok- és falakkal való megerősítése került. Ez utóbbi évben a csanádi káptalanban volt prépost, éneklő és őrkanonok, és hat főesperest, u. m. a *temesi, aradi, maroson-túli, torontáli, sebesi* és *krassói*.

1556-ban a csanádi káptalannak tagja nem lévén, *Ocharovith* Demeter és *Földváry* István királyi adományzás utján, ideiglenesen, addig t. i. míg a káptalan, mely 1573-ban Csanáddal együtt végkép megszűnt, ismét helyre nem volt állítva, a csanádi káptalannak *Martfő* és *Földvár* uradalmát kapták. Hasonlóképen 1558-ban *Magócsy* Gáspár királyi engedélyt nyert, hogy a csanádi káptalan *magócsi, pereskutasi* és *újvárosi* (Csanád, most Csongrád) birtokait, szintén a káptalan visszaállításáig, használhassa.

Volt a csanádi káptalannak, mely 1714. óta mint *hiteles hely* működött, *Szegeden* egy háza és hozzá tartozó külsősége, melyet királyi adományzás utján kapott. Tizenhét évi nyugodt birtoklás után Szeged városa megtámadta a káptalant, kétségbe vonván a nevezett ház és birtokra való jogát. A káptalan 1748-ban a kir. kamarai tanácshoz folyamodott védelemért, mely alkalommal egyszersmind jelentést tett azon okokról, melyek miatt a kir. kamarának az egész papság részéről öt éven át fizetendő *segélyt* rosz körülmények miatt beküldeni elmulasztá.

A mi a káptalan alattvalóit illeti, *Jany* Ferencz, a décsi uradalom birtokosa, a décsi biró és hitesek mint tanuk előtt megengedte, hogy *Csanád* és *Szeremlén* lakosai a *décsi* hegyen szőllőt ültethessenek azon föltétel alatt, ha magukat a szokott dézsma fizetésére kötelezik. (*Lib. Reg. Eccl. I. köt. 48. 55. l. — N. R. A. 973. cs. 86. sz. — 976. cs. 35. sz.*)

A törökök kiüzetése után III. Károly 1723-ban négy kanonokkal, kiknek lakást *Szegeden* készittetett, a csanádi káptalant visszaállitá, s 1738-ban a káptalan székhelyét Temesvárra tette át, hol a kanonokok száma hatra emelkedett. A hatodik kanonoki állomást maga a püspök, továbbá a káptalan és báró *Prinzen Ernő Károly* verseczi

plebános 1758-ban alapitotta. — Mária Terézia uralkodása alatt Csanád egyházi megye területe végkép megszünvén, fölötte a török uralom befolyása, politikai tekintetben is újra lőn szervezve. Ezen rendezés vonatkozott a *marosi végvidékre*, t. i. *Csanád, Sajtén* és *Nagylak* vidékére, egyszóval *Csanád, Csongrád* és *Békés* megyékre, úgyszintén *Bács-* és *Aradmegye* részeire s az alsó *Tisza* vidékeire. Az ügy u. n. vegyes bizottság előtt folyt le, melynek polgári és katonai tagjait maga a királyné nevezte ki, *Grassalkovits* Antal gróf elnöklete alatt. (*Schem. Cler. 8. l. — N. R. A. 1838. cs. 65—67. 74. sz.*)

Ezen bizottságnak beadott dolgozata folytán meghagyá a királyné, hogy a koronai kerületnek *görög* szertartású népei, Csongrádvármegyébe történt bekebleztetésök után is, előbb megerősitett kiváltságaik szerint szabad vallásgyakorlatot élvezzenek és oda utasittassanak, hogy a kerületökben levő helyeknek vásártartási illetőleg mezővárosi jogáért folyamodványt adjanak be. (*U. o.*)

a) Apátságok és egyházak, melyek hajdan Csanádon voltak.

A *patarén* tévelyek és zavargások, melyek a balkán félszigetről Délmagyarországba is átcsaptak, arra birták első apostoli királyunkat, hogy ellenök védfalakról gondoskodjék. Felszólitá tehát sz. *Gellért* püspököt, ki legközelebb volt érdekelve, hogy *Szalavár, Bakonybél, Zobor-* és *Pannonhegyéről*, hol már virágzó monostorok voltak, *benczéseket* vigyen le és telepitsen meg, kik mint hitterjesztők már is halhatatlan érdemeket szereztek. A sz. püspök csakugyan több szerzetest hivott le, kiket *Aradon* telepitett meg, hol aztán templomot és monostort épitettek. Másokat Csanádra vitt, kik a *szent Jánosról* nevezett görög szert. kolostort foglalták el, melyből az apáczák (?) *Krassóvárra* tétettek át.

Szent Gellért 1035-ben a Maros partján templomot és monostort épitett sz. *György* vértanu tiszteletére, melynek sz. István 1000 girát ajándékozott, az alapító püs-

pök pedig egy ezüst füstölőt, vagy mások szerint függő lámpát, mely a *B. Szüz* oltára előtt függött. Szent *György* temploma egyszersmind székesegyház is volt, melynek káptalanát a mellette alapitott kolostor *benczés* atyái képezték, kiket maga a püspök élelmezett. Sz. Gellért ikolát is nyitott Csanádon, melynek vezetését *Walter* jeles bakonybéli szerzetesre bizta, ki hivatalát oly szerencsés sikerrel viselé, hogy iskolájába nem sokára az egész vidék nemes ifjusága összesereglett. (*gr. Batthyány S. Gerh. Ep. Csanád Script. et Act. 331. l. — Bárány i. h.*)

Volt Csanádon még egy apátság is, és pedig a *Bold. Szüzről* nevezett benczés apátság, *ker. sz. János* temploma mellett, melyet szintén sz. *Gellért* alapitott. A szent püspök életében azon óhaját fejezé ki, hogy halála után testét ezen apátság templomában temessék el. Midőn aztán meghalt, a sz. *Györgyről* nevezett székesegyház kanonokjai és *Fülöp*, a *Bold. Szüzről* nevezett monostor apátja közt, vita keletkezett. Amazok a székesegyházban akarták sz. püspökük földi maradványait elhelyezni, ez pedig a megdicsőültnek kivánságát követelé tiszteletben tartatni. Végre az apátság részére dőlt el a vita, és sz. Gellért hamvai egész 1400-ig az apátság sirboltjában pihentek.

Ezen apátság egyháza sz. István királytól kapott 500 girát, 10 vég bársonyt és 50 vég vásznat; a királynétól pedig 4 vég bársonyt és ugyanannyi vég lenvásznat. — *Erzsébet* királyné, *Róbert Károly* neje, hálából sz. Gellért iránt, kinek közbenjárására nagy betegségből gyógyult fel, 1361-ben szintén bőkezüleg járult ezen templom felszereléséhez. Igen drága egyházi készleteken kivül, melyeket az isteni tisztelet diszének emelésére küldött, még a szent püspök ereklyéi számára is fényes, arany és ezüstből készült koporsót vagyis ereklye tartót készittetett. — A templom és monostor ily virágzó állapotban úgy látszik egész *Nagy Lajos* haláláig megmaradt, azután sz. Gellért ereklyéi Velenczébe vitetvén át, nem sokára bekövetkezett a török pusztitás ideje, mely alatt, a fentebb érintett évben, Csanád városával együtt ezen apátság is elpusztult. A mult században sz. ferencziek kapták

meg, kik aztán lassanként ismét fölépíték s mai napig is birják. (*Czinár, I. 199—201.*)

Az apátság birtokviszonyaira vonatkozólag következő adatokra akadtam: 1398-ban *Mátyás* apát *Nemeg* (talán a pestmegyei *Némedi*) apátsági birtokot, 100 frtnyi ráfizetés mellett, *Péter* váczi püspök *Sytna* (Zsitva) nevü birtokáért adta cserébe. — Létezik továbbá *Nagy Lajosnak* egy levele, melyben az apátsági uradalmaknak az apátok által királyi engedély nélkül történt elidegenitését semmiseknek nyilvánitá és *Márton* apátot feljogositá, hogy monostora- s egyházának birtokait és jogait visszaszerezze. Az aradi káptalan által 1412-ben kiállitott másolatban. Hitel. (*Cod. Dipl. IX. 5. 372. l. — Eccl. Cam. 22. cs. 20. sz.*)

Ezen kivül volt még Csanádon másik *benczés* apátság is, mely sz. *Gellértről* vagy pedig sz. *Bernátról* neveztetett. Ezt először Batthyány Ignácz fedezé föl (*Series Epp. Csanád. 115. l.*), és pedig *VI. Sándor* pápának 1493-ban kelt bullájában, mely ezen apátságnak javait a *csanádi* püspökséggel örök időkre egyesité. Batthyány azt véli, hogy nevezett pápa a *benczéseket* Csanádon megszünteté s ez utóbbi benczés apátságot, *sz. Bernátról nevezett* előbbi czime miatt a *czisterczieknek* adta át, és a *Bold. Szüzről* nevezett másik apátsággal egyesitvén ez utóbbi czimen rendelé neveztetni. (*Czinár, I. 201.*). — Ezen vélemény ellen csak az az észrevételem vagyon, hogy, mivel a *ciszterciták* évkönyveiben semmi, Csanádon valaha létezett ciszterci apátságnak nyoma nincsen, történeti tény, hogy Csanádon eredetileg két *benczés* apátság létezett egész 1493-ik esztendeig, mikor ezen egyesülés történt, és azért kétféle csanádi apát fordul elő okmányainkban. Mig ugyanis az előbbi helyen emlitett *Szüz Mária* czimü apátságnak apátjai ezek voltak: sz. *István* alatt *Fülöp,* 1380-ban *Móricz,* 1397. és 1402-ben *Imre,* 1398-ban *Máté* azután *Lukács,* 1412-ben *Miklós,* 1433-ban *Marczali* László: addig az utóbbinak *sz. Gellérti* apátjai közül a következők nevei maradtak fenn: u. m. 1363-ban *Pál,* 1380-ban *Márton,* 1469-ben *Péter.* (*Cod. Dipl. IX. 5. 372. l. — X. 2. 821. l. — 4. 180.*

l. — *6. 558. l. 8. 435. l.* — *Eccl. Cam. 22. cs. 20. sz.* — *Clar. Pos. 51. cs. 17. sz.* — *N. R. A. 1526. cs. 15. sz.*)

A csanádi monostorok fekvésére, alakjára és kiterjedésére vonatkozó egyéb adatokat Henszlmann fáradhatlan buzgalmának köszönhetjük, ki régészeti kutatásait Csanádra is kiterjesztvén, vizsgálatainak eredményét az *Arch. közl. VIII. 1. füz. 1—34. ll. „Jegyzőkönyv 1868."* czim alatt közlé. Értekezéséből, mely az ugyanazon évben lerombolt régibb róm. kath. egyházról, s az u. b. *Bonnaz* Sándor csanádi püspök által *sz. Gellért* tiszteletére újból épitendő templomról szól, következő adatokat emelünk ki. Szétbontatván a templom falai, két régibb egyház alapjaira bukkantak. Egyikök átmeneti román, a másik tiszta góth stylben épült, a szokott keresztkutakkal, csatornával és sirbolttal, hol egy sarkophagot találtak, melyre kereszt volt bevésve. Ezen templomok falai római téglákból és metszett kövekből voltak rakva.

Össze vetve e leleteket a történetirók állitásaival, Henszlmann azon következtetésre jutott, miszerint Csanádon eredetileg két templom létezett, és pedig egyik a székesegyház sz. *György* tiszteletére szentelve, és a *Bold. Szüzről* nevezett apátság egyháza, a keresztelő *sz. Jánosról* nevezett templom helyén; továbbá hogy eme *keresztelő sz. Jánosról* nevezett templom nem más mint a görögöknek *sz. Jánosról* nevezett egyháza, melyet, mint fenebb láttuk, a benczések Csanádra jövetelökkor elfoglaltak.

Az új, 1868. óta épült csanádi plebániai templom a *Bold. Szüz* régi templomának helyén áll, a régi *vár* körében. Ezen vár oly kisszerü volt, hogy benne a nevezett két templomon, a benczések monostorán, a püspök s valószinüleg a kanonokok lakain kivül más épület alig talált helyet. Különben észak felé nagyobb görög templom kivül, még most is délfelé több mélyedés látható az egykori vár területén, melyek talán egyházi épületek alapjait rejtik magukban.

Ennyit a csanádi monostorok és templomok történetéről. Csanád mai állapotát illetőleg az 1868. óta épült plebániai egyházon kivül még meg kell emlitenünk, hogy a régibb török idők utáni templom a parochiával együtt

1741-ben készült, s ugyanazon évben adatott át a hivek használatának. Építteté *báró Falkenstein* csanádi püspök saját és a magy. kir. kamara költségén, *sz. Gellért* püspök és vértanu tiszteletére. Ezen plébániai egyházon kivül van még Csanádon, és pedig a temetőben, egy kápolna is, melyet a helybeli hivek 1833-ban építtettek a *„szenvedő Megváltó“* tiszteletére. A csanádi parochia és egyház patronusa a szent-miklósi gróf *Nákó* család. (*Schem. Cl. i. h. 87. l.*)

2. §.

A R A C H A,

Sz. Miklós püspökről nevezett benczés apátság, később sz. ferenczi zárda és templom.

Torontálmegyében, közel a Tiszához, *Török Becsé-vel*, mint egyszersmind anya-egyházával határosan fekszik *Aracsa* (máskép *Racsa*) puszta, hol a nevezett, eredetileg valószinüleg benczés apátság, illetőleg monostor, később ferenczrendi (Minoriták) zárda és templom romjai ma is láthatók. Alapitását és legrégibb történetét homály fedi s csak annyit tudunk róla, hogy a XIII. században a tatárjárás után létezett, mert az 1256-ban tartott esztergomi zsinatban *sz. Márton* egyháza és még néhány apát után *Miklós* aracsai apát nevét találjuk emlitve. (*Péterffy, Conc. Hung. I. köt. 87. l.*)

A XIV. században, — a midőn 1332 és 1337 közt *Márton* András mint aracsai plebános fordul elő. — *Erzsébet*, Róbert Károly neje, mint ezt a *ferencziek* Bold. Szüzről nevezett tartományának egyik kézirata, továbbá egy másik, Pázmány zsinatának határozataihoz adalékul csatolt kézirat, végre *Terebesdi* Péter és *Kamanczi* Máté tanusitják, a szent ferencziek Máriáról nevezett tartománya számára (később kapistránusoké lett), zárdát alapitott 1370-ben, midőn már özvegy volt, a szent *Miklós* tiszteletére szentelt templomot pedig megujittatá. Erzsébet királynét illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a pozsonyi klarissák zárdájában volt végrendelete által eme zárdának, melyet életében be nem fejezhetett, a többi közt 500 arany forintot, sárga atlas mise-ruhát, melyen több

drága kő volt, és két ezüst keresztet hagyományozott. (*Schem. Ord. Prov. Marianae, 1851. 31. l. — Csevapovics, Recens. 139. l.*)

Aracsa hajdan népes és megerősitett hely volt. *Oláh* ugyan nem emliti, de más irókból bizonyos.

Lakói közt több nemes család volt közülök; 1397-ben következők emlittetnek: *szenthei* János bán, János nevü fiának és egy másik Jánosnak, ki Miklós fia volt, birtokrészei *Valkón, Kis-Kerecsén, Gergesen, Kis-Tarnokán* (Fejérmegyében) *és Aracsán*, bizonyos birói terhek alapján 68 márka denárral együtt, a királyi biztos s a fehérvári káptalan megbizottja által az ország nádorának adattak át. (*N. R. A. 561. cs. 18. sz.*)

1404-ben János, más *Maróthi* János fia, örökösei s utódai javára, a hütlenség bünében elmarasztalt *Azvagi* család *szent-lászlói, félegyházi, aracsai* s mindkét *szent-miklósi* (Krassóban) birtokrészeibe helyeztetett be Zsigmond király parancsára a csanádi káptalan által. (*U. o. 644. cs. 35. sz*)

1442-ben *György*, szerb fejedelem és albaniai herczeg, *Aracsa* mezővárosát egyéb javadalmakkal s a védúri joggal együtt, veronai *Birini* Pál nevü rokonának és férfi örököseinek adományozta. Ezen veronai *Birini* Pál, *Mihály* veronai herczeg fia s bosniai őrgróf volt, és *István* szerb despotával, ki Bolgárország, Rumelia és Albania császára is volt, közeli vérrokonságban vala. (*U. o. 88. cs. 3. sz.*)

A sz. *ferencziek aracsai* zárdája, a bácsi custodiatusba kebelezve, még a mohácsi csata után is fenállott. Utolsó zárdafőnöke *Nésthy* János atya, kit a Nagy-Váradon 1533-ban tartott közgyülésen választottak gvardiánná, egész 1551-ig vitte hivatalát. 1551-ik év september 18-án *Mahomed* beglerbég ágyui a zárdát a templommal együtt szétrombolták. Romjaik *Beodrától* dél felé háromnegyednyire még ma is észrevehetők, *Franyova* község határában. Az 1718-iki pasaroviczi béke után ezen vidék is megszabadult a török igától, de Aracsából csak az apátsági templom maradt fenn. (*Arch. közlem. VIII. évf. 39. l. — Bárány i. h. 77. l.*)

Ezen templomban, *Balázs* János néhai csanádi kanonok állitása szerint, még a mult században is fenn volt *szent Mihály* főangyalnak azon képe, melyen a ruházat egészen magyaros izlésben vala festve. Henszlmann itt is kutatván azt találta, hogy a templomnak hosszukás négyszögü tornya volt. Falaiból már csak a szentély és bejárás melletti oldalak láthatók, továbbá a homlokzaton az ajtó s bent hat oszlop, melyeknek helyzete hármas hajóra mutat. Styljére nézve hasonló volt a két tornyu s átmeneti román stylben épült *lébenyi* templomhoz. Hossza 85 lábnyi. Aligha a XIII. század első 4 tizede előtt készült, a Francziaországból azon időtájt behozott modorban, téglákból, kemény kövek által megerősitve. 1863-ban, mint mondják, deczember 13-án, sz. Lucia napján, iszonyu orkán dühöngött e vidéken, mely e templomnak még addig fenmaradt romjait is, kivált a hajó oldalát s a torony felső részét, még jobban összedönté. (*U. o.*)

3. §.

A R A D,

Sz. kir. város, egyházi s egyéb épületeivel.

Aradot, mely régi okmányainkban *Orod* név alatt fordul elő, ma kettőt ismerünk. Mindkettő a Maros folyó mellett egymással szemközt fekszik. Az egyik *Ó-Arad* név alatt Aradmegyéhez tartozik, a másik, ettől körülbelül egy óranyira, Temesmegye területén fekszik s *Új-Arad* név alatt fordul elő. Az előbbeni, mint neve is mutatja, régi hely. Már a *szarmaták* idejében volt itt vár, melyet *Hrad*-nak neveztek. Innen a várnak magyar neve is Arad vagy mint régen mondták Orod. Az aradi vár a mohácsi vész után a többi délmagyarországi várak sorsára jutott. 1551-ben a *törökök* elfoglalták. — Ó-Arad, többnyire *magyar* lakosokkal, egyszersmind a hasonnevü vármegye székhelye.

Új-Arad, melyet leginkább iparral és dohány-termeléssel foglalkozó *németek* laknak, a török időkben keletkezett. Savoyai *Eugén* herczeg a város déli oldalán négyszögü

erődöt épittetett s azt 300 ölnyi hosszú sánczokkal vétette körül. Új-Aradnak két külvárosa van. 1707-ben Rákóczy hadaival Új-Aradot ostromolván, bent az erődben lázadás ütött ki a ráczok közt, kik a várőrséget képezték, melyet azonban sikerült az erőd parancsnokának lecsillapitnia. *Új-Aradot* ötvenesi *Lovász* Zsigmond alispán megvevén, sokat tett felvirágoztatására. Lovász Mihály, ki 1769. és 1770-ben aradi parancsnok volt, mint ilyen a *minoriták* zárdája mellett fekvő kamarai üres birtokrészt 1000 forintért megvette, s magára s mindkét nemü örököseire átiratta.

Aradhoz tartoztak ez időben *Séga, Buzsák* puszták területe, *Körtvélyes, Hordócska* és *Potura* falvak, melyeknek földesura a gyoroki *Edelspacher* család volt és pedig 1747 óta, mely évben *Edelspacher* Ignácz és Sándor, s ennek fi-utódai, továbbá Zsigmond, Mátyás és Erzsébet, született *Kacsamag*, nevezett birtokokba behelyeztettek. Szintén *Aradhoz* tartoztak még 1796-ban *Nagy-Szent-Pál, Gellény, Sarczháza* és *Pél* puszták, *Orrovil* és *Gaja* tanyákkal. (*Korabinszky. — Bel, Comp. Geogr. 268. l. — Timon, Epit. chronol. — N. R. A. 1742. cs. 34. sz. 1473. cs. 2. sz. — 1820. cs. 1—5. sz. — 1720. cs. 7. sz.*)

Orod vagyis *Arad* vára az ország nevezetesebb várai közé soroztatott, melynek védművei a *Glogovácz* nevü dülőben még sokáig láthatók voltak. — *Máté* és *Sorlonda* aradvári lakosok *Dezső* püspök előtt (1204—1228.), mint a király által kiküldött biró előtt, bepörölték *Miklós* csanádi kanonokot és főesperestet, mert ez *Bursorog* nevü birtokukat erőszakkal elfoglalta. — *Aradvára* a tatárok alatt sokat szenvedett. — A törökök 1551-ben elfoglalták és még jobban megerősiték; 1595-ben *Báthory* Zsigmond erdélyi fejedelem által, *Mihály* oláh vajda segélyével kiüzettek ugyan belőle, de *Bethlen* Gábortól visszakapták s birták egész 1688-ig, mely évben a császári hadak vezére, *Caraffa* ismét visszafoglalta. — Azóta az ó-aradi vár lassanként elveszté előbbi fontosságát, s a *Rákóczy*-féle mozgalmak alatt hiressé vált *új-aradi* várral volt kénytelen azt megosztani.

Arad városának története a XII. századon túl felvihető. 1135-ben II. vagy vak *Béla* király országgyülést hirdetett

Aradra, melyen hatvannyolczan, kikről azt hitték, hogy a király vakságának okozói voltak, főleg Ilona, a kemény jellemű s erélyes királyné unszolására, felkonczoltattak. Ezen időtájt, midőn még Aradmegye területe a mai *Békes*, *Temes* és *Krassó* megyéknek némely részeire is kiterjedt, melyektől aztán később, a *török* idők alatt elesett, *Arad* városának egy részét a nagyváradi püspök, a másikát az aradi káptalan birta.

Jobb idők hajnala hasadt *Aradra* és vidékére az 1699-iki karloviczi békekötés után. Az ipar és kereskedés emelkedett, a lakosság folytonosan szaporodott. A város autonomiai jogokat nyert; a városi birót s a tanácsosokat a kir. biztos jelenlétében önmaga választhatta. A megye új palotát épittetett, úgyszintén a város is új városházat. Nevezetesb épületei közé tartozik e korszakból még a marosi *malom*, a *vendéglő*, a *sörház* és a *tégla-gyár*. Országos *vásárai* sz. *Péter és sz. Pál*, továbbá sz. *Demeter* napjára, heti vásárai pedig csütörtökre tüzettek ki.

1706-ban *Diakovics* Aradon telket vett, melyen a *gör. n. e.* püspök számára nemsokára lak emelkedett. Azóta Arad *gör. n. e.* püspök székhelye. — Míg a város *magyar* és *német* ajkú lakosai földmiveléssel és iparral, egy szóval polgári teendőkkel foglalkoztak: addig a *vár* rácz őrséggel volt megrakva. A város a m. kir. kamara felügyelete alá volt ugyan helyezve, mégis a katonai várparancsnok is lassanként mindig nagyobb befolyást kezdett szerezni a *polgári* ügyekre; végre az egész hatalmat magához ragadta. Hatalmaskodását több önkényes tett jelzi. Igy p. a mészárszékeket a *zsidóknak* adta át, több pusztát és tanyát törvényes birtokosaitól erőszakkal elvevén idegeneknek adta el. A polgárok ezen zsarnokoskodást nem türhetvén, a város folytonos panaszok, erőszakoskodások, visszatorlások, gyilkosság és rablás szinhelyévé lett. Sokan megunván e zaklatott életet önkényt más helyre vándoroltak ki. Végre annyira ment a zaklatás, hogy *menleveleket* (salva gvardia) és *menházakat* kellett a sanyargatott polgárok számára kijelölni. Ilyenek voltak: a *vármegyeház*, a *lelkészi lakok* s a kir. *kamara* épülete. Eme bajokhoz járult még 1732 és 1738-ban *dögvész*, mely

a lakosság közt pusztitott s az 1740-iki *marhavész.* (*Fábián, Aradvárm. Tört. I. köt. 9. — 12. 57. — 60. 131. — 137. ll. — Keresztúry, II. köt. 217. l.*)

A törökök kiüzetése után Arad, Zaránd, és Csanád megyék területe nagyrészt a katonai kincstár kezére került; később mint kincstári uradalmak haszonvétel czimén egyeseknek adattak át. Igy p. Arad, mely kir. kamarai birtok volt, 1726-ban *Raymund modenai, rheggiói és mirandulai herczegnek* adományoztatott., ki azt egész 1740-ig birta, a midőn hütlenség miatt elvesztvén, más családoknak volt kénytelen átengedni. Ezen ujabb birtokosok közül való p. gyoroki gróf *Grassalkovics* Antal, ki alatt az uradalom főhelye *Ménes* volt. *Medgyes* puszta báró *Sándor Mihályé* lett, megosztva közte és *Barinyay* László, *Horányi* Gábor és *Gyurcsányi* Imre közt. Ez utóbbinak *Kerülős* pusztán is volt birtokrésze. *Pankota* pusztát *Andrásy* Zsigmond; *Nagy-Szeréndet* báró *Sándor* Mihály; *Borosjenőt* báró *Péterffy; Erdőhegyet, Kis-Jenőt* és *Hegyát Horányi* Gábor; *Batonyát Barinyay* László ; *Nádabot Kászonyi* József; *Sikló* mezővárost *Andrásy* Zsigmond; *Miskét Ferbeth* János és *Pélt Gyurcsányi* Imre kapták. Az illetők azonban nem sokáig voltak ezen új birtokaik élvezetében, mert a kormány eloszlatván azon nehézségeket, melyek közte s a *modenai* herczeg közt fenforogtak, ezzel 1748. november 25-én kibékült, minek alapján neki aztán 1749-ben előbbi javait is visszaadta. A *modenai* herczeg nemsokára örökös nélkül halván meg, uradalmai a kir. kincstárra visszaszállotak, s *„arad modenai“* uradalom név alatt a kir. kamara által kezeltettek. (*N. R. A. 1482, cs. 18. cs.*)

Ó-Arad 1826-ban I. Ferencz királytól szab. kir. városi jogokat nyert, székhelye mint emlitők, egy *gör. keleti* püspöknek, úgyszintén a *vármegyének.* Van egy róm. kath. *gymnasiuma,* melyben *minoriták* tanitanak, továbbá *városi* legújabban *reál iskolája, román* tanitó-képezdéje, *katonai* parancsnoksága, s *kamarai* kormányzósága.

Egyházi épületei közül nevezetesebbek: a hajdani sz. *Mártonról* nevezett társaskáptalan és prépostság; továbbá a *minoriták* konventje és temploma, kik előtt Aradon a *feren-*

cziek bosnyák tartománya is birt zárdával. Van még a plebaniai templomon kivül, melynek fiókegyházai *Ötvenes* és *Sofronya,* ugyancsak Aradon egy kápolna sz. *Flórián* tiszteletére szentelve, melyet *Jung* Tamás 1752-ben építtetett, s melyet utódai 1838-ban a patronatusi jog és kötelezettséggel együtt a városi hatóságnak adtak át. Özvegy *Schweller* József 1833-ban a *Bold. Szüz* tiszteleletére szintén kápolnát emeltetett a temetőben. Ezeken kivül van még Arad megyének megyei *kórháza,* sz. *István* első apostoli király tiszteletére szentelt kápolnával. Ezen intézet a kórházi alapból épült. Végre van Aradon a *görög* egyesülteknek is egy kápolnájuk. A *kereszt. sz. János* tiszteletére a szentelt kápolnát *vármegye* házában, 1822-ben Arad megye saját költségén épittette. — *Új-Arad* mezővárosban van egy parochialis templom, melyet a *Lovász* család s a magy. kir. kamara javadalmazott, melynek védszentje a *Bold. Szüz.* — 1384-ben említés történik *Orodon* sz. *Péter* apostol egyházáról, melynek megújittatására *Persthot* Mihály engedélyt nyert. (*Schem. Cler. 1863. 55. 69. l.* — *N. R. A.* 1857. *cs.* 47. *sz.* — *Act. Jes. Jaur. 33. cs. 2. sz.*)

a) A sz. Mártonról nevezett aradi prépostság és társas káptalan.

Magyarország nevezetesb káptalanainak ezen egyike *Glogovácz**) nevü területen Ó-Aradtól keletfelé mintegy háromezer lépésnyire állott, mit az ott mutatkozó omladékok és romok is tanusitani látszanak. Eredete ismeretlen; úgy látszik azonban, hogy a XII. században *II. vak Béla* vagy pedig *III. Béla* király alatt ismeretlen kegyur alapitá. Innen némelyek, mint p. Fábián, *„Aradmegye leirása“* czimü müveinek (*I. köt. 94. l.*) azt következteti, hogy III.

---

*) E helynek *Glogovácz* neve azon 5 magas halomtól származik, melyek alá *Probus* római császár az e tájon vivott véres ütközetben elesett *Sarmatákat* 277-ben temetteté. Vitézségöknek mintegy jutalmául sirhalmaikat 10 lábnyira emelteté s magas siremlékekkel feldiszitteté. Ezen sirhalmokat és emlékeket a sarmaták anyanyelvükön aztán *Orodi* vagy halmoknak nevezték el s pogány vallásuk szerint nagy tiszteletben tartották. (*Nagy, Rep. Geogr. 29. l.*)

Béla király alatt élt *Pál* aradi prépost egy s ugyanazon személy *Béla király névtelen jegyzőjével.* A főérv pedig, melyre támaszkodik csak az, hogy ez időtájban az aradi prépostok egyszersmind királyi alkorlátnokok is voltak; Béla király névtelen jegyzőjének kora azonban még korántsincs oly apodiktikai bizonyossággal meghatározva, hogy belőle kétségtelen következményeket lehetne lehozni. Hogy az aradi prépostság 1197-ben már létezett, kitűnik *Imre* király szabadalmi okmányából, melylyel *Richard* prépost kérelmére a káptalant mindazon javadalmak élvezetében megerősité, melyeket ez az erdőn túl vagyis *Erdélyben* s a Dunántúl falvak-, puszták- és halasokban birt.

Az aradi káptalan birtokai Arad, Temes és Zaránd megyékben a Körös és Maros folyók mentén feküdtek, úgyszintén Erdélyben Fehér- és Tordamegyében. Birtokát képezték névszerint: *Arad* városa az egyházzal és várral, *Szent-György, Bacchya, Czioth, sz. Iván, Papokfejéregyháza, Mikelaka, Novdki, Segha, Vereth, Kis-Kér* és mindkét *Bárd;* továbbá egyes részek *Borosmegyeren, Szombathelyen, Kurtafejéregyházán, Gyula-Varsányban, Illyés-* vagy *Élesen; Iber* puszta, *Gerebenes, Bálványos-* és *Monostor-Laka* nevű helységek és dülők. — A káptalan birtokához tartoztak még *Kis-Sáros* (Zarándban) és *Szelevénynek* (akkor Csongrádban ma kül. Szolnok-, illetőleg Hevesben) egy negyed része: végre *Vonucz* vagy *Vomuk* (?) Arad mellett, mely hajdan a királyi íjász-mesterek (Arcupalisteriorum regiorum) lakhelye volt. — Erdélyben az aradi káptalan birtokát tették: *Assundnépe, Bodon, Küküllő, Akna, Sugmah, Lapad Heren* és *Tordás* nevű falvak.

A prépostsághoz tartozott négy uradalom *Torda* város mellett az *Aranyos* mentén, köztük *Bábolna,* hol az egri káptalan 1643. évben kelt regestuma, úgyszintén az 1561-ik királyi u. n. *„Regestum secundi subsidii"* szerint Torda városán kivül egy hosszú utcza vagy falu volt a *Szentlélek* tiszteletére szentelt templommal. Hozzá tartozott még *Bucsvidéke,* hol 28 házhelye volt, és *Szent-András-Vidéke* Lippa mellett, hol 24 házhelylyel birt. (*Trutz, Aradvármegye leirása. — Fejér, Cod. Dipl. VII. 4. 67. l.. 5. 241. l. — VIII.*

6. 137. l. — N. R. A. 1686. cs. 2. sz. — Magyar Sion, VI. 23—30. l.)

Ezen prépostság a káptalannal együtt rendesen *orodi egyháznak* neveztetett. 1224-ben III. Honorius pápa *Jolántha* magyar királynénak, ki az aradi egyházat újra felszentelteté, ugyanazt egyszersmind javadalmazás végett is ajánlá. 1329-ben *Róbert Károly* megerősité királyi elődeinek szabadalmi leveleit, melyek szerint az aradi egyháznak jobbágyai, névszerint az erdélyiek, az erdélyi vajda és alvajda itélőszékei, továbbá a nemesek birái és a vármegyék kapitányai előtt megjelenni nem köteleztettek, hanem minden pörös ügyeiket az aradi egyház, mint földesurok tisztjei elé kellett vinniök, kik aztán az erdélyi vajda elé idéztethettek. (*Cod. Dipl. III. 1. 461. l.*)

Az aradi káptalan hiteles hely volt, s az u. n. istenitéletek izzó vassal való tartására is fel volt jogositva. A mohácsi csata után 1551-ben a törökök Arad várát elfoglalván, a káptalan, melynek tagjai szétfutottak, egész 1572-ig megmaradt. A mi javadalmainak történetét azóta illeti, az 1544-iki erdélyi országgyülés elhatározá, hogy az aradi egyháznak Erdélyben fekvő javai *Horváth* Mihály gyulai kapitánytól elvétessenek és a káptalannak visszaadassanak, melyeket mégis Horváth 1556-ban királyi adományozás utján visszakapott. Az aradi prépost és káptalan jövedelméhez tartozott még azon 2000 darab só, melyet a kamarai sóraktárból évenkint kaptak. Sajnos, hogy e társas káptalan okmánytárát a törököktől való félelemből valamely földalatti üregbe vagy sirboltba rejtették el, hol aztán igen sok irat tönkre ment; legnagyobb részök azonban szerencsére mégis a gyulafehérvári káptalan levéltárába került. (*Lib. Reg. Eccl. I. 42. — Thuróczy László, 1768. 207. l. — Pray, Hier. 1779. II. 59. Történ. tár. II. 35.*)

Az aradi káptalan prépostjairól, kik közől sokan az ország korlátnoki vagy alkorlátnoki méltóságát is viselték, a következő sorrendet sikerült okmányaink nyomán összeállitani:

1197-ben	*Richard*	(*Wenzl, Új okmánytár I. 43. sz.*)
1206-ban	*Godefried* kir. kanczellár	(*Cod. Dipl. III. 2. 464. l.*)
1222-ben	*Tamás*	(*Schmitth, Ep. Agr. I. 125.*)

1225-ben	*Capucci* János, pápai káplány	(*Cod. Dipl. III. 2. 50. l.*)
1246-ban	*Albert*	(*U. o. IV. 2. 439. l.*)
1256—1273.	*Benedek* mester, álkanczellár.	(*Act. Clariss. Pos. 38. cs. 15. sz. — Act. Clariss. Tyrn. 5. cs. 3. sz. — Cod. Dipl. IV. 3. 164. l. — V. 1. 63. l. — VII. 3. 208 l. — Eccl. Cam. 68. cs. 222. sz. — Magy. Sion. III. 143.*)
1272-ben	*Omodé*	(*Cod. Dipl. V. I. 177. l.*)
1273-ban	Benedek	(*Schmitth, Ep. Agr. I. 188.*)
1337-ben	*Berendi* János	(*Cod. Dipl. VIII. 6. 137. l.*)
1342-ben	*Márton*	(*U. o. IX. 1. 68. l.*)
1343-ban	*János* mester	(*U. o. IX. 6. 11. l.*)
1347, 1367, 1377	*Péter* kir. kanczellár	(*Act. Erem. de Lechnicz, C. cs. 22. sz. — Fábián, Aradvármegye leirása, I. 226.*)
1380-ban	*Miklós*	(*Cod. Dipl. IX. 5. 412. l.*)
1384-ben	*Mihály*	(*Act. Jes. Jaur. 33. cs. 2. sz.*)
1387 és 1388-ban	*János*	(*Fábián, i. h. 237 és 247.*)
1388-ban	*Szentgyörgyi* Jakab	(*U. o.*)
1431-ben	*György*	(*Fábián, i. h. 205. l.*)
1438-ban	*Benedek*, alkanczellár	(*Cod. Dipl. XI. 66. l.*)
1447-ben	*István*	(*N. R. A. 1553. cs. 12. sz.*)
1476-ban	*Ferencz*	(*Kovach. form. sol. szt. 177. l.*)
1565, 1566	*Kuthilich* (másutt Evchylich) Péter, *Draskovich* György leköszönése után	(*Péterffy, Concil. II 57. —*) (*Eccl. Cam. 67. cs. 141. sz.*)
1581-ben	*Teperusich* László.	
1586-ban	*Caprino* Antal.	
1593, 1595	*Naprágyi* Demeter	(*Istvánffy, — L. Reg. Eccl. I. 108. 139. 154.*)

1604-ben *Lépes* Bálint 1619-
tól kalocs. érsek (*Katona, II. 73.*)
1611-ben *Felistáli* Dávid Pál,
1630-tól kezdve
veszprémi püspök (*Róka, Veszprém. Praesul*
lap.)
1630-ban *Egry* Dénes (*Szvorényi*)
1638-ban *Senkviczy* Máté (*U. az*)
1648-ban *Posgay* Miklós (*U. az*)
1681-ben *Balassa* Pál (*Eccl. Cam. 67. cs. 143*
1712-ben *Mártonffy* György (*U. o. 142. sz.*)

b) A minoriták társháza és paduai sz. Ant tiszteletére szentelt templomuk.

Ezen zárdának alapitójáról s alapitási évéről s bizonyosat sem tudhatni. A török idők után 1702-ben emlités történik az aradi minoritákról. Nehány évvel a zárda lakói az országos zavarok miatt menekülni v kénytelenek, de 1725-ben ismét visszatértek. Régi e kei e zárdának és templomnak azon öt *harang*, me a templom 8 öl magas tornyában vannak, s mely következő föliratok olvashatók, és pedig a legnagyobbi „*Ad gloriam St. Trinitatis pro Ecclesia Ord. Minor. ventualium Aradiensium sub Gvardiano A. R. P. M. rolo Sedlmayer, Josephus Jusztel fudit me, Spectabilis Do Kacsarnak* (*Edelsbacher özvegye*) *in Hon. S. Elisabe Divi Francisci et Antonii, sumptibus suis curavit me 1* — Ugyanezen még eme vers is olvasható „*Sabatha cl Funera plango, Fulmina frango, Excito lentos, dissipo tos, domo cruentos.*" — A második harang felirata „*Anno Domini 1724. fui fusa. Anno 86 pulsata, r anno 1811. refusa.*" — A harmadikon ezen felirat „*Durch Johann Brunner in Ofen bin ich umgegossen den 1770.*" — A negyediken „*Me resusci avit Anna kiana 1822.*" Az ötödiken végre, mely úgy látszik lamennyi közt legrégibb, egy kereszt látható alul mondattal „*Jesu Christe miserere nobis*", kissé to

„*S. Anna ora pro nobis.*" (*Fábián, i. m. 111. l.*) — Nagy jótevője volt az aradi minoritáknak néhai báró *Józsikáné* szül. *Kálnoky* grófnő, ki 1749-ben halála előtt, mely erőszakosan történt, alamizsnaként s kegyes alapitványul sz. misékre ingóságát hagyományozta. — A páduai sz. *Antal* tiszteletére 1710-ben, az akkori minoriták buzgósága folytán egybegyült almizsnákból épült templomban jelenleg a gvardiánon kivül 9 szerzetes atya müködik, kik egyszersmind a városi elemi iskolákban tanitók. (*N. R. A. 976. cs. 44. sz.* — *Schem. Cler. 1836. 55. 159. ll.*)

c) A ferencziek kapisztráni tartományának sz. Józsefről nevezett társháza.

A kapisztránusok, kik Aradnak a *minoritáknál* régibb lakói, midőn 1551-ben *lippai* zárdájok, söt egész tartományuk a törökök által feldúlatott, részint *Radnára* részint *Aradra* menekültek. Ez utóbbi helyen aztán 1705-ben társházat és templomot épitettek a *Bold. Szüznek* mint *Angyalok királynéjának*, és *sz. Ferencz* stigmatisatiójának tiszteletére. Templomuk egyszersmind parochiai egyház volt. — Miután 1764-ben a zárdával szemközt fekvő Maros partján új *erősség* épült, 1775-ben királyi bőkezüség folytán a tőszomszédos zárda oldala mellett is fényes templomot épitettek, melyet, minthogy II. József császár parancsára az előbbeni templom a régi váracscsal együtt lebontatott, 1780-ik év augusztus 15-én vettek át a sz. ferenczi atyák.

1789. óta a ferencziek sz. *Józsefről* nevezett társházukból, melyben nevezett évben 10 áldozár és egy laikus testvér volt, a hadügyminister védnöksége alá helyezett várőrségi plebániában lelkészkedtek, s az aradi népiskolában tanitottak. Később számuk leapadt, úgy hogy 1853-ban már csak 4 áldozár volt az aradi ferencziek zárdájában (*Csevapov, Recens. XI. sz. 379. l.* — *Schem. Ord. 1853. 22. l.*)

4. §.

BIZERE.

A bold. Szüzről nevezett benczés apátság.

Nehéz és czélomnak talán nem egészen megfelelő dolog ezen apátságról értekezni, melyről maga Czinár is (*I. 284.*) e szavakkal: „*Hujus nec origo, nec locus satis noscitur,*“ kénytelen előre kijelenteni, hogy mind eredete mind helyéről mitsem tudott felfedezni. Nem lesz tehát, azt hisszük, fölösleges, sem egészen érdektelen, legalább az egyházi és hazai történet iróinak nézeteit egyszerűen előadnunk, melyek, habár az adatok biztos utmutatásának hiányában egymástól messze elágazók is, mégis sok tanulságos dolgot tartalmaznak.

Czinár a *bizerei* apátságot Pázmány után (*Péterffy, Concil. Reg. Hung. II. 273.*), Aradmegyébe helyezi, s hogy az apátság történetében mutatkozó nagy ürt betöltse, a *benczés* rend történetéből felhozza, hogy 1342-ben *Sigfrid Garam-melletti* (de juxta Grón) apát mint a világi kezekre került benczés monostorok és javak visszaszerzésére kiküldött gondnok, a *klusvári, grabi, bolcsi* és *monyorodi* apátokkal közgyülést (Capitulum generale) tartott, melyben azt határozták, hogy a gyülésben képviselt monostorok 400 aranynyal egymás közt aránylagosan megosztva járuljanak az elidegenitett szerzetesi javak visszaszerzéséhez. Ennek folytán emliti, hogy a *bizerei* apátság az országot elárasztó törökök alatt elpusztult, nem hagyván maga után mást mint szomoru emléket és hajdani épületeinek néhány omladozó maradványát.

Balásy Ferencz, „*A bizerei* apátság“ czimü értekezésében, (*Magy. Sion, VI. 336—350.*), nézetét igy fejti ki: A *bizerei* apátság első királyaink alatt vagy legalább a XII. század elején nyerte alapittatását. Hol, Aradmegyének mely részében feküdt, nem tudhatni; de Fábián Gábor vagyis inkább Trutz István „Aradvármegye leirása“ czimü könyvében azt véli, hogy ezen apátság *Ó-Arad* városa mel-

lett, *Csicsér* nevü szigeten feküdt, hol nagy kiterjedésü kőből rakott alapfalak voltak láthatók. Ezt látszik bizonyitani a télyi (titeli ?) káptalannak 1428-ban kelt levele Zsigmond királyhoz, melyben a királynak jetentést tesz, hogy a *bizerei* és *aradi* papok határsértési ügyében eljártak, s egyfelől a *bizerei* benczések földmivesei birtokán, más felől az aradi káptalan *Molnári* pusztáján ejtett erőszakos határsértéseket kiigazitották. Ezen véleményen vannak: *Fényes* Elek, (*Magyarország Statistikája, 1839. IV. 467.*) és *Oltványi* Pál, (*A csanádi püspöki megye birtokviszonyai, Szeged. 1867. 89. l.*)

Fentnevezett Balásy az imént előadott pontban érintetteket jól meglatolva helyesen azt mondja, hogy a mondottakból, az illető két helynek, melyeknek lakói kölcsönös határsértést követtek el, tőszomszédságán kivül egyebet következtetni nem lehet; s ezeknek alapján még korántsem lehet azt állitani, hogy a *bizerei* apátság *Csicsér* sziget területén feküdt. Hogy ez mint kétségbevonhatlan tény megállhasson, vagy azt kellene bebizonyitani, hogy *Csicsér* szigetén valaha *Bizere* nevü falu volt, vagy hogy Csicsér hajdan Bizerével egy s ugyanazon helyet jelentette, s a bizerei apátságé volt. *Balásy* ellenkezőleg *Csicsért* az *aradi* káptalan birtokának tartja és pedig azért, mert midőn *Rákóczy* Zsigmond, erdélyi fejedelem, 1606-ban a káptalan megszüntetése után Ó-Aradot a szomszédos pusztákkal, tehát *Csicsérrel* együtt rácz hiveinek adományozta, világosan azt mondá, hogy mindez *Arad* határában, illetőleg területén fekszik, és az aradi uradalom járuléka. — Innen látszik tehát, mennyire alaptalan azt állitani, hogy a *csicséri* apátság *Csicsér* sziget területén feküdt, vagy hogy az itt látható fali maradványok a nevezett apátságnak romjai.

Egészen más nézetben van *Mogyoróssy* János. Ő *Bizerét*, melynek nevével ma már sehol sem találkozunk, Békésmegyébe, *Gyula* mezőváros tájára, névszerint ennek *szent-Benedek* nevü pusztája mellé helyezi, melylyel, úgymond, ez apátság szomszédos volt. *Paulányi* József, (*Gyula hajdan és most, történeti, statistikai vázlatok, Gyula, 1858. 105. l.*) ugyanezen nézetet vallja, s több okmányt hoz fel

különféle századból, melyek szerint a *bizerei* apátság nevét *Gyula* mezőváros *Bizere* nevü területétől kapta, s a gyulai várban temploma volt, valamint alapitványul *sz. Benedek* nevü pusztát birta. — Ezzel teljesen összehangzik *Spiegel* Ignácz néhai gyulai plébános véleménye. Szerinte *Gyulán* már szent László idejében volt a benczéseknek egyházuk, mit a Gyula határában fekvő sz. *Benedek* nevü puszta is bizonyitani látszik. *Bizere* tehát *Gyula* mezőváros mellett feküdt, mit Pázmánnak állitásával, mely szerint *Bizere* Aradmegyében feküdt volna, igen szépen meg lehet egyeztetni, — tudjuk ugyanis, hogy régente Aradmegye a mai Békésnek jó nagy részére kiterjedt.

S igy, a mennyire lehet, meghatározván ezen apátságnak fekvését, most eredete-, alapitója- s további viszontagságairól kellene szólnunk. Mindezekről azonban semmit sem tudhatni. Csak egyetlen egy XV. századi okmányt találtunk, mely szerint azon időtájt bizonyos *Antal* volt bizerei apát. Az ügy, melynek alkalmából neve az illető okmányba bekerült, a következő: 1471-ben güthi *Ország* Sebestyén egyfelől, Márk fia Mihály s ennek veje *Miklósy* Demeter másfelől, az aradi káptalan előtt szerződésre léptek. Ország Sebestyén a Mátra alján *Gyarak* falu felett fekvő *dormáli* szöllejét, melyet *Antal* (bizerei) apáttól per utján visszavett, nevezett szerződő feleknek adta örök birtok fejében; ezek viszont magukat és utódaikat, *Ország* Sebestyén *Kovaszincz* nevü birtokán (Aradmegyében), 200 arany forint büntetés terhe alatt, örökös szolgálatra kötelezték. Hitel. (*N. R. A. 1655. cs. 7. sz.*)

5. §.

E G R E S.

Cziszterczi-rendű, B. Szüzről czímzett apátság.

Martène Edmund tanusága szerint (*Thesaurus anecdotorum* czimü müvében) *Egres*, hol a czisterczieknek apátságuk volt, még *Egris, Egrus, Aegris, Agris* és *Hegre* nevek alatt fordul elő a régi okmányokban. 1179-ben III. Béla király alapitotta, s Francziaországból a *pontignei* anya-

házból behivott *cisterczieknek* advån át, kezdetben amaz anya-apátságnak volt fiókja. Miután 1187-ben a monostor és templom teljesen elkészült, lassanként virágzásnak indult, s Magyarország valamennyi czisterczi rendü monostorának anya-intézetévé vált. Némelyek, mint *Sartori* (*Czistercz Biszt. 1137., l.*) alapittatását 1220-ra teszik; mások annak idejét bizonytalannak tartják, s majd III. Bélát, majd *Imrét*, majd II. *Endrét* emlitik alapitójául. (*Bárány, Torontál-Vármegye hajdana. 1845.*)

A mi fekvését illeti, Egres Csanádtól három mértföldnyire Torontálmegyében fekszik. A monostor olyan váracsszerü épület volt, milyeneket a tatárok beütései ellen szoktak azon a vidéken épiteni. Hogy a cziszterczi rendé volt, Manricus a vatikáni regestumokból és III. Inczének pápasága harmadik évében (1219.) kelt egy leveléből bizonyitja.

Első apátja volt *Hugó*, belga számazásu, kit maga III. Béla hivott Magyarországba, s mint a ciszterczitek évkönyvei mondják, azzal bízott meg, hogy a monostort berendezze. Később II. Endrét, kit az *egresi* apátság második alapitójának tartanak, III. Honorius, 1124-ben kelt leirata által arra kérte fel, hogy nevezett monostort és szerzeteseit a rablók és pusztitók ellen királyi hatalmával megvédeni igyekezzék. Ugyanezen pápai leirat megerősité ama cserét, mely II. Endre alatt jött létre, s mely által ez apátság oly birtokoknak lett urává, melyeknek nagyobb hasznát vehette mint a király. (*Cod. Dipl. III. 1. 451. l.*)

Másképp érzett IV. Béla, II. Endre fia. Ő 1236. körül az apátságtól némely uradalmat visszavett, azzal okadatolván tettét, hogy atyja gondatlan sőt pazar gazdálkodása a szent korona s a királyi várak birtokait az ország megkárositásával egyeseknek szokta volt oda adományozni.

Az *egresi* monostor egymás után több fiók-intézetnek lett alapitójává. Igy p. a sz. *keresztről* nevezett *kersei* s a *dézai* cziszterczi rendü házaké a veszprémi egyházmegyében, vagy mint mások vélik, a *kersi, korsi* vagy *gorsai* házé Csongrádmegyében, továbbá a *keresztúrié*

most puszta Baranyában; Magyarország határain kivül pedig az *orlei* és *londolai* házaké. — *Egres* jelenleg a *rácz-szent-péteri* plebánia fiók-egyháza. (*Eccl. Cam. irreg.* — *Schem. Cleri Csanád. 1863. 53. l.*)

Az egresi apátság, kivált a tatár-járás alatt, sok viszontagságon ment keresztül; tanusitja ezt *Roger* a siralmas vers irója ismert művében (*Carmen miserabile, cap. XXXVII.*) beszéli, hogy a tatárok 1242-ben Arad és Csanád felé vonulván, utjokba ejték *Perg-Újfalut*, melybe 70 falu lakosai futottak össze, — s a czisztercziek egresi monostorát, hová, mint jól megerősitett erődbe, szintén számos, nemes férfiak és nők menekültek. Eleinte ugyan békében hagyták a *tatárok*, s tovább mentek, de miután az egész környéket elpusztitották, nagyszámú ruthén, kún és magyar fogolylyal visszatértek, s a magyar foglyokat mint ebeket maguk előtt hajtva, dorongok-, fejszék- és kardokkal sorra gyilkolták. Egres alá jövén, ostromló gépeiket a monostor falainak neki vetve, rövid idő alatt urai lettek az apátságnak s a benne tartózkodóknak. Csak nehány szerzetes menekült meg. A férfiakat kegyetlenül legyilkolták, a nőket és hajadonokat állati ösztöneiknek fentartották, s vérrel festett utjokon tovább mentek pusztitani.

Hogy az egresi monostort, — mely az *aracsai* modorában volt épitve, de annál, különösen a föld alatti részeket tekintve, sokkal nagyobb volt, — a tatárok egészen el nem pusztitották, Henszlmann, ki kutatásait ide is kiterjesztette, onnan következteti, mert a monostor és templom, mely az aracsainál sokkal nagyobb volt, mint a még fennálló részek mutatják, szilárd kőanyagból épült, mit a lángok nem szoktak fölemészteni.

Rómer Flóris kiegészitőleg Henszlmann szavaihoz (*Arch. Értes. 1870. 2. füz. 56—58. l.*) állitja, hogy a templomon tul 500 lépésnyire faragott köveket talált, melyek a vár falaiból valók; továbbá olyan téglákat, milyenek a *rácz-szent-péteri* urasági épület udvarán igen szép darabokban láthatók. *Petru-Pecskare* és *Jepta-Csonka* helységek közelében pedig kő-maradványok s márvány oszloptöredékek láthatók, melyek mind ezen apátság templomából valók; közőlük többet *Molnár* Pál le is rajzolt.

Az egresi apátság és monostor még arról is nevezetes, hogy *Jolántha* II. Endre király második neje, később pedig 1235-ben maga a király is itt lőnek eltemetve egy igen diszes mauzoleumban. A budai Krónika ezzel ellentétben azt mondja, hogy II. Endrét *N.-Váradon* sz. László lábai mellé temették el. Ezen ellenmondást *Katona* (*Hist. pragm. I. 736. l.*) úgy véli kiegyenlithetőnek, ha fölveszszük, hogy Endre király testének csak része, p. szive temettetett el *Nagy-Váradon*; miből aztán önként következik, hogy többi része az *egresi* mauzoleumban tétetett nyugalomra.

Újabb időben az *egresi* apátságnak csak czimét szokta adományozni a király. Ily czimzetes egresi apátok voltak: *Kiss* János, ismeretlen évben és *Ujváry* Gergely kőszegi plebános, ki szintén ismeretlen évben neveztetett ki és installáltatott. (*Eccl. Cam. 69. cs. 25. sz. és rendezetl.*)

A mi végre az egresi apátság uradalmának s birtokosainak viszonyát illeti, erre nézve csak az 1808-ban kelt kir. kincstári szerződési okmányt emlithetjük fel, melynek erejénél fogva az *egresi* uradalom Torontálban, *Szapáry* József gróf kezére ment át *Bábolna, Kajána* pusztákért és komárommegyei *banai* birtokának részeért, melyeket a kir. kincstárnak engedett át 400,000 frtról szóló adóslevél megsemmisitése mellett egyenérték fejében. (*N. R. A. 1787. cs. 9. sz. — 1882. cs. 15. sz.*)

6. §.

KALODVA MOST KLADOVA,

Sarlós Boldogasszonyról nevezett pálos konvent.

Nem messze Aradtól, Lippa mellett éjszak felé, az aradmegyei hegyek közt fekszik *Kladova*, egy vár romjaival, melyet a román ajku lakosok *Csataczelnek* vagyis kis várnak, váracskának neveznek. Itt már a XIV. század elején a *pálosoknak* társházuk volt. Alapitója s alapitási ideje egészen ismeretlen, úgy szintén megszüntének körülményei is. A *kalodvai* pálos társháznak 1308-ban *Saronylen* Mihály egy

telket, 1332-ben *Bok* Péter *Demjén* hegyén egy szöllőt adott el. A rend évkönyvei később is tesznek emlitést a kalodvai társházról, és pedig 1359-ben, melyben *Nagy Lajos* némely *Kalodva* alatt fekvő földekre vonatkozó adományozása emlittetik és *Gyöngyösynél* 1388-ban (*Benger, Chronotax: kéziratban. V. fej. LX. sz. – Eccl. Com. 67. cs. 1. sz.*)

A kalodvai társháznak az emlitetteken kivül még más birtokai is voltak és pedig 1441-ben *Pál* perjelsége alatt aradmegyei *Mártonyban* birt egy majorságot több házhelylyel és kerttel, melyeket Zsigmond királytól kapott. Ezen birtokra vonatkozólag, minthogy azt *Fejéregyházy* Ferencz és János elfoglalták, Hedervári Lőrincz nádor az aradi káptalanhoz parancsot küldött le.

1458-ban *Szilágyi* Mihály a társháznak adta *varjasi* birtokát (Aradban), a mely adományzást Mátyás király 1472-ben és II. Ulászló 1499-ben megerősitették. — 1466-ban *Fejéregyházy* Bálint *mártonyi* birtokát a kalodvai pálosoknak örök áron eladta. — 1493-ban *Dordancz* György és Bertalan hiteles vallomást tettek le a felől, hogy *Szilassy* Bernát a kalodvai konventnek *Gerbán*, Zarándmegyében, birtokot hagyományozott. — 1501-ben II. Ulászló uj adományzás czimén megerősité a pálosokat a *szombathelyi* ma *szabadhelyi* birtok részében, melyet *Kéry* Balázs Sólymos vára kapitányától kaptak. Ezen birtokot később, 1511-ben a pálosok *Jaksits* Márknak eladták, mely elidegenités ellen 1517-ben nyilatkozott az aradi káptalan; 1519-ben pedig *Veghedy* Imre, gyulafehérvári kanonok, lelke nyugalmáért teljesitendő örök misemondás czimén, *ároki* birtokrészét (Unghban?) szintén a kalodvai pálosoknak adományozta, mi II. Lajostól megerősitést nyert. (*Act. Conv. egyetl. cs. és Eccl. Cam. i. h. — Fábián, I. 124. 208. l.*)

Hogy *Kladova* (Kalodva) az aradmegyei *világosi* várhoz tartozó birtok volt, kitünik Mátyás királynak 1464-ben kelt adományzó leveléből, mely *Világos* várát a hozzá tartozó arad- és zarándmegyei birtokokkal együtt, névszerint *Kalodvapatakát* és *Kápolnát*, (ez utóbbit Biharban), *Báthory* András-, István- és Lászlónak adományozta, kik azt az aradi káptalan előtt, Pál és Miklós testvéreknek s örököseiknek adták át. A Báthoryakon kivül még a lindvai

Bánffyak is birtokosok voltak a világosi és sólymosi uradalmakban, mit onnan következtetek, mert Mátyás király megerősitést adott azon osztozkodáshoz, mely e két család közt *Világos* és *Sólymos* várának egyes birtokaira nézve történt. *(N. R. A. 278. cs. 28. sz. — 645 cs. 18. sz. — 1024. 6. sz.)*

Mily erélyesek voltak a kalodvai pálosok jogaik védelmében, mutatja Aradmegye birói végzése, mely *Dóczy* Lászlót, ki ellen a kalodvai pálosok némely hatalmaskodási tények miatt panaszt emeltek 1477-ben, meg nem jelenés miatt in contumaciam elitélte. (*Ered.*) — Ezen itélet után 1497-ben Aradmegye törvényszéke előtt békés kiegyezés jött létre a kalodvai pálosok és néhai *Dóczy* Imre özvegye, Margit asszony közt. Vonatkozott pedig ezen ügy a Dóczyak *dezki* jobbágyainak a pálosok *mártonyi* uradalmának szántóföldein elkövetett erőszakoskodásaira. Hit. más. (*U. o. 1655. cs. 35. sz. — 1658. cs. 35. sz.*)

A következő században Erdély hatalmaskodó fejedelmei, mint Magyarország szomszédos részeinek urai, *Világos*, *Sólymos* és más várakhoz tartozó uradalmak fölött is kényök-kedvök szerint rendelkeztek. Igy 1645-ben II. *Rákóczy* György fejedelem beleegyezését adta, hogy gagyi *Király* Anna, *Petneházy* István özvegye, birtokaira vonatkozólag, — melyek valának, *Syri* (Világos) mezőváros, *Galsa*, *Kása* (?) (Aradban), *Alsó-*, *Felső-*, *Közép- Kalota* (Biharban), *Pánkota, Kázmér, Sz. Kereszt* (Aradban) s más falusi és pusztai birtok, s a zemplénmegyei *bajoni* vár, melyeknek nagyobb részét emlitett özvegy — *Bethlen* Gábortól 38,000 magyar forintért bérbe kapta, — szabad rendelkezési, illetőleg hagyományzási joggal birjon. Kelt i. évi márcz. 20-án a gyulafehérvári káptalan hiteles pecsétje alatt. (*U. o. 766. cs. 64. sz.*)

7. §.

LIPPA,

kamarai vár és mezőváros, a sz. ferencziek zárdájával.

Ezen mezőváros Temes megyében, a Maros partján, Temesvártól éjszak felé öt mértföldnyire fekszik. Lakosai jobbára német ajkuak és románok. Csinos várát, mely hajdan a marosvidéki várak közt előkelő helyet foglalt el, Róbert Károly épitteté; Mátyás király pedig az 1462-iki békekötés szerint *Giskra* cseh vezérnek adta. Később György *brandenburgi* őrgróf- és II. Ulászló nővérétől való unokájának kezére került, ki aztán erősebb falakkal és négy eröditménynyel megujittatá. Már a *török* korszakot megelőző időben sokat szenvedett; midőn pedig 1551-ben a törökök bevételére közeledtek, *Pethő* János várparancsnok gyáván megszökvén védtelen prédául hagyá a török csordáknak. 1527-ben *Zápolya* János birtokába került, kitől a törökök visszavették s hatalmukban tartották egész 1688-ig, mely évben *Caraffa* visszafoglalta. (*Bel, Comp. geogr. 260. l.*) *)

Lippának, mely Zápolya alatt sz. kir. város volt, később pedig kamarai várossá lett, a XV. század óta több ura volt, kik közül következő családok, u. m. a *Hagymásyak, Országok, Bánffyak, Perények* és mások nevével találkozunk. — 1440-ben a budai káptalan a *sólymosi* uradalomba, *Lippa* mezővárosának s más marosmenti uradalmaknak birtokába, melyet berekzői *Hagymásy* László hütlenség miatt elvesztett, gúthi *Ország* Mihályt és Jánost igtatta be; (*N. R. A. 402. cs. 29. sz.*); azonban már 1446-ban

*) Bel szerint a *lippai* várnak 1682-ben 4 kapuja volt, a *radnai*, hol 8, a *temesvári*, hol 10, a *belső*, hol szintén 10, s a *külső*, hol szintén ugyanannyi katona állt őrt, kik a hidvégén a vámház mellett levő, számra nézve ugyanannyi gyalog és lovassal együtt u. azon év april 13-án 9990 frt dijat kaptak. (*Fábián, Aradvármegye leirása. 1835. 65. l.*)

emlitett *Hagymásy* Lászlónak László fia és Miklós testvére, úgylátszik, ismét birták, a mit amaz elvesztett; mert ugyanazon évben épen a budai káptalan előtt *Sólymos* várát és *lippai* birtokukat zálogul és örök birtokul *Hunyady* János kormányzónak adták át. (*U. o. 646. cs. 6. sz.*)

Az alsó-lindvai *Bánffyak* lippai birtokáról a következő okmányok tanuskodnak: 1473-ban kelt Mátyás király rendelete, mely megparancsolá, hogy az Aradmegyének hatóságától, *Bánffy* Miklós és *Lippa* város polgárai közt fölmerült pörös dolgok elintézésére kiküldött biztosok, a kir. személynök- és a kir. kuria birájának főjegyzőivel együtt illő tisztelettel fogadtassanak. Ered. (*U. o. 590. cs. 28. sz.*)

1475-ben az aradi káptalan jelentése szerint, alsólindvai *Bánffy* Miklós és Jakab ellen vizsgálat történt, melyre dengelegi *Pongrácz* János és Kerewy *Flóris*, lippai várparancsnok s nehány cselédjök, az *Alsó-Kalothán* lakó *Bánffy*ak némely tagjának bebörtönöztetése és *Sólymos* vára parancsnokának megverése miatt; továbbá *Losonczy* László és István, a *mezthi* (talán meziadi, Biharban) jobbágyoktól erőszakkal elvett 40 barom elhajtása és a *pankotai* földmivelők termésének elhordása miatt megidéztettek. (*U. o. 1556. cs. 33. sz.*)

1487-ben Mátyás király parancsot küldött Aradmegye nemeseihez, hogy *Dóczy* Pétert és *Jaksits* Istvánt, kiket, mint királyi biztosokat, felsége ellen *Bánffy* Miklós által elkövetett sérelmek megtorlása végett *Lippa* és *Sólymos* várainak lefoglalására küldött ki, minden kitelhető módon segitsék. (*U. o. 1657. cs. 24. sz.*)

Mátyás király halála után ezen rendelet minden eredmény nélkül maradt, valamint azon rendelete is, mely várakat, *Corvin* János herczegnek adományozta; *Bánffy* Miklós ugyanis ezen elidegenités, illetőleg a kir. kincstár számára való lefoglalás ellen tiltakozott, melynek következtében aztán II. Ulászló 1494-ben *Bánffy* javára János herczeg ellen, odaitélési végrehajtó parancsot küldött az aradi káptalanhoz. Hit. (*U. o. 589. cs. 21. sz.*)

A Bánffyak *Lippa* és *Sólymos* várának nem sokáig voltak urai. Hogy már a XVI. század elején a *Perényiek* ke-

zén volt, mutatja az 1516-iki bevállás, mely szerint *Perényi* Imre e két várat *Sáros* váráért *Zápolya* Györgynek adta cserébe, kölcsönös szavatosság (evictio) s ez utóbbi által ráfizetendő 11,000 frt kikötése mellett. (*U. o. 405. cs. 25. sz.*) — 1527-ben I. Ferdinánd *Sólymos* és *Lippa* várát a hozzájok tartozó uradalmakkal együtt *Báthory* István nádornak adományozta. (*Lib. Reg. Saec. I. köt. 7. l.*) — Végre 1607-ben *Rákóczy* Zsigmond, erdélyi fejedelem, egy nemesi telket *Lippán* és a *sz. györgyi* pusztát (Temesben) új adományzás czimén *Tripu-Nagy*nak s örököseinek adta. (*N. R. A. 76. cs. 6. sz.*)

Lippa város egyházi épületei közül nevezetesebb volt hajdan a sz. *Máriáról* nevezett *sz. ferenczi* tartománynak zárdája, melyet *Róbert Károly* és neje Erzsébet, toulousi *sz. Lajos* rokonuk tiszteletére, kit 1316-ban nyilatkoztatott ki az egyház szentnek, 1327-ben építtettek. A királyné egyszersmind egy igen diszes, gyöngyökkel s drágakövekkel ékesitett kelyhet ajándékozott a templomnak. — Ezen zárdában 1345. 1352. és 1359-ben, közgyülése volt a sz. Máriáról nevezett sz. ferenczi tartománynak. — 1492-ben V. *Miklós* pápa a lippai zárdát a *minoritáktól* elvette, s a rendtartó (observans) bosnyák kapisztráni tartomány helynökségének adta át. — 1551-ben, Pethő várparancsnoknak már emlitett gyávasága folytán Lippa város *Mehemet* basa igája alá kerülvén, a sz. ferencziek elköltözködtek s a mai *Radnának* vetették meg alapját, 1699-ben azonban Lippán ismét előfordulnak. (*Schem. Ord. Prov. Mar. 1851. 33. l. — Csevapov. Recensio, 529. l.*)

Jelenleg Lippán van egy parochia, melyet 1717-ben a királyi kamara állitott vissza és egyszersmind javadalmazott is, *nep. sz. János* tiszteletére szentelt templommal, mely a kir. kamara költségén a mult század közepe táján épült. A temetőben van a sz. *kereszt felmagasztalásának* tiszteletére egy kápolna. Patronus a szab. osztr. nemz. bank. (*Schem. Cleri. 1863, 75. l.*)

8. §.

MAKÓ,

püspöki város, egyházi épületeivel.

Makó mezőváros fekszik Csanádmegyében, melynek egyszersmind székhelye is, a Maros folyó partján, Szegedtől két mértföldnyire. Vára hajdan nevezetes volt (*Thuróczy, 205. l.*) s a csanádi püspökök még Mária Terézia idejében is ide szoktak visszavonulni.

Makó egymásutáni birtokosainak ismeretét nagyban elősegitik a kamarai levéltárban levő okmányok, melyek szerint *makói* birtokosok voltak: *Szokoly* Péter, *Palaticz* János, *Makói* László, *Telegdy* István és *Bornemisza* Pál nagyváradi kapitány. — 1547-ben az erdélyi nyolczas biróság odaitélési levelet adott ki; illadiai *Palasiczy* János ugyanis, ki György nevű, néhai *Telegdy* Ambrus Katalin leányával nemzett fiának anyai örökségét illetőleg gyámja volt, pört inditott zombori *Telegdy* László és György ellen, kik, nejének s illetőleg fiának *Makón* és csadádmegyei *Tárnokon* levő birtokrészeit erőszakosan elfoglalták, és birták. A fennérintett biróság itélete szerint alperesek meg nem jelenési makacsság folytán nevezett birtokrészek kiadására és czégéres hatalmaskodásuk miatti törvényszerű bünhödésre lőnek kárhoztatva. (*N. R. A. 933. cs. 18. sz.*)

Ezen birósági itélet után 1559-ben nevezett *Telegdy* László és György hütlenségi büne miatt *makói, zombori* s más csanádmegyei birtokrészeik királyi adományzás utján *Bélaváry* Jánosnak és *Telegdy* Gáspárnak adattak. Ugyanazon évben *Bornemisza* Benedek ellen a makói nemesek birói vizsgálatot tartottak a makói lakosokon elkövetett erőszakoskodásai miatt. — 1582-ben *Rudolf* király néhai *Makay* (Makói?) László nemesi birtokát, mely fiörökös hiányában a kir. kincstárra szállt vissza, *Boinichich-Horváth* László *szendrői* kapitánynak, az ottani idegen lovascsapat parancsnokának adományozta. (*U. o. 1763. cs. 43. sz. — Lib. Reg. Saec. II. 397. — III. 234.*)

A XVII. század elején a makói mezővárosi uradalom birtokosai a *Szokoly* család tagjai voltak. 1601-ben kelt Rudolf király adományzó levele, mely szerint *Makó* várost egészen, továbbá *Förgedet, Vasantort, sz. Miklóst,* és *Tempest* (Csanádmegyében) uj adományzás czimén *Szokoly* Péter és utódai kapták meg. — 1617-ben a jászói prémontrei konvent vizsgálatot tartott, vajjon a *Makó* határában a Tiszán túl fekvő telek a *Szokoly* családot illeti-e vagy nem, s azt találván, hogy igen, — Szokoly Györgyöt, néhai *Szokoly* György fiát annak birtokában megerősitette. (*N. R. A. 303. cs. 20. sz. — 920. cs. 19. sz.*). Örökösök nélkül halván meg *Szokoly* Péter, Makó a kir. kincstárra szállt vissza, minek következtében 1702-ben a csász. udv. kamara rendeletet adott ki annak birtokba vételére. (*U. o. 954. cs. 65. sz.*)

A Szokoly családot Makó birtokában gróf *Balassa* Imre követte, de sokáig ő sem birhatta azt, minthogy hütlensége miatt a kir. kincstár töle visszavette. — 1671-ben *Rákóczy* Ferencz fejedelem, a kir. kamara beleegyezésével, Makót *Báthory* Zsófia fiának adta; nemsokára azonban ismét a kir. kincstár keze alá került vissza. — 1675-ben a kir. kamara s *Makó* város lakosai közt szerződés jött létre, mely szerint ezek magukat, mig a kir. kamarának tetszik, évi 150 frt adó fizetésére kötelezték. — 1699-ben a budai kam. kormányzóság elrendelé, hogy a *szegedi, aradi* és *gyulai* parancsnokok, nemkülönben *Schlick* tábornok, Makó város lakosainak sanyargatásával felhagyjanak, az uradalmi tisztek pedig a város erdejének használatától elálljanak. — 1718-ban ismét rendeletet adott ki a kir. kamara a *csanádi* püspök *Makóra* vonatkozó igényei iránt, melyek alapján az végre 1742-ben a *csanádi* püspökségnek adatott át. (*U. o. 954. cs. 63. 64. 67. sz. — 992. cs. 31. 32. sz.*)

A mi *Makó* egyházi viszonyait illeti, következőket jegyzünk meg. 1700-ban a hivek, a helybeli uraság s a városi község által segittetve *parochiát* állitottak fel, s templom épitéséhez fogtak, mely 1772-ben sz. *István* első vértanú tiszteletére a fentebbiek és vagreini gróf *Engl* Antal csanádi püspök költségén be is végeztetett. — Ma-

kón következő nyilvános kápolnák léteznek: 1. *Nagyboldogasszony* kápolnája a püspöki lakban, melyet remetei *Kőszegi* László 1826-ban épittetett. 2. *Nep. sz. János* kápolnája, mely kegyes adományokból 1856-ban épült. 3. A kalvárián a *fájdalmas Szüz* kápolnája, mely már 1734-ben létezett és 1797-ben a hivek adományaiból megujittatott. Végre 4. a temetőben *sz. Anna* kápolnája, mely 1829-ben *Wiblitzhauser* János költségén épült. Ezen kápolnáknak védnöke a csanádi püspök. (*Schem. Cler. 93. l.*)

9. §.

PANKOTA,

kamarai város, a benczések B. Szüzről nevezett apátságával.

Pankota, hajdan népes város, előbb Zaránd, jelenleg Aradmegyében, jeles várával együtt, Világoshoz közel éjszakfelé feküdt. 1565-ben a törökök elfoglalták és feldúlták. — A pankotai apátság már 1217-ben létezett, mert a „*Ritus explorandae veritatis*" czimü mü ez évben már mint fenállót emliti. Különben pedig mind eredetét mind későbbi viszontagságait sötét homály fedi. Pázmány az ismeretlen rendü apátságok közé sorozá, Czinár azonban (Monasteriol. I. 291.) több erős érv alapján a benczések részére bevitatta.

Pankota, (jelenleg *Új- és Ó-Pankota*), úgy látszik régóta a *Losonczy* család birtoka volt. Tanusitja ezt I. Ferdinandnak 1552-ben fiusitási (praefectionalis) királyi levele, melynek erejénél fogva Frusina és Anna *Losonczy* István leányai, úgyszintén Klára és Dorottya, nevezett István unokahugai, illetőleg öcscsének *Losonczy* Antalnak leányai, maguk és fiörököseikre nézve a Losonczy család *pankotai* (Zarándban), *szécseni*, *somoskői*, *gáloczi* (Nógrádban) s más birtokukban fiusitást nyertek. (*N. R. A. 566. cs. 38. sz.*)

Később, miután a törökök a várat lerombolták s a vidéket uralmok alá hajtották, *Pankota* s a hozzá tartozó

uradalom az erdélyi fejedelmek kezére került. Ezt mutatja *Báthory* Gábor fejedelemnek 1609-ben kiadott adományzó levele, a mely *Pankota* mezőváros határában, mely akkor már a *borosjenői* vár uradalmához tartozott, ruszkai *Kornis* Zsigmondnak, örököseinek s mindennemü utódainak királyi joggal birtokrészeket adott át. (*U. o. 1715. cs. 16. sz. 47.* §.)

Újabb időben a *pankotai* uradalom, mely *Kerék, Szöllős, Csigerel* és *Magyarád* részekből állott, minden hozzá tartozó birtokkal együtt a kir. kincstár alatt volt s kamarailag kormányoztatott egész 1822-ig, a midőn kir. adományzás utján *Dietrich* János birtokába ment át. (*U. o. 1876. cs. 13. sz.*)

1565-ben, mint emlitők, a törökök a várost a várral együtt elpusztitották; vidékén egész a XVII-ik századig oly barbár módon uralkodtak, hogy még a város közelében levő kutat is behányták, melyet csak legújabban nyitott ki s újittatott meg az emlitett *Dietrichnek* özvegye. (*Fábián i. h. 114. l.*). — A pankotai apátság a várossal együtt elpusztulván, azóta csak czimét kapták meg egyes egyházi férfiak. Igy 1713-ban pankotai czimz. apát volt *Kozma* Péter, 1762-ben pedig *Szentilonay* József arbéi püspök. (*Eccl. Cam. 69. cs. 25. sz. — Act. Convent. S Hieronymi Siglisberg. 5. cs.*)

Jelenleg *Pankotán* van egy régi parochia, melyet 1787-ben állitott vissza és javadalmazott a m. kir. kamara, továbbá parochialis templom *Nagyboldogasszony* tiszteletére szentelve, mely szintén a kir. kamara költségén újitatott. A kalvárián van a *sz. kereszt felmagasztalásának* kápolnája, melyet 1858-ban *Schmidt* András épittetett. *Drautz* fiókegyházában van *sz. Anna* kápolnája, mely 1840-ben *Dániel* Anna költségén épült. (*Schem. Cler. 1863. 65. l.*).

10. §.

RADNA MEZŐVÁROS,

a sz. ferencziek kapisztráni tartományának a kegyelmek Anyja tiszteletére szentelt temploma zárdájával.

Ezen a sz. ferencziek kapisztráni tartományának zárdájával egyszerre keletkezett mezőváros Aradmegyében, a Maros partján, a Lippával szemközt eső hegy tövében fekszik. — Radna eredetének következő története van. 1551-ben a törökök, mint emlitők, elfoglalták Lippát. Volt akkor e város mellett a Maroson túl egy kis kápolna, melyet valaha egy jámbor nő épittetett, s melyben az egész vidék a *B. Szűznek* egy kegy-képét tisztelte. A város bevétele után a lakosok a *sz. ferenczi* atyákkal együtt ide menekültek, s amazok 1553 körül *Radna* városának, emezek pedig a hires radnai zárdának és kegyhelynek vetették meg alapját.

A *radnai* kis templom, melynek egy ismeretlen nevű bosnyák nemes egy Remondban szerzett rézmetszetet ajándékozott, több csodás esemény következtében lassankint nagy hirbe jött, s már 1668-ban igen számos búcsúst vonzott magához. A török hadjáratok s a belvillongások alatt sokat szenvedett s nagyon megrongáltatott, de *Jánich* András atya, ki egyszersmind lelkésze is volt *Radnának*, s ki sok kinzatás után végre mirigyben halt meg, restaurálta. — 1700-ban a törökök fölperezselték, 1730-ban előbb a zárda, később pedig jobbára az örmény katholikusok, továbbá a *bácsi sz. Jeromos*-rendű atyák s *Abramovich* Balázs adományain, fényes bazilika alakjában a templom is fölépült s 1820 ban bibornok *Rudnay* Sándor által fölszenteltetett.

A sz. ferencziek radnai zárdája, mely 1789-ik év aug. 15-én 12 áldozár és 2 laicus rendtárssal állittatott vissza, kezeli a vele egykorú plebániát is, melyet a kir. kamara javadalmazott. A templom *Gyümölcsoltó B. Asszony* (ad Annunciatam) tiszteletére van szentelve. Patronusa előbb a

modenai herczeg volt, utóbb a szabad. osztrák nemzeti bank lett. Fiókegyházai *Sólymos* és *Kladova.* (*Csevapov. Recens. 521. 534—537. l. — Schem. Cler. 58. l.*)

Radna birtokosait illetőleg a régibb korból semmit sem tudhatni; csak János királynak 1526-ban kelt adományzó levele kezd némi világosságot vetni e homályba. E szerint *Edelény* városát *Sáppal* és *Borsoddal* együtt kiskállói *Vitéz* Jánosnak és nejének Juditnak, s Klára nevű leányuknak s Vitéz János Euphrosina nevű nővérének adta cserébe *Radnáért.* Egy másik 1559-ben kelt kir. adományzó levél *Radnát* (Temesben), mint a lippai uradalomhoz tartozó birtokot, *Vizkelety* Jakab, *Bélavárry* György és *Ragyvay* Simonnak adta további kir. intézkedésig. Ez utóbbi adatból egyszersmind az is kiviláglik, hogy *Radna* akkor még Temesmegyében volt. (*N. R. A. 830. cs. 33. sz. — Lib. Reg. Saec. II. 407. l.*)

11. §.

SÓLYMOS VÁRA,

a B. Szűzről nevezett sz. ágoston-rendű monostorral és a sz. Mártonról czímzett bulcsi benczés apátság.

Sólymos aradmegyei vár Lippa felett ½ mértföldnyire, magas hegy tetején feküdt. — 1458-ban *Kéry* Balázs deák volt kapitánya. 1462-ben Mátyás király *Giskra* cseh vezérnek adta át. A törökök e vidéket elözönölvén *Sólymos* várát is többször megkisérlették bevenni, de mindannyiszor visszaverettek, mig végre mégis kezökre keritették. 1595-ben *Báthory* István vezére visszafoglalta. 1602-ben *Báthory* Zsigmond *Székely* Mózesnek adta, de a törökök ismét bele fészkelték magukat. 1607-ben *Rákóczy* Zsigmond *Lugosy* János, lippai kapitánynak adta zálogba. — Végre hosszas ostromok alatt megrongáltatván, előbbi fontosságát elveszté s lassanként omladozni kezdett. Volt idő a XVII. században, midőn csak ötven fegyveres képezte benne a helyőrséget. — *Sólymos* hegye mellett van *Mokra* hegyalja, mely jeles boráról hires. (*Kaprinai, Hist.*

diplom. II. 131. — Oláh, Hungar. 1. c. 16. §. 4. — Fábián, Aradvármegye, I. 65.)

Sólymos vára ismeretes urai közől első: Pál *sólymosi* bán, ki ugyanoda a *sz. Ágoston*-rendű (karinges) kanonokat hozta be; 1278-ban V. István király engedelmével végrendeletet alkotott, mely szerint azon javak közől, melyeket a királytól *Ottokár*, cseh királyon Mosony mellett kivívott győzelem alkalmából kapott, *Lipóczot* Ungmegyében, *Sólymos* várát a hozzá tartozó birtokokkal, ugyanottani erdeje felével, néhány szolgával s egy malommal, továbbá a *ménesi* erdőt és néhány szöllőt, melyeket *Fejes* Györgytől s bizonyos *Puthus* nevű embertől vett, *Pousa* grófnak, testvére, János gróf fiának adta; *Kuacit* (Kovácsit?) pedig és *Betit* két malommal és egy szöllőt, melyeket *Budtól* vett a sz. *Ágoston-rendű* atyáknak hagyományozta, patronussá rendelvén unoka-öcscsét *Pousa* grófot; hozzáadván még, hogy *Pousa* Pál és János grófok a *tordai* sóaknájából huzott tizedet is az augustinusok templomának legyenek kötelesek adni. (*N. R. A. 1665. cs. 67. sz.*)

Ennyi az, a mit a magy. kir. kamarai levéltárban a *sólymosi* vár és monostor történetének megvilágitására találni lehetett. Még csak azt emlitjük fel, hogy 1527-ben I. Ferdinand *Sólymos* várát a hozzá tartozó birtokokkal együtt *Báthory* István Magyarország nádorának adta, az aradmegyei sz. *Mártonról* czimzett *benczés bulcsi* apátsággal együtt.

A *bulcsi* apátság eredetéről csak azt tudhatni, hogy Czinár nyomozásai szerint *Wulch, wulchi* apátság neve alatt már *II. Endre* idejében 1233-ban eléfordul, a midőn nevezett királytól engedélyt kapott, hogy a helybeli sókereskedésből, illetőleg raktárból, 5000 követ tarthasson meg maga részére. Azután nem sokára a tatárok elpusztitották, de 1342 körül már ismét virágzott, mert ez utóbbi évben a *bulcsi* apátság azon 400 arany frt megtéritésére lőn kötelezve, mely összeget a *garam-menti* (de juxta Grón) apátság némely monostorok kijavitására forditott. Ezen összegből a bulcsi apátságra évenkinti 10 frt esett. — Apátjai közől emlités történik 1368-ban *Domonkósról*, és pedig azon harangon, melyet

1817-ben ástak ki. A bulcsi apátságnak a török uralom véget vetett. (*Lib. Reg. Saec. I. 7. l.* — *Czinár, I. 271. l.* — *Bárány, Temesv. I. 181.*)

12. §.

SZEGED,

szab. kir. város egyházi épületeivel.

Csongrádmegyében, ott hol a Maros a Tiszába szakad, Budától 24, Temesvártól 14 mértföldnyire, termékeny, de áradásoktól gyakran veszélyeztetett sikságon fekszik szab. kir. *Szeged* városa. Részei a bel- vagy középváros, *Palánka*, a vár a Tisza felé kinyuló bástyákkal, a felső s alsó város (Mező-Szeged) és *Rókus*-város.

Szegednek eredetéről s a XIV. századot meghaladó történetéről források hiányában alig lehet valamit mondani. Beszélik, hogy valaha oly nagy volt, hogy 20-nál több temploma vala. Hogy már a XII. században létezett, s a kalocsai főmegyéhez tartozott, kitünik III. *Inczének* 1199-ben kelt leveléből a győri püspökhöz s a bakonybéli apáthoz, a melyben a „*seghedi*“ főesperestséget mint a kalocsai főmegyéhez tartozót emliti. (*Katona, Hist. A. Epp. Coloc. I. 208.*)

Története-, jogai- s kiváltságainak megvilágitására következő adatok szolgálhatnak: 1389-ben Zsigmond király a csongrádmegyei *Szer* földesurainak meghagyja, hogy *Budáról* és *Félegyházáról* a *sáregyházi* úton visszatérő *szegedi* polgároknak szabad átmenetet engedjenek. 1415-ben *Borbála* királyné kecskeméti vámosainak megparancsolja, hogy a Kecskeméten átutazó *szegedi* polgároktól vámot ne követeljenek. 1430-ban Zsigmond király kiváltságot adott a szegedieknek, mely szerint a szegedi polgárok az ország valamennyi szárazföldi és vizi utain minden adótól és vámtól fölmentettek, épen úgy mint Buda vagy Székesfehérvár polgárai, mind saját személyökre, mind pedig kereskedelmi s ipari czikkeikre nézve. Ezen szabadságot 1436-ban *Zsigmond* király újra megerősité, úgy szintén 1464-ben *Mátyás* király és később *I. Ferdinand* azon tol-

dalékkal, hogy másoknak adósságáért vagy kihágásaiért be ne börtönöztethessenek. — 1462-ben Mátyás király Szegednek, hol 1459-ben országgyülést tartott, azon jó szolgálatok fejében, melyeket a város, kormányzó atyjának s neki tettek, megengedte, hogy a Duna és Tisza közt, a *kunok* területén s egyéb pusztákon szabad legeltetési joggal birjon. (*Hornyik, Kecskemét város története, I. 198. — II. 11. — N. R. A. 1701. cs. 29. sz.*)

Miksa királynak 1572-ben kelt megerősitő levelében benfoglaltatik I. Mátyás király szabadalmi okmánya, mely *Szeged* város polgárait feljogositja, hogy *Asszony-Szállása,* kis-kúnsági tanyán, a *kunok* kizárásával, lakhatnak és azt mint tulajdonukat birtokba vehetik. Ugyanaz érvényen kivül helyezi néhai *Misser* János deák, szegedi biró levelét, s ennek halála után Antal *beneszállási* deák levelét. Feljogositja továbbá a szegedi polgárokat, hogy a *kunok* mezejét s más a Duna és Tisza közt fekvő mezőket szabadon használhassák mint eddig. — Ugyanezen királytól kapott még *Szeged* városa szintén szabadalmi okmányt a kunok *Homok* nevü mezejére nézve, értvén alatta a szántóföldek, rétek, legelők, vizek, halasok és erdők használatát. Ide tartozik II. Lajos királynak II. Ulászló mentelmi okmányára vonatkozó megerősitő levele, mely szerint a *szegedi* polgárok, úgy mint addig, az egész ország területén minden adótól s vámtól mentesekké nyilvánittattak. (*Lib. Reg. Saec. II. 723.*)

1444-ben I. *Ulászló* Szegeden a törökkel békét kötött, melynek megszegéseért nemsokára *Várnánál* meglakolt. *Szeged* városa még 1513-ban egészen nyilt város volt, minden erősebb várfal nélkül, csak gyenge földsánczok által védve. 1542-ben török kézre kerülvén, II. *Szoliman* várrá alakittatá át erős falakkal vétetvén körül. 1552-ben a *hajduk* megtámadták, de részint a vár erős ellenása következtében, részint azért is, mert a budai basa a török őrség segitségére sietett, visszavonultak. — 1686-ban *Károly,* lotharingiai herczeg, miután előbb *Mercy* tábornok a külvárosokat az ostrom könnyebb sikerülése végett megsemmisité, a törököktől visszafoglalta, 1690-ben és később III-dik Károly alatt a város ujabb

erőditményeket nyert, 1751-ben pedig előbbeni jogok alapján a szab. kir. városi kiváltságokat. (*Korabinszky.*)

Szeged városának birtokához tartozott *Kis-Telek* és *Tápé*, továbbá *Sirok* (talán a mai *Sirhegy* puszta), mely utóbbit 1781-ben szerezte meg; továbbá *Bene* puszta (Kis-Kunságban), melyet *Pahi* Gergely és *Édes* Miklós erőszakkal elfoglaltak s Kecskemétnek adtak; úgyszintén *Taszlár* puszta (Pestmegyében, melyet *Buday* Pál követelt, de a város 1650-ben a magy. kir. kamara előtt magáénak bizonyította. Ujabb időben Szegedhez tartozott a *szőregi* uradalom (Torontálban), melyet a kir. kincstár visszavett, és helyette s az *ötömösi* puszta részeért Csongrádban, 1838-ik év april 25-én cserébe adta *Új-Szeged* mezővárost. (*U. o.* — N. *R. A. 999. cs. 8. sz. — 1859. cs. 10. sz.*)

A szegediek többnyire földmiveléssel, baromtenyésztéssel, dohánytermesztéssel, halászattal s apróbb iparral foglalkoznak. A város egyházi és világi épületei közől emlitendők: a *kegyesrendiek* társháza, kiket, mint egy 1815-ben megjelent történeti értekezés bizonyitja, — mely a szegedi kegyesrendiek történetét 1720-tól egész 1814-ig tárgyalja, — 1720-ban a városi hatóság hivott be, átadván nekik a belvárosi plebániát, melyben a *törökök* alatt a *sz. ferencziek*, 1711 óta a *jézus-társaságiak*, utóbb a *pálosok* lelkészkedtek, jelenleg pedig csanádmegyei világi papok működnek, kiknek kezére 1789-ben került. A szeged-belvárosi templomot 1749-ben maga a város épitteté ki, miután sokáig romjaiban feküdt. *Szent Rozália* kápolnáját az 1739-ben dühöngött mirigy emlékére épitették. Van még Szegeden kalvária a *szent kereszt* kápolnájával, úgyszintén a várban is egy kápolna. A *görög-keletieknek* igen fényes templomuk van. — Világi épületei közől hajdan nevezetesebbek voltak: a *városháza*, a *szegények menedékháza*, a *katonai laktanya*, a *postaépület* s a *magtár*, melynek belsőségéből a *kegyesrendiek* 1743-ban, hogy iskola-helyiségeiket kibövithessék, a velük szomszédos részt maguk számára kérték. (*Schem. Cler. 1863. 97. l. — Korabinszky.*)

Szeged felsővárosban van a *minoriták* kolostora, melyet maga a szerzet épittetett 1750-ben, — a templommal együtt, melynek épitéséhez 1747-ben fogtak. E templom, mely

1767-ben szintén a szerzet költségén készült el, *szt. György* vértanú tiszteletére van szentelve. 1789-ben a város e templom mellett *plébániát* állított fel, s azt sajátjából javadalmazta is. — A mi a kolostort illeti, mely, Raiter Jácintnak 1763-ban kiadott két kötetes jegyzőkönyve és naplója szerint (*Protocollum et Diarium Hyacinthi Raiter 1763*), *sz. Miklós* püspök nevéről volt czímezve, annak *Batistusa* Jakab, 1747-ben kelt végrendelete szerint, *Tisza-Tokajban* a *Döry*-telket hagyományozta. (*Schem. Cler. i. h. — N. R. A. 1084. cs. 18. sz.*)

Szeged-alsóvárosban az *Üdvezitőről* nevezett sz. *ferenczi* tartománynak van zárdája. Templomuk *Havi Boldogasszony* tiszteletére van szentelve. A szigorúbb szabályú sz. ferencziek szegedi történetére, kik még *Nagy Lajos* idejében honosultak meg *Csaplár* Benedek kegyesrendi tanár s fáradhatlan buzgalmú történetiró és nyelvbuvár, eredeti források alapján egészen új fényt deritett. Szerinte a szegedi sz. ferencziek zárdájának eredetéről csak annyit tudhatni, hogy *Mátyás* király alatt már létezett. Mátyásról ugyanis azt mondják a régi feljegyzések, hogy 1465-ben a szent ferenczieknek előbbi kisebb templomuk helyett nagyobbat épittetett zárdával együtt. Ezen Mátyás király alatt megkezdett templomnak *szentélye* azonban csak 1503-ban fejeztetett be a szerzet költségén. Van e templomban az *Irgalmas sz. Szüznek* egy nevezetes képe, mely sok viszontagságon keresztül egész mai napig épen maradt, habár 1525-ben a *törökök* a templomot kirabolták és felgyujtották, a szerzeteseket pedig szétriasztották, és sokféleképp megkinozták. Később 1552 körül e templom a *reformátusok* kezére került, kiknek puritanismusa, mint tudjuk, a képzőművészetet száműzte az egyházakból, s csak a csupasz falakat tartotta meg. Ezen idő alatt 1552—1685-ig a szent ferencziek folytonos zaklatások között lankadhatlan buzgalommal folytatták működésöket; nekik köszönhető, hogy *Szeged* sz. István hitében megmaradt. (*Szegedi Hiradó, 1862.*) A szegedi sz. ferenczi zárda főnökei 150 évig egyszersmind a csanádi püspök helynökei voltak.

E zárda kicstárában van *sz. Gellért* misemondóruhája

(casula), marchiói sz. *Jakab* széke, ki itt 1450-ben zárdafőnök volt; egy miseruha *Mátyás* király palástjából, melynek birtokába a kolostor 1465-ben jött; egy *pluviale* drága selyem kelméből, melyet Mária Terézia királyné a jászói prépostnak ajándékba készittetett, s a melyet a II. József alatt rendezett árverezés alkalmával egy kocsis vett meg s adott el a zárdának; végre egy *mise ruha* s egy *szerpapi öltöny* (dalmatica), melyet *Ábrahám* Ferencz földmives ajándékozott a templomnak.

A zárda egyházában van a *B. Szüz* tiszteletére szentelt főoltárral együtt tiz oltár. A főoltár alá 1742-től 1779-ig, *sz. Anna* oltára alá 1762-től egész 1826-ig temetkeztek. — A zárdában volt egy török okmány magyar forditásban s III. Károlynak 1739-ben kelt *védelmi levele.* Volt továbbá ugyanitt egy 570 kötetes könyvtár, mely jobbára a rend történetére vonatkozó müvekből állott, s a melyet *Telek* József a tartomány lectora 1760-ban irt össze. E zárda hajdan egyszersmind menedék helye is volt.

Jelenleg a *sz. ferencziek* az alsóvárosi plébániát is, melyet a város 1789-ben alapitott, vezetik; továbbá a tanyákon és pusztákon hitoktatói missiókat tartanak, a foglyok körül lelkipásztori teendőket végeznek, s a kalocsa-, csanád- és váczmegyei szomszéd plebániákban segédkeznek. Zárda-főnök s helynökön kivül rendesen körülbelül tizen részint az imént emlitett irányban működnek, részint a szerzet növendékeit az I. és II. évi bölcsészeti tanfolyamban oktatják. (*Magy. Sion, II. 494—510. — Schem. Ord. és Schem. Cler.*)

Hátra van még a *Rókus-város,* melynek plebániáját a város 1805-ben alapitá és javadalmazá. Ugyanitt a város az 1739-ben pusztitott mirigy alkalmából már előbb épitett *sz. Rókus* tiszteletére kápolnát, azt azonban 1831-ben lebontatta s helyette egy új templomot épittetett. A Rókus-városi, valamint a többi plebániának is a városi község patronusa. (*Schem. Cler.*)

13. §.

TELKI,

szent keresztről nevezett benczés apátság.

Hajdan a benczéseknek több ilynevű apátságuk volt Magyarországban. Ilyen volt p. a *sz. István* királyról nevezett telki apátság Pilismegyében, melyről fentebb (*I. 39.*) volt szó; ilyen volt továbbá a telki apátság *Göncz* és *Telkibánya* közt Abaujban, melynek többé semmi nyoma. Mind a kettő az esztergomi érsekség, illetőleg a pannonhalmi főapátság joghatósága alá tartozott; harmadik ilynevű apátság volt a *szent keresztről* czimzett telki apátság, melynek történetét Fuxhoffernek Czinár által kiadott Monosteriologiája szerint (*I. 280.*) tárgyaljuk, megtoldva néhány, a m. kir. kamarai levéltárban talált adattal.

A *szent keresztről* czimzett telki apátság eredetéről mit sem tudhatni; annyi azonban bizonyos, hogy 1465-ben már létezett, mert *László* tatai apát ezen évben szent keresztről nevezett telki apáttá neveztetett ki Ország Mihály nádor kijelölésére. (*Eccl. cam. 31. cs. 30. sz.*)

Az apátság fölötti patronátust, melyet világiak kerítettek kezökre, II. Ulászló 1516-ban *Tolnai* Mátyás pannonhalmi főapátnak adta át, anélkül azonban, hogy az apátságnak hollétéről és cziméről említést tett volna; minek következtében aztán, minthogy nehány évvel később a szent-mártoni monostor is a törököktől való félelem miatt feloszlásnak indult, midőn III. Ferdinand a *szent-mártoni* rendházat újra szervezte, a pannonhalmi apátnak patronátusi jogán kivül a *telki* apátságra vonatkozólag már semmi sem volt ismeretes. Azóta ezen apátságot a budamelletti *sz. István* királyról czimzett telki apátsággal rendesen összetévesztették és nem tudták eldönteni, melyik megye püspökétől kapjon apáti áldást a *telki* apát, kit a pannonhalmi főapát nevezett ki.

A XVII. század vége felé átkutatván a pannonhalmi levéltárt, nyomára jöttek, hogy a budamelléki telki apát-

ság 1516-ban nem volt világi kezeken, s hogy *István* apát, kit 1518-ban a pannonhalmi főapát *telki* apáttá nevezett ki, ennek engedelmességet igért, mig ellenben *Sebestyén* bécsi *skót* apát a telki apátságot az *Etyeki* családtól viszszavenni szándékozott, hogy bécsi apátságába kebelezze. Ennek következtében *Torkos* Imre telki apátnak, ki ezen méltóságra 1684-ben neveztetett ki, feladatává tétetett, hogy apátságának viszonyait tisztázza ki. Ő 1699-ben *Lendvay* Placid főapátnak jelenté, hogy a sz. *keresztről* czimzett *telki* apátság a fekete *Körös* partján, *Gyula, Borosjenő* és *Fekete-Bátor* közt fekszik, kellemes éghajlat alatt s igen termékeny földön. Ugyan igy szól *Bartók* István jelentése 1702 ről, mely szerint az apátság Zarándmegyében (most Aradban) feküdt, s *Felzék-Apáthi, Csonalészi, Seprős, Talpas* és *Mogyorós* voltak birtokai.

Felderittetvén igy a *szent keresztről* czimzett telki apátságnak állapota és viszonyai, emlitett *Imre* apát azt tanácsolta a főapátnak, hogy kifizetvén a királyi kincstárnak a hadi adót, az apátságot váltsa vissza és pedig annál is inkább, minthogy javadalmai 100,000 frtnál nagyobb értéket képviselnek, s mert idegenek (úgy látszik a bécsi skótokat érti), szándékoznak visszaváltani s magukhoz ragadni. Tanácsának azonban semmi eredménye sem lett, mert egész a XVIII. század végeig a szentmártoni főapát csak czimét adományozta alattvalóinak s ezt is úgy, hogy a két telki apátság, a *szent István* királyról s a *szent keresztről* czimzett, folytonosan össze lőn tévesztve, mig végre 1760-ban a Győrben megjelent *Schematismus Dignitatum Regni* a körösmenti *sz. keresztről* czimzett apátságot külön és saját neve alatt sorozta be az apátságok rendjébe.

Szent keresztről czimzett telki apátok voltak, — az 1465-ben *László*. — 1518-ban *István*. — Ismeretlen évben *Danesevics* Miklós — *Mager* Placid. — 1661-ben *Belisch* győri kanonok. 1684-ben *Torkos* Imre. — 17 . . Csernátony Miklós. — *Haas* Amánd. — 1721-ben *Wohlfarth* Mihály. — Schleicher Elek. — 1768-ban *Banich* Domonkos. — 1773-ban *Jankovics* Márton. (*Act. Mont. Pan. 64. cs. — Eleneh. Arch. 1768. pos. 30. 31. — Czinár i. h.*)

14. §.

TEMESVÁR,

szabad kir. város egyházi s egyéb épületeivel.

Temesvár, főhelye Temesmegyének, az absolut rendszer alatt pedig főhelye volt az u. n. temesi bánságnak, a Béga csatorna mellett, melynek egy részét hajdan szörémi bánságnak nevezték; lakosai rómaiakkal vegyes dák, kún, hún s avar elemekkel vegyitett magyar, német, román és szerb eredetűek. Legrégibb történetét egész *I. Károly* királyig homály fedi. Ő 1316-tól kezdve két évig lakott *Temesvárott,* a temesi grófok székházában, a várost megerősitteté és lakosait Németországból behivott gyarmatosokkal szaporitá. 1317-ben itt meghalt neje, *Mária* királyné, Kázmér tesseni herczeg leánya. 1318-ban ugyanitt kelt királyi rendelete, melylyel az ország karait és rendeit országgyülés végett *Rákosra* meghivta. 1330-ban, midőn Temesvárról *Bassaraba* Mihály oláh fejedelem ellen ment, a havasok közt nagy veszélyben forgott, s életét csak az által mentheté meg, hogy *Desővel* ruhát és lovat cserélt.

Szerencsésebb volt *Nagy Lajos* királyunk. Ő az országnak ezen *románok* által lakott részét vármegyék felállitása s a közrend megerősitése által, valamint az által is, hogy a románok közől, kik addig a *görög n. egyesült* egyházhoz tartoztak, igen sokakat a *kath. egyháznak* nyert meg, virágzásnak inditá. Neje Erzsébet királyné szintén huzamosb ideig lakott Temesvárott. — Azon időtájban a temesi bánságnak lakosai, mint már emlitők, legnagyobb részben románok voltak. 1368-ban a király *Temesvár, Sidóvár, Sebusvár, Miháld,* és *Orsovár* várparancsnokainak megparancsolá, hogy e várakat *Bolgárország* bánságával együtt, mely *Fülöp* mester fiáé volt, *Heem* Benedek fiának adják át. (*Act. Publ. Cam. Arch. 40. cs. 10. sz.*) Ezen *Heem* után temesi grófok voltak *Bebek, Korog* és az apuliai herczeg. *)

---

*) A temesi gróf az ország zászlósai közé tartozott, s méltóságra nézve mindjárt a *pozsonyi* gróf után következett. Fizetése volt 7000 frt készpénzben és 1000 frt árú só. Kapott továbbá

A *törökök* legelőször Zsigmond alatt törtek be az országba 1392 körül. 1396-ban a temesi grófságba is befurakodtak, de a temesvári őrség kiűzte. A király ez alatt *Losonczy* Istvánt nevezé ki temesi gróffá; kinek maradéka volt Temesvárnak utolsó védelmezője a törökök ellen 1552-ben. — 1397-ben Zsigmond a vármegye rendezése végett országgyűlést tartott, melyen mint temesi gróf, *Gara* János szerepelt. 1407—1412-ig Fülöp vagy más néven *ozorai Pipo* volt temesi gróf, nemzetiségre olasz flórenczi születésű főur, ki vakmerőségéről és kegyetlenségéről hires, s a ki *Budán* saját házzal birt. (Lásd müvemet: „*Budapest*", *162. l.*)

V. László 1458-ban meghalván, a királyi trónra *Hunyady Mátyás* lépett, ki alatt a törökök *Szerbiát* elfoglalván, számos *szerb* vagyis rácz 1459-ben, a török zaklatások alól menekülendő, *Brankovich* István, *Gregorievics* János és *Birini* (Berényi ?) Pál vezérlete alatt Magyarországba jött át, kiknek Mátyás király az 1458-ban tartott szegedi országgyülésen a temesi grófság déli részén *Keve* és *Horom* (Haromi) megyékben adott lakóhelyet, melynek *Gregorievics* kényúr, *Hunyady* János iránt való tiszteletből *Janopol* nevet adott. (*Bárány, Temesvármegye Emléke, I. 163.*)

1476-ban a törökök Temesvárt ostrom alá vették, de *Nifor* Imre, *Chepeli* János és *Nagy* Albert és *Ambrus* temesi gróf vitézsége által visszaverettek. 1478-ban, látván a király, mily veszedelem fenyegeti az ország e részét, *Kinisy* Pál óriási erejü hőst nevezé ki főkapitány (Generalis capitaneus) név alatt a magyar védsereg fővezérévé és temesi gróffá. Alatta a magyar sereg több csatát vivott a törökökkel, mig végre 1483-ban II. *Ba-*

---

100 lovas eltartására 2400 frtot és bombákra 100 frtot. Méltóságban utána következett a *rácz fejedelem*, kire az ország végvára volt bizva, melynek őrizetére nagy banderiumot volt köteles tartani. Fizetés fejében kapott 3600 frtot készpénzben és 1200 frt árú sót. A temesvári *huszárok* kaptak egyenkint 3 frtjával, 801 frtot készpénzben, 534 frtot 2 forintjával posztóban s ugyanannyit sóban. A két várparancsnok kapott 88 lovasért készpénzben 264 frtot, posztóban 176 forintot és ugyanannyit sóban. (*Schwicker, Gesch. des Temeser Banats 1861. 114. l.*)

jazeth szultán előbb 5 évre, később 1488-ban további 3 évre békét kötött a királylyal.

Kinisy után, ki a királytól *Temes, Torontál* és *Krassó* (Keve) megyéket egyesitve kapta, kivált a mohácsi csata óta a három megye területe *temesi bánságnak* neveztetett. Utolsó temesi bán volt *Nagy* Pál. — II. Ulászló alatt mint temesi grófok előfordulnak *Sóm* József, *Báthory* István, az e nevű fejedelem unokája, ki alatt *Dózsa* György a pórokat föllázitotta és 1514-ben rakonczátlan tömegével *Temesvár* alá jövén, *Bega* vizét a Temesbe csapolta át, s a várat erős ostrom alá vette, de szerencsétlenül, mert *Zápolya* János segitségre jövén, Temesvárt az ostrom alól fölmentette, *Dózsát* pedig, hadait szétszervén, elfogta és kegyetlenül megégettette. (*Bárány és Schwicker, i. h. — Bel. Comp. geogr. 258. l.*)

A temesi grófság vagyis másképp *bánság,* melynek lakói akkor is már többnyire *szász eredetű németek* és *románok* voltak, II. Lajos király alatt, s kivált 1521 óta, midőn maga a szultán vezetett ide egy nagy sereget, részint a folytonos hadakozások, részint az igy kifejlődött inség és betegségek miatt, melyeket a temesi vizek és mocsarak kigőzölgése nagyban elősegitettek, igen sokat szenvedett s majdnem néptelenné lett.

A török uralom 1552 óta, midőn Temesvárt is kezökre keritették, 1716-ig tartott, mely évben *Eugén* savoyai herczeg *Temesvárt* visszafoglalta. III. Károly alatt végre, különösen midőn gróf *Mercy* Klaudius volt a temesvári katonai kerület polgári elnöke, Temesvár és vidéke ismét virágzásnak indult. Mig a katonai ügyeket gróf *Wallis* Pál vezette, *Mercy* gróf a temesi bánság művelődésének emelésére forditá minden gondját. Temesvár mellett terjedelmes telket hasittatott ki, melyen lassankint számos gyár épült, köztük papirgyár, kelmegyár, selyemgyár s más kézműgyár, melyeknek felügyelőjévé *Rossi* mantuai eredetű művelt iparost tette; Bega vizét 1728-ban szabályozott csatornába vezette, s igy a kereskedésnek nagy lendületet adott. Gondját a város megerősitésére is kiterjeszté; e végre a várost újra szabályozá és 1723-ban új falakkal vételé körül, mely tény következő feliratban van megörökitve: „*Imperante*

Carolo VI. Duce Eugenio Sabaudiae Principe per cladem Petrovaradini MDCCXVI. recuperata Provincia, sub Praesidio Claudii Comitis a Mercy anno a partu Virginis MDCCXXIII. d'e XV. mensis Aprilis Temesvarini Moenia fundabantur." (*Schwicker, i. h. 322. l.*)

Mercy gróf polg. elnöksége alatt a temesi vidékekre új német gyarmatosok költöztek be. 1718. jan. 1-én választották meg legelőször az új városi hatóságot a biróval együtt, kik közől első volt *Hold* Tóbiás Boldizsár, bajor eredetü. A ráczok külön hatóságot választottak egész 1780-ig, midőn az a németekével egyesült. — Temesvár újabb épületei közül nevezetesebbek: a *katonai laktanya,* mely 1719—1729-ig épült; hossza 252 öl. — 1731-ben tették le a *városház* alapkövét. Nem sokára ezután épült a *katonai kórház* s a *vizvezeték,* mely a vizet a városba vezeti. Midőn egy egészen e vidék boldogitásának élt s már is oly nagy eredményeket volt képes felmutatni *Mercy* Kolos gróf, 1733-ban háború ütött ki Ausztria, Spanyol és Francziaország közt, melyben *Mercy* gróf az olaszországi hadak fővezérévé neveztetett ki s mint ilyen 1734-ben jun. 29-én meghalt. Utódja *b. Engelshofen* lett, kit *Hamilton* gróf követett, ki az új várfalak épitésére forditá fő gondját, végre pedig, mig *b. Engelshofen* a várparancsnoki hivatalt viselte, *Neipperg* gróf. (*U. o. 331. l.*)

Temesvárt haladásában nagyon feltartóztatta s messze hátravetette a *török* háború, melyet *Károly* császár az orosz czár szövetségében, és meghalván 1736-ban savoyai *Eugén, Ferencz lotharingiai* herczeg vezérlete mellett viselt. E török háboru a porosz király álnok viselete s a hadviselő szövetséges felek erélytelensége miatt azon kudarczczal végződött, hogy *Nándorfehérvár* véglegesen *török* kézre került. A háború sanyaruságaihoz hozzájárult még az is, hogy ismét ezrével pusztitott a *mirigy* a lakosok közt, különösen 1736-ben, midőn 13 hónapig dühöngött. Ily körülmények közt nem csoda, ha rablás és gyilkosság napirenden voltak.

Neupperg tábornokot báró *Succow* váltotta fel, ki alatt a temesi bánság határai lőnnek megállapitva. Utána következett a már fenebb emlitett báró *Engelshofen*, végre

1742-ben gróf *Scotti*, mint várparancsnok. Ugyanezen évben a városi német hatóság, szorult helyzetének fölsegélyzésére a kir. kamarától, *Rékast, Gyarmatát, Bruckenaut, Freidorfot* (Temesben), *Új-Pécset, Bessenovát* (Torontálban), *Kissoddát* és *Karányt* vagyis *Mercifalvát* (Temesben) kapta. 1750-ben Temesvárott kamarai igazgatóság állittatott fel, melynek első polgári elnöke gróf *Perlas-Rialp* vala, kinek székházát, a kam. igazgatóság épületével, 1754-ben kezdték épiteni. A bevándorlott gyarmatosok, kik kamarai birtokon laktak és házat épitettek, 6 évi adómentességet kaptak, szükséges épületi fákkal együtt. — Megjegyzendő még, hogy Mária Terézia alatt 1772-ben második *gyarmatositás* történt, s a *vizvezetéknek* kijavitása b. *Brigido* József alatt kezdetét vette. 1792-ben a temesvári vár a gör. n. e. püspöktől *Czera* csárdát és *Jachtwald* erdőt kapta egyenérték fejében. (*U. o. 361. 393. 425. l. — N. R. A. 1447. cs. 13. sz.*)

Temesvár polgári és katonai történetét elvégezvén, a város *egyházi* épületei s intézeteiről kell megemlékeznünk. — A törökök kiüzetése után *Temesvár* három városrészre oszlott, a belvárosra a *várral*, és két külvárosra, t. i. a *gyár*-városra és *József*-városra. A belvárosi templom *sz. György* vértanú tiszteletére szentelve már 1323-ban létezett, minthogy *Csanády* egri püspököt ez évben szentelé föl Benedek csanádi püspök egri püspökké Mint plébániai templom fenállott egész 1552-ig, mely évben török nagy mecsetté lőn átalakitva, később pedig katonai kincstárrá. Nem sokára az isteni tiszteletnek visszaadták, és a *Bold. Szüz* tiszteletére (ad B. *Mariam Serenam*) újra fölszenteltetett. A csanádi püspökség székhelye ide kerülvén, 1736-ban *Hamilton* gróf alatt új alapokat raktak le, melyeken 1742—1754-ig a mai *sz. György* vértanú tiszteletére szentelt székes- és egyszersmind belvárosi plébániai templom emelkedett. A temesvár-belvárosi plébániát, a kir. kamara már előbb, 1718-ban visszaállitá, később pedig Mária Terézia királyné javadalmazta.

Nep. *szent János* egyházát, ugyanott, III. Károly 1717-ben három török lakház és mecsetből épitteté társházzal a *jezsuiták* számára, kik 4 atya és 1 laicus, *Petz*

Lőrincz atya házfőnöksége alatt, 1726 óta a négy osztályú gymnasiumban tanitottak. 1763-ban a kir. gymnasium 6 osztályúvá emelkedék; fő tanára volt *Miszeni* Pál atya. Emlitésre méltó Nep. *sz. János*-egylete (confraterintas), mely 1724-ben a vallásosság emelésére s a betegek és foglyok gondozására alakult. Ezen egylet 1727-ben felujitá Nep. *sz. János*, mint a temesi vidék védszentje ünnepének megtartását.

A jézus-társaságiak engesztelésül és az oly sokszor pusztitó *mirigy* eltávoztatására nyilvános esdeklő körmeneteket tartottak, felújitván a régi *önvesszőzéseket* (flagellationes) és az u. n. passio-játékokat is (passiones Christi), melyeknek vezetésével *Temel* Pálos helynöksége alatt hat irgalmas-rendű szerzetes lőn megbizva. 1738-ban ismét dögvész ütött ki, s a *jézustársaságiakat,* kik egyszersmind plébániai teendőket is végeztek, annyira megfogyasztotta, hogy a lelkipásztori teendőket a *sz. ferencziek* bosnyák tartományának voltak kénytelenek átengedni; később pedig szerzetök eltöröltetvén, gymnasiumok is 1788-ban a *kegyesrendiek* kezére ment át, kiket 1759-ben *Bibics* Jakab királyi tanácsos *sz. Anna,* (aradmegyei) mezővárosban telepitett meg eme vidéken. (*Schwicker, 310. 225. 385.*)

Jelenleg a belvárosban még következő egyházi épületek vannak: Sz. *Katalin* temploma, melyet Mária Terézia 1755-ben a szigorúbb figyelmű *sz. ferencziek üdvezitőről* nevezett tartománya számára épittetett, mely aztán 1806-ban parochiális templommá lőn. Szent *József* temploma az irgalmasok társházával, kiket III. Károly 1737-ben telepitett meg Temesvárott. 1849-ben ezen intézet lángok martalékává lőn, de nem sokára ismét fölépült. A papnöveldében van *Nagyboldogasszony* temploma; a püspöki székházban a sz. *kereszt* kápolnája. A városi kórházban levő *Irgalmas sz. Szüz* kápolnáját 1859-ben nyitották meg. 1858-ban b. e. *Csajághy* Sándor püspök a *„Notre Dame"* szüzeket telepité meg Temesvárott, s templomukat a *B. Szüz* tiszteletére szentelte. Van a katonai kórházban kápolna sz. *László* király tiszteletére, s végre két kápolna Sz. *Rozál* és Nep. *sz. János* tiszteléré, a *Hunyadyak* egykori háza, most pedig élelemház mellett, mely utóbbiak-

nak kegyura a városi hatóság. (*Schem. Cler. 1863. 40. 162. l.*)

József-külvárosban, mely a *Béga*-csatorna partján fekszik, s II. József 1744-iki látogatásának emlékére neveztetett el igy, 1774-ben a kir. kamara plébániát állitott fel és javadalmazott teplommal együtt, a *B. Szűz születésének* tiszteletére. Van ugyanitt kápolna *sz. Rozália* tiszteletére, melyet a vár telkén a temesvári polgárok még 1739 előtt épitettek, és 1850-ben megújittatott. A temetőben van sz. *Hedvig* kápolnája, melyet 1862-ben *Mittermayer* József épittetett.

A másik *Gyár*-külvárosban a plébániát a kir. kamara 1760. alapitá és javadalmazá, a templomot pedig *Szűz Mária nevének tiszteletére* 1719-ben épitteté. Ugyanitt a temetőben van a *Nagyboldogasszony* tiszteletére szentelt nyilvános kápolna; továbbá a *Miasszonyunkról* nevezett irgalmas iskolás szüzek zárdája és temploma, a *szeplőtelenül fogantatott Szűz* tiszteletére. A külvárosi egyházi épületeknek kegyura szintén maga a város. (*U. o. 40. 48.*)

III. FEJEZET.

A NAGYVÁRADI L. SZ. PÜSPÖKSÉG.

1. §.

NAGYVÁRAD,

püspöki város egyházi épületeivel.

Nagyvárad Biharmegyében Debreczentől 6 és 1/2 mértföldnyire, a Sebes-Körös partján fekszik. Hajdan erős vár volt. Öt bástyájának nevei: *Vörös-*, *Aranyos-*, *Chionka-*, *Kapu- és Királyfi-*bástya. Ez utóbbit a törökök 1598-ban légbe röpitették. Jelenleg *Nagyvárad* áll: a várból és nyolcz külvárosból, illetőleg város-részből, u. m. *Olaszi-*, *Velencze-*, *Várallya-*, *Új-Pécz-*, *Szombathely-*, *Vadkert-*, *Szent-Lőrincz-* és *Új-Utcza* vagy *Új-Városból*. Részei még következő elnevezés alatt fordulnak elő: *püspöki*-város, *oláh*-város és *katona*-város. Lakosai többnyire magyarok, németek és oláhokkal vegyitve.

Eredete és legrégibb története, kivált a püspökség alapitását megelőző időből, teljesen ismeretlen. A tatár-pusztitáskor 1241-ben *Benedek* püspök csak gyors futás által menekülhetett meg, s biztosság kedveért távolabbi vidékre, Dalmátországba költözött. A nagyváradiak, kik szintén elhagyták a várost, a tatárok álnok s békét szinlő leveleire, családi tüzhelyökhöz visszatértek, s a város falainak megerősitéséhez láttak. De hiában. A tatárok, bár többször visszaverettek, véletlenül meglepték, s elfoglalván a várat, a város lakosait felkonczolták. *Roger* kanonok, ki

e pusztitást leirta, csak nehezen és pedig az által menekülhetett meg, hogy mivel már az éhséget ki nem állhatta, az ellenség táborába ment, hol egészen tatár szokás szerint volt kénytelen élni.

Alig hegesztették be IV. *Béla* és utódai az országon a tatárok által ütött sebet, máris újabb pusztitó elem közeledett határaink felé. A törökök, 1474-ben, *Ali-bég* vezérlete alatt Magyarország déli részét pusztitván, a lakosokat vagy megölték vagy rabláncza fűzték, *Nagyváradot* pedig a többi közt, mely már akkor hazánk virágzó városainak egyik előkelőbbje vala, végkép elhamvasztották. A mohácsi csata után *Zápolya* János kezére került, ki azt 1527-ben az olasz eredetű *Czibaknak* adta. I. Ferdinand *Izabellának,* II. János anyjának adományozta, kinek halála után a magyar koronára szállt vissza. 1599-ben új támadást kisérlettek a törökök, de siker nélkül. Az erdélyi fejedelmek uralma alatt 1556 óta sok viszontagságon ment keresztül, mig végre 1660-ban a törökök elhagyván, 1692-ben *Heister* tábornok a várat a várossal együtt I. Lipótnak hódolni kényszeritette. (*Kereszturi I. 15.* §. — *Bel. Comp. Geogr. 280. l.*)

Ez időszerinti történetéből fölemlitendő még, hogy 1557-ben *János-Zsigmond* és *Izabella* királyné alatt a várost tüzvész pusztitotta, s hogy *Kendy* vagy másként *Nyakazó* Antal a nagyváradi vár kapitánya s bihari főispán, a várból minden egyházi férfiut, világit és szerzetest kiűzvén, *Luther* tanát kezdé meghonositani. Ekkor történt a káptalannak pusztulása is, melynek kanonokjai jobbára szétfutottak. Nem sokára következett a *Bocskay*-lázadás, s az I. *Rákóczy* György zendülése. Ekkor, 1638-ban történt, hogy sz. *László* király sirját feltörték, s a hozzá tartozó szent szereket és diszitményeket szentségtörő kézzel elrabolták. Ugyanők, a törökökkel egyesülve és jó barátságban, Nagyváradról, melyet 1664-ben újra megerősitvén, teljesen hatalmukba keritettek, a vidéket folytonosan zaklatták és dúlták. (*Kereszturi, II. 34—37—60—69.*)

I. *Ferdinand* 1553-ban megerősité *Nagyvárad* polgárainak mindazon kiváltságait és szabadalmait, melyeket előbbi királyoktól kaptak, s melyek szerint a főispánok,

alispánok, szolgabirák, s a váradi vár hivatalnokainak biráskodása alól fölmentettek, továbbá a püspöknek és hivatalnokainak megtiltatott borukat polgárok előtt kimérni. (*U. o. 214. 215. l.*)

1580-ban *Báthory* Kristóf, erdélyi fejedelem kiadta felszabaditási oklevelét, melyben *Nagyvárad* polgárait Magyarország és Erdély nemesei közé sorozza, egyszersmind nemesi czimert is adományoz nekik. (*U. o. 221. l.*)

Igen fontos azon kir. rendelet, melyet I. Lipót 1693-ban adott ki *Benkovics* püspök idejében a végett, hogy a püspökség és káptalan végleg visszaállittassék és rendeztessék. Eme kir. rendelet szerint elrendeltetett, hogy Nagyvárad lakosai az egész megye népességével együtt, a lakásaik jó karba helyezése végett, két vagy három évig az *adótól* s *ingyen-szolgálatoktól* mentek legyenek; továbbá, hogy a *harminczadot* és *vámot* ne kétszeresen, hanem a többi vármegyék szokása szerint fizessék, hogy azon városoknak, melyeknek lakói az erdélyi fejedelmek alatt katonai szolgálatot tettek, azután is bér fizetésére köteleztessenek, hogy vizsgálat tétessék az iránt, mi módja volt addig a bordézsma szedésének, hogy a püspök eltartására 1692-ben tett költségek visszafizettetvén, ezen dolog minél előbb kiegyenlitessék; hogy a püspök s a káptalanbeliek lakásait, s a lelkipásztorkodást illetőleg akár a vár falain belül, akár kivül további intézkedések tétessenek; s hogy végre új adományzás által vissza adatván a nagyváradi püspökség javai, a tizedek fele a várbeli élelmi tárakba folyjon be, az adók pedig s az ingyenes szolgálatok minden haszonvételi joggal a királynak tartassanak fenn. (*U. o. 85. l.*)

Midőn 1713-ban a városnak némely elavult kiváltságaira vonatkozólag a püspökség s a város közt nehézségek támadtak, ezek barátságos kiegyezés utján gr. *Csáky* Imre kalocsai érsek, mint a nagyváradi püspökség kormányzója alatt úgy intéztettek el, hogy a város polgárainak csak italmérési joguk legyen a város területén, az alispánnak s a püspök és káptalan hivatalnokainak itélőszéke előtt pedig megjelenni ne tartozzanak, hanem külön itélő-székkel birjanak; továbbá, hogy a polgároktól

a püspöki és káptalani birtokokon semmi *adó* és *vám* ne szedessék; hogy *czéhek* alapitásában és szervezésében ne gátoltassanak; hogy a város *malmokat* épithessen és *mészárszékeket* nyithasson, és pallosi vagyis főbenjárói joggal birjon; hogy azon birtokok, melyek szántók-, rétek-, erdők-, legelők-, folyók- és tavakban a polgárokéi valának, nekik visszaadassanak; egyszóval, hogy Nagyvárad polgárai azon kiváltságaikban, melyeket *Izabellától,* János király özvegyétől 1558- és 1562-ben nyertek, s melyekben I. Ferdinand és Rudolf királyok őket megerősitették, senki által ne zavartassanak. (*N. R. A. 1736. 47. sz.* — *Eccl. Cam. 66. cs. 43. sz.*)

A város régi állapotjának megismerését nagyon elősegitik azon följegyzések, melyek a városban vagy annak területén lakó polgárok és nemesek házaira és telkeire, vagy ezeknek későbbi birtokosaira vonatkoznak. — 1344-ben valamelyik nagyváradi monostor apátja és konventje néhai *Chortán* Jakab, nagyváradi polgár felső városi udvartelkét, mely a hegyfoki *sz. Péter*-templomával (Eccl. S. Petri de Monte) szemközt feküdt, 5 és 1/2 gira adósság és 8 évi hátralék fejében, visszaválthatási joggal, *Kelemenffy* Gergely nagyváradi birónak eladta.

1347-ben János és Balázs, Tamás fiai, szintén nagyváradi polgárok, szöllejüket 8 giráért, hat kispénzével számitva, nevezett Gergelynek, Kelemen fiának az emlitett konvent előtt eladták.

1349-ben a pécsváradi apát és konvent szintén Gergelynek, Kelemen fiának Nagyváradon s utódainak és örököseinek helyet, illetőleg földet adott malom épitésére, és pedig azon fő út mellett, mely *Nyvigh* felé visz, örök birtokul azon kikötéssel, hogy az adományzó konventnek a malomtól évenkint 20 girát fizessenek.

1362-ben *Péter* és *Lukács*, János gróf fiai Váradi birtokukat, vagyis udvar helyöket és mészárszéköket, továbbá három szöllőt s egy kaszállót Nagyvárad határában Balázsnak, Kelemen fiának, a nagyváradi konvent előtt eladták. *Hit.* (*N. R. A. 605. cs. 7. sz.* — *390. cs. 14. sz.*)

1437-ben *Genyth* nevű olasz eredetű nagyváradi lakos, *várad-velenczei* házát *Hosszivászi* István váczi kanonoknak, s általa *Bothus* Péter fiának Péternek s örököseinek 125 arany forintért eladta. Hit. (*U. o. 955. cs. 26. sz.*)

1461-ben *Thuruk* Kelemen, szintén nagyváradi lakos sz. *Jakab*-utczai házát, mely *Zelemény* Balázs és *Császáry* István jobbágyi belsősége mellett feküdt, s valaha néhai *Buday* Jánosé volt, a városi hatóság előtt *Sántó* Lászlónak 3 arany forintért eladta. (*U. o. 954. cs. 49. sz.*)

Ismeretlen évben *Komáromy* Gergely, nagyváradi lakosnak Várad-*Vadkerten* levő udvarhelyét *Stepan* Ferencz erőszakkal elfoglalta. (*U. o. 962. cs. 2. sz.*)

1569-ben *Ebessy* Zsuzsánna várad-*velenczei* házát *Zarvady* Erzsébetnek, néhai *Sasváry* Ferencz özvegyének 7 forintért eladta. (*U. o. 699. cs. 53. sz.*)

1580-ban *Zalay* Ferencz pört inditott házasságtörési eset miatt, *Mod* Anna, néhai *Lessy* László özvegye ellen, mely kölcsönös megegyezés útján 1000 forint lekötése mellett aként intéztetett el, hogy nevezett *Mod* Anna *Lessy* László hagyatéka folytán, vagy más módon szerzett igényéről *Less*, biharmegyei birtokra vonatkozólag nevezett *Zalay* Ferencz javára lemondott, ez pedig viszont várad-*velenczei* nemesi udvarhelyére s a hozzá tartozó két szőllőre vonatkozó jogát *Mod* Annára átruházta. Hit. (*U. o. 834. cs. 47. sz.*)

1592-ben *Báthory* Zsigmond, erdélyi vajda, *Kapáchy* Ferencznek két szőllejét, egyikét az *aranyosi*, másikát az *omlási* hegyen Nagyvárad határában, nevezett *Kopáchy*nak hütlenségi bün, illetőleg néhai *Sibrik* Péter magszakadása miatt *Zécheny* Ferencz, udvari tisztjének s mindkét nemű utódainak adományozta, királyi joggal felmentvén egyszersmind azokat, a megadományozott és neje *Lencsés* Judith, valamint Anna nevű leányuk haláláig, minden tized és kilenczed terhétől. (*U. o. 1745. cs. 29. sz.*)

1596-ban kelt az erdélyi fejedelem adományzó levele, melylyel néhai nemes *Vancha* Ferencz *nagyvárad-velenczei* házát és kertjét, magszakadás folytán, ennek öz-

vegyére, *Bojty* Erzsébetre, s mindkét nemű utódaira ruházta át. (*U. o. 840. cs. 27. sz.*)

1601-ben kelt lindaui *Teller* Ulrik nagyváradi helyettes kapitány átadó levele (traditionales), a hütlenségi bűnben elmarasztalt *Somogyi* Bertalan várad-velenczei kőházát s egyéb nagyváradi javait illetőleg, mely által *Basta* tábornok és *Zékely* Mihály szathmári kapitány parancsára azokat *Szent-Györgyi* László birtokába helyezte át. (*U. o. 950. cs. 40. sz.*)

1603-ban kelt a kir. kincstár tiltakozása nopsiczi *Várkoch* György ellen a miatt, hogy ez minden javát és jogát, melyek hajdan állítólag egyházi jellegüek voltak, u. m. *Zalach* mezővárost, több házhelyet *Bogyoszlón* s a nagyvárad-*szentferenczi* városrészben a *bogyoszlói* külsőséggel együtt megszakadása miatt báthori *Gyulaffy* Lászlóra és zerdahelyi *Imreffy* Jánosra ruházta át. Hit. (*U. o. 943. cs. 40. sz.*)

1604-ben *Kolon* Margit, néhai *Herpay* Ferencz, később pedig *Markósy* Boldizsár neje, *várad-vadkerti* házát és belsőségét *Zikzay* Andrásnak 45 frtért eladta. (*U. o. 1578. cs. 15. sz.*)

1615-ben kölcsönös örökbevallás jött létre *Házy* János és neje szül. *Százfalusi* Anna közt, mely által emez nagyváradi házát minden hozzátartozó javakkal, névszerint több szőllővel és réttel, más birtokokért, melyeket viszont férje ruházott át reá, egyiknek vagy másiknak magszakadása esetére, férjére igtattatta át. (*U. o. 697. cs. 5. sz.*)

1617-ben kelt *Bethlen* Gábor, erdélyi fejedelem birtokba-igtatási rendelete, mely által *Csomaközy* Andrást az *Őrhegyen* levő *Thonhauser-Némethy-Lónyay*-féle szőllőbirtokába behelyezi, fölmentvén ugyanazt minden tizedtől s kilenczedtől. (*U. o. 1579. cs. 11. sz.*)

1621-ben említés történik Nagyváradnak *Szent Jakab*-utczájáról, hol *Kiss* Anna és férje *Kozák* Ádámnak, továbbá *Kiss* Judith és férje boros-jenői *Kozma* Balázsnak nemesi házhelyök volt. (*Act. Jes. Varad, fund. 1. cs.*)

1627-ben szent-mártoni *Macskásy* Menyhért *Pecze* folyón levő két-köves malmát, mely *Nagyvárad-Vadkert*

alatt feküdt, 500 magyar frtért nevezett *Csomaközy* nagyváradi kapitánynak eladta. (*U. o. 63. sz.*)

1630-ban *Pachay* Máté váradi malmát *Kőrösy* Istvánnak örök áron eladta. Hasonlókép tarnosi *Zagyvay* János mindszenti birtokrészét Biharban egy a nagyváradi *Kis-Solterág*-nevű hegyen fekvő szöllőért 72 frt megtoldással kicserélte. (*U. o. 961. cs. 62. 63. sz.*)

1631-ben néhai *Borbély* János fia, István, vagy más néven *Ispán*, szöllejét, mely a nagyváradi határban volt, ugyanazon *Csomaközynek* 41 frtért eladta. (*U. o. 21. sz.*)

1634-ben *Fodor* Ferencz és *Pap* Katalin Nagyváradon a sz. *Egyed utczában* levő kertjöket, fiok Fodor István fejének kiváltása végett, ki szénalopáson kapatott, szintén nevezett *Csomaközynek* örökáron eladták. (*U. o. 1580. cs. 41. sz.*)

1637-ben I. *Rákóczy* György fejedelem a váradi *Stepán* Ferencz szent-istván-hegyi szölleje után járó tizedet és kilenczedet ugyanazon *Stepán* Ferencznek és nejének *Somogyi* Zsuzsannának s örököseiknek adta át 50 forintért. (*U. o. 961. cs. 67. sz.*)

1638-ban *Rákóczy* György fejedelem s a pártján álló biróság végitéletet hozott a Nagyváradon lakó nemesek közt egyfelől, s az ugyanottani városi közönség közt másfelől keletkezett pörben, a nemeseknek állását, házaikat, birtokaikat s a közterhekben való részvétöket illetőleg, mely 1638-ban a nemesi kiváltság javára dőlt el, s 1647-ben a fejedelem kincstára számára okmányilag kiadatott. Hit. (*U. o. 384. cs. 38. sz.*)

1639-ben *Százfalusy* Anna, (kiről már fennebb az 1615. év alatt volt szó), atyjáról *Százfalusy* Demeterről való javait, melyekhez tartozott egy nagyváradi szöllő is, végrendeletében férjének *Pribék* Istvánnak hagyományozta. (*U. o. 697. cs. 38. sz.*)

Ugyanazon évben I. *Rákóczy* György fejedelem néhai magvaszakadt *Czukat* Leonard *omlási* szöllejét Nagyváradon nevezett *Stepán* Ferencznek és örököseinek adta át a tőle járó tizeddel és kilenczeddel együtt 50 forint fejében. (*U. o. 961. cs. 70. sz.*)

1659-ben említés történik Nagyvárad város *Párizs*-utczájáról. (*U. o. 1736. cs. 1. sz.*)

1663-ban osztozkodás történt Nagyváradon a *péntek-helyi*-utczában fekvő ház, kert és a kertmegetti rét fölött, Katalin, férjezett *Pankotay* György és *Rácz* Erzsébet, férjezett *Szöllösy* Mihály között, Biharmegye hatósága előtt. (*U. o. 827. cs. 8. sz.*)

1733-ban osztozkodás történt néhai *Boronkay* Ádám végrendelete alapján, ugyanannak javai, névszerint *várad-olaszi* házai és szöllei fölött, *Beliczay* Francziska nevű, előbbi nejétől való leánya Angelika közt egyfelől, és *Will-fersheim* Mária Josefa, második neje, illetőleg özvegye közt másfelől. (*U. o. 1084. cs. 14. sz.*)

1838-ban egy a nagyváradi káptalan területén fekvő *Várad-Velenczében* épült kincstári fa-házat nyilvános árverezés utján 324 pforintért *Dániel* János vett meg. (*U. o. 1857. cs. 36. sz.*)

A váradi vár alján (Várallyán) létezett hajdan *Katona-város* nevű külváros. Nevét onnan vette, mert a nemzeti katonaságnak itt voltak telkei, melyeket a nemzeti katonaságnak feloszlatása után, daczára a püspök erélyes tiltakozásának, a kamarai kincstár törekedett elfoglalni, mi csakugyan sikerült is, azonban 1752-ben *Katona-város*, Volff és *Szalka* pusztákkal együtt a püspökségnek adatott vissza. — Ugyanezen *Katona-városban* következő magán telkeket vett át a királyi kincstár: u. m. a *Csór-i*, *Pelsőtz-i* és *Bende*-féle telkeket. Ennek következtében 1771-ben a nagyváradi püspök kir. biztositványt kapott aziránt, hogy eme telkeknek a kir. kincstár által történt átvétele az ő jogainak minden sérelme nélkül történt legyen a multban úgy mint a jövőre nézve. Ez alatt más várallyai területet illetőleg pör folyt a kir. kincstár közt egyfelől s a püspök és káptalan közt másfelől, mely az ez ügyben kiküldött vegyes, t. i. katonai és kincstári bizottmány 1787-ben kelt jegyzőkönyve szerint, a pör eldöntéseig úgy intézte el a dolgot, hogy a katonai hatóság a pörös területet a nagyváradi kamarai uradalomnak engedte át, azon kikötéssel, hogy ez utóbbi az átengedett terület jövedelmét katona-árvák nevelésére forditsa. Ugyanily bizottmány

1838-ban szintén jegyzőkönyvet alkotott a nagyváradi újból megerősitett vár védelmi állapotba helyezéséhez szükséges terület kihasitását illetőleg, nehogy, ha a kivánt várallyai terület 645 lépés, vagyis 258 ölnyire a fentebbi czélra át nem alakittatik, *Olaszit*, *Velenczét* és *Új-Várost* leromboltatni legyen szükséges. (*U. o. 979. cs. 18—21. sz. — 1282. cs. 117. 119. sz. — 1839. cs. 5. sz. — 1875. cs. 8. sz.*)

Vajjon sz. *István* vagy pedig sz. *László* alapitotta-e a nagyváradi püspökséget, e kérdés történetiróink közt sokáig vita tárgya volt; tekintélyesebb részök azonban (legújabban *Fejér Podhráczky* ellen, ki sz. László mellett harczolt) nyomós érvekkel bebizonyitá, hogy a nagyváradi püspökséget tulajdonképen sz. *István* alapitotta, sz. *László* pedig csak annyiban mondható szintén alapitónak, a mennyiben a *B. Szüz* nagyváradi egyházát épitteté és adománynyal ellátta. Igy nyilatkozik *Keresztury* is a nagyváradi püspökségről szóló müvében, (*I. Oszt. I.* §. *2—10 l.*): „*S. Stephanus* R., úgymond, qua Fundator Episcopatus addidit huic Collegium quoque Canonicorum, sub cujus Auspicio Conversio Hungarorum adlectis monachis, Clericis et Presbyteris promovebatur, et diversis Regni monasteriis eo deductis, Capitulum ergo Episcopatui coaevum fuit, sub sequentibus regibus, in specie *Andrea I.* labefactatum. — *Ladislaus* I. Rex e converso, in parochia castri *Bihar* inter fluvium *Körös* in venatione invenit locum, ubi per angelum admonitus proposuit construere monasterium in honorem *B. Mariae Virg.*, quem locum *Várad* nominavit, e voce bulgarica *Belarad*, per Hungaros sic vocatum, et sic per Regem hunc *Praepositura B. M. V. minor*, cujus Praepositus una Canonicus *Praepositurae Majoris* cum Distinctis Canonicis fuerat, et circa annum 1078. Templum *Cathedrale B. M. V.* fundatum est, quod *S. Stephanus* morte praeventus effectuare nequivit."

A tatárok az elpusztitott várossal és minden egyházi épületeivel együtt a nagyváradi papságot is kiirtották. A püspöki szék s a káptalani lakhelyek mellett a *B. Szüz* tiszteletére szentelt székesegyház is elhamvadt; később azonban IV. *Béla* és fia *István*, valamint unokája László

királyok alatt ismét fölépült, s régi fényében fenmaradt volna talán, ha a XV. században a templom-őr gondatlansága folytán a sekrestyében támadt tűz a káptalan okmány- és könyvtárával, továbbá az egyház készleteivel, s a királyok siremlékeivel együtt az egész épületet föl nem perzseli. E végzetes tűzvészből egyedül sz. *László* király ereklyéi és sz. *Ágota* karja mentettek meg.

Később, mint már érintők, Nagyvárad ismét sok viszontagságon ment keresztül. A régi székesegyházat, melyet az említett tűzvész alkalmával 1443-ban főleg a két pompás toronynak beomlása döntött halomra, *Vitéz* János püspök ismét fölépité. E templomban ülték a magyarok 1456-ban hálaadó örömünnepet azon győzelemért, melyet *Hunyady* János a törökön Belgrádnál nyert. Nemsokára kitört a vallási újitással együtt a belvillongás, s a vele szoros összeköttetésbe jött *török* pusztitás, mely alatt az egyházi javak lefoglaltattak s világiak kezére kerültek.

Buda visszafoglalása s a törökök kiüzetése után I. Lipót a püspökséget és káptalant javadalmaival együtt visszaállitá. *Benkovics* Ágoston püspök lakhelyét *Várad-Olasziba* tevén, 1702-ben *Koch* János kőmüves mesterrel szerződésre lépett két tornyú székesegyháznak épitése iránt. Ezen szerződés szerint a két toronynak négyzetben 3 öl szélesnek és tető nélkül 10 öl magasnak; a sekrestyének 5 öl, 20 lábnyi területűnek, a fölötte levő teremnek ugyanily terjedelműnek, magának a templomnak 12 ölnyi, a szentélynek 5 öl és 2 lábnyi hosszúnak kellett lennie. (*Schem. Cleri. 1866. 124—126. — Keresztury, I. 282; II. 92. l.*)

Az *új-városi* templom, mely később akademiai plebánia-templomnak neveztetett, a *Rákóczy* villongás lecsillapultával kezdett épülni. Alapkövét 1731-ban gróf *Csáky* Imre, előbb váradi püspök, később kalocsai érsek és bibornok tette le, de közbejött halála miatt be nem fejezhetvén, utódai b. *Luzsinszky* István 1732 óta, és *Okolicsányi* János folytatták, s ez utóbbi 1735-ben épitését be is végzé. Épült pedig sz. *László* tiszteletére, a jézus-társasági társháza mellett, hol később magtár volt. — A káptalan elhagyván a *Benkovics* által épitett templomot,

hol azután *ferenczrendiek* végezték az isteni tiszteletet, ebbe költözött át, mely aztán körülbelül 45 éven át székesegyház maradt.

1752-ben *Várad-Olaszi* püspöki város végén gróf *Forgách* Pál új székesegyháznak alapköveit raká le, mely azóta folytonosan épülvén, különösen pedig b. *Patachich* Ádám püspök alatt, végre ennek halála után 1779-ben, minthogy a püspöki szék épen üresedésben volt, *Mária Terézia* által befejeztetett. Mellette a püspök és káptalan számára épített lakok elkészülvén, ezek ide tették át lakásukat, s az előbbi székesegyházat parochialissá alakítván, az új székesegyházba bevonultak. (*Schem. 126. l.* — *Keresztury*, *II. 114. 127. 142. 150.*)

A régi székesegyház s a vele összeköttetésben volt egyéb szent emlékek bővebb ismeretéhez jó lesz itt *Miskolczy* István Naplóját 1609-ik évről, úgy a mint azt Keresztury (*II. 230.*) Schedius Lajos folyóiratából átvette, ide iktatni: „A nagyváradi vár bejáratánál jobbra van sz. *László* király lovas ércz-szobra, melyen a sz. király jobbjában fabárdot tart. A ló alatt ércztábla látható felirattal, mely szerint e szobor 1390-ben, *János* nagyváradi püspök által lőn felállíttatva. — Szemben e szoborral három érczalakzat áll, sz. *László*, sz. *István*, és sz. *Imre* herczeg, melyeket *Demeter* váradi püspök (*1346—1372*) *Kolosvári* Miklós mester és festő fiai, Márton és György által készíttetett. — A templom 82 lábnyi hosszú és 56 lábnyi széles. Oszlopai csiszolt kövekből, kettős sorban, összesen 12 ékitik. A földet sárga, kékkel és zölddel vegyitett téglák fedik. A templom homlokzatán az ivezet alatt „1456. I. E. W.“ felirat látható. Vörös márványból van *Bálint* püspök siremléke, ki 1495-ben, úgyszintén *Sibertini* Jánosé, a ki 1407-ben halt meg. Ezen időtájt a templomnak még nem volt szentélye. Sz. *László* kápolnájának ajtaja felett, három evangelista alakja látható, a negyedikét, mint mondják, *Hagymásy* Kristóf, ki János király idejében a vár kapitánya volt, orozta el, a ki egyszersmind a szentélyt is feltörte. A templom elején két torony látható faragott kőből épitve. A nagyobb harangjának körfogata 18 arasznyi és öt ujjnyi; a kisebbének és pedig a belsőbbé 17, a kül-

söbbé 23 arasznyi; ez utóbbinak felirata következő: *Lucas, Marcus, Matthaeus, Joannes,* magister *Albertus.*" (Ezen harangot, mint Keresztury emliti, úgy látszik a B. Szüz tiszteletére 1478-ban *Pruisz* János alatt öntötték.) Ezekkel összefüggésben a vár- és váracsainak leirása után emlités történik, hogy itt hajdan öt kápolna volt és egy monostor, melyet Sz. László király alapitott vala, s melyben a B. *Szüzről nevezett kisebb káptalan* volt; ezen monostorból azonban többé semmi emlék sem létezik.

A nagyváradi püspökségnek, székesegyháznak és káptalannak, — melyben, mint alább látni fogjuk, két *préposts*á*g* van, *nagy* és *kis,* — birtokviszonyáról s egyébb jövedelmeiről következőket jegyeztünk fel:

1276-ban IV. László király a nagyváradi egyháznak adományozta *Szöllöst,* hajdan falut, ma pusztát Biharban.

1326-ban *Károly* király megerősité *Nehetke* (talán Netke) Sándor, Demeter fia, királyi tárnokmester adományzását, melylyel *Budun* fia által birt *Zucha* földjét (Szolnokban) a *B. Szüz* egyházának, hol a sz. király teste nyugszik, adta birtokul.

1342-ben Nagy Lajos sz. László király hamvainak tiszteletére a Bihar-, Békés- és Zarándmegyék területén szedett *adók* kétharmadát a nagyváradi püspöknek és káptalannak visszaadta, megtoldván a harmadrészszel, mely királyi jövedelem vala.

1407-ben *Zsigmond* király a nevezett egyháznak *Aszalót* és *Bechet* adományozta (Borsodban és Szatmárban). (*Keresztury, I. 136. 142. 197. — II.* §. *2.*)

1411-ben *András* nagyváradi püspök György, gyepesi vajdájának, új adományzás által *Illyefalvát* (ma Illye Biharban) adta minden hozzátartozókkal együtt, — kivéve a tizedet, — továbbá ugyanezen vajda által egyszersmind Péter és István fivéreinek és fi-örököseinek azon feljogositással, hogy vajdasága ideje alatt 10 jobbágytelket foglalhat el. Ezen adományzást 1429-ban de *Prato János* püspök Péter számára, 1431-ben pedig *Jakch* Dénes szin-

tén, nagyváradi püspök *Miklós* részére, kik mindketten a fönebb emlitett György vajda fiai valának, megerősiték.

1492-ben II. Ulászló *Farkas Bálint* nagyváradi püspöknek *Lőrinczi*, *Veres-egyház* és *Szada* birtokokat adá, melyek *Rozsgonyi* István halálával és magvaszakadtával urat vesztettek.

1501-ben *Domokos* püspök *Thurzó* Jánosnak megengedé, hogy *Dombányán* (Rézbánya) és más egyházi birtokokon az addig elhanyagolva volt bányajogot használja, hogy igy belőle a nagyváradi egyházra s *Thurzó* utódaira valami haszon háramoljék.

1503-ban a György (*Szakmáry*) püspök a *szegesfalvi* vagy másként segesi oláh pap és főesperest valamint a joghatósága alá tartozó s a *belényesi* kerületben levő többi papok számára, rendeletet bocsátott ki káplányai-, vajdái- s más tisztjeihez az iránt, hogy emlitett papok, kik nevezett püspök elődei alatt minden birsági fizetéstől s a püspökség tisztjeinek hatalma alól mentek voltak, fentnevezetteket eme kiváltságokban ne zavarják, — mit a következő püspök 1538-ban és 1554-ben megerősitettek. (*N. R. A. 1686. cs. 4. sz. 4.* §.)

1691-ben a királyi kamara *Aszaló* mezővárost két ónodi szőllővel, mely birtokok gróf *Battyán* Borbála *Forgách* Zsigmond özvegyének végrendelet nélküli halála által a kir. kincstárra szálltak vissza, s melyek különben, a püspökséget és káptalant illeték, 6000 forintért *Benkovics* Ágoston püspöknek eladta.

1755-ben pör folyt *Simonkerék, Vimer*, *Kelesér, Barna, Szil, Pata,* és *Andacs* (Bihar) birtokokat illetőleg, melyeket a nagyváradi püspök a *szalontaiaktól* elfoglalt vala, azon eredménynyel, hogy nevezett püspök azokat törvényes birtokosainak vissza volt kénytelen adni.

1776-ban vizsgálat történt a királyi kincstár részéről az iránt, hogy mikor került *Nagy-Rábe* (Biharban), melyet a *Bánffy* család birt vala, a nagyváradi püspökök kezére. (*Ezen adatokra nézve v. ö. Keresztury, I. 247. — N. R. A. 944. cs. 13. sz. — 1839. cs. 92. sz. — 1281. cs. 92. sz. — Keresztury, I. 261. — N. R. A. 1467. cs. 28. sz.*)

A nagyváradi székeskáptalan, melyet sz. István a püspökséggel egyszerre 16 kanonoki helylyel alapított, a szent király s utódai által, a menynyire kitudni lehetett, következő birtokok és jogokkal birt, és pedig:

1406-ban Zsigmond Váradon tartózkodván, a káptalant a város egy részére, s az ottani országos és naponkinti vásárokból bejövő adókra vonatkozó régi birtokjogában megerősité. Megerősité továbbá *Gyán*, *Roth*, *Kenyid*, *Barakony*, *Nyárszeg*, *Szék*, (Marku-Szék), *Keltelek*, *Csehi*, *Ábrahámháza* és *Tamási* (Pap-Tamási) Biharmegyében fekvő falvak és puszták birtokában. (*Keresztury*, *II. 8.* §.)

1451-ben a nagyváradi püspök és káptalan *Poroszló* hevesi helység birtokába helyeztetett be a *Rozgonyi* család s mások ellenében. (*N. R. A. 1017. cs. 41. sz.*)

1472-ben a fehérvári káptalan, mint választott biróság előtt, egyesség jött létre néhai *Rozgonyi* János ispán fia János és *Rákolczy* András közt egyfelől, más részről pedig a *nagyváradi* (kis) prépost és káptalan közt némely *Zilhalmán* (Szihalom?) fekvő pörös szántóföldeket illetőleg. (*U. o. 1018. cs. 43. sz.*)

1474-ben Mátyás király *Várad-Olaszi*, *Vadkert* és *Velencze* mezővárosok lakóit a harminczad s a királyi adók fizetésétől a püspök és káptalan birtokain fölmenté, (*Keresztury*, *I. 231.*)

1489-ben a királyi Kuria itéletet hozott *Rozgonyi* István pörében a nagyváradi káptalan ellen. A pör álladéka ez vala: *Rozgonyi* Anna nővére, férjezett *Chák* Mihályné, részére, mint leányi negyedet, különféle birtokokat illetőleg letett a nagyváradi káptalannál 1000 arany forintot; ezen összegből a nagyváradi káptalan *kilenczed* és *tized* czímen az országos szokás ellenére 100 frtot lefoglalt. A káptalan ez összeg visszafizetésére itéltetett. (*N. R. A. i. h. 47. sz.*)

1495-ben *Bálint* püspök alapitványt tett le a káptalan javára, azon kikötéssel, hogy a kanonokok *sz. János evang.* kápolnájában, hová temettetni kivánt, sz. misét szolgáljanak, ajándékul adván egyszersmind egy 300 arany forinton vett ezüst emléktáblát, (*Keresztury*, *I. 256.*)

1501-ben szentmihályi *Czobor* Imre tiltakozott a nagyvárad-hegyfoki (de Promontorio) káptalan előtt a nagyváradi székeskáptalan ellen, minthogy ez nevezett panaszt tevő emberei közől, kiket a király és ország ügyében Moldvába tett követségi utjára kiséretül fogadott, Váradon többeket megöletni, másokat megsebezve börtönbe vettetni s kifosztatni engedett, s igy őt fönebb érintett követségi útjában akadályozá. Hit. (*N. R. A. 1603. cs. 36. sz.*)

1549-ben a nagyváradi káptalan tiltakozást adott be *Serédy* Gáspár ellen, ki a káptalannak *aszalói* és *felsőzsolczai* birtokát Borsodban, mint az 1543-ban kelt megyei Bizonyitvány tanusitá, erőszakkal elfoglalta. (*N. R. A. 1035. cs. 80. sz. 1049. cs. 47. sz.*)

1552-ben a káptalan *Sólyomkő* birtokába bevezettetett. (*U. o. 1835. cs. 36. sz.*)

1556-ban suraklini *Petrovith* Péter gróf, Izabella királynőnek és fia János Zsigmondnak Magyar és Erdélyországnak helytartója *Melith* Ferencz és Jánosnak adományozta a nagyváradi káptalan *janki*, *gyügyei* és *hermanszegi* (Szathmár) birtokait, okul adván, hogy nevezett káptalan *Ferdinand* pártjára állott. I. Ferdinand törvényes királyul ismertetvén el, 1557-ben beleegyezett, hogy *Kisvárdai* Mihály a nagyváradi káptalan várdai uradalmához tartozó, s Izabella által elfoglalt fenebb emlitett három birtok felét *Richével* megtoldva, királyi tetszésig megtarthassa. (*N. R. A. 1717. cs. 17. sz.* — *L. R. E. I. 52.*)

Ennyit találtam a nagyváradi püspök és káptalan hajdani birtokviszonyáról. Főforrásul a királyi kamarai levéltár szolgált. Az újabb viszonyokat illetőleg a „Regestrum Constitutionum ac proventuum bonorum Ecclesiae Varadinensis“ alapján, melyet 1615-ban *Telegdy* János nagyváradi püspök számára a jászói konvent adott ki, következőket jegyzek meg. I. okmány 13. czikke szól arról, hogy mely városrészek tartoznak a püspökhöz, és melyek a káptalanhoz. Ez utóbbié t. i. az egész város, kivéve *Olaszi*, *Bolognia* és *Padua* külvárosokat, melyek szomszédosok valának *Szombathelylyel* s a sz. *péteri* pusztával, továbbá *Velencze* vagy máskép Tikol hóstyával. Ez utóbbi *Egerszeggel* és *Újfaluval* a püspöké volt.

A váradi kerületben (Biharmegyében) a káptalannak következő birtokai voltak: *Henio-Csehi* (Hencsed?) *Ábramháza, Salyi, Székeltelek, Almás, Mézes, Nyárszeg, Kistelek, Nagy- és Kis-Harsány, N. és K. Bajom, Bessenyő Kessö-Telekkel* (?), *Eősi, Kakucs, Iklód. Medgyes, Malomszeg, Sziget, Telek, Fazekas, Jánosi, Zeljen, Keresztes,* máskép *Fancsal,* mely püspöké volt, végre *Kékes, Tamási, sz. Istvánföldével* és *Bagamér, Horon* (?) és *Gurgeháza* (Györgyháza) pusztákkal.

Krassómegyében a nagyváradi káptalan birta *Kaluztelket* és *Zacsmártelket* (?), a széplaki kerületben *Széplak* felét, egész *Petegdet* és *Keseházát,* — *Vizad, Dombrovicza, Karazon, Mamacsaháza, Lászlóháza és Harta* nevű oláh falvakkal.

Zarándmegyében a nagyváradi káptalané volt: *Vadász, Zincha* és *Chuba* fele, és egész *Jenő* és *Chika.*

Ezen falvakat és pusztákat, kivéve *Kerezztest* a nagyváradi káptalan békében és külön birta. — A széplaki tized a helybeli lelkészé; a zarándmegyei falvaké pedig a nagyváradi püspöké volt; kivéve *Chika* tizedét, mely a csanádi püspököt illette, épen úgy mint a *Kaluztelk* Krassóban az erdélyi püspököt.

Idézett Registrum 15. czikke szerint a püspök és káptalan közösen birták: *Püspökit, sz. Lőrinczet, Zadát, Nagy és Kis-Kordót, Baramont,* és *Füredet,* a földek és szöllők minden tizedével, kivévén a *füredi* tizedet, mely az egri püspököké volt; — *Purozló* (Poroszló?) és *Jank* idegen kézen valának. — A 16. czikk s a következők a 21-ig elésorolják azon birtokokat, melyeket a püspök birt, de a melyekre a káptalan is igényt tartott, ilyenek: *Kér, Alsó- és Felső Alpár, Latabár, Tóthtelek, Tür-pásztó* és *Omozsa.* Ugyanazon czikkekben összeirvák a káptalan városai, falvai és pusztáinak földtől járó tizede, adói és kollektái, végre a a bárányok, kecskék, méhek, sertések és a bor tizede. (*N. R. A. 1843. cs. 34. sz. 2.* §.)

1693-ban a *nagyszombati* békekötés alapján értekezés volt Nagy-Károlyban Ő Felsége a király, s az erdélyi fejedelem biztosai között, a nagyváradi püspökség javait illetőleg, melyeket *Telegdy* János püspök visszaadatni követelt. Ezen értekezlet elhatározá, hogy akár a püspök

akár a káptalan, *Rábe, Udvari, Bárod* és *Püspök-Ladány* egy részének, továbbá egész *Füred* és *Túr-Pásztó* birtokában ne háborgattassék.

1699-ben deczember 18-án egyesség jött létre *Benkovics* Ágoston nagyváradi püspök s az ottani káptalan közt, a török uralom alól épen akkor fölszabadult birtokok iránt, melyekbe a püspök visszahelyeztetni kivánt. Ezen egyezménynek pontjai következők: 1) *Pályi-Ujlak*, (Bihar) káptalani birtok, a püspök haláláig ennek kezén maradjon egy jobbágynak kiadása és 12 akó bor fizetésének fentartása mellett. — 2) *Ujbecs* iránt vizsgálat történjék, vajjon a püspöké-e, vagy a káptalané, mely utóbbi esetben a káptalannak adassék altal, fentartatván a püspöknek azon joga, hogy oda telepitett jobbágyait visszahíhassa. — 3) Hogy az igényelt vám megvizsgáltassék, az övé-e vagy másé? — 4) Ily vizsgálat tétessék *Várad* és *Olaszi* iránt. — 5) A püspök haláláig a káptalani birtokokon minden tized és tizennegyed amannak kezében maradjanak, halála után pedig a káptalanra visszaszálljanak, a püspök pedig a káptalannal együtt templomépitésről gondoskodjanak. (*U. o. 1843. 34. sz. 3. §. és 35. sz.*)

A mi a káptalan prépostját illeti, megjegyzendő, hogy *Nagyváradon* a *B. Szüzről* nevezett székes-káptalani nagypréposton kivül még kisprépostság is létezett, melynek társas egyháza „*Ecclesia collegiata B. M. Virg. de Castro*" nevet viselt, minthogy II. István király a székesegyházzal együtt várfalakkal vette körül. Másik neve volt „*de Portu*", minthogy a Körös partján a révnél feküdt.

A *nagyprépostság* birtokához tartoztak 1552-ben: *Tápe* (Csongrádban), *Kis-Irigd, Benke, Bodóháza* és rész *Görbéden* (Biharban). A *kisprépostságéi* voltak: két házhely *Szombathelyen*, öt *Szent-Andráson, Megyeren* (Pap-Megyer) 6 $^1/_2$, végre *Furtán* (Biharban) 12. A *kisprépost* lakát, melylyel a városban birt, *Hidas-Palotának* hivták.

1338-ban kisprépost volt *Gergely*, kinek mint gútkeledi *Báthori András* püspök helyettesének, *Magnus* (*Nagy*) *Pál* és *Chuha Miklós* a nagyváradi káptalan előtt birtokukat eladták, melyen aztán kolostor épült *apáczák* számára.

1339-ben Erzsébet, Balázs neje a kisprépostság templomának fél budai girát hagyományozott. Nagy Lajos király alatt pedig *Demeter* s utána *István* kisprépostokról történik emlités.

1713-ban egyesség jött létre a kisprépostság s a királyi kincstár közt, *Szent-András* falut illetőleg, mely szerint az egyezkedő felek abban állapodtak meg, hogy nevezett birtok jövedelmének $^2/_3$ részét a kir. kincstár húzza, $^1/_3$ része pedig a kispréposté legyen. (*Kereszturi, II. 273. és 274. l. — N. R. A. 1050. cs. 33. sz. 1270. cs. 4. sz.*)

A káptalannak, melyet 1694-ben I. Lipót végleg visszaállitott, két pecsétje volt, és pedig egy *nyilvános*, hosszudad alakú, melyen a *B. Szüz s kezében a kis Jézus* látható, eme föliratttal: „Sigillum, publicum, capituli Varadiensis." A magánjellegü pecsét alakja gömbölyü; rajta *szent László* szemlélhető, a mint kezében almát tart; fölirata ez: „S. Ladislaus Rex Hungariae." A káptalan 1728-ban újból megerősittetett a Károly királytól nyert régi pecsétje s a vörös pecsétviasz használatában. János Zsigmond alatt még szintén az 1343-ban kiadott pecsétet használta fehér viaszszal. (*Kereszturi, II. 119. l.*)

A nagyváradi káptalan 1801-ben I. Ferencz királytól nyolczszegletü mellkeresztet kapott kitüntetésül. Ugyanekkor a stallumok száma hat u. n. stallum literariummal szaporodott. (*Schem. 1871. 8. l.*)

Nagyvárad kiválóbb egyházi épületei közől, melyeknek száma hajdan több mint hetvenre ment, következők emlitésre méltók. A *B. Szüz menybemenetelének tiszteletére szentelt* róm. kath. püspöki székesegyház, 16 kanonoki stallumból álló székeskáptalanával. Másik nevezetesebb temploma a *gör. e. püspök* székesegyháza, *sz. Miklós* püspök tiszteletére szentelve 6 kanonoki stallummal szervezett székeskáptalannal. A gör. egyesült püspökséget és káptalant b. e. Mária Terézia állitotta fel és szervezte 1777-ben. — Ide tartoznak továbbá: sz. *László* egyháza a katonai őrség számára; a *váradolaszi* plébániai templom *„ad S. Spiritum"*; a *Fájdalmas Szüz* egyháza, hajdan a *pálosoké,* most a kir. *nemes neveldeé;* az *Órangyalok* tiszteletére szentelt *irgalmasrendi* templom; az *or-*

solyák egyháza *sz. Anna* tiszteletére; a hajdani székesegyház *sz. Brigitta* tiszteletére, most, 1787-ik év május 10-ke óta, a ruthén ajku görög katholikusok használatában van, oly föltétel alatt, hogy mihelyt a latin szertartású szentszék visszaköveteli, a ruthén ajku görög katholikusok átengedni kötelesek. A többi katholikus templomokon és kápolnákon kivül van még Nagyváradon a *helvét* hitvallásuaknak s az *izraelitáknak* is imaházuk.

Egyéb világi és egyházi épületei közől nevezetesebbek: a *vármegyeháza*, a *Fájdalmas Szüz* tiszteletére szentelt kápolnával; a *papnevelde*, melyben a *gör. e.* püspökség növendékei is neveltetnek *Sarlós Boldogasszony* tiszteletére szentelt kápolnával; a *sz. József intézet* árvák és más ifjak nevelésére, *sz. József* tiszteletére szentelt kápolnájával; a *jogakademia*; a *prémontrei* rend *nagy gymnasiuma*; több *zárda* és *iskola*. — A zárdák alább még elé fognak fordulni.

Váradon hajdan, mint már emlitém, igen sok egyház volt. Azokon kivül, melyeket később részletesebben fogok tárgyalni, nevezetesebbek valának: *a*) A *B. Szüz* basilikája, egyszersmind székesegyház, melyet sz. *László* épittetett 1087-ben. *Bethlen* Gábor 1618-ban elpusztitá s köveit a vár kijavitására használta fel. *b*) A *B. Szüz* kisebb egyháza („Ecclesia minor B. M. V. de castro Várad"); — társaskáptalani templom volt. Ezen egyháznak 1472-ben *Dombrói* Pál volt prépostja. *c*) *Sz. János* hidmelletti temploma („Ecclesia S. Joannis de ponte"), szintén társasegyház, a sz. *János*-rendü keresztesek. 1472-ben *Vitéz* János volt prépostja. (*Act. Clar. Poson. 44. cs. 9. sz.*) *d*) *Sz. Egyed* egyháza *Várad-Olasziban*, hajdan plébánia-templom. *e*) *Sz. Imre* egyháza Jezsuitá-zárdával. *f*) *Sz. Péter*-temploma („S. Petri de monte") előbb valószinüleg plebániai egyház, később társasegyház. *g*) *Sz. Ferencz* egyháza. *h*) *Sz. Lőrincz* temploma a hasonnevü városrészben. *i*) *Sz. Márton* egyháza. *j*) *Sz. Erzsébet* kórodai egyháza, melyről 1339 és 1341-ben történik emlités. *k*) *Mindenszentek* temploma 1258-ban plebániai egyház, melyet 1557-ben *Izabella*, János király özvegye iskolává alakittatott át. *l*) *Sz. András* egyháza. A benne lévő *altariának* rectora

1345-ben *László* volt. (*U. o. 50. cs. 6. sz.*) — Végre több más templomon kivül, melyek különösen az 1873-iki Schematismus 30 és 31-ik l. soroltatnak elé, *m*) a régi vár 5 erődjében ugyannyi kápolna, melyek még 1606-ban is fennállottak. (*Nagy, Notit. p. 84. — Schem. Cl. i. h. 147. — Keresztury, I. 285.*)

A királyok és királynék közől Nagyváradon temettettek el: 1095-ben sz. *László*; 1131-ben II. István; 1235-ben II. *Endre*, sz. László király lábaihoz; 1290-ben IV. *László*; 1320-ban *Beatrix, Róbert Károly* második neje; 1395-ben *Mária*, Nagy Lajos király leánya, és végre 1437-ben *Zsigmond* király.

Szent ereklyék (lipsana) voltak Nagyváradon, vagy az egyházmegye területén, és pedig: 1. Sz. *István* jobbja, melyet *Merkur* apát Székesfehérvárról *Berekisre* hozott át, mely hely később *Szent-Jogh* (Jobb) nevet kapott. Itt a sz. jobb történetiróink szerint 1241-ig maradt. IV. Béla király más becses kincsekkel együtt a tatárok elől Dalmácziába vitte honnan 1771-ben Budára hozatott fel. — 2. Sz. *László* teste. E nagy nemzeti sz. ereklye egész 1565-ig békében nyugodott. Ez évben *Zápolya* János Zsigmond a sz. *király* sirját szentségtörő kezekkel feltöré; I. *Rákóczy* György pedig később kirablá, ezüst koporsójától és koronájától megfosztá és fa szekrénybe zárá. Azóta többé nem volt látható. A sz. koponyát, mely *Zrodnai* vagy *Zrednai* (Vitéz) János tanúsága szerint (*Comment. Epist. Joannis de Hunyad. 339. l.*), már a XIV. század előtt el volt szakitva a testtől, *Náprági* Demeter veszprémitől győri püspök, 1607-ben kiváltá és magával *Győrré* átvitte. E koponyának egyik részecskéjét a nagyváradi székesegyház a győri káptalantól 1773-ban kapta ajándékul, a nevezett káptalan s az akkori győri püspök, gr. *Zichy* Ferencznek aláirásával ellátott hitelesitő levél kiséretében. (*Schem. Cl. 1873. 32. és 33. l.*) — 3. *Sz. Zsigmond* király és vértanú teste, melyet Zsigmond, Magyarország királya, a husszitáktól féltve, 1424-ben Prágából hozott át Nagyváradra. — 4. Sz. *Ágota* szüz és vértanu karja, melyet az *aradi sz. Mártonról* nevezett káptalan 1443 körül küldött a nagyváradi egyháznak. 5. Sz. *Bonifácz* teste

és sz. *Defendens* vértanú ereklyéje, melyeket gróf *Forgách* Pál, nagyváradi püspök 1748-ban Rómából kapott, s jelenleg a váradi plebánia templomban tiszteltetnek. (*U. o* 149. 150.)

Említésre méltó, hogy *Pázmány* Péter, bibornok és esztergomi érsek panazi *Pázmány* Miklós és *Tholdy* Margit szülőktől 1570-ben Nagyváradon született. (*Keresztúri, II.* 46. — *Frankl V., Pázmány Péter és kora, I. 6.* — *Rimély K., Hist. Collegii Pázmán. Viennae. 1865. 1 l.*)

A hajdani és most is létező szerzetes-rendi házaktemplomok és egyéb intézetek közől nevezetesebbek:

a) A premontrei kanonok-rend sz. István vértanuról nevezett prépostsága.

A premontreiek ezen első prépostságát Magyarországban, a nagyváradi hegyfokon, 1130-ban II. István alapitá, ki ugyanitt temettetett is el. A templomot, sz. *István* vértanú tiszteletére, állitólag még sz. István első apostoli királyunk épitteté. A rend évkönyvei szerint *Herbert* apát Lotharingiából népesité be. Elejénte a *zabrdovi*, később a *jászói* prépostnak lett alárendelve. 1219. körül, midőn II. Endre sz. *István* első vértanú egyházának *Tamásit* adományzá, *Fülöp* prépost alatt *káptalani* méltóságra emeltetett. 1241-ben a *tatárok* feldulták, de még 1273 előtt ismét felépült. Ez időtájt egyéb adományon kivül *Kristóf* gróftól György fiától *Vetyst* kapta. — 1294-ben itt tartotta a prémontrei rend egyetemes káptalanát, vagyis nagy gyülését. (*Czinár, II. 64—66.*)

Ezen prépostság, mely egyszersmind *hiteles hely* is volt, nemsokára bonyodalmakba keveredett. 1390-ben *Sylvester* prépost, a nagyváradi püspök és káptalan követelései ellen, melyek a rend jogainak megnyirbálására czéloztak, tiltakozott. Tiltakozása azonban eredmény nélkül maradt; mi onnan látszik, mert a prépostság javai 1410-ig részint elhagyatva, részint elidegenitve valának, Visszaadatásukat érintett évben XXIII. János pápa rendelé el. — Később, midőn akár a prépostok gondatlan-

sága, akár a többi rendtársaknak, kiknek kötelessége volt a rendszabályok tekintélyét fentartani, hanyagsága következtében a szerzetesek engedély nélkül ide s tova szétmentek és barangoltak, hogy a társház végkép el ne pusztuljon és czéljának megfeleljen, 1490-ben *Bálint* nagyváradi püspök a prémontreiek helyébe czisterczieket szándékozott letelepiteni, mi ellen azonban *György* leleszi fogadást-tett leleszi szerpap 1491-ben tiltakozott. *Miklós* sebastei püspök, és nagyváradi nagyprépost tanácsára tehát, II. *Ulászló,* hogy a perpatvarnak vége legyen, 1494-ben VI. Sándor pápa jóváhagyásával, a nagyváradi prépostságot minden javadalmaival együtt a *karthauziaknak* adta át. Vajjon a karthauziak a társházat s javait elfoglalták-e tényleg, kétséges; annál is inkább, mivel 26 évvel később, 1520-ban, valami *Imre* nevü, különben ismeretlen ember, ült a prépostság javadalmaiba, ki ellen nem a karthauziak, hanem *Ferencz,* premontrei rendü *sághi* prépost tiltakozott. (*Schem. Cleri, 1866. 14. l. — Czinár, II. i. h.*)

A XVI. század zavarai közt majdnem egy egész századig királyi adományzás utján a világi papok viselték a prépostság czimét. 1566-ban a prépostság mindenestől megszünt. — A XVII. század végén *Berzeviczy* András prépost és szepesi kanonok sürgetni kezdé a rend visszahelyezését, mit Berzeviczy halála után nemsokára, *Schöllingen* Ferencz perneki apát; ámbár a prémontrei rend főnökei nem apáti hanem préposti czimet viseltek és viselnek, 1705-ben meg is nyert. Egyesitvén aztán a *jászói* és *leleszi* prépostságokkal a *luki* (Lucensis) apátságnak adta át Morvaországban. Ezen apátok az 1715-iki 73-ik tvczikk értelmében Magyarország főpapjai és főrendei közt szavazattal birtak. Az egyesitett három prépostságnak gondját u. n. kormányzók által viseltették, kik közől utolsó *Szenczy* István vala. Luki apátok azon időtájban *Kratochvile* Károly s utána *Valler* Vincze voltak. (*Czinár, i. h. — Keresztúri, I. 276.*)

Szenczy István fáradhatlan buzgalma folytán Nagyváradon új társház épülvén, a *prémontreiek* oda ismét bevonultak. Az új társház nem azon a helyen épült, hol a

régi volt, mely lassanként végkép elpusztult, hanem a *pecze-szent-mártoni* meleg forrás melletti hegyfokon.*)

1729-ben gr. *Csáky* Imre elejénte nagyváradi püspök, később kalocsai érsek, bibornok, s egyszersmind a nagyváradi püspökség kormányzója, a prémontreieknek Olasziban több külsőséget adott, kötelességökül tevén, hogy évenkint 12 sz. misét szolgáljanak. (*Keresztúri, II. 119.*) — 1787-ben II. *József* császár a nagyváradi prépostságot is megszünteté. 1802-ben I. *Ferencz* ismét visszaállitá, s az idegen összeköttetésből kivonva, a jászói prépostsággal egyesité.

A prémontrei kanonokoknak jelenleg *Pecze* (*másként Félix-*) *Szent-Mártonban* plebániájok, Nagyváradon pedig 8 osztályú nagy gymnasiumuk van, melyben az igazgatóval együtt rendesen 12 rendtárs tanit.

Nagyváradi prépostok valának: 1219-ben *Fülöp*; — 1252-ben *Péter;* — 1273-ban *János;* — 1283-ban *Jakab;* — 1289-ben *János*; — 1308-ban *Márton;* — 1326-ban *Jakab;* — 1331—1335-ig *Péter;* — 1390—1396. *Sylvester*; — 1514—1520-ban *Imre.* (*Fejér, Cod. Dipl. IV. 2. 128. l. — VII. l. 227. l. — 2. 230. l. — VIII. 3. 149. 520. 672. ll. — 6. 12. l. X. 1. 636. l. — Keresztúri, I. 135.*) — Czimzetes prépostok a világi papság kebeléből voltak: 1618-ban *Tolnay* István; — 1628-ban *Dobay* Zsigmond; — 1632-ben *Lázár* István; — 1638-ban *Pálfalvi* János; — 1646-ban *Lónyay* András. (*Lib. Reg. Eclees.*)

b) A klarissák kolostora sz. Anna tiszteletére szentelt templomukkal.

Már 1318-ban szándékozott a nagyváradi káptalan *Várad Velenczében* apáczákat letelepiteni. E czélra a *sz. ferencziek* zárdájával szemben 54 öl hosszu és 35 öl széles tért jelölt ki. E tervet 1338-ban gútkeledi *Báthori* An-

*) A várostól 1 mértföldnyire, Erdély felé a hegyek közt, *Hajó* falu mellett 19 foku meleg forrás van; nem messze tőle más szénsavas tartalmu szintén meleg 17 foku forrás az u. n. *Félix-fürdő* fekszik. (*Korabinszky*). Ezen forrásokból *Pecze* pataka ered, mely mellett Pázmány tanúsága szerint 1221 körül a *hévizi*, különben ismeretlen rendü apátság létezett.

drás, nagyváradi püspök ismét felkarolá és *Nagy* Páltól valamint *Csuha Miklóstól* 28 giráért, továbbá *Pellicarius* (Szűcs) Páltól 14 giraért telket vett, hogy rajta sz. *Anna* templomához zárdát épitsen a klarissáknak, kiket Pozsonyból volt lehozandó.

A nagyváradi klarissák adományul kaptak: egy fél szőllőt, melynek neve vala *Luka*, s melynek másik fele a sz. *Imre* herczeg tiszteletére emelt kolostoré maradt; ismét egy fél szőllőt, melyet *Moch*nak hivtak, *Balázs* gróf és váradi polgár nejétől, *Erzsébettől*, ki azt férjének hagyományozta, de ennek csak élte fogytáig. Ez utóbb említett szőllőnek másik fele a sz. *Lélekről* nevezett kórház templomában levő, és sz. *Erzsébet* tiszteletére szentelt oltárnak volt szánva. Kaptak a nagyváradi klarissák a fennemlitett *Erzsébet* grófnőtől még két malmot is. E végrendelet miatt, mely 1339-ben kelt és fentnevezett gútkeledi *Báthory* András püspöktől helybenhagyást nyert *Petermann* nevű szűcs, *Konth* fia és mások, *Balázs* gróf ellen pört inditottak, mely a püspök itéletlevele alapján 1340-ben az apáczák javára dőlt el. (*Act. Monial. Poroniens. 41. és 1. sz. — 59. cs. 19. sz. — 61. cs. 8. sz. — Keresztúri, I. 150. 280.*)

A sz. *Anna* temploma mellett letelepedett klarissák *alapító levelét* 1340-ben nevezett *András* püspök adta ki, melyben nekik adományzá *Szeben* és *Somogy* falvakat, (most puszták) Biharmegyében, továbbá két malmot a *Venzus* vagy *Vinzus* folyón, szőllőkkel és egy fürdővel, azon kikötés mellett, hogy a véduri jog övé legyen, aztán hogy a zárdában az isteni szolgálatot a sz. *ferencziek* végezzék, s hogy a zárda három kulcsának egyike a püspöknél, másika a sz. ferenczieknél, harmadika pedig a zárda főnöknőjénél legyen.

Az itt felsorolt javadalmak közöl a nagyváradi klarissák 1552-ben még birtak *Várad-Velenczében* $8^1/_2$ kaput, *Szebenben* hármat, *Apácza-Somogyban* nyolczadfelet.

A zárda, melyet az alapitó püspök épittetett, szilárd kőépület volt. Az apáczákat, bele László *budai* olvasó-kanonok, a püspök átalános helyettese, vezette be.

mely „*arany korona*“ telkének neveztetett, fölmentvén azt minden uradalmi teher alól, azon rendeltetéssel, hogy rajta *nemes ifjak* számára nevelde építtessék, és azon fölhatalmazással, hogy hozzá, az általa letett összeg alapján, a jezsuiták társháza és a városháza közt fekvő kerteket is megszerezhessék.

Végre 1773-ban, midőn a rend feloszlattatott, a kir. kamara összeirást rendelt el és létesitett a jezsuiták minden külső és belső javairól, telkeiről és szőlleiről, azokról is, melyek a fennebb érintett *nevelde* alapjához tartoztak. Ilyenek voltak p. *Várad-Olasziban* egy telek, melynek hoszsza 57, szélessége 44 öl volt, egy nagyobb és két kisebb házzal; továbbá a nagyváradi hegyfokon a „nagy“ vagy „templomszőlleje“ nevü 56 kapás szőllő; úgyszintén az uri terhektől ment *Keresztes* nevü 25 kapás szőllő, melyet lelke üdvére *Farkas* István nagyváradi kanonok hagyományozott a rendnek. (*U. o. 2. cs. 3. 7. sz. — 3. cs. 31. sz.*)

A jezsuiták az imént felsorolt javak és birtokokat illetőleg több vitás és pörös ügybe keveredtek. Igy p. 1729-ben a nagyváradi társház tiltakozott *Zsembery* István ellen, ki a jezsuiták Gyapjú nevü jószágán egy birtokot erőszakkal elfoglalt.

1737-ben ugyanő tiltakozott a nagyváradi káptalan ellen, mely *Nagy-Kért* egészben, és *Görbedet* $^3/_4$ részben bitorolta.

1744-ben egyességre léptek gróf *Csáky* Miklós, nagyváradi püspök felhatalmazottja egy felől, más felől pedig a jezsuita-rend *Jánosda* nevü jószág birtoka iránt, — melyet megosztani nem lehetett, – aképen, hogy annak jövedelméből $^3/_4$ rész a püspöké legyen, $^1/_4$ pedig a jezsuitáknak jusson. Ezen egyesség 1755-ben gr. *Forgách* Pál alatt azzal foganatosittatott, hogy a templom, a temető, a pópák lakása és a kántoré, a szálló-házzal (dom. quarterialis), a korcsmával és a legelővel együtt közösek maradjanak. Hit.

1749-ben vizsgálat történt az iránt, hogy a jezsuiták a második *Rákóczy*-féle zendülés után birtokában voltak-e *Görbednek*, melyből őket *Bakó* János nagyváradi prépost kitudta.

Ezen vizsgálatot követte 1750-ben egy másik vizsgálat az iránt, vajjon a jezsuiták ugyancsak az említett *Rákóczy*-féle zendülés után ugyanazon jószágnak azon $^3/_4$-ét birták-e, melyet *Palugyay*, társházi rektor, elfoglalt, mely azonban, az ő visszatérése után az országgyülésről, ismét visszafoglaltatott. — Ugyanazon évben a jezsuiták nagyváradi társháza tiltakozott *Cséfa*, *Bikacs*, *Barakony* és *Gyéres* biharmegyei falvak lakosai ellen, kik e rend szomszédos *gyapjúi* és *tarjáni* uradalmába betörtek, és ott szántóföldeket és erdőrészeket bitoroltak. (*U. o. 1. cs. 6. 13. 14. 15. 19. 28. 29. sz.*)

A jezsuiták nagyváradi társháza által szerzett szőllők közől a következőkről történik említés: 1705-ben *Székely* István a nagyváradi hegyen fekvő szőllejét *Sötét-ág* nevü tanyájával együtt a jezsuitáknak 12 magyar forintért eladta.

1714-ben báró *Buchenberg* Anna Renata, néhai gróf *Löwenburg* Frigyes özvegye, nagyváradi szőllejét, férje és leánya lelki üdvére, azon kikötéssel adta a jezsuiták nagyváradi társházának, hogy annak bora a sz. misékben használtassék, a fenmaradó rész pedig a *várad-olaszi* templomnak jusson. Ered.

1724-ben Krümb Lőrincz ugyanott az „*aranyos hegy*"-en fekvő szőllejét, melyet első neje a jezsuitáknak hagyományozott, ezeknek tényleg átadta.

1728-ban *Molnár* Katalin lelki üdvére Palant (Palánk) nevü szőllejét adományozta a jezsuitáknak.

1735-ben szintén *Molnár* Katalin *omlási és szentjánosi* szőlleit ugyancsak a nagyváradi szőllőhegyekben, a jezsuitáknak adta azon kikötéssel, hogy a helybeli sz. *ferenczieknek* 60 frtot fizessenek.

1746-ban gróf *Csáky* Miklós nagyváradi püspök a jezsuitáknak szőlleit, melyeket előbb 1576—1579-ig többen és különféle czímen birtak, u. m. a *Keresztesit, csorgóit* másként hegyszélit, a *két-diófást,* a sz. *István-hegyen* levő *Babasszőlleje* nevüt, a kalvaria körül az u. n. *templomszőllejét,* a *kövér-oldalit,* a *görög-oldalit* és a *rózsa-hegyit,* valamennyit a nagyváradi szőllő-hegyeken, melyek együtt véve 190 kapásak voltak, minden tized alól felszabadította.

1764-ben *Nagy* Lőrincz és neje *Kristian* Zsuzsanna nagyváradi szőllejöket, mely a jezsuiták *diófás* nevü szőlleje mellett feküdt, s melyet *Széndsy* Annától 280 rh. forinton vettek, a jezsuitáknak 260 rh. forintért eladták. (*U. o. 2. cs. 2. 8. 13. 14. sz. — 3. cs. 15. 17. 18. sz.*)

A jezsuiták javára tett kegyes alapitványok és egyéb adományozások közől még a következőket emlitjük.

1704-ben gróf *Felsz*, a nagyváradi vár parancsnoka, azon összegből, melyet közszükségek fedezésére kapott, a jezsuita *hitküldéreknek* és a sz. *ferenczieknek* bizonyos összeget adott, megtoldván azt *Farkas* István kanonok hagyományával, melyet ez a megholtak lelki nyugalmaért alapitott.

1736-ban *Molnár* Katalin a jezsuiták nagyváradi társházának elölegesen 60 frtot hagyott, hogy ezek halálakor érte sz. misét tartsanak és temetését kereszttel tartsák.

1747-ben a nagyváradi jezsuiták a premontreiek *váradolaszi* konventjétől, vagyis a várad-hegyfoki, sz. *István* első vértanúról nevezett, premontrei prépostság akkori kormányzójától 1500 frtról szóló adás-vevési szerződés alapján *gyógyszertárt* vettek s igy jogot szereztek ottan gyógyszereket árulni, a miről gróf *Csáky* Miklóstól kiváltságos levelet is kaptak.

1766-ban *Szenczy* István, babolcsai apát, 1000 frtot tett le azon czélból, hogy azon összeg az egyház kebelébe a Jézus-társaságiak nagyváradi templomában visszatértek javára fordittassék. (*Acta Resid. Soc. Jes. 2. cs. 15. 32. sz. és Fundat. 2. cs. 11. 17. sz.*)

Midőn 1773-ban a jezsuiták feloszlattattak, a magy. kir. udvari kamara a feloszlatott rend nagyváradi társházának javait is összeiratni parancsolá. Ezen összeirás szerint a nagyváradi jezsuiták uradalmát képezte: *Tarján, Gyapjú, Jánosda* 1/4 része, úgyszintén *Tóth-Telek* és *oroszi* pusztáké is. A *várad-olaszi* jezsuita társház a Körös partján, szemben a várral feküdt. Hossza 76, szélessége 40 öl vala. Volt benne 8 szoba, 6 czella a rendtagok számára, 1 étterem, konyha, éléskamra és pincze, mely 3000 hordóra (tinna) volt számitva. Mellette, sz. *Egyed* egyháza

$14^2/_6$ öl hosszú és 6 öl széles vala. Egy födél alatt a társházzal volt a *gyógyszertár* laboratoriummal. A jezsuiták kertje a vár kerületén feküdt. A szerzet tizedmentes szőllei, u. m. az *aranyos-oldali,* és a *szénás* szőllő, a nagyváradi hegyen feküdtek. *Panaszon* birt még a jezsuita rend egy malmot is. (*Acta. Jesuit. 3. cs. 31. sz.*)

A nagyváradi jézus-társasági ház rektorainak névsora.

1702-ben rektor volt *Selendi* János, — 1717-ben *Sodar* Mátyás, — 1726-ban *Zombori* Márk, — 1735-ben *Ribics* xav. Ferencz, — 1743-ban *Csiba* Mihály, — *Palugyay,* — 1749. 50. 53-ban *Riberics* János, — 1758-ban *Peringer* András, — 1762-ben *Buzás* Ker. János, — 1772-ben *Vajkovics* Imre. (*Acta Resid. 2. cs. 9. sz. — 3. cs. 3. 5. 7. 10. 20. sz. — Acta. Fund. 1. cs. 7. 13. sz. — 2. cs. 7. 9. 15. sz.*)

g) A kapuczinusok rendháza Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt templomukkal.

Ezen zárdát alapitá 1727-ben keresztszegi gróf *Csáky* Imre, nagyváradi püspök, házat pedig és telket hozzá egy másik nagyváradi püspök t. i. báró *Luzsénszky* István, akkor még nagyváradi kanonok adott. 1836-ik év jun. 21-én a zárda a templommal együtt, — nem tudni hogyan gyuladt ki, — leégett, de már 1838-ban *Lajtsák* Ferencz nagyváradi püspök és a káptalan bőkezüségéből ismét fölépült. Ezen zárdában a gvardiánnal együtt van 6 áldozár és 3 laicus testvér. (*Schem. Ord. 1858. 17. l.*)

h) Az irgalmasrend várad-olaszi rendháza.

Alapitását köszöni poroszlói *Gyöngyösi* György, sz. Jakabról nevezett pilisi apátnak és nagyváradi kanonoknak, ki 1760-ban b. *Patachich* Adám nagyváradi püspök beleegyezésével 25000 rh. frtnyi készpénz és egy 2000 frt

értékű majorság és szőllő erejéig terjedő alapítványt tett le az *irgalmas* rend javára. Ezen alapítványt ehrenfelsi *Paál* Gáspár, római birodalmi lovag, a *B. Szüz luczentiai* apátja és nagyváradi kanonok, 1792-ben új adománynyal u. m. a rendház egy részének kiépitésével, a gyógyszertár teljes fölszerelésével és 6 ágy alapitásával gyarapitá. — Elkészülvén igy a rendház felszerelt kápolnájával együtt, az irgalmas-rend tagjai végre elfoglalták, birván már akkor meghalt alapitójuknak templomi és házi szereit, képeit, konyhakészletét, kocsiját két lovával, buzáját, sertéseit és ruháit is stb. A föltételek, melyek alatt az irgalmas-rend a nagyváradi rendház birtokába bevezettetett vala, hogy az irgalmas-rend a nagyváradi papneveldének egy szőllő fejében, melyet a papneveldének kellett volna kapnia, 800 rh. forintot; a boldogult alapitó gazdasszonyának, *Bobovicz* Máriának pedig, illő eltartás fejében évenkint 30 frtot fizessen; továbbá, hogy a már megállapitott ágyaknak gondját viselje, s azoknak számát szaporitsa, valamint, hogy ha a viszonyok megkivánnák, mindkét nembeli szegény betegek számára másik menedékházat is felállitani s azt 60 frt erejéig gyógyszerekkel ellátni tartozzék. (*Keresztury, II. 197. 311.*)

Az irgalmasok nagyváradi rendházának későbbi jótevői voltak: 1849-ben *Loeffler* János nagyváradi kanonok s a B. Szüz Körös-melletti *kereki* apátja, ki az irgalmasok kórházában két ágyat alapitott a nagyváradi papság beteg tagjai számára. 1853. 1855. és 1860-ban *Horányi* Ferencz, szintén nagyváradi kanonok és ker. sz. *János* nagyvárad-hidfői prépostja, továbbá *Szaniszló* Ferencz nagyváradi püspök és *Szilasy* János nagyváradi kanonok, kik egyenkint egy-egy ágygyal szaporitották az alapitott helyek számát. (*Schem. Cler. 1866. 116. l.*)

i) Az Orsolya-szűzek zárdája Várad-Olasziban.

Ezen zárdát alapitotta 1771-ben *Szenczy* István, nagyváradi éneklő kanonok és a B. szüz babolcsai apátja, bevezetvén oda 6 zárda-szüzet 3 szolgálóval. 1765-ben intézkedés történt, hogy két hittanuló, kik a magyar nyel-

ven kivül a németben és tótban is jártasak valának, a zárda-szüzek segitségére legyenek. Czéljául tüzte ki az alapitó ezen intézetnek, hogy benne előkelő leányok a hittanon kivül más szükséges elemi ismeretekből is oktatást nyerjenek, valamint hogy a nyelveken kivül a női nemmek szükséges munkákban való gyakorlottságot is elsajátitsák. Alapitványul *Szenczy* István kanonok biztos helyen elhelyezett 20,000 rh. forint tőkét, melynek kamatjából ruházatra és egyéb szükségletekre a ház főnöknőjének 200 frtot, a többi zárda-szüzeknek egyenkint 150 frtot, két szolgálóra pedig és ház gondnoknőjére fejenkint 50 frt, összesen 1100 frt volt kiszabva, a fenmaradó 100 frt pedig a kolostor pénztárába félretétetni rendeltetett különféle előre nem látható szükségletek fedezésére. A zárda összes jövedelme eredetileg tehát 1200 rh. frtra rugott.

Ezen alapitványhoz még következő föltételek voltak kötve. Mindenek előtt tartoznak az orsolya-szüzek alapitójukért naponként imádkozni; tanitványaiktól tandijat el nem fogadhatnak; köteleztetnek növendékeiket jól oktatni és neveltetni; ha valaki közülök meghal, senkit a püspök tudta nélkül fel nem vehetnek; végre hogy ha valakit a hajadonok vagy más nemes hölgyek közöl, a nagyváradi püspök vagy káptalan tudtával maguk közé fölvesznek, annak számára elégséges ellátást kötelesek követelni.

A nagyváradi orsolyák zárdájába a rendtagok Kassáról jöttek. Maga a kolostor egy 8000 frton vett házból készült két külváros közt. Mellette van a fallal keritett kert, szobák, 3. iskola és kápolna. A kolostor és kápolnaszerü temploma sz. *Anna* tiszteletére van szentelve. Mindezekről 1771-ben megerősitő levelet adtak ki gróf *Eszterházy* Károly egri és báró *Patachich* Ádám nagyváradi püspökök. (*Keresztury, II. 316.*)

A zárda személyzete 1866-ban a főnöknőn kivül állt 15 materből és 3 sororból, kik négyosztályu felsőbb elemi iskolában magyar és német nyelvet tanitanak és pedig kül-tanodában és belső neveldében. A fentebbiekhez járult még 7 soror. (*Schem. Cleri. 1866. 117. l.*)

k) Paulai sz. Vincze szeretetről nevezett leányai.

Ezen zárda-szüzeket Nagyváradon b. e. *Szaniszló* Ferencz honosította meg, 1858-ban a szathmári anya-intézetből. Vett számukra egy házat s azt kibővíté és mindennel fölszerelé. Alapitványul 32,600 forintot tett le urbéri kötvényekben. *Szent Vincze* leányai itt tanitással és neveléssel foglalkoznak. Jelenleg összesen már három intézetök van Nagyváradon: az, a melyről most volt szó; a *várad-olaszi*, melyet *Nogáll* János, nagyváradi kanonok alapitott; és a harmadik *Várad-Velenczében.* (*Schem. Cleri. 1866. 118. l. és 1875. 110. l.*)

2. §.

ADONY (ÉR- és NYIR-),

a B. Szüz prémontrei prépostsága.

Jelenleg hazánkban négy Adony nevü hely létezik: *Adony* mezőváros Fejérmegyében, *Tisza-Adony* Beregben, *Ér-Adony* Biharban és *Nyir*-(hajdan *Monostor-*)*Adony* Szabolcsban. Mi itt a két utóbbiról szólunk. Mindkét helyen hajdan *prémontrei* prépostság létezett.

Ér-Adony, mint már emlitők, fekszik Biharmegyében az érmelléki kerületben, nem messze *Székelyhida* mezővárostól és *Ottomány* valamint *Gálos-Petri* falvaktól, — Debreczentől négy, Nagyváradtól hét mértföldnyire, az *Ér* partján. A prépostságnak védszentje volt sz. *István* első vértanú. — Az ér-adonyi prépostság az 1294-ik évben tartott egyetemes rendi gyülés határozata folytán a *lucon-i* (lucensis) apátság (helyesebben prépostság) alá lőn rendelve. Később a Prémontre-ban összegyült atyák az egyes prépostságokat a tartománybeli prépostságok főnöksége alá rendelvén, a magyar rendtagok kérésére 1516 ban az *ér-adományi* prépostság is a *jászóvári* prépost főnöksége alá került. (*Annal. Ord. I. 185. — Czinár, II. 3. 4.*) — Az *Ér-adonyi* monostor most már régóta romjaiban hever és

sem alapitójáról, sem pedig történetéről a felhozottakon kivül egyebet felkutatni nem sikerült.

A magyar kir. kamarai levéltár okmányaiban következő adatokat találtam, melyek *Ér-Adonyra* s az ottani magánosok birtokviszonyaira némi világot vetnek:

1337-ben kelt I. Károly király adománylevele, melynek erejénél fogva *Naghvozoli* (Nagy-Vazuli) Miklós és egyenességü maradékai *Ér-Adony* birtokát egészen és biharmegyei *Félegyházáét* (jelenleg puszta) felerészben kapták. Ezen adománylevélnek záradékát 1453-ban gróf *Palóczy* László országbiró, István dömösi prépostnak kiadta, ki Ér-Adonyt illetőleg *Vetésy* Miklós ellen a kir. kuria előtt pert inditott. (*N. R. A. 522. cs. 5. sz.*)

1469-ben Mátyás király újbóli adományzása által több birtokrész *Ér-Adonyban* és egyebütt *Upor* László és két osztályos testvére, t. i. Pongrácz és Tamás kezére jutottak, kik azokba beigtattattak. (*U. o. 717. cs. 6. sz.*)

1510-ben csere-szerződés jött létre, egyfelől niveghi *Torday* Miklós, másfelől pedig özvegy *Marochay* Györgyné szül. *Farkas* Katalin, továbbá ennek leánya Hedvig, férjezett *Sasváry* Györgyné és ez utóbbinak *László* nevü fia és *Fruzsina* nevü leánya közt, a nagyváradi káptalan előtt, *Ér-Adony* birtokát illetőleg, mely az utóbbiakról az előbbire szállt át. (*U. o. 847. cs. 41. sz.*)

1574-ben *Spáczay* Erzsébet, kenderesi *Beke* Mihály, aztán *Nagy Tamás*, végre *Seléndy* János özvegye egyfelől, másrészről néhai szántói *Becsky* István fia György és leánya Anna, férjezett *Kálnásy* János, valamint Dorottya férjezett lövő-petrii *Petry* István és mások közt egyesség jött létre, mely szerint az egyezkedő felek elseje az utóbbiak kezére *Vasadot* és *Ér-Adonyt*, mely birtokokat hagyomány utján kapta, 114 magyar forintért vissza bocsátotta. (*U. o. 956. cs. 36. sz. 2. §.*)

1594-ben a magy. kir. kuria parancsára törvényes megintés történt a leleszi konvent, mint tanú, előtt *Farkas* Jakab részéről, ki néhai *Farkas* Ferencznek Demeter fiától való unokája volt. Ezen megintés vonatkozott *Eöcz* Anna nászhozományának fölvételére. Eöcz Anna t. i. *Seléndy* László fiának Boldizsárnak volt özvegye, *Seléndy* Bol-

dizsár pedig *Farkas* György *Anna* nevü leányának volt fia. A nászhozomány vonatkozott némely birtokrészekre *Bekenben, Zékegyházán* és *Ér-Adonyban,* továbbá egy kőházra és több szöllőre Tokajban. (*U. o. 936. cs. 27. sz.*)

Arról, hogy *Ér-Adonyban* a *Báthoryak* is birtak, tanúskodik *Báthory* Gábornak, *Báthory* István fiának 1606-ban történt birtokba helyezése a Szatmármegyében fekvő *ecsedi* uradalomhoz tartozó jószágokba, melyek közt emlittetik *Ér-Adony* is Biharban és *Báthor* Szabolcsban. — A *Károlyi* család ér-adonyi birtokosságát illetőleg emlitendő nagykárolyi *Károlyi* Lászlónak 1689-ben kelt végrendelete, többrendbeli ősi, hozományi és vett uradalmak felől, melyek közt *Ér-Adonyról* is történik emlités, — a mely végrendeletben a boldogult fia *Sándor* és leányai, u. m. Judith férjezett *Palocsay* Istvánné és Éva ferjezett *Ujfalusi* Andrásné, továbbá ezeknek gyermekei illetőleg a végrendelkező unokái, t. i. Teréz és Erzsébet javára történt intézkedés. (*U. o. 916. cs. 42. sz. — 965. cs. 35. sz.*)

Az *ér-adonyi* prépostsággal, úgy látszik, egykorú volt a *nyir-adonyi* *) prépostság Szabolcsmegyében. Hogy a *Nyir-Adonyban* szintén létezett prépostság, arról a történetirók ugyan hallgatnak, de a kir. kamarai levéltárban levő okmányok a XIV. századból, hangosan tanúskodnak. Ezen okmányokban t. i. emlités történik az *oduni, odoni* és *monostoros-adonyi* monostorról, továbbá az *odonmonostori* egyházról, valamint az ottani prépostról és annak javadalmairól. Különben melyik rendhez tartozott és mily czime volt, nem tudhatni. Valószinü, hogy *prémontrei* rendü volt és mint fiók-intézet az *ér-adonyi* prépostsághoz tartozott. — Nagyobb világosságot vetnek az itt elmondottakra a következő adatok:

1321-ben két telek, melyek az *adonyi* (Odun) prépostság uradalmához tartoztak, két fél között elosztatott, és pedig *Báthory* Briccius gróf és ennek András, János,

*) Ezen prépostságot, habár az *egri* érsekség területéhez tartozik, az itt tárgyalt két prémontrei prépostság közt levő viszonyosság és a *Báthoryak* ottan létezett hajdani birtokai miatt, e helyen látszott czélszerünek besorolni.

Leukus (Lukács?) és Matuz (Máté?) nevü fiai közt egy felől, más felől pedig János és Mihály közt, kik György fiai valának, mindkét fél kölcsönös szavatossága és 50 márkányi kötelezettsége alatt.

1355-ben egyesség jött létre azon birtok-felosztási perben, melyet néhai *Rakomazy* Benedek fia Pál, mint felperes inditott a királyi kuria előtt László, György és István, néhai János mester fiai és Briccius unokái, továbbá Péter, néhai Leukus fia, mint együttes alperesek ellen. Ezen egyesség folytán, mely a nádor pecsétje alatt kelt, a nagyváradi káptalan jelentése szerint, felperesnek jutott néhány rész *Adonymonostoron* (Szabolcsban), továbbá *Abrámban* (vagy Abrányban) és *Kis-Bátorban* (Hevesmegyében), — kivéve egy curialis telket Adonymonostoron, mely az ottani *préposté* volt, — kivéve továbbá még más jószágokat, melyek a *Hodos* család tagjaira szálltak át, továbbá *Albenset* (Albestet Biharban), *Rakomazt* (Szabolcsban), *Vidmonostrát, Morhot, Bakacsakot* (Baka), *Fjzedet* (Füzegy), *Zilyt* (Szilt), és *Botont* (talán Bátonyt), melyek az *adonymonostori* egyház birtokai valának, s melyek ezen prépostnak többi javadalmaival feloszthatlan állapotukban meghagyattak. Az erre vonatkozó okmány kelt 1357-ben. (*U. o. 777. cs. 4. sz. — 841. cs. 17. sz.*)

1430-ban *Báthory* István, György és Mihály több az *adonymonostori* határban fekvő telek birtokába, melyeket hajdan *Báthory* Miklós birt, visszahelyeztettek. (*N. R. A. 1127. cs. 32. sz.*)

1433-ban néhai *Báthory* György fiai, György és László, a többi közt *adonymonostori* részöket, melyet per utján Lászlótól és Istvántól, néhai *Külcsey* (Kölcsey) István fiaitól visszaszereztek, néhai Szaniszló fiának Istvánnak és egy másik Istvánnak, néhai *Báthory* János fiának illetőleg *Báthory* Péter unokájának, — 14 és 1/2 arany forintért, továbbá 20 királyi forintért (100 *quartinggal* számitva forintját) *) mint váltságdijáért, melyet ezek az odaitélési és birtokbahelyezési levélért az elül emlitett két *Báthory* testvér helyett fizettek, végre 350 frt negyed-

*) Lásd: „Magyarország pénzei“ czimü müvem II. 50. l.

részeért (100 denar), melyet nevezett birtokrész váltságdijául említett *Külcsey* Lászlónak szintén lefizettek, örök időkre átruházták. (*U. o. 14. cs. 80. sz.*)

1446-ban a *leleszi* konvent jelentést adott az iránt, hogy *Monostor-Adony, Abrám* (Nyir-) falvak és *Nyir-Báthor* mezőváros határában fekvő jószágokból, további *Báthor* mezőváros „*Krisztus teste*"-utcza és *Tóth-utcza* nevü részeiben fekvő belsőségeiből, valamint *Vasvári, Mérk, Komond, Tőke-Terebes* (Zemplénben) fekvő egyéb birtokokból, melyek utoljára *Báthory* Tamás és János fiaéi, illetőleg Péter unokájáéi valának, megszakadás miatt, tehát fi-örökös hiányában a leányokat illető negyed kihasittatott, a többi részek pedig, mint a *tokaji* várhoz tartozó birtokok, egy tömegben hagyattak. Hit. (*U. o. 801. cs. 20. sz.*)

1561-ben néhai mihályi *Hodos* Pál leánya *Dorottya*, *Orgonás* Gábor neje, *adonyi* részét (Szabolcsban) *Némethy* Ferencznek, a tokaji vár kapitányának, a nagyváradi káptalan előtt elzálogositotta. (*U. o. 31. cs. 41. sz.*)

1585-ben *Báthory* István gróf *adonyi* birtokát és *berenczi* malmát 5500 magyar forintért szintén elzálogositotta *Zokolyi* Györgynek. (*U. o. 394. cs. 23. sz.*)

A *Báthory* családot, mely, mint láttuk, a fennemlitett uradalmak főbirtokósa volt, azokban követték a zeleméri *Kamarás* család tagjai. Igy p. 1592-ben Szabolcsmegye közgyülése előtt *Zathy* Katalin, néhai *Vay* Katalin leánya, s igy anyai ágról néhai *Vay* Balázs és neje Katalin született *Kamarás* János unokája, mint felperes részére, *Kamarás* Miklós ellen, — ki néhai Kamarás Miklós fia, néhai Kamarás János unokája, néhai Kamarás Benedek kisunokája és néhai Kamarás László és nejének Erzsébetnek, *Zeleméri* László leányának ősunokája volt, — kelt egy odaitélési okirat birtokfelosztási perben, nevezett *Kamarás* János birtokait illetőleg, melyek *Zeleméren* (most puszta) *Monostor-Adonyban, Büdön* és *Thegeden* valának (Szabolcsmegyében). — Ugyanily itélet hozatott és okiratilag is kiadatott 1598-ban *zeleméri* vagy másként zeleményi *Kamarás* János fölperes ügyében, birtokfelosztási egyenlőségét illetőleg *Zelemér, Tedej* vagy *Tege-Büd* és *Monostor-Adony* határában fekvő birtokokra nézve, özvegy *Henyey*

Margit mint hozományos és *Kamarás* Miklós, néhai zeleméri *Kamarás* Miklós fia, mint alperesek ellen. Hit. (*U. o. 194. cs. 40. sz. — 824. cs. 24. sz.*) — *Nyir-Adonyban* jelenleg van egy plebániai templom sz. *György* tiszteletére. Védura gróf *Károlyi* György. (*Schem. Cleri. Agr. 1873. 1844. l.*)

4. §.

DEBRECZEN,

szab. kir. város egyházi intézetei- és épületeivel.

Debreczen, Biharmegyének mind kiterjedésre mind lakosainak számára nézve legnagyobb városa, a Tiszán túli nagy síkságon fekszik és nagyban üzött kézmüiparáról, hires vásárairól, különösen marha-kereskedéséről régóta hires hely. — *Debreczen* neve szláv eredetü. Midőn t. i. a magyarok az országot elfoglalták, szlávokat találtak Debreczen környékén, kik az ottani bőség és olcsóság miatt e helyet *Dobrá-dcenának*, vagy *Dobridzeninek* nevezték.

Debreczen vidékének történetkori első lakói a *géták*, kiket Nagy Sándor meghóditott, s kik *Sarmis* vezéröktől, *Sarmitáknak*, vagy görög nyelven *Sauromatáknak* neveztettek. A rómaiak alatt a *dákok* neve alatt fordulnak elé. *Traján* császár *Decebal* vezéröket legyőzvén, római iga alá hajtotta őket. Közvetlenül a magyarok bejövetele előtt, mint Béla király névtelen jegyzője bizonyitja, VI. *Leo* bizanczi császár azon részeket, melyek a *Szamos, Maros* és *Tisza* közt fekszenek, — hova esik Debreczen vidéke is, — *Mén Márót,* kozár fejedelemnek adta használatba ; *Árpád* fejedelem azonban ezt a földet is meghóditá. — Körülbelül ugyanekkor jöttek be a *bessenyök* is, kik más néven *izmaelitáknak* is neveztettek és a *zsidók.* (*Szücs, Debreczen város történelme, I. 25. 28. 36—38. 42—46.*)

Eredetéről Debreczennek semmit, legrégibb történetéről pedig igen keveset lehet tudni. A tatárok beütése óta számtalan bajon és viszontagságon esett keresztül. E pusztító csorda Debreczent ismételve is zaklatá és sz. *An-*

árdó templomát, mely már *IV. Béla* előtt is fennállott, romba dönté. A *tatárok kivonulása* után *Dousa* (Dósa) András, ki Debreczennek *és* vidékének azon időtájban ura volt, sz. András templomát is fölépítteté és pedig azon a helyen, a hol most a reformatusok nagy temploma áll. Ez a *Dósa* András 1317-től 1322-ig erdélyi vajda is volt, és öt megyében, u. m. *Biharban, Szabolcsban, Szathmárban, Zemplénben* és *Szolnokban* legfőbb *király-biró* működött. 1322-ben a *nádori* hivatalra emeltetvén, nagy érdemeket szerzett, *Róbert Károly* király megkoronáztatása, illetőleg a szent koronának *Apor* László, erdélyi vajdától való visszaszerzése körül. *Dósa* Endrének ezen hűséges ragaszkodását tekintve, *Nagy Lajos* 1364-ben a Dósa-család kérelmére, azon kiváltságot adta a *debreczeni* polgárságnak, hogy *saját birájuk és esküdtjeik* itéljenek fölöttük, és hogy debreczeni polgárt sem *személyes* sem *dologi* ügyben idegen helyen elfogni, vagy bármiként zaklatni ne legyen szabad, hanem minden pörös ügyeik a város területén és saját városi hatóságuk által intéztessék el. (*U. o. 52. — 54. 56. l.*)

Debreczen *Zsigmond* király idejében erődített hely volt. E mellett tanúskodik 1392-ben kelt adományzó levele, melyben *Gara* Miklós nádornak más várakkal együtt Debreczent is odaadományozta. 1405-ben szintén Zsigmond király *kiváltságos levele* által elrendelé, hogy *Debreczen* városa fallal vétessék körül és megerősittessék, polgárai békében hagyassanak; továbbá mindazon jogokkal és szabadalmakkal élhessenek, melyeknek élvezetében Buda volt, a királynak azonban, évenkint 300 arany forintot fizessenek készpénzben vagy terményekben; továbbá a király ajtónálló mesternek szintén évenkint 6 frtot adjanak, aztán minden *czéh* a kir. lovászmesternek egy *művel* szolgáljon, ha pedig maga a király hozzájok jő, egy napi eltartásáról gondoskodjanak; végre elrendelé, hogy birájukat szabadon választhassák, a ki pereiket szintén szabadon intézhesse el, fölebbezés tőle a *budai tanácshoz,* vagy a *tárnokmesterhez,* innen pedig a királyhoz történjék. — A mi a város körfalának épitését illeti, az az ország folytonos zavarai de egyszersmind úgy látszik, költséges volta

miatt is, végkép abban maradt. — 1405-ben hasonló kiváltságos levelet adott ki a király, melyben a városnak vásár-tartási engedélyt adott sz. *György* és *Nagyboldogasszony* napjától 15 teljes napra. Később vásáros napok lettek remete sz. *Antal*, sz. *György*, *Nagyboldogasszony* és sz. *Dénes* napja. (*Korabinczky.*)

Zsigmond király, ki sokszor igen szük körülmények közt volt, Debreczen városát, a vámmal és más jövedelmi forrásokkal együtt, kivéve a város részére szállitott sóért járó vámot, 1410-ben 3000 arany forintért *Baliczky* Andrásnak elzálogositotta. Ugyanő 1414-ben Debreczen lakóit a vám alól felmentette. — 1421-ben *Vuk* vagy *Voik*, másnéven Brankovics György, szerb fejedelem, Debreczent zálogba kapta. — 1431-ben, midőn a király már négy év óta távol volt az országból, a föld népe, a debreczeniek tettleges részvéte mellett, fellázadt és csak átalános megkegyelmezés által volt lecsendesithető. Kevéssel ezen lázadás lecsillapitása után történt *Hunyady* János győzelme a törökön. — 1439-ben és 1440-ben *Albert* és I. *Ulászló* királyok megerősiték Debreczen szabadalmait, melyeket Zsigmondtól kapott. (*Fejér, Cod. dipl. X. 5. 79. l.* — *Szücs, i. h. 66. 68. 72—75. l.*)

Hunyady Jánost eme győzelemért, melyben *Brankovics* is közreműködött, I. Ulászló király az által jutalmazá meg, hogy őt erdélyi vajdává tette. Ugyanő Brankovicstól *Világos* várát kapta. Később, midőn az látszott, hogy a törökkel 1444-ben Szegeden kötött béke megszegésében, melyért Ulászló halállal lakolt, de még inkább a várnai veszedelemben, Brankovicsnak is része volt, Hunyady János őt 30 év óta birt javaitól megfosztá s azokat 1450-ben *Debreczennel* együtt lefoglalva tartá; következő évben azonban Brankovicscsal barátságos egyességre lépett, mely által a két férfiu közt fennforgó viszályos ügy akként lőn elintézve, hogy Brankovics Hunyadynak esküszegés és becstelenség büne alatt örök barátságot fogadott, minek nagyobb megerősitésére unokáját, *Erzsébetet*, Katalin nevü leányának és *Czilley* Ulriknak leányát, ki azonban zsenge korában elhalt, *Mátyásnak*, Hunyady János fiának nőül oda igéré; ha pedig halála után neje *Jerima* vagy fiai

ezen egyességet megtámadnák, várai, u. m. *Munkács*, *Debreczen*, *Szathmár*, *Nagy-Bánya* és mások János kormányzóra és fiaira szálljanak. (*Szücs, i. h. 75—81. l. — N. R. A. 1524. cs. 6. sz.*)

Mennyire kegyében tartá *Hunyady* János és fia *Mátyás* király *Debreczen* városukat, a következőkből kitűnik. Hunyady János 1452-ben, miután megtudta, hogy *Mata* Szabolcsban és *Balmaz* (Balmaz-Újváros), mely birtokokat *Kapitán* Pálnak adományozta, mindig Debreczen városához tartoztak, említett adományzását visszavonta. (*N. R. A. 1750. cs. 23. sz.*) — 1458. 1463. és 1471-ben Mátyás király, királyi elődeinek adományzásait megerősítve, Debreczen lakóit a kamarai terhektől valamint a *vámtól* és *harminczadtól* felmenté. Megerősité továbbá azon kiváltságokat is, hogy ügyeik saját választott birájuk által intéztessenek el. Ezeken felül szabad *végrendeleti* és *költözködési* jogot adott Debreczennek és 1479-ben átvitte Nagyváradról Debreczenbe a lerakodási jogot árú-czikkekre nézve, mi által a debreczeni vásároknak fontossága és nagy hire lőn megalapitva. 1483-ban és 1484-ben szintén Mátyás király Debreczen lakosainak egy arany forintnyi telek-adót engedett el. (*Szücs, i. h. 87—92. l.*)

1593-ban Rudolf király Debreczen városának azon kiváltságot adta, hogy valamennyi ott dolgozó kézműves, kézműveikre nézve a harminczadtól és a kir. vámtól, valamint minden más ilynemű terhektől az országnak bármely részében ment legyen. Ezen kiváltságot 1609-ben II. Mátyás és 1662-ben I. Lipót királyok megerősitették. Ez utóbbi király 1667-ben a debreczeni *görögöknek* és *ráczoknak* egyenlő polgári jogok tekintetében szabad ipart és kereskedelmet, a vallás szabad gyakorolhatása tekintetében pedig egyházat és iskolát épiteni engedett. (*N. R. A. 929. cs. 51. sz. — 962. cs. 37. sz.*)

Az eléadottakon kivül *Debreczen* még számos más kiváltsággal és szabadalommal birt, melyeket az ország királyaitól nyert vala. Így p. a debreczeni polgárok gondjára és őrködésére voltak bizva a város határába eső erdők, a hortobágyi puszta és a *Hortobágy* folyó. Azon földmivesek, kik a törököktől való félelemből Debreczenbe

költöztek át, azt a kiváltságot nyerték, hogy valamennyien a debreczeniek jogaiban és szabadalmaiban részesültek és azon szolgai munkákra, melyekkel előbbi uraiknak tartoztak, többé nem szoríthattak. A debreczeniek a különféle bűnök és csinek elkövetőit városuk határában elfoghatták és letartóztathatták, úgy hogy erre másnak joga nem volt. Ha valamely férj fiutód nélkül meghalt, az ősi javakból ¼-rész, a férj saját szerzeményéből pedig ½-rész az özvegyet illeté, az ekként fenmaradt részek pedig az atyafiaknak és rokonoknak jutottak. — Debreczenben mindenki, akár nemes volt akár nem, minden terhet és fizetést úgy volt köteles viselni, mint a többi polgárok. Ha valaki Debreczenből kiköltözött, bárhol telepedett is meg, ha visszatérni akart, azt, ott hagyván a hagyandókat, szabadon tehette. Ha valamely jobbágy Debreczenben letelepedett, előbbi földesuraik őket többé nem zaklathatták. Végre ha valaki végrendelet nélkül halt meg és különben örököse se volt, hagyatéka a szegények házára esett. (*N. R. A. 945. cs. 32. sz.*)

Mátyás király 1484-ben törvénytelen származású fiának, *Corvin* Jánosnak, Lipó és Opol herczegének s fiörököseinek, édes anyja, *Szilágyi* Erzsébet végrendeletének értelmében, *Munkács* várát, a hozzá tartozó uradalommal és *Debreczent* ottani udvarával és palotájával együtt átadta. Meghalván a király, Corvin János a debreczenieket azon jogok, szabadalmak és kiváltságok élvezetében, melyeket királyi atyjától kaptak, megerősíté. Debreczen városa ez időtől fogva zálogi jog czimén több urat cserélt. Így p. 1487-ben ura volt *Czudar* Jakab, 1492-ben pedig kamicsai *Horváth* Márk, horvátországi bán lett azzá; kitől azonban, durva és kegyetlen bánásmódja miatt *Corvin* János Debreczent visszavette, mi által még ugyanazon évben *Derencsény* Imre lett az úr Debreczenben, továbbá *Tur* mezőváros és *Varsány* felében (Külső-Szolnok megyében), 8000 arany forint erejéig. — 1498-ban Corvin János herczeg *Török* Imrének biztositékul Debreczent adta. 1505-ben II. *Ulászló* Debreczent *Szakmáry* György, nagyváradi püspöknek; 1510-ben pedig *Zápolya* Jánosnak adta. (*Szűcs,*

i. h. 92—96. l. — N. R. A. 17. cs. 60. sz. 1087. cs. 40. sz. — 1094. cs. 18. sz.)

A mohácsi vész után Debreczent I. Ferdinand morei *Chöler* Lászlónak, *Zápolya* János pedig 1526-ban királyi joggal artándi *Artándy* Balázs és Pál testvéreknek adta; kik közől az utóbbi akkor marmarosi főispán volt. Debreczenen kivül az *Artándy* család és örökösei számos más javadalmakat kaptak még Biharban és Szabolcsban. Zápolya Jánosnak ezen adományzását 1529-ben I. Ferdinand király megerősité. — Debreczen ideiglenes birtokos urai közt emlitik még *Serédy* Gáspárt is, kinek Ferdinand király e várost 50,000 forintért leköté, mely lekötés azonban, minthogy tényleges birtokba-helyezés nem követé, érvénytelen maradt.

1536-ban Debreczen városának, és pedig János király adományzása folytán, zálogos birtokosai valának enyingi *Török* Bálint és János, később pedig *Laszki* Jeromos, ki 1541-ben halt meg.

1562-ben I. Ferdinand chorgói *Nagy* Gábor, *Panith* János, *Gaal* Bertalan, *Sopronczay* Márk és fiörököseik részére az egri káptalanhoz birtokba-helyezési parancsolatot küldött le több uradalom birtokát illetőleg, melyek erpali *Vas* Katalin, néhai *Dersy* Ferencz özvegyének halálával megszakadás miatt örökös nélkül maradtak, s melyekhez *Debreczenben* is tartozott birtokrész és pedig a Boldogfalva-utczában. (*N. R. A. 947. cs. 11. sz.*)

Török Bálint, már fönebb emlitett *Török* Imre fia, a ki Corvin János uradalmainak kormányzója volt, Debreczen védurává vergődvén föl, hatalmas befolyása által nagyon sokat lenditett 1536 óta a reformatiónak Debreczenbe való behozatala és ottani meggyökeresedése mellett, mely törekvésében neje, Katalin, *Pempflinger* Márk leánya, hiven kezére járt.

1556-ban *Izabella* királyné alatt, *Török* János I. Ferdinand király részéről pártütőnek lőn kinyilatkoztatva; minek következtében az egész várost, tehát a felségsértési bünben elmarasztalt *Török* Jánost illető fele-részt is ennek testvérére Ferenczre ruházta át, királyi tetszésig, azon meghagyással, hogy a város polgárai azt az 500 frtot,

melyet eddig az *egri* várnak fizettek, ezután is évenként megfizessék és a jogfosztott Török Jánost Debreczen fele részének birtokába be ne bocsássák s neki annak jövedelmében részt venni ne engedjenek. (*Szücs, i. h. 164. 187. l. — N. R. A. 1004. cs. 65. sz. — 1087. cs. 40. sz. — 1715. cs. 16. sz.*)

A *Török*-család ezen ágának egyik ivadéka volt *Török* István, *Ország* Borbála fia. Közte 1601-ben egy részről, más felöl pedig homonnai *Drugeth* Bálint és neje Török Fruzsina, Török Ferencz leánya, továbbá bedegi *Nyáry* Pál, mint *Török* Zsuzsannával nemzett fiai- és leányainak gyámja és gondnoka közt *Debreczen* birtoklását illetőleg egyesség jött létre, mely szerint *Debreczen* a női ágon származott unokák vagyis nevezett *Drugeth* közt és *Nyáry* Pál fiai és leányai közt vala felosztandó. A birtokfelosztás jeléül *Török* István *Újváros* biharmegyei és Debreczenhez tartozó birtoknak két teljes részét a felpörös *Török*-féle nőági örökösöknek adta át. Ezen törvényes és egyszersmind tényleges intézkedésnek következtében 1619-ben az ország rendei és karai bedegi *Nyáry* István és többi testvérei javára *Debreczen* birtoklását illetőleg, mely *Török* István halála után végkép rájok szállt át, ajánló levelet küldtek *Bethlen* Gábor fejedelemhez. (*N. R. A. 1087. cs. 40. sz.*)

János király halála után *Soliman* török szultán védurasága alatt Debreczen urai voltak *Izabella* és fia *János Zsigmond.* Utánuk Debreczen Erdélyhez s az erdélyi fejedelmekhez szitott folytonosan, kik alatt, névszerint *Báthory* István, Kristóf, Zsigmond és Gábor, továbbá *Bocskay* István, *Rákóczy* Zsigmond és ifj. *Bethlen* Gábor alatt, ki különösen igen sokat tett Debreczen emelkedése érdekében, sok viszontagságon ment keresztül.

1564., 1568., 1580., 1623., 1625., 1681., 1727., 1802., 1805. és 1811-ben nagy tüzvészek pusztitották. A középületek, a reformátusok nagy temploma s az iskolák szintén leégtek. Járványos mirigyek is többször dühöngtek Debreczenben, igy p:

1405. 1458. 1500. 1563. 1585. 1625. 1709. 1739-ben és legutóbb 1830-ban a nagy *epemirigy.* Ellenséges betö-

rések és pusztitások is gyakran sanyargatták a várost. 1565-ben *Székely* Antal, szathmári várparancsnok, rátört Debreczenre s a váracsot felgyujtván, pénzt, drágaságokat, barmokat s egyéb tárgyakat 2500 frt értékeig összerabolva magával elhurczolt. — 1572-ben egy tolvaj banda rabolta ki a várost. Majd a *tatárok* pusztitották. Alig hogy ezektől megszabadult, a *hajduk*, pusztai pásztorok, kezdtek zabolátlankodni, rabolni, pusztitani és gyilkolni, kiket végre *Bocskay* István, nagyváradi várparancsnok, kit 1605-ben Erdély fejedelmévé is megválasztottak az erdélyi karok és rendek, az által szoritott vissza a béke és rend korlátai közé, hogy nekik Szabolcsban állandó területet és nemesi kiváltságokat adott, mi által az u. n. *„hajdu-városok kerület"*-ének veté meg alapját. — 1706-ban *Rabutin* sanyargatá Debreczent. Ekkor történt egyszersmind azon fájdalmas eset, hogy a debreczeni ref. collegium jól felszerelt könyvtárát a katonák kirabolták. (*Bethlen, Histor. Transsylv. XIII. k.*)

Mindezekre s még több más érdekes eseményre nézve, melyek Debreczen, előbb mezőváros, most már közel 200 év óta sz. kir. város történetére világot vetnek, hasznos szolgálatot tesz *Szücs* István, akad. tag, *„Debreczen város történelme"* czimü müve, mely 1872-ben főleg a városi levéltár forrásaiból meritve 3 kötetben látott napvilágot. Mi is, a mennyiben müvünk czélja kivánta, többször használtuk e müvet.

A debreczeniek által birtokolt javadalmak, uradalmak és birtokok közöl emlittetnek: *Nagyerdő, Apafája, Mátha* és *Urrét,* melyeket 1583-ban *Báthory* Zsigmond megujitott adományzás által adott Debreczennek. Zálog fejében birták a debreczeniek 1744-ben *Ohát, Zám* (Szabolcsban), *Hegyes, Bánk* és *Fáncsika* pusztákat Biharban; — 1795-ben *Máta* és *Elep* pusztákat Szabolcsban.

1692-ben a szepesi igazgatóság részéről az összes helybeli *tized* 850 kassai köbölért, mit a nanyváradi magtárba kellett befizetni, haszonbérbe adatott Debreczennek. Az 1695-iki u. n. „Aichbichliana conventio" szerint pedig 1000, 1693-tól kezdve fizetendő, magyar forint adóért, 100 köbölnyi *harminczadot és tizedet* kellett szintén a [illegible]zetnie. (*N. R. A. 1193. cs. 6. sz. — 1198. cs.*

6. sz. — 1492. cs. 27. sz. — 1743. cs. 39. sz. — Szücs, i. h. I. 215.)

Mit és mennyit kellett Debreczennek fizetni, midőn a török iga alatt volt, olvasható *Szücsnél, I. 199—204.*

Debreczen 1693-ban emeltetett fel a szab. kir. városok rangjára, s ilyenné az 1715-ben országgyülésileg is kikiáltatott. Jelenlegi határa pusztáit is ide számítva, 17 □ mértföldre terjed ki. Intézetei és épületei közől nevezetesebbek: A *reformatusok* nagy temploma két toronynyal, a reformatus kis és nagy collegium, a *városháza*, a katholikusok kéttornyú temploma *sz. Anna* tiszteletére, a *czukor-gyár*, a *vasuti* s *katonai* épületek, a gőzmalmok, a gazdászati iskola, a *fürdő* és *lövölde.* — A város környékén Biharban és Szabolcsban, összesen 48,000 holdnyi területen összesen 23 puszta van, u. m. *Ohat, Máta, Zám, Elep, Kis- és Nagy-Álomzug, Kösüszeg, Hegyes, Ebes, Szepes, Boldogfalva, Pácz, Bánk, Fáncsika, Haláp, Nagy- és Kis-Gút, Sávoskút, Nagy-Csere, Parlag, Monostor, Zelemér és Macs.* — Erei és más csatornaszerü vizei: az *Árkos-vize, Hortobágy, Kadarcs, Tócza és Kondoros.* — Szőllőhegyei, illetőleg dülői: *Köntös, Hatvan-utczai, disznóturás, pósta, tócsós, téglás, varga, boldogfalvai, homok, csapó, séta, sexta, új, vén és Csige* nevet viselnek. Debreczennek 6 főbb utczája van, u. m. a *hatvani, piacz-, varga-, Czegléd-, csapó- és Péterfia-*utcza. Kapuja 8 van, és pedig: a *hatvani, német-* (hajdan sz. László kapuja), *Miklós-, váradi* (előbb boldogfalvi), *sz. Anna-, csapó-* (hajdan homok-utczai), *Péterfia-utczai,* mely nevét *Péterffy* Jakab hires városi tanácsostól kapta, és a *mester-utczai* kapu. Lakosainak száma Szücs szerint 46,565, kik 3702 házban laknak. Helvét hitvallásuak 38913, róm. katholikusok 5223, zsidók 1594 (az 1875-iki nagyváradi Schematismus szerint már 1899), ágostai hitvallásuak 441 gör. katholikusok 246, és néhány gör. n. e. vagy keleti. (*Szücs, i. m. I. 18—25.*)

A XVI. században volt Debreczenben egy uradalmi váracsszerü kastély, ugyanott, a hol később a *csapó-utcza* keletkezett. Ugyanitt egy házat 1551-ben *Kopányi* Mihály *Ötvös* Lőrincznek 70 frtért örök áron eladott. — Debreczen földesurának kuriájához tartozott 1565 és 1582 kö-

zött azon rét, mely most *Nagy-Csere* pusztán *Kuria-rét* nevet visel és egy másik a nagy erdő mellett, melynek neve szintén egész a mai napig *Úr-réte*. Később a városra szállottak át. — A *harminczad* és *sóhivatal* 1565 után a *Batthyányi-utczában* voltak, mely annak előtte *harminczad-utczának* neveztetett. A *sóhivatal* a 18. század közepén az *Anna-utczai* kapun kivül állandó helyet kapott. — Debreczenben a földesurén kivül még más nemesi *udvarok* is voltak. Így 1527-ben János király megerősité *Mátyás* király 1484-iki adományzását a *Kardos*-család részére, a mely adományzás értelmében nevezett kuria minden közteher viselésétől fel vala mentve. Ezen kuria, úgy látszik, a városházával szemben a varga-szin-utcza elején volt. (*U. o. 134—136.*)

A város czimerét a *husvéti bárány* képezi, dicsfénytől környezett és jobbfelől hátra tekintő fejjel, továbbá szintén jobbfelől zászlót tartó előlábbal. Ezen czimer márványkőbe vésve a régi városházán már a XVI. században megvolt, honnan 1828-ban az új városházára vitték át. Ugyanily czimer látható a helvét hitvallásuak kisebb temploma tornyának falán. Eredete II. András király idejére és pedig 1218-ig vihető vissza, a mely évben Endre király Debreczennek ezen czimert adományozta, mely azóta pénzein is látható volt. (*U. o. I. 32—34.*)

Első királyaink idejében Debreczen környékén görög nem egyesült vagyis görög keleti vallásuak laktak; templomaik sz. *András* és sz. *Anna* tiszteletére valának szentelve. Az előbbinek alapjait akkor fedezték fel, midőn 1806-ban az 1802-iki tüzvész alkalmával leégett reformatus collegium számára alapokat raktak le. II. Endre ideje óta lassanként a r. kath. hitvallás vett erőt. Ez utóbbi hitvallásuaké volt sz. *Erzsébet* kápolnája, talán a mai *varga-utczában*, úgyszintén sz. *Miklós* kápolnája 1548 körül a most is ugyanazon nevet viselő utczában. A hajdani *homok-* (most csapó-) utczában is létezett templom, mely a nép hagyománya szerint hajdan a *veres barátoké* (templariusoké) volt, kiknek helyét később a sz. *ferencziek* foglalták el. 1570-ben épült a külső *kórház* temploma. (*U. o. I. 138., 139., 141., 198.*)

A XVI. század közepe után Kalvin János hitfelekezetének hivei, az erdélyi fejedelmek, kivált *Bethlen* Gábor pártfogása alatt annyira erős gyökereket vertek Debreczenben és vidékén, hogy most számra nézve a más vallásuakat jóval felülmulják. — A szathmári békekötés, vagyis 1711 után gróf *Csáky* Imre, nagyváradi püspök, a debreczeni róm. katholikusok jogainak védelmét szivére vevén, minthogy Debreczenből teljes 168 évig kizárva valának, — 1717-ben a királynál kieszközlé, hogy az 1715-iki 108. tczikk értelmében az újonnan felépitendő sz. *Anna*-egyháza mellett plebánia és iskola állittassék fel, úgy mint már 1216-ban volt és egész 1552-ig fennállott, a midőn a vallási villongások megsemmisitették. (*U. o. III. 732. 745.*)

Debreczen történetében két katholikus és pedig szerzetes-rendi intézetről történik emlités, ilyen:

a) A sz. ferencziek kolostora, előbb a B. Szűzről, később az Üdvözitőről nevezett tartományé.

Már első királyaink idejében volt, mint már emlitém, a homok- (most csapó-) utczában templom, nem tudni kinek tiszteletére szentelve, mely a *templariusoké* vala, később pedig a sz. *ferencziek* kezére ment át. Összevág ezzel, a mit a sz. ferencziek B. Szűzről nevezett tartományának 1851-iki Schematismusában olvasunk a 16. l. Emlitik itt, hogy Debreczen belső városában, az éjszaki oldalon, a B. Szűzről nevezett tartománynak nevezetes rendháza volt, a melynek I. Károly király 1312-ben egy elpusztult templomot adott a mellette fekvő telekkel együtt, — a hol aztán Jakab nemes vitéz (miles) a ferenczrendi tartományi főnök hozzájárulásával kolostort épittetett és templomot, a B. Szűz tiszteletére, és pedig ugyanazon a helyen, a hol most a *nagy-csapó-utczában* a városi magtár áll.

Ezen kolostort 1448-ban a *rendtartó* („Observantes“) sz. ferencziek Üdvözitőről nevezett tartománya *János* bi-

bornok pártolása mellett elfoglalta. A *ferenczieknek*, valamint sz. *András* egyháza plebánosának, *Szilágyi* Erzsébet, Mátyás király édes anyja 1470-ben a debreczeni mészárosok által urbér fejében adni szokott ökör- és tehénnyelveket adományozta, a mely földesuri határozatot 1513-ban *Zápolya* János, szepesi gróf, megerősíté. A mohácsi vész után a törökök Temesvárról Magyarországot fel egész Egerig folytonosan pusztitván, de még inkább azért, mert a zárdát- és templomot Kalvin hitfelei lerombolták, a sz. ferencziek Debreczent 1552-ben végkép elhagyták. Meggyökerezvén a helvét hitvallás, a ferencziek zárdáját szegények házává alakitották át, melyet aztán *Báthory* Kristóf 1478-ban a városi községnek adott át. A *csapó-utczából* a *Czegléd*-utczába vezető kis utczát a ferencziek emlékére a nép sokáig *barátköznek* nevezte. (*Kereszt. Ep. Varad. I. 281. — Schem. Ord. S. Franc. Prov. Marian. 60. l. — Szücs, i. h. I. 141.*)

Ezen zárdának valamint a debreczeni kath. plebania- és iskolának visszaállitására gróf *Csáky* Imre, nagyváradi püspök igen sokat tett. Kieszközlé p. 1716-ban, hogy a sz. ferenczi atyák, kolostor számára *Kebel* Mihály püspöki helyettes beleegyezésével új helyet kaptak, melynek hossza és szélessége is 40 ölnyi volt, sz. *Anna*-utczában, a város déli részén, a püspök és város kiküldöttjei előtt. Első plebánossá *Keczer* István kanonok neveztetett ki; a sz. ferencziek pedig, számra nézve kilenczen, a nagyváradi utcza végén, ott, a hol most a dohány-raktár áll, le is telepedtek. 1727-ben tárgyalás folyt az iránt, hogy e zárda, mely a város végén feküdt, más, belsőbb helyre tétessék át, de az ügy függőben maradt; mig végre II. József császár 1788-ban a zárdát eltörlé, mely többé fel sem éledt. (*U. o. I. 141. — III. 750—752.*)

A sz. ferencziek sz. kereszt tiszteletére szentelt debreczeni templomában mondandó sz. misékre következő alapitványok tétettek. 1747 és 1757 közt gróf *Forgách* Pál, nagyváradi püspök 1300 frtnyi alapitványt tett. — 1763-ban *Almásy* Ignácz 1000 frtot; 1767-ben *Jósa* Miklós 300 frtot; 1768-ban *Mejerberg* Károly 100 frtot; ugyanazon évben *Gázsy* János 500 frtot; 1771-ben *Krutsay*

Krisztina 50 frtot; 1781-ben *Kende* Anna néhai *Klobusiczky* László özvegye 120 rh. frtot tettek le alapitványul sz. misékre. (*Act. Conv. Arch. sz. 47.*)

b) A kegyesrendiek társháza és a sz. Anna tiszteletére szentelt plébániai templom.

Miután 1721-ben sz. *Anna* templomnak új alapköveit lerakták, Debreczenben, hol már 1216-ban plébánia létezett, a katholikus lelkipásztori teendőket egyedül a sz. ferenczi atyák végezték egész 1724-ig, a midőn világi pap hiányában, segitségökre két kegyesrendi tag, Elek és István atya jött. — A kegyesrendiek debreczeni társházát 1719-ben *Bakó* János makári vál. püspök mint nagyváradi prépost alapitá. A plébániai templom mellett a kegyesrendiek 1807-ig maradtak, a mióta, az iskolák a kegyesrendiek kezében maradván, plébánossá a nagyváradi kanonokok egyike szokott lenni, ki egyszersmind a sz. *Lászlóról* nevezett javadalmas kisprépostság tulajdonosa. Ilyen volt mindjárt *Molnár* József, előbb zilahi plébános, utána 1824-ben *Kovács* Miklós, ki később erdélyi püspök lett; 1826-ban *Kricsfalusy* Ferencz († 1836.), utána *Sipos* József; 1838-ban *Molnár* Péter, végre 1852-ben *Húzly* Károly, nagyváradi kanonok. (*Szücs, III. 748—750. — Schem. Ord. i. h.*)

Sz. *Anna* egyháza, melyhez tartozik a temetőben levő szent *kereszt* kápolnája is, s mely a kegyesrendiek épületei mellett áll, 1746-ban fölszenteltetett. Van benne több oltár, ú. m. szent *Anna,* a *Szenthdromság,* a *Szeplőtelen fogantatás, nep. sz. János, calasanti sz. József* és a *szent család* oltára, a Bold. Szűz, továbbá sz. József, sz. Flórián képével, melyek oszlopokon, és sz. Norbert, sz. Ferencz és sz. Valburga képével, melyek a falon függenek. Az ajtó fölött van a templom alapitójának, gróf *Csáky* bibornoknak arczképe, kit ott 1732-ben temettek el, — megfelelő földirattal. A templomnak továbbá két tornya van, melyek az előbbi fatornyok helyett 1834-ben kőből épültek. Egyiket *Tágen* János, nagyváradi prépost épitteté 7754 frt 42 kr. költséggel. Az ezen toronyban

levő harangot, mely 4370 frtot nyom, *Eberhard* pesti művész önté. A másik toronyban három harang van. A legnagyobbat, mely 2178³/₄ ftot nyom, *Vincze* György özvegye szül. Rácz N. önteté, a középső súlya 1345, a harmadiké 715²/₄ font. E négy harang közöl az egyik toronyban magánosan levő, nep. sz. *János* tiszteletére van szentelve, a másik toronyban levők közől a legnagyobbik sz. *Anna*, a középső *szalézi sz. Ferencz* és a legkisebb *calasanti sz. József* tiszteletére van szentelve. Az ötödiket, az u. n. haldoklók harangját, a mely valamenyiök közt a a legkisebb, t. i. csak 57 fontot nyom, *Hohenzollern* herczeg lovaskapitány önteté. (*U. o. 750. 751. l.*)

A kegyesrendiek, kik 1724 óta rendesen nyolczan a debreczeni kisgymnasiumot s a mellé gróf *Kohdry* István által alapitott nemes ifjak neveldéjét vezették, tan- és nevelésügyi működésöket más vidékekre is kiterjeszteni igyekeztek. Így p. 1726-ban nehézségek kikerülése végett, a már fenebb emlitett *Elek* atya, teljes néven Alexius a S. Resurrectione, kezeslevelet adott ki az iránt, hogy, ha a kegyesrendiek *Tokajban* letelepednének, a földesuri jogoknak semmi esetre sem fognak sérelmére lenni. Ered. Ez ügyre vonatkozó kérelmök azonban sikertelen volt.

Lássuk már most, mely javai és milyen jogai voltak a kegyesrendiek debreczeni rendházának?

Ezekre vonatkozólag találtuk, hogy 1728-ban *Rácz-Böszörmény* lakosai néhai *Szakoly* Ferencz és Erzsébet birtokrészeit a szakolyi pusztán Szabolcsban a kegyesrendieknek 1632 magy. forintért 30 évre szavatosság mellett zálogba adták, felhatalmazván egyszersmind az utóbbiakat, hogy e telken 680 frt és 50 denár erejéig épületeket emelhessenek. Ered. (*N. R. A. 1048. cs. 36. sz. — 1679. cs. 21. sz.*)

Következő 1729-ik évben a szepesi kamarai igazgatóság *engedvényt* adott ki, melynek értelmében a kegyesrendiek *Rákóczy* Ferencz hütlensége miatt a kincstárra szállt zeleméri pusztát Szabolcsban, melyet 500 rh. forintban Debreczen városa zálogul birt, a kir. kincstár további tetszéseig birtokul kapták, azon felhatalmazással, hogy rajta szükséges és hasznos újitásokat tehetnek, sőt a gaz-

daság emelésére egészen új épületeket is állithatnak. Ennek folytán többször emlitett Elek atya, a debreczeni rendház főnöke, kötelező levelet adott ki, melyben magát és hivatali utódait kötelezé, hogy ezen birtokot igazi határaiban minden hozzátartozó ingóságai- és ingatlanaival együtt jókarban tartani és a kamarai igazgatóságnak, mihelyt ez a kir. kincstár nevében a rend által tett felszerelési, épitkezési s egyéb szükséges és hasznos javitási költségeket visszatériti, átadni fogja. Ered. (*U. o. 1159. cs. 51. sz. — 1030. cs. 30. sz.*)

A kegyesrendiek kisebb szerzeményei következők: 1732-ben a kir. kincstár *Petkó* Mihály ráczfejértói részét lefoglalta; de minthogy a kegyesrendiek rá igényt tartottak, nekik adta át. Ugyanez történt szintén *Petkó* Mihálynak *tokaji* szőlleivel, melyeket a kegyesrend, mint *Vida* nevű szőllejének árán megvett sajátjait, maga részére követelt. Ide járul, hogy midőn a kegyesrendieket a biróság 1733-ban felszólitá, hogy igényeiket bebizonyitsák, miután a királyi ügyek igazgatója részökre kedvező itéletet hozott, javaikat 1737-ben és pedig szőlleiket a *tarczali* hegyen, hol szőllejök szent-kereszt szőllejének neveztetett, és a tokaji hegyen, a remete, *házteli* és *nesti* szőllőket, akkor már emlitett Elek, kiérdemült tartományi főnök levén, József atya, debreczeni házfőnök kormányzása alatt átvették. (*U. o. 1332. cs. 39. 49. 48. sz. — 1367. cs. 39. sz.*)

A kegyesrendiek debreczeni rendházának voltak *Fejertón* rétjei is, melyek iránt 1740-ben a rend s a kir. kamara közt vita keletkezett, minthogy a kegyesrendiek a *bökényi* puszta kincstári szénáját elszállitották. Ezen pörös ügy nemsokára véget ért. Martin atya (P. Martinus a S. Adalberto) rendházi főnök bebizonyitá, hogy az illető réteket a debreczeni rendháznak szánva *Ocskay* András atya, a rend tokaji gondnoka vette vala. — A kegyesrendiek az itt elésoroltakon kivül 1746-ban zálogban birták *Budaházy* Zsigmond és Dániel sóskuti vendégfogadóját a *sámsoni* határban Biharban, melyet emlitett Budaházyak 250 frt váltságdij mellett 8 évre *Zilahy* József debreczeni polgárnak adtak vala át. Készpénzben a kegyesrendiek 1759-ben

Szent-Györgyi László hagyatékából 300 frtot kaptak. (*U. o. 1499. cs. 6. 7. sz. — 1679. cs. 22. sz. — 1107. cs. 36. 37. sz.*)

4. §.

GYULA,

mezőváros, a pálosok rendházával és a szent ferenczieknek sz. Jeromos tiszteletére szentelt egyházával és zárdájával.

Gyula mezőváros fekszik Békésmegyében, mocsáros de termékeny sikságon, a fekete és fehér Körös mellett. Egy árok két részre osztja. Az egyik rész, a *német-város*, a mely fölött hajdan a gyulai erős vár uralkodott, a megyei gyülések helye s vásárairól is hires. A másik rész, a *magyar-város*. Itt áll a Harruker-család földesuri palotája. Lakosai magyarok és németek s többnyire földmiveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Hajdan nevezetes vadaskertje s benne teknősbékák tenyésztésére nagy tava volt. (Korabinszky). Gyula nevét, úgy látszik Gyulától, *Töhötömnek*, a hét vezérek egyikének unokájától, a ki sz. István apósa vala, kapta. (*Palugyay, Békés, Csanád stb. vármegy. leirása. IV. 150. l.*)

A gyulai vár, melyet szintén Gyula vezér épittetett, elég erős fallal vala körülvéve. A török dúlás idején sok viszontagságon ment keresztül, mig végre törvényes királyának meghódolt. *Külsőre* és *belsőre* oszlott fel. — A *külső* vár a fekete Köröstől $^1/_8$ mértföldnyire délfelé, a fehér Körösnek pedig jobb partján feküdt és *Bartaházának* is neveztetett. A *belső*, négyszög alakban épült és a külsőtől éjszak-kelet felé a mocsáros lápokon kivül esett, mely lápok hajdan egész a kis Körösig és *Sarkadig* kiterjedtek. Falai erősek és magasak valának. Kapuja három volt, — mindegyik fölött egy nagy őrtorony, előttük pedig ugyanannyi vonó hid vala.

Deserich állitása szerint *Etele* hún király hadai kiséretében ide érkezvén, a két Körös folyó közti téren,

mint őseinek királyi székhelyén, megszállott, a miért is ezen terület Atel-Cusu (Etelköze) nevet kapott.

Későbbi urai közöl irott emlékeink 1438-ban emlitik *Maróthy* László bánt; *Mátyás* király alatt *Macedoniai* Pált; 1522-ben György brandenburgi őrgrófot, kinek főurasága alatt 1527-ben I. Ferdinand király *Perényi* Pétert a gyulai vár] védelme körül szerzett érdemeiért annak további birhatásában megerősité, megigérvén egyszersmind neki, hogy költségeit, melyeket a *Temesvár* védelmére kiállitott *lovasságra*, tett, — vissza fogja tériteni. (*Lib. Reg. Saec. I. 11.*)

Következtek aztán: *Zápolya* János; 1549-ben *Patocsy* Ferencz, ki egyszersmind Békés és Zaránd megyék főispánja is vala; 1556-ban *Magócsy* Gáspár. — 1561-ben Gyula 4 részre oszlott fel, és pedig: a vár királyi birtok vala, a többi három részt: *Kapcsy* és *Porkoláb* István özvegyei birták. A vár kapitányai valának: 1563-ban bodogi és magyari *Zelek* Bencze, *Ábrányi* Katalin férje, 1566-ban pedig *Kerechényi* László, Békés és Zaránd megyék főispánja. (*Palugyay, i. m. 152. 153. l.*)

1566-ban a törökök 123,000 főnyi hadserege *Pertafa* basa vezérlete alatt Gyulát körülkeritette; kik ellen *Kerechényi* László várkapitány hősiesen védé ugyan, de 9 heti védelem után az élelmi és védelmi szerek kifogyta miatt végre is kénytelen volt feladni. A törökök ezután száz évnél tovább birták Gyula várát és vidékét, melyet többször az erdélyi fejedelmeknek adtak ugyan át, de mindig csak ideiglenesen. 1694-ben végre I. *Lipót* győzelmes fegyverei visszafoglalták, 1716-ban pedig savoyai Eugén herczeg a királyi korona birtokaihoz csatolta. Helyreállván a béke és nyugalom, III. Károly király Gyula mezővárosát és várát 1719-ben *Haruckern* János Györgynek adományozta, több hozzá tartozó *békési*, csongrád- és aradmegyei uradalommal együtt, miután már jóval előbb, t. i. 1558-ban *Miksa* király *Gyürke* és *Bodófalva* pusztákat, melyek a gyulai várhoz tartoztak, a gyulai polgároknak adta vala. (*U. o. 153—163. — Lib. Rep. Saec. II. 370.*)

Gyula mezőváros a *Rákóczy*-féle zendülés alatt is sokat szenvedett. Midőn ugyanis a *ráczok* a törökök példájára Gyula vidékét s a szomszéd birtokokat zaklatni és mindig

gyakrabban és gyakrabban pusztítani kezdték, II. *Rákóczy* György fejedelem, megzabolázásukra *Károlyi* István vezérlete alatt 1703-ban hadsereget küldött ellenök, a ki végre 1711-ben *Rákóczy* nevében a várat ostrom alá is vette, de 17 napi sikertelen művelet és az alagutak felrobbantása után az ostromot abbanhagyni volt kénytelen.

Gyula mezővárosának határa *Póstelek, Vesze, Gerla,* sz. *Benedek és Csorvás* pusztákkal együtt 63.972 hold- és 1098$^{6}/_{12}$ □ ölnyi nagy, holdját 1200 ölével számitva. A magyar résznek 1852-ben volt 1544, a németnek 540 házszáma. Lakosai közől 8026 róm. kath., 4175 helvét és ágostai hitvallásu, 4003 n. e. görög, összesen 16204 lélek. Mind a négy hitvallásnak van temploma. Országos vásárait tartja: január 25-én, Exaudi vasárnap után való hétfőn, Mária Magdolna napján és september 8-dika után való napon.

A róm. katholikusoknak plébániája a B. Szüz szeplőtelen fogantatásának tiszteletére szentelt templommal már 1333-ban fennállott. A török idők alatt 1563-ban az egri püspök két kanonokot küldött Gyulára, hogy közölük a gyulaiak maguknak plébánost válaszszanak. A róm. kath. lelkipásztorok azonban részint a törökök, részint a protestansok üldözése miatt Gyulán meg nem maradhattak; mig végre 1697-ben *Benkovics* Ágoston nagyváradi püspök alatt *Szatmáry* János, gyulai plebános hivatalába véglegesen beigtattatott. Lelkipásztorkodása alatt a török mecset a kath. templommá alakitották át. 1730-ban aztán nep. sz. János tiszteletére szobrot, — 1755-ben pedig a német város részben, sz. *József, Rózál. Rókus, Fábián* és *Sebestyén,* tiszteletére kápolnákat épitették. A katholikusok magyar-részi nagy temploma, melynek alapkövét 1775-ben tették le, 1777-ben b. *Haruckern* Ferencz költségén bevégeztetett és a sz. *Háromság* tiszteletére fel is szenteltetett. Benne a *Haruckern* család e legutolsó fuvadékának siremléke látható. A Haruckern családnak magszakadása folytán *Gyula* a hozzá tartozó uradalmi részekkel nő-ágon a *Wenckheim* családra szállt át, mely azt jelenleg is birja. — A fentebb emlitett egyházi épületeken kivül van még Gyulán és pedig a német részben sz. *József* temploma, to-

vábbá az uradalmi kastélyban egy kápolna *a sz. kereszt felmagasztaltatásának* tiszteletére szentelve, végre a kalvárián szintén kápolna a *szent kereszt* tiszteletére. (*Palugyay i. h. 162. 168. l.* — *Schem. Cleri 1866. 75. l.*)

A mi a szerzetes rendeket illeti, csak annyit tudhattam meg, hogy Gyulán hajdan a szigorúbb *sz. ferencziek-nek* zárdájuk volt, a melynek *custodiatusa* alá volt rendelve a nagyváradi, *sz. Lélekről* nevezett zárda, mely előbb az egri custodiatus alá tartozott, 1448-ban pedig a szigorúbb fegyelmü salvatorianusok tartományához csatoltatott. Gyulán, miután az ottani sz. ferenczi zárda a bosniai vicariatustól szintén elválasztatott, 1452-ben *Bulchen* Mihály atyát választották meg vicariusnak, ki ezen hivatalban második volt. Egyebet a gyulai sz. ferenczi zárdáról, különösen annak eredetéről, további viszontagságairól és végéről okmányainkban s más irott emlékeikben nem találtam.

Létezett Gyulán a sz. ferencziek zárdáján kivül még egy *pálos* zárda is, melynek temploma sz. *Jeromos* tiszteletére volt szentelve. E pálos zárdát Miklós *csanádi* gróf alapitá 1327-ben, ki egyszersmind egy malmot adományzott e zárdának. A pálosok gyulai társházáról épen úgy mint az előbb emlitett sz. ferenczi zárdáról egyebet nem tudhattam meg. (*Annales Ordinis, 115. l.* — *Benger, Chronotaxis, V. fej. LIX. sz. és Szentiványi 54. fej.*)

5. §.

KÁPOLNA,

a pálosok társháza, a B. Szűz tiszteletére szentelt egyházukkal.

Kápolna falu fekszik Biharmegyében Váradtól nem messze délfelé, a *Baráthegy* (előbb Nádashegy) és *Törköl* nevű hegyek alatt, Csorgó pataka mellett, mely hajdan a monostor mellett folyt el. Jelenleg a nagyváradi l. sz. megye *fekete-körösi* főesperestségéhez tartozik és a *tenkei* plebániának fiók-egyháza. Lakosai majdnem mindannyian görög keletiek.

Hogy itt hajdan a pálosoknak társházuk volt, melyet ismeretlen kegyúr 1294-ben alapított vala, történetíróink tanúsítják. Alapítóját illetőleg *Gyöngyösi* pálos (?) atya azt tartja, hogy az *Lukács*, nagyváradi püspök volt; — a ki azonban csak 1397-től 1404-ig ülvén a nagyváradi püspöki széken, a kápolnai pálos társháznak alapítója nem lehetett; s alapítónak csakis annyiban mondható, a menynyiben 1398-ban a monostort, mely leégett, újból kiépité, vagyis inkább csak annak megrongált épületét kijavitá, és alapítványához szántóföldet csatolt. Ugyanekkor Mihály, nagyváradi főesperest, Péter nevü testvérével együtt, a pálosoknak *Villyen*, Ungmegyében új rendházat adott.

A pálosok kápolnai társházát 1473-ban új csapás érte. A törökök t. i. kirabolták és fölperzselték s benne Antal atyát meggyilkolták. 1474-ben *Demeter* atya helyettes zárdafőnöksége alatt *Tordai* András és László ismét fölépittették, a midőn aztán *Kinizsy* Pál azon hat gyertyatartót, melyet még sz. *László* király készittetett, de később a törökök Nagyváradról elraboltak, a hitetlenek kezéről visszakerité, s a pálosok gyulai templomának ajándékozta. *(Benger, Chronot. Ms. V. fej. LXL. sz. — Acta Conv. 1. cs. told. — Keresztury, Ep. Varad. I. 101. 283.)*

A kápolnai pálos konvent többek adományzása folytán számos ingatlan birtokába jutott. Igy p. birta *Sal-Septelt* (hol?) *Andocz-berek* szigettel; *Kis-Zemlény* (mai pusztának) negyedrészét Biharban, *Nagyrét* nevü kaszálóval, birtokrészt belsőséggel együtt *Zeleméren* Szabolcsmegyében, *Vesszős-Babolcs* és *Bodogyakra* nevü erdőkkel; továbbá *Vadász* szigetét, illetőleg pusztát malommal; végre réteket *Szántón*, a *nagyváradi* határban szántókat és szőllőket és *Püspökiben* szintén szőllőket és malmot. (*Protoc. Paulinor. 753. l.*)

Részletekre térve át, említésre méltó, hogy *Szántói* Balázs fia István, mindjárt a törökök első beütése után, a midőn a monostorral együtt annak okmányai is elégtek, 1425-ben *Pálfalva-Szigete* nevü rétnek azon részét, mely biharmegyei *Szántó* határában feküdt, királyi megerősítés mellett, a *kápolnai* pálos társháznak adományozta.

1457. körül *Tapolczai* János, a nagyváradi káp-

talan prépostja *Sal-Septel* nevű birtokát, mely *Andócz-Berek* szigetén Biharmegyében feküdt, a pálosoknak 300 arany forintért eladta.

1467-ben *János* nagyváradi püspök *Püspöki* mezőváros felett a *Kis-Körösön* volt püspöki malmának elhagyott helyét alamizsnául a pálosoknak adta örök birtokba.

Demeter helyettes zárdafőnöksége alatt *Thordai* András mester, és fia László, *Kis-Zemlény* nevű birtokuknak negyedét, mely hajdan *Bors* Jánosé vala, a pálosok zárdájának adta sz. mise-szolgálatra és annak a törökök pusztitása miatt szükséges kijavitására, megtoldva 100 magyar arany forinttal.

1478-ban ugyanazon *Thordai* András szintén *kis-zemlényi* birtokának részét réttel együtt, a nagyváradi káptalan előtt a pálosoknak adta.

1483-ban *Iloha* Miklós a kápolnai pálosoknak 4 nagbani (?) telket adott, továbbá egy megrongált 4 kövű malomnak felét a sal-septeli birtok területén, a *Fekete-Körös* mentén.

1498-ban *Zemlényi* Mihály, Miklós és Sebestyén részeiket Sal-Septelben a nagyváradi káptalan előtt szintén a kápolnai pálosoknak adták.

1512-ben *Zeleméri* Mihály *Zeleméren* kül- és bel-telket adott a pálosoknak erdőrészszel; mely adományzást II. Ulászló király megerősité.

Végre 1518-ban *Sztási* János *vaddszi* birtokának részét a nagyváradi káptalan előtt II. Lajos király megerősitésével szintén a pálosok kápolnai társházának adta. (*Acta Conv. 1. cs. 9. sz. — 2. cs. 3. sz. — 3. cs. 5. sz. — Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

A pálosok *kápolnai* társháza, mely egyszersmind vicariatus vala, úgy látszik, a XVI. századi török háborúk, vagy a belvillongások alatt szünt meg. 1728-ban még az elhagyott helyek sorában emlitik. — Vicariusai valának: 1321-ben *Péter*; 1387-ben *János* (perjel); 1398-ban *Kálmán;* 1410-ben *Balázs;* 1457-ben *Bálint;* 1473-ban *Demeter;* 1516-ban *Théthényi* Imre; 1563-ban *Mátyás.*

(*Acta Conv. 1. cs. 1. 2. 3. 9. 18. sz. — 3. cs. 1. 5. sz. — 4. cs. 2. sz.*)

6. §.

KEREKI (de Curru),

benczés apátság a B. Szűz tiszteletére.

A kereki apátságnak eredetét sz. *László* király életirója következő, csodaszerü eseménynek tulajdonitja. „Midőn hivei (sz. László király) testét Várad felé vitték, szomorúság és fáradság által elnyomatva, elszenderedének. Mialatt igy kelleténél tovább állomba merülve egy helyen maradtak, a szekér, melyen a szent király teste vala, megindult és minden állati vontatás nélkül egyenesen *Váradnak* tartott. Fölébredvén pedig, minthogy a szekeret sehol sem találták, nagyon elszomorodának és keresésére elszéledének. Meg is találták a szekeret, mely magától sietett Várad felé, és rajta a szent testet. Látván tehát a csodát, hogy a szent hitvallónak teste magától azon helyre sietve, melyet magának kiválasztott, hálát adva dicsőiték az Istent.“ Ezen eseménynek emlékére jámbor őseink azon a helyen, hol ezek történtek, a *B. Szűz* tiszteletére apátságot alapitottak és azt *de Curru*, t. i. sz. László halottas szekeréről, *kerekinek* nevezték. A kereki apátság a *benczéseké* volt, mert prémontreiek és más szerzetesek sokkal később jöttek Magyarországba. (*Czinár. I. 306.*)

Biharmegyében jelenleg több *Kereki* nevü hely fordul elé. Ilyen p. *Méh-Kerék Sarkad* mezővárosa mellett a belényesi járásban. Továbbá *Kis-Kereki* faluja, az érmelléki alperestségben, mint *Asszonyvására* plebániai egyházának fiókja. Nem különben *Nagy-Kereki* faluja a berettyói alesperestségben, mint *Bihar* püspöki mezőváros egyházának fiók-egyháza, sz. *Jobbtól* egy mértföldnyire az *Ér* mellett. Végre *Tóth-Kereki* puszta, vagy más néven *Kerekegyháza*, máskép *Boldogasszony-Telke* a *Fehér-Körös* mellett, Váradtól nyugat felé körülbelül 8 mértföldnyire. Hogy ez utóbbi hely vala a fentebb emlitett csodás

eseménynek tanuja, az „*Kerekegyháza*, és *Boldogasszonytelke*" nevéből is kitetszik. (*Korabinszky. — Schem. Cler. 1866. 11. cs. 44. l.*)

Tóth-Kerekinek vagyis Kerékegyházának birtokos urai valának a XVI. században a *Thorday* család tagjai. Kitünik ez egy örökbevallásból, mely a nagyváradi káptalan előtt 1524-ben történt. E bevallás szerint idősb *Torday* Miklós leánya Torday Sára, továbbá szintén idősb *Torday* Miklós leánya, Torday Magdolna özvegy Kőszeghy Jánosné, nemkülönben ifjabb *Torday* Miklós leánya, Torday Magdolna, özvegy *Bogáthy* Miklósné, végre *Torday* Fruzsina, ifjabb *Torday* Miklós leánya, néhai *Torday* György testvéröknek birtokait, névszerint *Tordát* és *Tót-Kereki*, más néven *Boldogasszony-Telke* pusztát Biharmegyében, leánynegyedi részökkel együtt *Torday* Zsigmondnak és örököseinek engedték át, a ki viszont nekik *Bojtot* és *Urháza* pusztát és birtokrészeit *Hodoson* és *Kovácsiban*, szintén Biharmegyében, adta át. (*N. R. A. 944. cs. 26. sz.*)

A *kereki* apátságnak, melyről *Czinár* állitja, hogy még a tatár pusztitás idején pusztult el, egyéb viszonyairól mit sem tudhatni. Csakis egynéhány apátjáról maradtak fenn emlékek. Igy 1216-ban *kereki* birtokos (realis) apát volt *Vazul*, utána *Gergely*. — 1696-ban czimzetes kereki apát vala *Csáky* Imre, a ki később sz. Péterről nevezett *tapolczai* apáttá lett; utána pedig *Forstner* Bernát, szepesi kanonok. Jelenleg 1863. óta kereki cz. apát *Autunovics* János kalocsai kanonok. (*Bel. Rit. explor. verit. 193. l. — Eccl. Cam. 68. cs. 155. sz. — Schem. Cler. 1875. 10. l.*)

7. §.

MESZES,

sz. Margitról nevezett benczés apátság.

Béla király névtelen jegyzőjének tanúsága szerint *Mén Marót* kozár fejedelemtől és *Bihar* várának urától 890-ben *Árpád* fővezér, *Etele* hún királytól reászállott jogánál fogva a *Szamos'ól* a *Nyirségig* és a *Meszes* kapuig terjedő föld átengedését követelte. Mit *Marót* megtagadván, *Árpád*

vezér *Tast*, a *Lél* atyját, *Szabolcsot*, az *Elöd* fiát és *Töhötömöt* küldé ki törzseik fegyveres népével ellene, kik *Marót* alattvalóit egész a *Körösig* meghódoltatták. Később *Marót* fejedelem, látván a magyarok hatalmának növekedését, önként meghódolt és egyetlen leányát *Árpád* fiának, *Zoltánnak* adá nőül, kivel a nász után két évvel Marótnak még meg nem hóditott birtokai is a magyarok kezére kerültek. (*Horváth Mihály. A magyar története rövid elöadása. 3. kiad. 18. s. k. ll.*) — Később a királyok alatt, *Álmos* vezér, II. *Béla* fivére a *Meszes* hegység mellett sz. *Margit* tiszteletére monostort alapitott, melyről III. Istvánnak 1165-ben kelt okmányában azt olvassuk, hogy *Álmos* vezér atyjának és saját lelki üdvére a *meszesi* (Meches) monostornak alamizsnaként azt adományozta, „hogy a kik a királyi sóbányák valamelyikéből a meszesi kapun át sót hoznak, minden szekértől egy követ a meszesi monostornak adni tartozzanak. „Si vero contigerit, igy folytatja az idézett okmány, quod aliquando de salibus praedictis denarios in partem Regis acceperint, de singulis curribus unius lapidis pretium de parte Regis monasterio semper solvatur.“ (*Fejér, Cod. dipl. II. 170.*)

A *meszesi* kapuról és hegységről, mely Közép-Szolnok és Kraszna megyékben fekszik, emlités történik az 1248-ban kelt okmányban, melyben R. (Rudolf?) meszesi prior beszéli, hogy *Mochaliai* Benedek, *Péter* nevü testvére ellen azon panaszszal lépett fel, miszerint javait *Szigeth-n, Sámsonon* Biharmegyében és *Erkhedén* (?) erőszakkal elfoglalta; midőn pedig nevezett Mochalai Benedek sérelmének orvoslása végett *Urbán* erdélyi vajdához fordult, ez őt elutasitá, minthogy ama birtokok a *Meszes* kapun kivül estek. (*Történettár II. 106.*)

A *meszesi* monostort emliti még *Erzsébet* királynénak 1281-ben kelt levele is, mely szerint *István* meszesi apát nevezett királynét arra kérte, hogy a *ziloki* (zilahi) adónak ötödét, melyet *Anna* (vagy Agnes) királyné, III. Béla neje, — mit utána IV. Béla neje, Mária királyné is helyben hagyott, — a meszesi monostor egyházának visszaadja. (*Katona, Hist. Pragm. I. 878.*)

Ezen monostornak némely romjait újabban felfedez-

ték ugyan, de történetére nagyobb fényt deríteni eddig még nem sikerült. Jelenleg csak czimét szokta ő Felsége adományozni. 1867 óta *Szekeres* János rozsnyói kanonok birja e czimet. (*Schem. Cler. 1875. 11. l.*)

8. §.

SZENT-JOBB (hajdan sz. Jogh) apátsági mezőváros, sz. Benedek-rendű monostorral, mely később a pálosoké lett.

A *szent-jobbi*, vagy másként *szent-joghi* és *berekesi* apátság Nagyváradtól éjszak felé három mértföldnyire, Biharmegyében, a Berettyó mellett fekszik. Eredetét és alapittatásának körülményeit Schwandtner (*Scriptores rer. hung.*), *Timon, Engel* (*Gesch. des ung. Reichs*) és mások következőleg adják elé. 1078-ban, sz. László király uralkodása alatt, midőn szent István király szentté avatása alkalmából első szent királyunk sirját fölnyitni akarták, sehogysem juthattak czélhoz mindaddig, mig *Charitas* nevü jámbor zárdaszüztől meg nem tudták, hogy a sirt addig fölnyitni nem lehet, mig *Salamon* király fogva lesz. Azért tehát Salamont sz. László szabadon bocsátá; mire sz. István sirját csakugyan felnyithatták. Azt vették azonban észre, hogy a *sz. király jobbja* gyürüstől hiányzik. Miután *Salamonnak* sz. *László* Németországba szabad menetet engedett, uralkodásának hetedik évében vagyis 1084-ben *Mercurius* papnál, a ki a *B. Szüz* kincstárának őre vala, megtalálták a sz. jobbot is. Mercurius kérdőre vonatván, állitá, hogy midőn a templomban ült, fehér ruhában egy ifju (angyal) jelent meg előtte, ki a sz. jobbot gyürüjével együtt szövetbe takarva neki átadta. *Sz. László* király, a mint ennek tudomására jött, a *sz. jobb* feltalálásának emlékére ünnepi napot tüzött ki, melyre a püspököket is meghivá; s miután ezen eseménynek emlékére és a *Bold. Szüz* tiszteletére apátságot is alapitott s azt javadalmazta is, annak első apátjává *Mercuriust* tette, kinek utódja Salonai *Antal,* tudós férfiu vala.

A mi a *szent-jobbi* apátságnak eredetét tüzetesebben illeti,

az imént előadottakkal teljesen megegyez a *Marczellevics*-féle levél *Kerchelich*-nél (*Ep. Zagrab. I. 127.*), a mely szerint I. Károly király *János* szent jobbi apát kérelmére megerősíté Béla király kiváltságos levelét, melyben Béla király említi, hogy *Simon* berekizi (sz. jobbi) apát tőle a III. Istvántól, II. Géza király fiától kapott kiváltság megerősítését kérelmezte. Ugyanezen okmányból azt is megtudjuk, hogy sz. *László* azon a helyen, a hol sz. *István* jobbját megtalálták, fából épült monostort alapított, különféle javadalmakkal is ellátván azt; *Almos* vezérnek pedig, midőn halálát közeledni érzé megparancsolta, hogy annak helyébe kőből épitsen monostort, — a mi még is történt.

A szent jobbi apátság iránt sz. László utódja, *Kálmán* király, idegenkedéssel viseltetett. Megfosztá t. i. azon adótól, melyet a monostor elődjének rendelete szerint kapott. Királyi parancsának végrehajtását *Pál* udvari gróf (Comitis palatini) fiaira és *Kornélra* bizta, a kik sz. László kiváltságos levelét is megégették. II. Géza király értesülvén a sz. *jobbi* apátság templomának megszentségtelenitéséről, azt *Lukács* esztergomi érsek beleegyezésével az *egri* és *váczi* püspökök által ismét fölszenteltetté, s visszaadván neki a fentebb emlitett adót, a plebános gondjára bizta. Géza halála után még súlyosabb csapások érték a *szent jobbi* apátság egyházát. *Jeromos* és *Kornél* elűzvén az apátot, a monostort szétdúlták s helyét pusztává tették. — E miatt őket III. István király előtt Lukács esztergomi érsek kiközösité; a király pedig 1169-ben a monostort ismét fölépittető, mely aztán egyenesen magának a királynak és az esztergomi érseknek hatósága alá lőn rendelve. Ugyanekkor *Bolesláv* budai prépostnak meghagyatott, hogy a monostori jószág határait jeleltesse meg. (*Katona, Hist. Crit. II. 455. — Cod. Diplom. VII. I. 161. l.*)

A *szent-jobbi* vagy *berekisi* apátság eredetileg *benczés* apátság volt; később 1493-ban II. Ulászló király a *pálosoknak* adta át. A királynak ezen tette ellen *Máté*, a magyarországi benczések főapátja és elnöke, II. Gyula pápa előtt panaszt emelt, és az országos rendek is az 1498-iki törvény 2. czikkelye szerint új apát kinevezése, továbbá az 1472-ben elvett pecsét visszaadása és a pálosok el-

távolitása mellett nyilatkoztak ugyan; — a pálosok azonban igényeiket fel tudták tartani s az apátságnak birtokában maradtak egész 1557-ig.

Ezen apátság javadalmait képezték:

Sz. *Jobb* mezővárosa, birtokrészek *Penésztelken* (jelenleg Penészlek) Szathmármegyében, továbbá *Sz. Miklóson*, *Tóth-Telken* Biharmegyében, és *Marhatelken* Szabolcsban. Ezen birtokokra vonatkozólag 1523-ban *Báthory* András, *Luthánházay* Demeter és *Chure* Gáspár vallomása alapján, a pálosok ellen pört inditott. — A *pálosok* birtak még *Debreczenben* is egy házat, melyet *Thar* András debreczeni polgártól szent misék szolgálatának fejében hagyományul kaptak. Ezen házat 1531-ben a városnak 10 forintért használatba adták, 1580-ban pedig 500 arany forintért örök áron eladták. (*Protoc. Paulinor.*)

Az ország harczias viszonyai miatt a *szent jobbi* monostort 1550-ben váracscsá alakitották át. Az apátság javait pedig 1598-ban az erdélyi fejedelem *Kendy* Ferencz hütlensége miatt *Bocskay* Istvánnak s mindkét nemü örököseinek adta. — 1600-ban radnóti *Kendy* Zsófia, *Bogáthy* Menyhért neje, említett *Kendy* Ferencz végrendelete ellen, melyben ez a *szent jobbi* váracsot *Alardi* Ferencznek és *Kovacsóczy* Farkasnak hagyományozta, tiltakozást adott be. 1608-ban ugyanazon radnóti *Kendy* Zsófia a kolosmonostori konvent előtt akként rendelkezett, hogy mindkétnemü örököseinek hiányában a *szent jobbi* váracs előbb megnevezett férjére szálljon át. (*N. R. A. 311. cs. 12. sz. A. — 1821. cs. 39. sz. 6. 7.* §.)

A *szent jobbi* apátságnak javadalmairól még következő adatokat jegyzénk fel: 1607-ben a *szent jobbi* váracsot, a hozzá tartozó birtokokkal együtt, melyek valának: *Sz. Miklós, Csohay, Sárszeg, Véd* és *Piskolt* Biharmegyében, és birtokrészek *Semjénben, Kolonon, Penészleken,* Szathmármegyében, — *Rákóczy* Zsigmond, erdélyi fejedelem, *Bocskay* István magtalansága miatt *Rédey* Ferencznek adományozta. Ugyanezen *Rédey* Ferencz 1619-ben *Székelhidi* Jánosnak, a *szent jobbi* egyház lelkészének egy jobbágy-telket ajándékozott. — 1639-ben *Rákóczy* György *Csanálost*, mely jelenleg puszta, s melyet 1614-ben karini *Korlato-*

vich György *Bethlen* Gábor fejedelemtől kapott, *Serédy* Istvánnak és nejének, *Kamuthy* Katalinnak, adományozta.

Miután Nagyvárad a törököktől visszavétetett, a *szent jobbi* apátság javait 1557-ben, a pálosokat elűzvén, *Nyakazó* Antal, 1563-ban pedig *Némethy* Ferencz foglalták el. Később a királyi kincstár visszavette. A többi közt *Sz. Jobbot, Csohayt* és *Sárszeget, Vajnóth* Pál kincstári kezelő foglalta vissza a kincstár számára. — Ezen birtokokat 1712-ben *Vinkler* Mátyás szepesi kanonok, fegyver-jog czimén a királytól a maga részére megszerzé. Az apátság *szent-miklósi* birtokát pedig *Benkovics*, nagyváradi püspök, püspökségével egyesíté. — Az előbb említett három birtokrészt 1755 körül, mint szent-jobbi apát, a mint az egyházi alapitványok rendeltetése követeli, gróf *Dietrichstein* Károly Hannibal birta. *Bardnd,* és sz. *Péterszeg* a nagyváradi káptalanra szállt át. — Jelenleg *Perger* János, kassai püspök birja a *szent-jobbi* apátságnak czimét és javadalmait. (*Prot. Paulin. 742—746. l. — N. R. A. 343. cs. 39. sz. — 1159. cs. 14. sz. — Wagner, Epist. Petri de Varda stb. 50. l. — Schem. Cler. 1875. 9. l.*)

Szent István király jobbja *Székesfehérvárról*, hol a szent király az általa alapitott bazilikában temettetett el, a *szent-jobbi* apátság templomában (mely jelenleg *Gyümölcsoltó-Boldogasszony* és kápolna *kisasszony* tiszteletére van szentelve) vitetett át, hol 1241-ig maradt. Jelenleg a *szent-jobbi* templom főoltárán a *szent jobbnak képe* látható, melyet *Mandich* Antal szörémi püspök ajándékozott vala.

Szent-jobbi birtokos apátok valának: 1084-ben *Mercurius*, később *Simon*, 1326-ban *János*, később *Pál;* 1471-ben *Majthényi* Tamás, ki tulajdonképen csak apátsági kormányzó volt, alatta 8 szerzetes vala szent Jobbon; később szent jobbi apát volt salonai *Antal*, 1490-ben *Zádori* Antal; 1493-ban *Várdai* Péter, kalocsai érsek; 1712-ben a már említett *Vinkler* Mátyás szepesi kanonok; 1737-ben gróf *Dietrichstein* Benedek; 1794-ben *Mandich* Antal; 1804-ben b. *Fischer* István, később szathmári püspök; utána *Fábry* Ignácz kassai püspök, 1867 óta pedig, mint már említők, *Perger* János, szintén kassai püspök.

(*Pray, De dextera S. Stephani.* — *Kerchelich, Hist. Ep. Zagrab. I. 127. stb.*)

9. §.

TELEGD (MEZŐ-)

apátság Gábor főangyal tiszteletére, egymásután több rendé.

A *telegdi* apátság *Mező-Telegd* mezővárosában, mely a Körös mellett fekszik, Nagyváradtól egy és fél mértföldnyire kelet felé esik. Kolonich bibornok és esztergomi érsek állítása szerint itt hajdan *templariusok* laktak, kiket onnan 1241-ben a tatár pusztítás űzött el. Nem sokára elköltözködésök után *Mező-Te'egden benczés* apátság keletkezett *Gábor* főangyal tiszteletére.

1329-ben *Telegdy* Csanád egri püspök (1322—1330) mint Mező-Telegd földesura, a ki később esztergomi érsekké lőn, a telegdi monostort megújítá és 1335-ben a szent-ferencziek B. *Szüzről* nevezett tartományának adta át, egyúttal több kelyhet s más egyházi szert, valamint könyveket adván felszerelésül. (*Schem. Ord. 1851. 24. l.*)

A *telegdi* apátságnak eme rövid történetét, további adatok és források hiányában, hézagosnak tartom ugyan, de mégis elégségesnek *Czinár* kételyeinek (*I. 297.* — *II. 164.*) eloszlatására. Még csak azt jegyzem meg, hogy a sz. *ferencziek telegdi* zárdájával 1333-ban egyszersmind *plebánia* volt összekötve, a mely részeket birt *Pósalakán, Telkiben, Bárány-Kután, Batyánban,* és *Jenőn;* 1652-ben azonban megszűnt és csak 1764-ben állíttatott vissza. (*Schem. Cleri 1866. 28. l.*)

Mező-Telegd városát 1753-ban *Pázmány* Miklós gróf kapta meg, róla aztán a nőágra szállt át. *Telegden* jelenleg a plebániai templom a *Szenthάromság* tiszteletére van szentelve, a temetőben levő kápolna pedig a sz. *kereszt* tiszteletére. (*N. R. A. 1456. cs. 43. sz.*)

A telegdi apátságnak jelenleg csak czime létezik, melyet a király az egyház és haza körül kiválóbb érdemeket szer-

zett egyháziaknak szokott adományozni. Czimzetes *telegdi* apátok közöl a következők nevére találtam: 1707-ben telegdi czimzetes apát volt *Markl* Mátyás, kismártoni plebános; e század elején *Rihmer* Bódog, pécsi kanonok; 1854-ben *Klaszovitz* Lipót csanádi kanonok. Jelenleg a telegdi apátság czimét 1869 óta birja *Liptay* Ferencz szepesi kanonok. (*Eccl. Cam. 22. cs. 23. sz. — Czinár, I. 297. — Schem. Cleri 1875. 11. l.*)

IV. FEJEZET.

AZ ERDÉLYI PÜSPÖKSÉG.

1. §.

GYULA-FEHÉRVÁR (most KÁROLY-FEHÉRVÁR), sz. kir. város, az erdélyi püspökség és káptalanának székhelye.

A mai Erdélyország a rómaiak alatt „*Dacia Romanorum mediterranea, ultrasylvana,* néha *transsylvana*“ nevet viselt. Béla király névtelen jegyzője és a hildesheimi krónika szerint sz. István király *Gyula* erdélyi fejedelmet és anyai nagybátyját, minthogy a pogány valláshoz, vagy mások szerint a keleti (görög) szakadársághoz szitott, haddal megtámadta, legyőzte és Magyarországba áthozta, Erdélyt pedig Magyarországgal egyesitette. A keresztény hit megerősitésére és biztositására azon a helyen, melyet vadászat alkalmával a hegyek között kellemes fekvése miatt Gyula vezér megkedvelvén székhelyévé választott és Gyulafehérvárnak nevezett, sz. István 1003-ban püspökséget és káptalant alapitott, melyet a kalocsai érsekség alá rendelt s terjedelmes birtokkal javadalmazott. 1004-ben *Keán* bolgár (mások szerint kun) fejedelem betörvén Erdélybe, Gyulafehérvár vidékét pusztitá s elfoglalva tartá egész 1021-ig, a midőn kiüzetett. (*Bonfin. Decad. II. 1. k. — Kőváry, Erdély történ. 62. l.*)

Kétséget nem szenved, hogy *Gyulafehérvár* eredetileg római gyarmat volt. Az is bizonyos, hogy „*Colonia*

Apulensis" nevét, melyen a római feliratokban eléfordul, az Ompoly (Apula) folyótól kapta. *Sarmis* és *Sarmisegethusa*, később Ulpia *Trajana*, úgy látszik két külömböző hely volt. Sarmis *Decebal* székhelye és Dacia fővárosa volt, „*Aegethusá*"-nak talán Aegeus királytól, eme gyarmat második alapitójától neveztetett. (*Benkő, Transsylvania, I. 18. 22. l. — Kölcseri. Aur. R. Dac. 27. l.*)

Gyula-Fehérvárnak s vidékének szépségeit Bél „*Compend. Hungar. geographicum*" czimü müvének 141. és 142. l. következőleg rajzolja: „*GyulaFehérvár*, úgymond, most III. Károlyról *Károlyfehérvár*nak is neveztetik. Erődített hely s mind épületeinek épitészeti becse, mind pedig a püspök székhelye által előkelőbb városaink sorába emelkedik. Fekszik a Maros partján, kellemes helyen, messze kiterjedő szántóföldektől és szöllőhegyektől környezetten. Hajdan 150 éven át székhelye vala *Erdély fejedelmeinek*, kiktől számos emlék maradt fenn. — Gyula-Fehérvár már a rómaiak idejében fennállott és állitólag 5000 lépésnyi kiterjedéssel birt. Mellette több halom emelkedik; nyugat felé sikság terül el 2 mértföldnyire egész sz. *Mihály* hegyéig, melyet sziklás oldala s az alóla kibugyogó források valamint a közeli szöllők még kellemesebbé tesznek."

a) Az erdélyi püspök birtokai és egyéb javadalmi jogai.

Az erdélyi püspökség alapitó okmánya a régi idők mostohasága miatt elveszett. Helyettesitik azt IV. Béla levele 1246-ból, továbbá IV. (Kun) Lászlóé 1282-ből, valamint III. Endreé 1291-ből. — Mily nagy kiterjedésü volt az erdélyi püspökség, mutatja az, hogy 13 főesperestségre oszlott fel, u. m. a *fehérvári, dobokai, hunyadi, kézdi, kolosi, krasznai, küküllői, ozdi, telegdi, tordai, ugocsai, szathmári* és *szolnoki* főesperestségekre, melyek közől a három utóbbi, mint nevök is mutatja, Magyarországhoz tartóztak.

III. Károly alatt az erdélyi püspökséget újra szervezték, a midőn egyszersmind a főesperestségek száma is négygyel szaporodott, mi által az erdélyi püspökség tizen-

hét főesperestségre oszlott fel. Neveik: a *fehérvári, al-csiki, aranyosi, erzsébetvárosi, felcsiki, fogarasi, gyergyói, háromszéki, hunyadi, kászoni, kolosi, küküllői, marosszéki, miklósvári, örményvárosi (armenopolis), tordai és udvarhelyi.* Ezen főesperestségekhez járul még a *szebeni* és a *brassói* decanatus. Az egész erdélyi megyében a szervezés idején 148 parochia létezett, melyek közől 114-en világi, 34-en pedig szerzetes-rendű papság viselte a lelkipásztori hivatalt. (*Benkő, Transsylvania. II. 162. l.*)

Az erdélyi püspökség javadalmának eredeti állapotáról tüzetesen szólani, adatok hiányában, lehetetlen. Főbb püspöki uradalmak valának a *fehérvári* mint a püspökök székhelye, kik közől 1103—1112-ig *Simont,* utódait és 1166-ig, erdélyi (ultrasylvani) püspökök neve alatt emlitik okmányaink; továbbá a *harinai* és *biloki,* Dobokamegyében, a *gyalui* Kolosmegyében, a *zilahi* és *tasnádi* Külső-Szolnokban. Ezen uradalmakhoz összesen 46 falu tartozott, a melyek után a püspökség 400 lovast volt köteles kiállitani, mig a káptalan birtokai után 200-at állitott ki.

Az erdélyi püspökség javadalmaira, szerzeményeire s egyéb jogaira, a tizedekkel együtt, következő adatok vetnek világot:

1228-ban *Mikud* bán, a *Kukenu* vagy *Volth* nemzetségből, fogadásának beváltására *szent-miklósi* (Torda) birtokát 50 ezüst márka fejében Péter erdélyi püspöknek és utódainak adta. (*Szereday, Series Episcop. Transsylv. I. 9. l.*)

1230-ban *Reinald* erdélyi püspök *szathmár-németi* német telepitvényeseit, a Szamos partján, a rendes birák hatósága alól fölmenté azon meghagyással, hogy a birói joghatóságotköztük, a szászok példájára, ispánjuk (villicus), fegyverjoggal felruházva, 4 ijjász támogatása mellett gyakorolja. (*Szereday, i. m. 13. l.*)

1246-ban kelt IV. Béla király kiváltságos levele, melynek értelmében a már emlitett püspöki birtokoknak, u. m. *Gyula-Fehérvár, Harina, Bilok, Gyalu, Zilah* és *Tasnád* mezővárosoknak, illetőleg falvaknak lakosai és jövevényei az erdélyi vajda, valamint a megyei főispánok és minden más világi biróságok hatósága alól fölmentettek. (*U. o. 14. l. — Pray, Hier. II. 254. l.*)

1275-ben IV. (Kun) László király megerősité atyjának adományzását mely által sz. *Mihály* egyháza *Gyula-Fehérvárott* II. Péter püspöksége alatt *Kolozsvár* (Clusvar) városát kapta. — A következő évben szintén IV. László király helybenhagyta azon cserét, mely sz. Mihály egyházának káptalana és az erdélyi püspök közt jött létre, a melynek értelmében a káptalan *Crisfő* (Krisány?) birtokát Biharmegyében, hol az *Nikula* fiaiénak birtokával és *Cynko* (?) földjével határos vala, a püspöknek adta *Püspöki* (helyesebben Piski) helyett Hunyadmegyében *Sztrigy* mellett, és *Othmár*, helyesebben *Akmár* helyett Fehérmegyében, a Maros mentén. (*Szereday 18. 20. l.*)

1282-ben kelt ugyanazon királynak kiváltságos levele, mely a püspöki birtokok lakosait az erdélyi vajdák biráskodása alól menteknek nyilvánitá. Alkalmul ezen királyi kiváltságra az szolgált, hogy azon püspöki alattvalókat birtokaikban a szászok nyugtalaniták. Ilyen püspöki birtok valának: *Fehérvár, Sárd* Fehérmegyében, *Királyfalva,* (Villa Regis) Tordamegyében, *Kolosvár* Kolosmegyében, *Goló* (?), *Sibó* Külső-Szolnokban, *Súk, Körösfő* Kolosmegyében, *Ebes* Szathmármegyében, *Barátpüspöki* Biharban és más fentebb már megnevezett birtokok. (*U. o.*)

1288-ban ugyanazon király visszahelyezé az erdélyi püspökséget ugocsai tizedének élvezetébe.

1291-ben III. Endre a püspökséget régi kiváltságaiban a káptalant pedig névszerint *Maros-Koppánd* és *Ivánkatelek* fehérmegyei uradalmok birtokában megerősité.

1295 ben *Gyula*, sz. páli *Borsay* Rudolph gróf fia *Sasság* (?) felét II. Péter, erdélyi püspöknek eladta.

1296-ban Péter, erdélyi püspök, Péter grófnak, Saul mesternek és Péter fia Miklósnak csere útján *fukodi* (talán futaki vagy tyukodi) püspöki birtokát az *Aranyos* mentén átadta, *Hun-Szedújvárért*, mely a Maros mellett két faluból t. i. *Újvárból* és *Faludiból* állott. (*Szereday, 28. 33. 54. l. — Kövdry, I. 149*)

1318-ban a *gáldi* nemesek I. *András* erdélyi püspöknek 70 budai ezüst markáért eladták *gáldi* birtokaikat Fehérmegyében és 4 telket *Bervey* nevü egyházi birtok határában. A *köblösi* (Kublus) nemesek *oláh-köblösi* birto-

kukat szintén az erdélyi püspöknek 60 markáért eladták.

1326-ban I. (Róbert) Károly azon adományzásokat, melyeket királyi elődei az erdélyi püspöknek és egyháznak a *szék-aknai*, *kolos-aknai*, *dés-aknai* és *tordai* só után járó tizedben adtak, megerősíté. (*Szereday*, *69. 71. 74. l.*)

1344-ben az *esztényi* nemesek II. *András* püspöknek adták *Esztény* felét Dobokamegyében lelkök üdvére.

1346-ban a *gáldi* nemesek egy telket, melyhez 30 hold szántóföld tartozott, a fehérvári káptalannak és templomnak 20 fehérvári súlyú ezüst giráért eladtak.

1349-ben özvegy Kukechina Guthfi Imréné, *baldumi* (?) birtokát Krasznamegyében az erdélyi püspöknek adta.

1358-ban *Domonkos* erdélyi püspök Jakab királyi nemes által a királyné udvaráról és Miklós mester, a szent kereszt oltárának rektora, mint káptalani kiküldött által *Mikus* fia Péter ellen következő birtokokba helyeztetett be, u. m. *Lapád*, *Lapócz*, *Looz* (Alsó-Fehérmegyében), *Hent* (Henyig?) *Alentus* (?) és *Nádorlaka* nevű birtokokba.

1359-ben az erdélyi vajda és egyszersmind *Szolnok*-(Szonuk-) megye főispánja az erdélyi püspöknek és székeskáptalanának a *chihói*, *bálványosi*, *létai*, *küküllői*, *vivári* (vizvári?) és *dévai* várakhoz tartozó falvakból járó tizedet elengedé. (*U. o. 81. 87. 90. 94. 97. l.*)

1366-ban Péter mester, *Mikud* bán fia és János, Péter és Dávid nevű fiai *Új-Vár* nevű birtokukat, a mostani Maros-Újvárt, melyet *András* erdélyi püspöknek 320 ezüst giráért, fehérvári súlyban számitva, előbb használatba adtak, most örök áron eladták. (*U. o. 103. l.*)

1368-ban *Demeter* püspök tiltakozott az ellen, hogy benei *Nagy* János fia, *Sebestyén* mester egyik jobbágya, egy a *tusnád-pataki* püspöki uradalomhoz felerészben tartozó patak mellett malmot épitett. (*U. o. 108. l.*)

1375-ben I. (Nagy) Lajos király azon kiváltságos joggal ruházta fel újból az erdélyi püspököket, hogy jobbágyaik felett bármily ügyben biráskodhassanak (*U. o. 113. l.*) A hasonlatosság okáért megemlitjük itt, hogy Zsigmond ki-

rály 1406-ban II. (Upor) Apor László, erdélyi püspöknek ugyanily kiváltságot adott. (*Pray, Hierarchia II. 265. l.*)

1379-ben szintén Nagy Lajos király az erdélyi püspököt *Apahida*, *Gombás*, *Csombard* és *Kezeg* alsó-fehérmegyei birtokaiban megerősíté. (*U. o. 116. l.*)

1383-ban Mária királyné *Omlást* Nagy-Szeben és Szerdahely közt *Grosdorf*, Galis másként *Galisdorf*, *Budenbach* és *Gripsbach* nevü oláh falvakkal együtt *Goblin* püspöknek, *Leo* székesegyházi főszerpapnak, továbbá Henckmannak és Keresztélynek a püspök testvéreinek adta s velök együtt egyszersmind *Katalin* és *Dorottya* nővéröknek, valamint *Katalin* nevü leánynak, hü szolgálataikért, új adományzás czimén. (*U. o. 120. l.*)

1384-ben ugyanazon királyné megerősíté Nagy Lajos király adományzását, mely által az erdélyi püspök *Zilahot* kapta a *Messzes* hegy alján.

1393-ban Zsigmond király, valamint 1394 ben *Geréb* Péter vajda büntetést szabtak azokra, kik a püspöki és káptalani tizedek szedését vagy megakadályozták vagy magukhoz ragadták. (*Pray, Hier. II. 162. l.*)

1466-ban meghagyá *Mátyás* király az *aranyos-*, *maros-*, *udvarhely-*, *csik-* és *gyergyószéki* székelyeknek, hogy a gyulafehérvári püspökségnek, névszerint *Kaplai* III. Miklós püspöknek, a *tizenhatod* helyett, mely visszaélés által jött vala szokásba, mint hajdan *tizedet* adjanak.

Ugyanezen király 1484-ben *Báthory* István ellen, minthogy ez az egyházi személyek fölött biráskodni kezdett, azt a parancsolatot adta ki, hogy azután a *vajdák* az egyházi személyek szabadalmait és kiváltságait megsérteni ne merészeljék s fölöttük lelkiekben többé ne biráskodjanak. (*U. o. 168. l.*)

1498-ban II. Ulászló király *Szent-Györgyi* Dénes egész birtokát, hütlenség miatt, *Geréb* László erdélyi püspöknek adta.

Ugyanezen király 1500-ban az ország valamennyi lakóinak megparancsolá, hogy a mit elmulasztottak, a püspöknek a *tizedeket*, a plebánosoknak pedig a szokott *negyedet* lefizessék. Hasonló királyi rendelet jelent meg 1504-ben. (*Szereday, 173. 176. l.*)

1520-ban *Várdai* Ferencz püspököt beiktatták *Kerczel Alszeg* negyedrészébe és *Gerebje* puszta birtokába, nem különben egy *alszegi* (Krasznamegyében fekvő) nemesi kuriába. (*U. o. 183. l.*)

1555-ben *Bornemisza* Pál püspök sz. Imre herczeg oltárának javadalmát (Altariam S. Emerici), melyről *Zilahy* Antal önkényt lemondott, *Szilágyi* Mihálynak adományozta minden jövedelmeivel. (*U. o. 204. l.*)

Midőn 1566-ban a tiszántúli királyi jövedelmek megállapítására biztosok küldettek ki, *Miksa* király meghagyá, hogy némely az erdélyi püspökséghez tartozó *tized rendezését*, továbbá a szintén hozzá tartozó *Tasnád* és *Zilah* mezővárosnak *Szathmár*hoz való csatolását abban hagyják s további kir. intézkedésig *Balassa* Menyhérttől el ne vegyék. Hit. (*Eccl. Com. 14. cs. 27. sz.*)

1596-ban somlyói *Báthory* Zsigmond fejedelem *Napragi* Demetert (III. Demeter), az egri székeskáptalan prépostját, nagyváradi püspökké nevezte ki s neki állandó javadalmul *Gyalu* várát, *Szászfenes* mezővárosát, továbbá birtokrészeket *Gyalun* (Kolozsmegyében), *Zilah* mezővárosban, *Nagykapust* Közép-Szolnokban, *Szász-Sonát, Sólyomtelkét, Hév-Szamost, Hideg-Szamost, Gorbóföt, Daróczot, Vistát, Körösföt, Egerbegyet,* birtokrészeket *Türén* Kolozsmegyében, tizedet *Kolozsvárott, Kis-Selyket* a *medgyesi* székben, *Boros-Bocsárdot* Fehérmegyében és a *gyula-fehérvári* püspöki lakot adományozta. Ezen javak a folytonos zavargások alatt lassanként a püspökségtől elidegeníttettek vagy az erdélyi királyi kincstárra szállottak át, — a kinevezési jog is a király kezére kerülvén vissza.

1702-ben III. *Károly* király az erdélyi püspökséget és káptalant újra szervezé és régi méltóságába valamint gyula-fehérvári, azóta károly-fehérvári palotájába visszahelyezé. Ugyanekkor a püspökség jövedelmeit is rendezé: névszerint vissza adta neki a viatzi javakat a palotával együtt, továbbá 13 ezer forintot rendelt neki adatni a szászföldi kir. dézsmákból és a gyula-fehérvári uradalomból, azon kikötéssel, hogy ezen összegből a püspök 8 ezeret, az iskola-tanítók és énekesek, 2 ezeret az első kano-

nok 1000, a második 800 és a többi kettő egyenként 600 frtot kapjanak fizetésül. A gyula-fehérvári várnak fele szintén az erdélyi püspök birtokába ment át. III. Károly ez alkalommal 3 kanonok kinevezésének jogát magának tartá fenn, a negyedik stallum betöltési jogát pedig a püspöknél hagyta. Ezek azon tények, melyek miatt *Gyula-Fehérvár* nevét hálából *Károly-Fehérvárra* változtatta. (*Schem. Cler. 1844. XXXI. l.*)

Károly-Fehérvárt országos törvényeink is az erdélyi püspökség székhelyévé nyilatkoztatván ki, *Mária Terézia* 1751-ben annak javadalmait új adományzás czimen visszaadta. Ezen javadalmak valának: *Bólya* (Balla), *Strázsa, Tâté, Sóspatak, Poklos, Tóthfalud, Pojána, Gamány, Metesd, Felső-Gáld, Diómál, Ponor, Remete, Drombár,* részek *Csügeden, Maros-Váradján, Sárdon, Igenen, Benedeken* és *Borbádon* Alsó-Fehérmegyében. (*Benkő, II. 158. l.*)

b) Az erdélyi püspökség és a székes káptalan egyéb viszonyai és viszontagságai.

A tatárok kivonulása után az erdélyi püspökség viszonyai is kuszáltak voltak. II. Péter püspök a *medgyesi* káptalannal némely *tizedet* illetőleg pörbe keveredett vala, mely aztán annyira elmérgesedett, hogy a püspök *Alárdy* Jánost megöletni (?) parancsolá. A miért a megöltnek fia, ifj. Alárdy János, 1277-ik év febr. 21-én a püspököt és káptalant, épen midőn az isteni szolgálaton voltak, megtámadta és szétkergette, s a kanonokok házait felgyujtotta. Az erőszakos visszatorlás vérengzéssé fajult. Két ezer ember, köztük több egyházi személy, lett a lázadás áldozata. A könyvtár a szent edények és templomi szerek s a püspöki hivatal irományai szétszórattak. (*Kőváry, I. 139—140.*)

1301-ben *Kilian* mester *filegdi* (talán telegdi) főesperest *nagy-laki* birtokának felét *Koppánd* tordamegyei falu mellett a gyula-fehérvári káptalannak hagyományozta *Péter* (?) püspök megerősitése mellett.

1302-ben ugyanazon püspök jóváhagyta, a mit a káptalan a *kerecsneki* (talán keresdi) és *csergedi* dézsmákat ille-

tőleg kért, hogy t. i. azokat épen úgy szedhesse, mint az *enyedit* és *vajasdit*, továbbá a *torbándit*.

1322-ben *András* püspök engedélyt adott a *csengeri* hiveknek, hogy fa-kápolnát épithessenek, kikötvén, hogy az sz. *Margit* egyházának, a mely anya-egyházuk vala, minden hátránya nélkül történjék. (*Szereday, 56. 57. l.* — *Pray, Hier. II. 257. l.*)

A *Trencsényi Csák Máté* zavargásai által okozott bajok orvoslása végett I. (Róbert) *Károly* országgyülést hiván össze, arra *Bendenek* erdélyi püspököt is (1310—1320.) meghitta, kiközösités terhe alatt ráparancsolván a megjelenést s a hozott törvényeknek szószékről való kihirdedését. Az erdélyi püspök, ki az engedetlen *Apor* vajdának fia vala, a királyi parancsolatnak papságával együtt nem engedelmeskedett és a pápai adó fejében reá kirótt összeget igazságtalannak nyilvánitá. Ez utóbbi tiltakozásnak ellenére *Rufin* Erdélybe ment s ott 1317-ben 548 arany forintot szedett össze.

Semmivel sem volt jobb e püspökség sorsa ezután. *András* püspök 1325-ben panaszt emelt, hogy a *széki* (Dobokamegyében), *kolosi, dési* és *tordai* bányákból semmi tizedet sem kapott, vagy ha kapott is, az a szállitás alatt mindenféle akadályokkal találkozott.

A gyula-fehérvári püspököknek jövedelme ilyetén s hasonló zavarok következtében annyira megcsökkent, hogy midőn *András* halála után 1331-ben *II. Pál* következett, a püspöki előléptetés költségeit a pápa kénytelen volt elengedni. — A nép a dézmát megadni teljességgel nem akarta, a melynek beszedésében Károly király, 1333- és 1334-ben Nápolyban időzvén, a püspököt külömben sem segithette. (*Kőváry, II. 8. 11. 13. l.*)

1449-ben *Máté* püspök panaszt adott be *Csák* István ellen, ki 1446-ban krasznamegyei *Nagyfalu* püspöki birtok jobbágyainak minden barmát és juhát elhajtatta, mi által azok 1000 arany forintnál több kárt szenvedtek. Ezen panasznak alapján László, sz. *Lajos* oltárának igazgatója, mint elnök, bizottmányi tagtársaival együtt vizsgálatot tartott. (*Szereday, I. 157.*)

A mohácsi csata után 1529-ben *Gerend* (Geréb?) Miklós *Gerenden*, sz. Agnes napján a három nemzet karaival és rendjeivel gyülést tartott. Czélja e gyülekezetnek vala tanácskozni, miként lehetne Zápolya ellen működni, ki Ferdinand fegyverei által legyőzetve, Lengyelországban lappangott, továbbá a haza védelmére szükséges haderő eléállitásáról és felszereléséről. A tanácskozások folytán az erdélymegyei papságra vonatkozólag azon határozat hozatott, mely szerint az, egy hó leforgása alatt, 100 katonát volt köteles kiállitani. Az erre szükséges pénzt esperesti kerületenkint szedték be. (*Pray, Hier. II. 274. l.*)

1536-ban *Statilius* János püspök közt egyfelől, másrészről pedig *Telegdy* Katalin, somlyói *Báthory* István erdélyi vajda özvegye közt fiait is kötelezőleg, egyesség jött létre, melynek értelmében nevezett özvegy *daróczi*, *gyresi* (gyürüsi) és gyengi (györgyi) birtokait Szathmármegyében, melyeket az erdélyi püspöktől 2000 frton vett vala, ez utóbbinak csere utján vissza adta a püspök *somlyói* tizedének fejében, azon kikötéssel, hogy e tized a B. Szüz tiszteletére szentelt somlyói anyaegyház templomáé legyen. (*U. o. 273. l.*)

Zápolya János halála után 1541-ben fia *János Zsigmond* vette át Erdélynek kormányát, édes anyjának *Izabellának*, továbbá *Martinuzi* (Utjesenovich Frater) Györgynek és *Petrovics* Péternek gyámsága alatt. Az egyetértés a gyámok közt nem sokáig tartott. Izabella megtudván, hogy Frater György *Ferdinand* részére működik, 1542-ben vele meghasonlott, mely meghasonlás lassanként nyilt ellenségeskedéssé fajult. — Az özvegy királyné elejénte Déván lakott, később nagyobb biztonságot óhajtván, lakását Fehérvárra tette át. Martinuzi őt itt Petrovicscsal együtt ostrom alá fogta s miután *Horváth* Ferencz várparancsnok véleménye szerint a szabadulásra más remény nem mutatkozott, Izabella a várat 1550-ik év julius 9-én 20 napi ostrom után feladta azon kikötéssel, hogy neki és hiv embereinek szabad meneti jog adassék. (*Kőváry, III. 84. 114. l. — Horváth M. i. m. 326. l.*)

Martinuzi sürgetéseire Ferdinand király 1551-ben végre *Nádasdyt* leküldé Erdély átvételére, kivel Castaldo

hadparancsnok is közbelépett az ügyek intézésébe. Martinuzi Kolosvárott országgyülést tartott, mely elhatározta, hogy Izabella az ország szent koronáját s többi ékességeit, melyeket János Zsigmond *Szoliman* török szultántól kapott vala, Ferdinandnak átadja, — a mi a Ferdinand és Izabella közt létre jött szerződésben is kikötve levén, meg is történt.

Izabella a koronát s a birtokában volt várakat átadta s kiskorú fiával néhány híve kiséretében Erdélyből Sziléziába költözött át.

Castaldo vezér Martinuzit 1551-ik év deczember 17-én orozva meggyilkoltatta. Daczára e tettnek, a Martinuzi által megnyert erdélyi rendek Ferdinand részén maradtak, mi a török szultán előtt sokáig ismeretlen nem maradhatott. Izabella is Petrovicscsal együtt folytonosan panaszkodtak előtte és segitségét kérték. 1555-ben tehát megparancsolta Szulejman pasáinak, hogy Erdély Izabellának és fiának II. Jánosnak visszaadassék, egyszersmind a tatár khánra, továbbá Moldva és Havasalföld fejedelmeire is ráparancsolt, hogy az erdélyieknek segitségökre legyenek. A töröknek hatalma s ilyetén hadi készületei által megfélemlitve, mihez a kedélyek hangulatának megváltoztatására még Castaldo táborának lázadása és zabolátlankodása is hozzájárult, az erdélyi rendnek *szászsebesi* gyülésökön 1556-ban II. Jánost fejedelmi méltóságába visszahelyezték, Izabellának pedig évenkinti 10,000 arany forintot igértek.

Következő évben *Balassa* Menyhért unszolására *Bebek* Ferencz, kit Szoliman Erdély helytartójává tett, továbbá *Kendy* Antal és Ferencz valamint *Petrovics* Péter Gyula-Fehérvárrá idéztetvén, halálra itéltettek, melyet rajtok, Petrovics kivételével, kit a természetes halál megszabaditott, végre is hajtottak. (*Benkő, I. 212—217. l.*)

Igen nehéz volt ily körülmények között az erdélyi püspöknek állása. Midőn a török hegemonia Erdélyben ismét előtérbe nyomult és II. János és Izabella a kormányra vissza kerültek, Erdély lakóinak megparancsolták, hogy ne Ferdinandot, hanem őket, II. Jánost és Izabellát te-

kintsék fejvesztés büntetése alatt, törvényes uruknak. Minthogy *Bornemisza* Pál, erdélyi püspök, Ferdinand részén volt, ezen parancs következtében kénytelen volt megyéjét ott hagyni és menekülni.

Az erdélyi püspökség ügyeit illetőleg az ezen időtájt tartott *tordai* gyülés rendelé, hogy a *gyula-fehérvári* egyház jövedelmei eredeti rendeltetésöknek visszaadassanak; a mi pedig *tizedeit* illeti, senki az ország lakosai közől azok miatt a vajda elé ne idéztethessék, hanem minden ide vágó pörös ügyet a gyula-fehérvári püspöki helyettes végezzen el. (*Szereday, 205. 206. l. — Erdélyország Tört. 1837. I. 24.*)

Izabella 1559-ben, II. János pedig 1571-ben meghaltak. Az alatt 1564-ig Ferdinand német-római császár és Magyarország királya uralkodott, ki 1550-től 1556-ig folytonos háborúban volt a törökkel, a melynek tulajdonképen csak az 1562-iki békekötés vetett végett, de csak rövid időre, mert utódai alatt a háború ismét kitört. Erdélyt János fejedelem után somlyói *Báthory* István, Kristóf és Zsigmond kormányozták, kik fejedelmi czimmel éltek, mig az utóbbi a *Rudolf* király és *Bocskay* István közt létrejött egyesség következtében Erdélyt ez utóbbinak volt kénytelen átadni.

Mihály havasalföldi fejedelem 1600-ban Báthory Zsigmond felett nyert győzelme után a török szultánhoz kezdett szitani és Rudolf király hiveit sanyargatta. Ezek Basta György császári főkapitányt és kassai kapitányt hivták segitségül, ki Mihályt legyőzvén, egyességre kényszerité. Hasonló szerencsével harczolt *Basta,* a vele kibékült Mihály vajda segitségével, *Báthory* Zsigmond fejedelem ellen is. A viszály azonban *Basta* és Mihály vajda közt nem sokára újból kitört és Mihálynak Basta parancsára Tordán történt kivégeztetésével végződött. — Báthoryval szemben ezután csak Basta maradt a harcztéren, a ki dijazás helyett rablásra szoktatott hajduival a legtürhetetlenebb dúlást és pusztitást vitte véghez. Igy p. *Kolosvárt* és *Beszterczét* mindenéből kifosztotta, az élelmi szereket magával vitte, a barmokat elhajtotta. E rablások

által támasztott vérengzés alatt többen megsérültek sőt meg is haltak.

Ily féktelenség a népet a németek ellen nagyon felingerelte. A nép a zsoldos hadak kegyetlenségeit mind a császárnak rótta fel. A nemesség szintén sokat, sőt legtöbbet szenvedvén, nagy részben *Székely* Mózes mellé állt, a ki Báthory lemondása után magát 1603-ban Erdély fejedelmévé tolta fel.

Csatára kerülvén a dolog, Székely megveretett s a törökhöz futott. Utána *Bethlen* Gábor, a ki 1610-ben *Csik*, *Gyergyó* és *Kászony* székek kapitánya, 1613-tól kezdve pedig erdélyi fejedelem lett, folytatta a németek elleni harczot és *Gyula-Fehérvárt*, melynek parancsnoka *Spinosa* Péter vala, ostrom alá fogta. A németek az ostrom második napján a várból kitörtek s a külvárost felgyujtották. A tüz innen, szitatva a nagy széltől is, átcsapott a várba, hol a fejedelmi lak, a székegyház tornya s az egész felső rész a lángok martaléka lőn. Az ostrom ötödik napján végre megérkezett Székely Mózes is török, tatár és rácz csapatok kiséretében és *Borbám* mellett állást foglalt. Spinosa a várat tovább nem tarthatván, azt, szabad kivonulást biztositva katonái számára, feladta.

Gyula-Fehérvár után *Székely* Mózes *Kolozsvárt*, nemsokára rá pedig *Beszterczét*, *Medgyest*, *Tordát*, *Enyedet* és *Szebent* foglalta el más főbb helyekkel együtt. *Basta* György ellene *Radult*, más néven *Sorbánt*, Oláhország vajdáját hivta segitségül, a ki hadaival meg is érkezett és Székelyt, kit *Pana* nevü görög ágyúgolyóval eltalálva meg is ölt, megverte. — Basta kormánya alatt a béke még sem tért vissza Erdélybe. Végre 1604-ben a császár Magyarországba parancsolta át s a felső-magyarországi hadak parancsnokságával bizta meg.

Ugyanazon viszontagságokon, melyek az erdélyi püspökséget érték, ment keresztül a vele egykorú székeskáptalan is.

Hány kanonoki stallum volt kezdetben, nem tudhatni. A káptalan feloszlása előtt közvetlenül volt benne 24 méltóságos és egyszerü kanonokság, 14 főesperestség, ide szá-

mitva a székesegyházét is, kis és nagy préposti éneklő és őrkanonoki méltósággal. Az olvasó kanonokság neve nem fordul elő. A kanonokok közől sokan görög egyesültek valának. Az egész káptalan összesen 42 tagból állott. A visszaszállitáskor e nagy szám a prépost, olvasó, éneklő és őrkanonokon kivül még 4 valóságos és 10 czimzetes kanonokságra szállt le, ez utóbbiak rendesen a főesperestségi méltóságot is viselvén. (*Benkő, II. 161—163. — Schem. Cler. 1844. XLIII. l.*)

A káptalan jövedelmeihez sorozandók az országnagyok, nemesek és más magán emberek hagyományai és adományai, 72 falu alamizsnája, a tordai sóbányákból II. Ulászló által adományzott évenkinti só, mely adomány 1554-ben új királyi megerősitést nyert; (*Lib. Reg. Eccles. I. 43.*) végre különféle tized és 25 oltári alapitvány (altaria) jövedelme.

A fehérvári káptalan, mint hiteles hely, gazdag levéltárral birt, mely a vallási újitás idején, midőn a püspökség a káptalannal együtt 1556-ban megszünt, lefoglaltatott és a *kolozsi* gyülés 25-iki törvényczikke értelmében saecularizáltatott. — 1601-ben a levéltárt új csapás érte. Basta és Mihály vajda dulásai alatt ez utóbbi *Rácz* Györgyöt *Enyed* és *Fehérvár* ostromára küldé, mely ostrom alatt számos, igen nevezetes okmány elveszett. (*Kemény, Notit. hist. diplom. Capituli Alb. 1791. I. fej. 23—45. l. — Szereday, Not. vet. et nov. Capit.*)

Ali basa 1658-ban II. Rákóczy György ellen küldetve, Gyula-Fehérvárott a várost felgyujtatá, mely alkalommal a levéltár is leégett s benne igen sok okmány elhamvadt. A megmentett okiratok Szebenbe kerültek s maig is ott vannak talán, ha legújabb időben az országos levéltárba Budapestre fel nem szállitották. (*Kőváry, I. 65—74.*)

A káptalannak kétféle pecsétje volt. A tojásdad alakú mint függő pecsét használtatott, a gömbölyüt az okmányokra rányomták. Körirata vala: „*Sigillum Capituli Ecclesiae Transsylvaniensis.*“ A köriraton belül sz. Mihály főangyal alakja látható szárnyasan, fényövezte fővel, mely fölött még egy csillag is ragyog, a mint a sárkány fölött áll, s jobb kezében levő lándzsáját némely pecséten a

sárkánynak szájába, másokon mellébe szúrja. (*Jerney, Káptal. s konvent. — A m. tud. társ. tört. II. 51. 156. 28—32.*)

c) A székesegyház sz. Mihály főangyal tiszteletére szentelve, Gyula-Fehérvárnak egyéb egyházi és tudományos intézeteivel együtt.

Ezen székesegyháznak eredét a római időszakban kell keresnünk. Tüzetes tanulmány tárgyává tevé e kérdést *Szereday* Antal, gyula-fehérvári kanonok, és „Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transsylvaniae" czimű művében a káptalani levéltárban talált okmányok alapján kimutatta, hogy a sz. Mihály tiszteletére szentelt székesegyház a *dákok* vagy *rómaiak napistenének* tiszteletére épitett templomból keletkezett, a mely véleményt a város *Sarmis* és *Apula* neve is megerősiti.

Találtak itt, a templom mellett, a többi közt egy római feliratos kőemléket, melyet *Antonius Pius* császár és anyjának *Juliának* tiszteletére, Jupiter és Juno neve alatt, *Ultius Mutianus,* a XIII. legio parancsnoka készittetett. Némelyek Gyula-Fehérvár (Alba-Julia) nevét nem Gyula vezértől, hanem az imént emlitett Juliától származtatják.

A székesegyház külsején még más római emlékek is szemlélhetők. Belül pedig olvasható az 1753-iki kijavítást megörökitő felirat, láthatók továbbá az erdélyi fejedelmek s püspökök, nevezetes vezérek és más magánemberek siremlékei.

A gyula-fehérvári székesegyház igen sokat szenvedett. 1241-ben IV. Béla alatt elpusztitották a tatárok; 1277-ben a szászok. 1287- és 1891-ben II. Péter püspök a templom falainak és tetejének kijavitása végett szerződésre lépett *János* kőfaragóval, *Adeostáti* Cyrion fiával, *Orakeni* Gisfriddel, *Fejérvári* (Albensis) Jakabbal, *Herborddal, Urbánnal* és kelneki *Henekkel,* kik kerékgyártóknak (carpentarii) neveztetnek ugyan, de valószinűleg ácsok valának.

Új csapás érte e templomot *Székely* Mózes és *Bethlen* Gábor alatt 1604-ben, a midőn a templom teteje s a

torony, hol az okmányok és irodalmi emlékek felhalmozva valának, elégett. Kiújitása 1618. és 1622. közt *Bethlen* Gábor fejedelemsége alatt történt. (*Schem. Cler. 1844. XV. l. — Kőváry, II. VIII. l.*)

A mi a székesegyház birtokait és egyéb jogait illeti, említésre méltó, hogy *Fehérvár* (Alba) és *Kolosvár* hozzá tartoztak. Ezen mezővárosokat IV. (Kún) László király, minthogy előbb azokat Péter püspök az apostoli szent szék jóváhagyásával s az esztergomi érsek parancsára *Arbucz* nevű kúnnak, a király rokonának és két unokájának adta, a gyula-fehérvári székesegyháznak, miután Arbucz és unokái elzárattak, visszaadatni parancsolta. (*Szereday, 29. l.*)

1629-ben *Bethlen* Gábor fejedelem Gyula-Fehérvárott collegiumot alapitott, mely később Enyedre költözött át; *Fejérvárt*, (*Fogarast és Váradot is*) megerősité; *sz. Mihály* egyházát kiújittatá és melléje tornyot épittetett; renaissance stylben fejedelmi palotát emelt és a hegyekből friss forrásvizet vezetett a városba. (*Kővàry, IV. 249. l.*)

III. Károly király az erdélyi egyházmegyét visszaállitván, a székesegyházról sem feledkezett meg. 1713-ban *Mártonffy* György püspök a székesegyházat a protestansoktól átvette és újan felszentelte. A király sz. Mihály templomának *Fehérvár* egy részét, mint az uradalom főhelyét adományozta, *Dállya, Strázsa, Táte, Kispatak, Poklos, Tóthfalud, Pojána, Gaurány, Metesd, Felső- és Belső-Gáld, Diómál, Ponor, Remete* falvakkal, illetőleg pusztákkal, és részekkel *Csügeden, Maros-Váralján, Sárdon, Igenben, Benedeken* és *Borbándon* Alsó-Fehérmegyében. Említésre méltó az is, hogy Mártonffy püspök az unitáriusok kezén levő templomot visszavitatta, *Drombár* falut pedig, mely 2000 frt erejéig zálogban volt, az egyháznak visszaszerezte. Ugyanő az *alvinczi* uradalmat is visszaszerezte, a kanonokok számát pedig 4-el szaporitotta. (*Schem. Cler. 1844. XXXII. XXXIII. l.*)

1477-ben wingárdi Geréb László gyula-fehérvári püspök a székeskáptalan valamennyi tagjának szabad végrendeleti jogot adott, azon megszoritással, hogy végrendeletökben mindenek előtt a templom és a püs-

pökség számára illő összeget hagyományozzanak. A plébánosokhoz s más egyházi férfiakhoz rendeletet bocsátott ki, melyben a papságnak azon régi kiváltságát, mely szerént nem a vajda, hanem a püspök joghatósága alá tartoztak polgári ügyekben is, ismét föléleszté.

1497-ben a mester-kanonokoknak s az oltári javadalmak (altáriák) birtokosainak a borbeli tizedet, melyet addig a püspök birtokához tartozó gyula-fehérvári hegyen levő szőlleik után fizettek, elengedte, azon kikötéssel, hogy az *oltárok* javadalmasai sz. *László* király sirbatételének napján minden évben a halottakért való 9 leczkés zsolozsmát elimádkozzák s egyenkint mindnyájan egy gyászmisét mondjanak, melyek közől egy sz. Mihály oltáránál végeztessék; végre azon esetre, ha valamely oltár rectora e szent misét elmulasztotta, vagy más által mondatta, egy-egy forintot legyen köteles a templom pénzébe fizetni. (*Szereday, 167. 171. l.*)

A székesegyház részére történt adományzásokat illetőleg a következő adatokat találtam. Ismeretlen évben *Hunyady* János kormányzó sz. Mihály egyházának bársonyból készült s aranynyal ékesitett egyházi szereket ajándékozott, melyeken himzett kereszt, gyöngyök és más drágakövek voltak, továbbá vörös biborból készült oltárfüggönyt szintén aranynyal kivarva.

1476-ban *Geréb* László kincstárát a káptalani regestum szerént következő becses tárgyak képezték. Három ezüst fej, kettő közölük *Várdai* Ferencz püspök hagyatékából, meg volt aranyozva; a harmadik aranyozatlan a XI. ezer szüz és vértanuk után maradt ereklyéket tartalmazta; négy ezüst gyertyatartó; két nagy szarv a nagyhéti olaj- és vizszentelési szertartások alkalmára, a mely szarvakat nevezett püspök ezüst lábakkal s gazdag aranyozással diszesittetett ki; barna selyem s aranynyal keresztülszőtt misemondó ruha, hármas aranyból kötött szalaggal s kis kereszttel; szintén misemondó ruha egészen aranyszövetből, a mely azonban nem volt megszentelve. Végre egy palást „cyclas"-nak nevezett s aranynyal ékesitett szövetből.

1526-ban *Perényi* Imre nádor a gyula-fehérvári székesegyháznak kristály-tálczákat ajándékozott, melyeken ker. sz. *János* feje volt kidomborítva és számos drága kő beillesztve; — továbbá két igen gazdagon megaranyozott ezüst gyertyatartót. (*Szereday, 161. 166. 190. l.*)

Említésre méltók a székesegyház oldalán levő *kápolnák* is és azon *oltárok,* melyekhez külön javadalmak valának kapcsolva. Ilyen oltár volt 1358-ban a *sz. kereszt* oltára, melynek igazgatója *Miklós* mester vala. — 1386-ban említés történik a fájdalmas *B. Szüz* kápolnájáról, melyben I. vagyis *Zudar* Imre püspököt temették el. — 1432-ben IV. Ödön pápa Lépes György püspök kérelmére két altaria felállítását, u. m. sz. Mihály főangyalét és sz. Borbáláét megerősíté. — 1449-ben említik sz. *Lajos* oltárát, melynek rectora vala a püspök szolgálatában levő *László* pap. — 1525-ben a templom oldalán volt sz. *Anna* kápolnája, melyet *Várdai* II. Ferencz építtetett. — 1526-ban a gyula-fehérvári kapu előtt állt sz. *Miklós* püspök kápolnája, egyszersmind búcsú-hely, melynek rectora nyárádi *Petheő* Antal, *Gosztonyi* János püspöktől, *Hári* alsófehérmegyei püspöki jószág 16 frtot érő tizedét kapta. — Végre 1558-ban említés történik sz. *Imre* herczeg oltáráról, melynek javadalmát *Bornemisza* Pál püspök *Szilágyi* Mihálynak adományozta. (*Schem. Cler. 1844. XVIII. XXII. l. — Pray, Hierarch. II. 266. — Szereday, 87, 187, 204.*)

Az erdélyi püspökök közöl, kik a székesegyházban vannak eltemetve, a következőket találtuk felemlítve. *Márton* püspököt (1395—1399.) és 1442-ben *Lépes* II. Györgyöt, ki a tatárok elleni csatában kapott sebeiben halt meg.

Gyula- vagyis Károly-Fehérvárott hajdan következő szerzetes rendek valának. A *dömések,* kiknek 1311-ben házfőnökük *Egyed,* s a *sz. Ágoston remete-rendüek,* kiknek házfőnökük *Pál* vala; továbbá a *trinitariusok, ferencziek* és *jezsuiták.* Ezen rendekről, irott emlékek hiányában, keveset lehet mondani. A dömések Szentiványi és Ferrarius tanusága szerint Gyula-Fehérvárott két kolostorban laktak. Legalább egyik kolostorukban őket a trinitariusok követték, kiket

egyedül *Benkő* emlit meg. (II. 169.) A sz. *ferencziek* szintén két zárdával birtak, az egyik, a szigorúbb rendszabályuaké (strictioris observantiae) a külváros Német-utczájában; a másik a kapisztráni tartományé vagyis a bolgár sz. ferencziekė, kik 1711-ben jöttek Gyula-Fehérvárra, hol először magán házban szálltak meg, nem sokára azonban főleg *Steinwille* tábornok pártolása mellett egy kápolnát kaptak és kolostoruk számára helyet.

1761-ben a *bolgár* ferencziek residentiája conventté lett. Templomuknak alapjait 1733-ban rakták le. Elkészült az 1742-ben és kapisztráni sz. János tiszteletére lőn fölszentelve. Ezen convent jelenleg is fennáll. Számos jótevőktől sok adományban részesült. A 48-ki forradalom alatt sokat szenvedett. (*Schem. Ord. S. Franc. Prov. Capistr. 1853. 31. l.*)

A reformatió idején, az ősi katholikus hit fentartásán főleg a jezsuiták fáradoztak, kik azonban az elhatalmazott protestantismus miatt Erdélyben állandóan maguk sem verhettek erős gyökereket. *Báthory* István, kit 1576-ban a lengyelek királyuknak választottak, a jezsuitákat, kiket a jezsuita-rendű pápai követ ékes szónoklata miatt megkedvelt, *Leleszi* János atya segitségével Erdélyben megtelepíté. A pápával megegyezett abban, hogy a jezsuiták *Kolozsvárott* megtelepedjenek és kolosmonostori apátság javadalmait kapják. Ugyanezen fejedelem 1579-ben *Poserin* Antalnak, kit XIII. Gergely pápa hozzá külde, engedélyt adott, hogy magával Erdélybe 12 jezsuita atyát hozzon. A megérkezetteknek *Báthory* Kristóf Kolozsvárott a minoriták elhagyott kolostorát és templomát, gymnasiumul pedig a klarissák zárdáját sz. *Wolfgang*- vagyis más néven a farkas-utczában. Gyula-Fehérvárott a várban kaptak helyet. Ezen alkalommal Jézus társasága az akademia javára *Monostort* Kolosmegyében, *Bácsot, Jegenyét, Bogártelkét, Tiburczot* és *Kajantót* kapta. A rendtagok száma Gyula-Fehérvárott 8 volt, Kolozsvárott pedig 30-ra emelkedett, kik közöl az 1586-iki mirigy amott négyet, emitt pedig 18-at ragadott ki az életből. (*Kőváry, IV. 35. — Benkő, 245, 246.*)

Ámbár *Báthory* István halálos ágyán, 1586-ban unokájának, a még gyermek *Báthory* Zsigmondnak a jezsui-

ták mindkét társházát szivére kötötte, ezek mégis nem sokáig maradtak halála után békében. Már 1588-ban Báthory Zsigmond nem volt többé képes a jezsuiták feloszlatását megakadályozni. Rendházaikból kényszerültek ugyan szétoszlani, de azért Erdélyt még sem hagyták el. Ez volt oka, hogy Zsigmond fejedelem alatt a vallási háború ismét föléledt és a törökkel való barátság, főleg *Carigli*, pápai követ unszolására, megszakadt. Hanem az erdélyi karok és rendek, különben is megunván Zsigmond uralkodását, 1592-ben a jezsuiták visszahivása ellen egyenesen tiltakoztak, s egyszersmind követelték, hogy a szászoktól szedett pápai negyed, mely a fejedelem kegyenczei közt osztatott szét, visszatérittessék s átalában az ország jövedelmei jobban kezeltessenek. Carigli, a ki a törökkel való béke fölbontását javasolta, Zsigmond visszahivását követelé és egész azon tárgyalásokig, melyek a fejedelemségnek II. Rudolf hatalma alá való bocsátását illetőleg folytak, Erdélyben maradt.

Ily körülmények közt a jezsuita-rend sorsa Erdélyben folytonosan hullámzott. 1595-ben, főleg az emlitett pápai követ közbenjárására visszahivatott, de nem sokára kiüzetett. — Ismét visszahivatván, egész addig, mig *Bethlen* Gábor 1615-ben törvényesen a bevett szerzetek közé nem sorolta, Erdélyben léte mindig függőben volt. Ezen törvényes bevétel alapján aztán *Bethlen* Gábor s utódai, *Bethlen* István, *Brandenburgi* Katalin és II. *Rákóczy* György alatt teljes biztonságban volt a jezsuita-rend. 1653-ban, ellenesei ismét felül kerekedvén, az országos rendek határozatának értelmében ismét kiüzetett Erdélytől, hova csak a habsburgi dynastia végleges uralkodása alatt térhetett vissza. 1698. deczemb. 17-én kelt I. Lipót rendelete, mely a jezsuiták *kolozsvári* akademiáját kiújittatni rendelé.

Megemlitendő itt még az is, hogy midőn 1556-ban *Bornemisza* Pál püspököt Gyula-Fehérvárról a hitújitók türelmetlensége elüzte s a püspökség javait az országos rendek *Izabellának* és *János Zsigmondnak* adták és országos czélokra fordittatni rendelték, közvetlenül rája, és pedig mindjárt a következő évben, határozat hozatott, hogy a szerzetes rendek megszüntetvén, a királyné a jezsuiták

két rendházát iskolai czélra jelöli ki. Ezen határozat folytán, az 1561-ki tvczikk értelmében intézkedések is történtek Gyula-Fehérvárott reformatus iskolák felállitására s tanáraik ellátására nézve. — Midőn 1715-ben karczfalvai b. *Mártonffy* György püspökké való kineveztetése által a püspökség tényleg vissza lőn állitva, egyszersmind, a menynyire lehetett, javait is visszakapta, mi által III. Károly király mintegy második alapitójává lett. Főleg ezen tény szolgált alkalmul arra, hogy Gyulafehérvár nevét Károly-Fehérvárra változtatta. (*Benkő, II. 248. 249.*)

A mi a kath. vallásnak végleges megszilárditására Erdélyben még hiányzott, azt megtette III. Károlynak nagynevű leánya, *Mária Terézia* királynő 1743-ban azon tvczikkeket, melyek a erdélyi püspököt a fejedelemségből kizárták, a káptalan tagjait a lelkipásztorkodástól eltilták, a szerzetes rendeket csak bizonyos helyekre szoritották és a katholikusoktól a szabad vallás-gyakorlatot megvonták, végre azokat is, melyek névszerint a jezsuitákat az országból kiűzték, — megszünteté. Midőn 1773-ban Jézus társasága feloszlott, a gyulafehérvári gymnasiumban a tanitást a kanonokok vették át. Ugyanők tanitottak a papneveldében is, melyet a „*Megtestesült Bölcseség*“ védelme alatt szalai b. *Sztoyka* püspök alapitott 1750-ben.

El nem mellőzhetjük *Bethlen* Gábor érdemeit, melyeket a tudomány pártolása által, és pedig valláskülönbségi tekintetek nélkül, nevéhez fűzött. 1613-ban a reformatusok gyulafehérvári gymnasiumának emelésére Németországból jeles tudósokat hivott be, u. m. *Altszed* Henriket, *Philip* Márkot, *Piscator* Lajost és *Biszterfeld* Jánost. Ugyanő a gyulafehérvári várban volt akadémiát kiépittetni rendelé; be nem végezhette azonban, mert a közben meghalt. Hogy mégis bevégezhessék, 1629-ben végrendeletében 20,000 forintot hagyományozott. Ugyanő a tanitók és tanulók fentartására, szintén végrendeletileg, évenkinti 2200 forintot biztositott és 5 falut, u. m. Détsét, Miriszlót, Fel-Enyedet, Musinát és Heningfalvát, továbbá nagy mennyiségű gabonát, bort és gazdasági állatokat hagyott. (*Benkő, II. 253. — Wallaszky. Conspect. reipubl. literar. h. 1785. 199. l.*)

Ezen Bethlen alapitotta collegium épen maradt egész *Rákóczy* Györgynek 1657-iki betöréseig. A következő évben a törökök, tatárok és oláhok, — bosszúból a lengyelek iránt is, — 1660-ban a collegiumot kirabolták, a templomot és könyvtárt, melyben Mátyás király budai Corvinájából igen sok könyv, kodex s egyéb kézirat volt, felgyujtották, a tanuló ifjuságot pedig részint legyilkolták, részint fogságba hurczolták; — a kik életben maradtak, Kolozsvárra huzódtak vissza. (*Walaszky i. h.*) — 1664-ben *Apaffi* Mihály fejedelem a gyulafehérvári Collegiumot *Nagy-Enyedre* vitte át, a hol kezdetben volt.

A jezsuiták közvetlenül feloszlatásuk előtt következő helyeken laktak: *Kolozsvárott, Gyula-Fehérvárt, Vásárhelyt, Nagy-Szebenben, Udvarhelyszéken* és *Brassó*-ban.

Megemlitendők még az erdélyi püspököknek a megye visszaállitása után tett alapitványai s egyéb adományai. 1759-ben gróf *Battyán* József püspök a székesegyház tornya számára 3 harangot öntetett. B. *Bajtay* József Antal a káptalanban nyolczadik kanonoki állást alapitott iskoláskanonoki czimmel és kötelezettséggel, jövedelméül adván oda károlyfehérvári újdon épült malmát. Ugyanő 1771-ben a *szebeni* és *brassói* esperestségeket, melyek az erdélyi püspökök joghatósága alól ki voltak véve, és egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá voltak rendelve, az erdélyi püspökségbe bekebelezte. 1775-ben gr. *Kolononics* László püspöki székébe való beigtatása alkalmából a székesegyháznak fényes egyházi ruházatot ajándékozott. Végre 1781-ben gróf *Battyán* Ignácz, ki tudományossága és jámborsága által nevezetes helyett vivott ki Erdély püspökei közt, a gyulafehérvári *könyvtárt* 1900 példányt meghaladó jeles könyvvel és nagybecsü kéziratokkal gyarapitá, *csillagdát* épittetett, a püspöki lakot kiújitá, az egyházi kincstárt szaporitá, *könyvnyomdát* alapitott s a székesegyházat feldiszité. (*Schem. Cler. i. h. XXXV. és XXXVI. l.*)

2. §.
ALVINCZ,
mezőváros a sz. ferencziek kolostorával.

Alvincz nagyobb része az erdélyi püspök birtokához tartozik s nyáron át kedves tartózkodási helye szokott lenni a püspököknek. Fekszik a Maros folyó mellett, Károly-Fehérvártól egy mértföldnyire, szemben a régi várral, hova némelyek a dömések hajdani alvinczi zárdáját képzelik. (*Eccl. Cam. irreg.*) Ezen várnak jelenleg ódon palota alakja van. Alvincz *Martinuzi* György meggyilkoltatásáról is nevezetes hely.

Alvincz mezővárosát a szomszéd *Borberekkel*, melyhez *Tartorja*, *Kárna*, *Rakotó* és *Borsómező* is tartoztak, Zsigmond király 1430-ban szabad kir. várossá tette, és a szász városok kiváltságaival felruházta. (*Kemény, Not. Capit. Albens. I. 167.*)

Minthogy Alvincz fekvésénél fogva a háború esélyeinek folytonosan ki volt téve, a szászok lassanként elhagyták; minek következtében 1526-ban *Radul* vajdának adatott, és habár a szászok ezen adományzás ellen tiltakoztak, tiltakozásuk mégis sikertelen maradt. *Alvincz* azután is névszerint az 1532—1598-as években különféle magán emberek kezén ment keresztül, mig végre — *Tartorja* kivételével, — *Bethlen* Gábor alatt a kir. kincstárra szállt, de oly föltétel alatt, hogy ismét eladományoztassék. Ennek következtében az alvinczi uradalom egymásután több főúr és nemes birtokában, sőt nem egyszer morvák és bolgárok kezén is volt. A vár azonban a hozzá tartozókkal együtt állandóan püspöki birtok maradt. (*Benkö, II. 160. 161. l.*)

Alvincz birtokosai valának hajdan gr. *Nádasdy* Tamás és *Majláth* Gábor; volt ugyanott *Martinuzi* Györgynek is egy háza, mely halála után a királyi kincstárra szállt. Ez később a házat *Vaday* Jánosnak adományozta, mint ez kitünik *Bornemisza* Pál püspöknek közbenjárásából, mely által 1554-ben emlitett gróf *Nádasdy* Tamásnál

kieszközölni igyekezett, hogy a nemeslelkü gróf, urasági hatalmánál fogva *Vadayt* házának békés birtokában megtartani, minden jobbágyi kötelezettség alól felmenteni kegyeskednék. (*N. R. A. 70. cs. 31. sz.*)

Hogy a XVII. század elején az enyingi *Török* család szintén birta az alvinczi uradalmat, azt onnan következtethetni, mert 1607-ben *Alvincz* városára vonatkozólag birósági vizsgálat történt. Ezen vizsgálatot két nő, t. i. *Török* Katalin, Török János leánya s *Dengelegi* Mihály neje, továbbá *Iffyu* Anna, *Iffyu* János *Majláth* Margit leányától mint előbb somlyói *Báthory* András, később *Iffyu* János neje javára *Rákóczy* Zsigmond azon parancscsal inditá meg, hogy evictio esetén az alvinczi uradalom, melyet *Báthory* István a *Török* család mindkét nemének adományozott, Druzsina özvegy *Bogátiné* ellenében, a kire e javak *Iffyu* János halála után, miután ez még *Jósika* István és *Barcsay* András kezén is keresztül ment, jogos örököseire szálljon vissza. Ezen ügynek másolatát láttamozta 1628-ban ráthóti *Gyulafi*, Szatmármegyének alispánja. (*Acta Transil. Cam. Arch. 9. cs. 35. 39. sz. — V. ö. a 18. §.*)

Alvincz lakosait illetőleg emlitésre méltó, hogy midőn *Bethlen* Gábor fejedelem 1622-ben a kolozsvári collegium felvirágoztatása körül fáradozott, a nikolsburgi békekötés következtében kiüzött *Anabaptisták*, kiket a nép *fekete németeknek* nevezett, valamennyien jó kézmivesek, Alvinczon telepedtek meg. (*Kővári IV. 238. l.*)

A *Rákóczy* mozgalmak lecsillapodása után, a bolgárok, kik azalatt Oláhországba huzódtak ki, a sz. *ferencziekkel* együtt visszatértek és előbbi helyeiket, I. Lipót császár- és királynak 1700-ban kelt okmánya alapján visszafoglalták. Az isteni tisztelet megtartására egy kis kápolnát használtak, melyet ama mozgalmak alatt az oláhoktól erőszakkal visszavettek. — Ezen kápolna helyén 1729-ben templom épült. Ugyanezen évben *Antalffy* János, erdélyi püspök a *sz. ferenczieket* az *alvinczi* plébánia jogaiban megerősité egész 1736-ig. Bolgár jótevőik azonban lassanként *Vingára* (a mai Szabadkára) kivándorolván, az alvinczi ferencziek kolostorukat csak azon alakban valának képesek kiépiteni, a melyben az most is áll. Az alvinczi sz.

ferencziek, kik a kapisztráni tartományhoz tartoznak, azután is folytonosan végezték a lelkipásztori teendőket. Az előttem fekvő Schematismus szerint kath. hiveiknek száma 293, az iskolás ifjuságé 40 volt. Maguk a gvardiánnal együtt öten voltak. (*Schem. Prov. S. Joan. a Capistrano. 1853. 30. l.*)

3. §.

BESZTERCZE,

szab. kir. város egyházi épületeivel.

Beszterczе városa, mely Erdélynek éjszaki részén, széles völgy ölében fekszik, nevét a kis Beszterczе folyótól kapta, mely közepén folyik keresztül s a város alatt két mértföldnyire a Szamosba ömlik. Eredetét *Bél* 1206-ra teszi. — A mi szabadalmait illeti, azokat lassanként szerezte meg. Azon háborúban, melyet 1285-ben László király *Andronicus* görög császár segitségével a tatárok ellen viselt, melyben őket előbb *Szászrégennél,* később *Gyergyóban* megverte, *Besztercze* városa nagyon sokat szenvedett. Sz. László látván a város nyomorát, a vám ²/₃-át neki elengedte.

Besztercze 1334-ben *Erzsébetnek*, I. Károly nejének, vala birtokában, és mind a vajdának, mind pedig szászokkal egyesülve, a vármegyének joghatósága alól ki volt véve.

1346-ban *Nagy Lajos* elrendelé, hogy a város vidéke, úgy mint a szászok szokták, biráját és tagját maga válaszsza, peres ügyeiben Nagyszebenbe fölebbezzen, katonaságot a szászok szokásai szerint állitson, földesurai adómentesek legyenek, a lakosok barmaitól 50-edet adjanak a királynak és őt háború esetén bárhová kövessék. (*Kővári I. 144. l. II. 13. 24. l.*)

Ezen kiváltságokból azonban még nem következtethetni, mintha Besztercze már akkor szabad kir. város lett volna. Azzá csak később lett. — 1453-ban V. László király *Hunyady* Jánost, ki épen azon évben tette le a kor-

mányzóságot, a haza java körül szerzett bokros érdemeiért *beszterczei* gróffá tette, czimerül adván neki csőrében gyűrűt tartó hollót és egy koronát tartó oroszlányt. Ugyanazon évben *Hunyady* János Beszterczе mellett megerősitett tábort, várnak is nevezhetőt épitett. — Azon évet, melyben Beszterczе szab. kir. város lett, tüzetesen meghatározni nem lehet; az tény, hogy 1464-ben már *civitas* név alatt fordul elé. (*Timon, Ant. et nov. Hung. Appendix, 6. 7. l. — Neo. Reg. A. 1524. cs. 13. sz.*) — Ugyanazon 1464-ik évben I. Mátyás király Beszterczе városának 6000 forintot adott, hogy azokat hadi költségekre forditsa, az ügynek gondozását *Zobi* (Szobi) Péterre bizván. — 1465-ben megengedte Beszterczének Mátyás király, hogy az atyja által épitett váracsot lebonthassák s köveit a város falainak kiépitésére használhassák. Ugyanekkor a nagy király Beszterczét már világosan a szab. kir. városok közé sorozza. (*Kővári, II. 73—75. 91. l.*)

A város balesetei közé sorozandó, hogy 1458-ban *Szilágyi* Mihály, Mátyás király nagybátyja, Beszterczе városának elidegenitését rosz néven vevén, a király ellen *Garayval* és *Ujlakival* szövetkezett s a várost elfoglalván, felgyujtatá, a lakosok közől pedig sokakat meggyilkoltatott. Ezért a király megharagudott és Szilágyit elfogatta, s az országnak azon nagyjait is, kik *Frigyes* császárt akarták királylyá tenni, meghódoltatá. (*Kővári, II. 84. l.*)

1535-ben I. Ferdinand *Péter* oláhországi vajdának *Csicsó, Küküllő, Bálványos* várát és *Beszterczе* városát, mely helyeket részint elődei, részint maga Péter vajda kapták előbbi királyainktól, minden jövedelemmel s egyéb haszonnal békés birtokában hagyta. Hogy Péter vajdának *beszterczei* birtoklása hosszas nem volt, kitünik ugyanazon királyunknak 1555-ben kelt rendeletéből, mely által II. Ulászló nagy levelét megerősité. Ezen az ország nagyjai, nemesei vagy más rendű emberek javára történt királyi rendelet következtében azon adományzási és birtokbahelyezési tettek, akár a rendi gyülések, akár *Erzsébet* királyné s Albert özvegye által történtek, minthogy általok *Besztercze* városának és vidékének kiváltságai és szabadalmai, de a korona jogai is megsértettek, semmisekké lőnek

s az illető jogtalanul birt falvak és egyéb birtokok jogos birtokviszonyaikba kerültek vissza. (*Lib. Reg. Saec. I. 202. l. II. 182. l.*)

Magán-emberek közt történt adásvevési esetekről tanuskodik az 1403-ban kelt öröklevél (fassionales), melynek értelmében Margit, néhai *Péter* gróf özvegye, és Katalin, néhai *Bertalan* özvegye, úgyszintén Thecai (in Theca) Jakab és *Corigator* Lóránd *) *Creczemer* Péternek nejével együtt, Beszterczén egy kőből épült házat 1000 közönséges értékü forintért, forintját 32 garasával számitva, örök áron eladtak. Ered. (*Act. Trans. C. Arch. 13. cs. 18. sz.*)

A *beszterczei* grófi méltóság még a XVI. század elején is fennállott. Bizonyitja ezt *szent-györgyi* és *bazini* Péter gróf s országbirónak, továbbá az erdélyi vajdának a *beszterczei* grófhoz intézett parancsolata az iránt, hogy *Huszár* János n.-szebeni lakosnak arany és ezüst bányáit, melyek *Rudna* mezőváros hátárában feküdtek, a királyi kincstár iránt való tartozás fejében, *Czobor* Imrének, ki a sóbányák grófja vala, adja át. (*U. o. 6. cs. 58. sz.*)

Beszterczén hajdan 5 templom és két szerzetes rendház volt. Az egyik *Szentiványi* szerint (*Dissert. paralip. 114. l.*) a *döméseké* vala, kikről semmi egyebet sem tudhattam meg; a másik a sz. *Mária* **) tiszteletére szentelt tartomány sz. *ferencziеié* vala. Ez utóbbi zárdát, Gonzaga tanusága szerint, 1330 körül I. *András* erdélyi püspök alapitá. A ferencziek e beszterczei zárdája 1444-ben a várnai csata után leégett és földig leromboltatott, de nemsokára a IV. Ödön pápa által rendezett adakozásból bejött összegen ismét fölépült. (*Schem. Ord. 1851. 21. s 38. l.*)

Beszterczén jelenleg van a kegyesrendieknek társházuk, melyet 1717-ben Steinwill János tábornok s Erdély katonai parancsnoka alapitott. (*Schem. Ord. 1871. 5. l.*)

---

*) Corigare a *Glossarium* szerint annyi mint *choreas agere, saltare*, tánczolni; innen Corigator tánczost jelent. *Meigne D'Argnis, Lex. manuale ad scriptor. med. et inf. latinit. ed. Migne 1858. 615. l.*

**) Mások conventualeseknek vagy minoritáknak nevezik. Templomuk szentélye átmeneti izlésben igen csinosan épült. (*Arch. Értes. 1874. VIII. 21. l.*)

4. §.

BORZA,

a német rend háza a B. Szűz tiszteletére.

A német lovagrend, vagy más néven az ispotályosok rendje betegek ápolása és a szent föld védelme czéljából alakulván, Jeruzsálemben főleg a német zarándokok befogadására nagy megszálló házat és mellé a B. Szűz tiszteletére díszes templomot épített. III. Coelestin pápa 1191-ben megerősíté és rendszabályait helyben hagyá. A rend tagjainak ruházata állott fehér köpenyből, rajta fekete kereszttel, melyhez a jeruzsálemi király arany keresztet, I. *Frigyes* császár sast adott, IX. Lajos franczia király pedig keresztjüket liliommal ékesíté.

1229 körül a lengyelek a német lovagrendet segítségül hívták a még addig pogány poroszok ellen, kiket legyőzvén, a német lovagrend ott végleg letelepedett és lassanként nagy hatalomra tett szert. Ez a szomszéd fejedelmek féltékenységét kelté fel, a mely sokszor nyílt ellenségeskedésben és háborúkban tört ki. 1410-ben a német lovagrend *Tanneburg* mellett a lengyelektől nagy vereséget szenvedett. Azóta e rend mindinkább hanyatlott. Végre a reformatio alatt birtoka a keleti tenger partján saecularizáltatott, s a rend ugyan nem oszlott fel, s még most is fennáll, de régi befolyását és fényét többé vissza nem szerezhette.

Borza, úgy látszik, a mostani *Borsa* nevű dobokamegyei oláh falu, fekszik Marmaros-megye határszéle mellett Erdélynek azon részében, hol az Moldovával, Galicziával s a már említett Marmaros-megyével érintkezik. Borzát és vidékét a német lovagrendnek, mely Europában lassanként igen terjedelmes birtokokat kapott, II. Endre király adományozta uralkodásának kezdetén, hogy onnan a barbár kunokat kiszorítsa és távol tartsa. (*Katona, Hist. crit. V. k. 171. l.*)

1213-ban Vilmos, erdélyi püspök, Borza vidékének *tizedét* azon föltétel alatt ajándékozta a német lovagrendnek, hogy ha magyarok vagy székelyek találnának oda átköltözni, a tőlök járó tizedért a püspöknek és egyháznak a lovagrend tartozzék kezeskedni és eleget tenni, egyszersmind az egyháziak fölötti joghatóságot is magának tartván fel. (*Pray, Hier. II. 252. l.*)

Borza és vidéke a folytonos beütések következtében sokat szenvedett. A német lovagrend, egyházi tekintetben egyenesen a római széknek lévén alávetve, a pápától azt kérte, hogy ügyeinek könnyebb elintézhetése végett Szolnokon addig, mig területök népessége annyira fog szaporodni, hogy külön püspökséggé lehessen alkotni, főesperestséget állitson föl. A pápa 1223-ban az egri püspökhöz intézett levelében kérelmök teljesitését megigérte; azonban, midőn II. Endre észrevette, hogy a lovagrend a királyi hatalom alól is magát kivonni igyekszik, tervöket megsemmisité, sőt őket Borzáról kiüzé. Később visszahozta ugyan, de ismét számüzte. A király eme ellenséges indulatának oka, úgy látszik, az vala, hogy a német lovagrend, mint IX. Gergely pápának egyik pápai levele nevezi, *Crucpurg* várát a király tudta és engedelme nélkül épitette, miből II. Endre azt következteté, hogy a lovagrend a kir. kincstár kárával uralmát terjeszteni akarja. (*Theiner, Monum. Hist. Hung. Sacr. illustr. I. 4. 37.*)

5. §.

BRASSÓ,

szab. kir. város egyházi épületeivel.

Erdélyországnak délkeleti szögletében, a tömösi hegyszorostól nem messze, Oláhországtól az erdélyi havasok által elválasztva, fekszik Brassó, szász város, melynek neve *Timon* szerint a rómaiak idejében *Praetoria Augusta* vala. Vidéke *Bárczaság* vagy Brassó vidéke, vagy a szászok nyelvén *Burczenland* neve alatt fordul elé. A város német neve *Kronstadt*. Erősitett hely, s a keleti kereskedésnek egyik nevezetesebb piacza. Régente három városrészre

oszlott: a *bolgár, magyar* és *szász* részekre. Vidéke gazdag gabna- és lentermő földdel és gyógyforrásokkal bir. Van két *gymnasiuma, — róm. katholikus* és *evangelikus*. Könyvtára, mely 1689-ben a város nagyobb részével együtt elhamvadt, nevezetes. (*Bél i. m. Reichersdorf jegyzetei nyomán 761. és 791. l.*)

Nagy Lajos, Zsigmond és I. Mátyás királyaink Brassónak sokféle kiváltságot és szabadalmat adtak. Nagy Lajos királynak 1353-ban kelt levele az elveszett kiváltságos leveleket megújitá s egyszersmind a város adóját 150 ezüst márkában állapitá meg, háború esetére pedig elrendelé, hogy ha a király keletfelé visel háborút, akkor a brassóiak személyesen kötelesek táborba szállni, ha pedig nyugat felé visel háborút, akkor 50 zsoldost tartoznak kiállitani. (*Fejér, Cod. Dipl. IX. 2. 236. l.*)

Zsigmond király Brassó városának érdekében, melyet Mária királyné 1384-ben fallal vétetett körül, 1395-ben, megerősitvén a Nagy Lajos által adott előjogokat és szabadalmakat, meghagyta, hogy a brassói kereskedő. Bécsbe is fölmehessen; továbbá, hogy ha valamely idegen vagyis nem brassói Brassón át Moldvával kereskedést akar üzni, azt egyenesen nem teheti, hanem Brassóban raktárt köteles tartani és czikkeit ott árúsithatja el vagy cserélheti be. Elrendelé továbbá, hogy Brassón át senki olvasztatlan viaszt át ne szállithasson, s a viaszkereskedők czikköket ott olvasszák be és ott adják el. (*Kővári, II. 20. 30. 36.*) 1468-ban *Mátyás* király Brassót, melyet 1454-ben Czenk vára romjaiból erősitettek meg, azzal jutalmazta meg, hogy az adó alól fölmenté és kérelmökre a pénzverde főnökeinek meghagyá, hogy a kétféle moldva pénz forgását ne akadályozzák. (*U. o. II. 75. 99. 101.*)

1534-ben I. Ferdinand király *Pemflinger* Márk szebeni királybirónak, a *brassói, beszterczei, szebeni* s a bálványosi huszadot, vagy ezek helyett a szebeni kőbánya jövedelmét, 32,000 magyar forintért átadta. *Hit. másolatban a pozsonyi káptalan levéltárában.*

1637-dik és deczember 17-én kelt azon biztosok jelentése, kiket I. *Rákóczy* György küldött ki, hogy az ő pártján állott *brassóiaktól*, illetőleg a brassói tanács tag-

jaitól egyenkint hűségi esküt követeljenek és fogadjanak az ő nevében.

1639-ben egyezség jött létre *Brassó* városa s I. *Rákóczy* György fejedelem közt az erdélyi országos kincstár ügyében. *Brassó* városa t. i. a *törcsvári* harminczad és vám bérletét erőszakkal elfoglalta. Az egyesség szerint Brassó városa a fejedelemnek és nejének valamint két fiának, ifjabb Györgynek és Zsigmondnak, éltök fogytáig *Sárkány* birtokát Fehérmegyében és a *fogarasi* uradalmat biztositá, a városnak pedig 5375 frtnyi adóssága letörlesztésére, a fejedelem a fentnevezett évenkénti vámot és harminczadot engedte át. Hit. (*Acta Trans. 1. cs. 27. sz. — 4. cs. 10. sz. — 8. cs. 55. sz.*)

Azon szerencsétlenségek közöl, melyek Brassót érték, megemlitendő, hogy 1529-ben *Péter* moldvai vajda, ki *János* király érdekében többször is berontott Erdélybe, a székely székek pusztitása után a *Bárczaságba* is betört s a brassói favárat, mely akkor igen gyenge volt, bevette, azon kis csapatot pedig, mely ellene küldetett, megverte és zsákmánynyal terhelten tért vissza. — A következő évben *Mózes*, oláhországi vajda, *Törcsvárát* s magát *Brassót* is erős sereggel ostrom alá vette, vidékét pusztitotta s 3 heti ostrom után Brassót elfoglalván, lakosai közől többeket foglyokká tette.

Gritti Alajos, *Gritti* Endre volt velenczei dogénak törvénytelen fia, a ki, hol önhaszna kivánta, minden aljasságra kész volt, hol János királynak, hol Ferdinandnak fogta pártját s igyekezett a fényes portánál elősegiteni. 1534-ben 7 ezernyi török s oláh sereg élén Erdélybe tört, állitólag azon czélból, hogy a viszályokat Ferdinand és János között kiegyenlitse. Egyébiránt valódi szándéka az vala, hogy, mint maga mondá: „a magyarok kemény fejeit megtörje“. Brassó mellett tábort ütvén, *Czibak* Imrét, Erdély s a nagyváradi püspökség kormányzóját magához hivatta; midőn pedig ez vészt sejtve, megjelenni vonakodott, Gritti őt *Dóczy* János által orozva megölette. A meggyilkoltnak fejét Gritti a *brassói* templomban az oltár mellé temetteté el; testét pedig *Almáson* tették sirba. A köztiszteletben álló férfiu alattomos meggyilkoltatásának

hire egész Erdélyt felriasztotta. Nem sokára körülbelül 40,000 fegyveres gyűlt össze Gritti ellen, a ki az alatt Medgyesre vonult vissza, hol ostrom alá vétetett. Segélyt sehonnan sem remélvén, futásban keresett menedéket; de elfogták és Dóczival együtt lefejeztették. Fiai is, *Péter*, moldvai vajda parancsára, kivégeztettek. 1603-ban *Basta* császári hadvezér Brassó városát 80,000 frt birság fizetésére kényszerité. (*Kővári, III. 30—32. — IV. 153. 155. — Felmer, Hist. Trans. 183. 185. 189. §. — Horváth Mih. A magyarok tört. röv. előad. Pest, 1862. 315. l.*)

A brassói Bold. sz. Mária tiszteletére szentelt plebániai templom *Schmeisel* Márton tanúsága szerint (*Notit. Principatus Transsylvan. Kéziratban.*) 1383-tól kezdve egész 1423-ig faragott kövekből, főleg a francziák, angolok és bajorok s a német fejedelmek adományaiból, nagy költséggel épült. Falain fel volt irva a templomnak egész évkönyve, melyet 1689-ben tüzvész nagyon megrongált s az 1772-iki javitás pedig végkép letörölt.

A mi a brassói szerzetesek történetét illeti, kétségtelen, hogy a szigorúbb rendszabályú sz. *ferencziekn*ek Brassón konventjök és templomuk volt ker. sz. János tiszteletére, a mely hajdan a klarissáké volt. A sz. ferencziek kezére az 1689-iki és 1718-ki tüzvész után került, — 1724-ben t. i. kijavittatván, a sz. ferenczieknek adatott át.

A klarissáknak régóta volt zárdájok Brassón. Védszentje sz. *Katalin* vala. Mikor és ki alapitá, valamint azt is, mikor szünt meg, nem tudhatni. Valószinű, hogy 1530-ban szünt meg, a midőn a szászok Luther felekezetéhez csatlakoztak, és a szerzeteseket Brassóról is kiüzték, honnan a sz. ferencziek Csik-székbe menekültek. (*Kővári, III, 31. l.*) A klarissákról említés történik 1512-ben is *Zedini* Máté, jogtudor és brassói dékán, továbbá *Vydenbachi* Lőrincz plebános fölebbezési okmányában, saját nevökben és valamennyi brassóvidéki plébános nevében, az esztergomi helynök panaszai ellenében, a mely fölebbezési okmányt *Duerner* Lukács passau-megyei közjegyző adott ki *Pál*, sz. *Bertalan* egyháza plébánosának, *Lénárt*, Minden szentek oltára javadalmasának és *Pál, sz. Katalinról* czimzett *brassói* apátnak jelenlétében. (*Schem. 1844. 6. l. Benkő, Milkovia. II. 501. l.*)

Ezeken kivül volt még Brassón a *jezsuitáknak* is társházuk, melybe 1716-ban lettek bevezetve. 1718-ban sz *Péter* és sz. *Pál* nagy bazilikáját kapták meg a mellette fekvő zárdával, mely kezdetben a *döméseké*, később a *minoritáké*, végre a jezsuiták előtt a szigorúbb fegyelmű sz. *ferenczieké* volt.

Brassó három városrészből állt. Első köztük az *ó-város*, mely éjszak felé terjed ki s egyháza hegy tövében sz. *Bertalan* tiszteletére volt szentelve (más néven árva leány templomának is nevezik). 1421-ben *Amurad* szultán elpusztitá. Maradványait sokáig lehetett látni. A második városrésznek neve *sz. Márton-város*, mely a hasonnevü hegyen fekszik és még 1235 előtt épült. Keletfelé tőle a bolonyai igen kellemes fekvésü kertek vannak. E városrészben van az *evangelikusok* temploma. E két városrész közt fekszik a *várhegy*. — A harmadik városrész az *oláh-város* vagy *bolgár-szeg*, hol a románoknak igen szép templomuk van. (*Benkő, Milkovia. II. 223.*)

6. §.

DÉVA,

mezőváros és vára, a sz. ferencziek kapisztráni tartományának rendházával.

Déva, népes mezőváros, fekszik Hunyadmegyében. Fölötte kies hegyen van a vár. E hely nevezetes lett a régi világban az által, hogy *Decebal*, dák király, miután Traján által legyőzetett, hogy a Rómába való hurczoltatását és az ottani triumphus gyalázatait kikerülje, magát a hagyomány szerint Déván kivégezte. — Déva az erdélyi fejedelmeknek volt birtoka. (*Bél, Comp. 148. l.*) Kitünik ez a többi közt *Zsigmond* királynak 1437-ben kiadott rendeletéből, melyben Déva királyi vára jobbágyainak, az oláhoknak és más nemzetiségü népeknek megparancsolá, hogy parancsának vételétől kezdve *Csáky* László helyett, ki lévai *Cheh* Péterrel együtt gyakorolta az erdélyi vajdaság jogait, egyedül ez utóbbinak engedelmeskedjenek és csak őt ismerjék el uruknak és egyedüli vajdájoknak s a

köteles szolgálmányokat a vár kerületében neki és hivatalnokainak adják meg. (*Acta Trans. 9. cs. 1. sz.*)

1453-ban, ugyanazon évben, melyben csecsemő László *Hunyady* Jánost *beszterczei* gróffá nevezte ki, egyszersmind adományzó levelet is adott ki, mely által a beszterczei grófnak kitűnő érdemei megjutalmazásául, *Görgény* kis várát Thordamegyében és *Dévát* adta a hozzájok tartozó birtokokkal együtt. (*N. R. A. 1524. 12. sz.*) — *Hunyady* János halála után ezen birtokok a királyra szálltak vissza, de már 1490-ben II. Ulászló *Déva* várát és uradalmát *Báthory* Istvánnak s általa testvérének *Báthory* Andrásnak s ez utóbbi: György nevű fiának -16,000 arany forintért zálogba adta. Hit. (*Acta Trans. 2. cs. 24. sz.*)

Hogy később *Déva* várának és uradalmának birtokában *iktari* Bethlenek valának, kitünik gróf *Bethlen* Istvánnak 1628-ban kelt kötelezvényéből, melynek erejénél fogva azon 50,000 arany forint, melyet neje Zéchy Mária, *Zéchy* György és homonnai *Drugeth* Mária leánya édes atyja után örökölt, azon esetre, ha neje magtalanul halna meg, ennek édes anyjára, *Drugeth* Máriára és leányaira illetőleg gróf Bethlen Istvánné — Zéchy Mária három nővérére u. m. *Zéchy* Borbála-, Katalin- és Évára száljon át, s ha netalán készpénzben nem volna meg, gróf Bethlen Istvánnak *dévai* és *vajda-hunyadi* uradalmából kárpótoltassék. Hit. (*N. R. A. 512. cs. 26. sz.*). — 1635-ben egyesség jött létre iktari gróf *Bethlen* Péter és *Zéchy* Mária közt, ki előbb *Bethlen* István, később rosolyi *Kun* István neje volt, a *dévai* és *hunyadi* uradalmakat, továbbá a *valári*, *buldserti* (Zarándban) *alsó-breznai* birtokokat s a *kitidi*, *bosorodi* és *kis-oklosi* birtokrészeket illetőleg, választott birák és *Rákóczy* György közvetitésével. 1640-ben ezen egyességnek szövegét a fehérvári káptalan másolatban kiadta. (*Acta Trans. 1. cs. 44. sz.*) 1641-ben a *kolosmonostori* konvent tanuskodott azon egyezkedési ügyben, mely egyfelől rimaszécsi *Szécsy* Mária s férje rozsolyi *Kun* István és másfelől az erdélyi fejedelem kincstára közt a dévai várra és uradalomra vonatkozólag létrejött. (*U. o. 1. cs. 40. sz.*)

A sz. ferencziek dévai zárdájáról, mely a kapisztráni

tartományhoz tartozik, a következőket jegyeztem fel. Eredete 1710-re viendő vissza, a midőn t. i. a bolgár sz. ferencziek a Rákóczy-zavarok lecsendesülése után Dévára ismét visszatértek és kezdetben szegényes körülményeikhez képest kisebb, később 1723-ban megszaporodván a hivek száma, nagyobb templomot épitettek *Nagyboldogasszony* tiszteletére. A dévai örmény kereskedők 1776-ban a sz. ferencziek zárdája mellett nyilvános kápolnát épitettek.

A sz. ferencziek zárdája, habár kezdetben sok kellemetlenségnek volt kitéve, már 1714-ben konventté lőn. Épülete csak lassan és részenkint egészült ki, mig végre 1772-ben befejeztetett.

A dévai sz. ferencziek lelkipásztorkodása a vári káplánságon kivül még Terepre, Csertésre, Nagyágra és más helyekre is kiterjedt. Jelenleg végzik a helybeli plebániai kötelmeket és tanitanak az elemi iskolában. A nép nyelve magyar, német és oláh. (*Schem Ord. 1853. 27. l.*)

7. §.
EGERES,
benczés apátság a B. Szűz tiszteletére.

Össze nem tévesztendő e benczés apátság az *egresi* czisterczita apátsággal, mely a csanádi püspökséghez tartozik, s melyről ugyanott az 5. §-ban volt szó.

Az *egeresi* benczés apátság a kolosi apátsag fiókapátsága vala és Kolosmegyében feküdt. Eredetét a XIV. század első tizedébe helyezik. Alapitója ismeretlen.

Az egeresi apátság a hit-viták és vallási háborúk alatt magánosok kezére került. Világi birtokosai közöl ghimesi és gácsi *Forgách* Zsigmond gróf 1599-ben *Egerest* más birtokokkal együtt szerdahelyi *Imreffy* Jánosnak, Margit leányától való unokájának, adta hagyományi szerződés alapján, kikötvén, hogy azon esetben, ha Imreffy magtalanul mulna ki, ezen birtokok *Gyulaffy* Lászlóra és mind-

két nemü utódjaira száljanak át. A Gyulafyak csakugyan még 1651-ben is birtokosok voltak *Egeresen*, a mi kitünik az egeresi mezőváros és vár, továbbá *Jákótelke, Ujfalu, Tóttelek, Dank, Forgácskút, Argyas, Veczk* és a vallói birtokrészek iránt fölvett leltári összeirásból, a melynek értelmében ezen birtokok *Pataky* János által, a ki mint keresztszegi gróf *Csáky* László teljhatalmú megbizottja müködött, *Gyulafy* Lászlónak visszaadattak. A birtokba helyezés a kancellária esküdtje és két *egeresi* nemes által történt. Ered. — Mindezen átruházások csak ideiglenes érvényüek vagyis zálogiak valának; 1699-ben azonban nevezett gróf *Csáky* László ezen birtokokat nagybátyjára, *Csáky* István grófra és fiörököseire örök birtokként, hagyományosaira pedig fölbontható jogczimen ruházta át. (*Acta Trans. C. Arch. 1. cs. 16. sz* — *5. cs. 34. sz.* — *8. cs. 65. sz.*)

Az *egeresi* uradalmi kastélyhoz tartozott még a *lupapataki* birtok is Kolosmegyében, melyet az erdélyi fejedelem gróf *Csáky* László birtokai közől magának tartott meg és a gyulai (gyalui?) várhoz csatolt.

Egeresnek legújabb-kori birtokosai a *Haller* grófok és a *Szentkereszti* bárók.

Az apátsági épületnek romjai között csak a templom áll még fenn, melyet a protestánsok foglaltak el. Olvasható benne *Bocskay* Gábor sirirata 1550-ből. (*N. R. A. 712. cs. 35. sz.*)

8. §.

GYERŐ-MONOSTOR,

benczés apátság.

Ily nevü hely Kolosvártól alig két mértföldnyire kettő is fekszik. Az egyikben magyarok, a másikban oláhok laknak. Valamelyikökben volt hajdan a benczések gyerői apátsága, kinek tiszteletére szentelve nem tudhatni. Alapitói az ősrégi *Geren* család maradékai, a Kemények és *Kabosok* valának a XIV. században. A Kolozsvár vidékét ért pusztitások közt a gyerő-monostori apát-

ság és romba dőlt is elpusztult. Romjait emliti *Szegedy* (*Synopis Vitae Belae IV. 351. l.*) és *Pázmány* Péter (*Append. II. 175. l.*) V. ö. (*Schem. Cleri 1844. 7. l. és Arch. Közl. VII. 2. 93. l.*)

9. §.

ILLYE és ILLYEVÁR
a pálosok rendházával.

Illye név alatt két falut ismerünk; az egyik Biharmegyében, egyházilag a békési főesperességben van. Ennek lakosai nem egyesült görög szertartásúak, a bold. sz. Szűz kápolnájával mint fiókegyház *Sarkad* mezővároshoz tartozik; a másik *Illyefalva* vagy *Illyevár* név alatt Erdélyben van Hunyadmegyében, azelőtt a *Jósika* család birtoka és még a mult században is remete sz. Pál szerzeteseinek klastromával birt, mely klastromot *Nagy Mózes* atya alapitotta.

A kamarai levéltárban ma is számos adat található, mely ezen szerzetesek részére tett birtokajándékozások és eladásokról, továbbá telek és dézsmaadományozásokról szól. Ezen telkek között megemlittetik egy az illyefalvi határban *kerület* név alatt létező, továbbá *Zalányban, Al-dobol* és egyebütt található részletek.

A szerzetes székház administratoraiul emlittetnek először *Márton* Hilárius, azután *Orosz* Ignácz, végre *Nagyidai* Mihály atyák.

Illyevár vára tekintetében megjegyzendő, hogy 1575. a törökök eltakarodása után *Báthory* István által a marosvásárhelyi országgyülés beleegyeztével fejedelmi várrá alakittatott át, következő évben pedig a Dénes család magvaszakadtával *Bethlen* Farkasnak jutott hadi ajándokul. (*Kőváry, Erdély tört. IV. 23—30. l.*)

Egy századdal később az *Illye, Karka, Szilágy* és *Szigeth* jószágok, mint a hunyadi uradalomhoz tartozók, Tökölyiek birtokát képezték. 1670-ben *Tököly* Katalin érdekében, *Prényi* Máriához, zalai *Barkóczy* nejéhez birói figyelmeztetés küldetett, hogy *Illyét* jó karban tartsa fönn és

lerombolhatni ne merészelje. 1678-ban *Tököly* Imre gróf ugyanezen uradalmában *Csuti* Benedeket fölügyelő és teljhatalmú kormányzónak nevezte ki. Ered. (*Act. Trans. Cam. Arch. 4. és 12. sz. 2. cs.*)

1757-ben *Nagy* József a residentiának felét az imént említett *Zalány* jószágon, 200 renusi forint értékben szent misék végzésére adta. — *Fülöp* György pedig, *Fülöp* Istvánnak fia, miután még ugyanezen évben pört indított a residentia birtoklása iránt önjoga föntartása tekintetéből: 1759-ben a residentia administrátorával *Orosz* Ignáczal egyességre lépett, melynél fogva ennek 12 köblös szántóföld, 4 szekér szénás rét jutott; amaz pedig a vizsgálat befejezte után szabadságba helyeztetvén, pörét semmisnek nyilvánítván, halála esetére minden azon javait, melyeket a pálosok rendháza birt, örök birtokként erre átruházta. 1759-ben ugyanezèn *Orosz* rendházi kormányzó egy füzest két szántófölddel együtt, melyek *Illyefalva* határában Olt vagy *Oltelve* vagy *Szépmező* nevű dülőben feküdtek, a *nagyavasi* határ egyik földjeért becserélte *Zajzon* Ferenczel. 1761-ben Orosz egy telket Illyefalván, a *Gál-utczában* egy más al-dobosi telekért *Bialis* Jánosra átruházott. (*Illyefal. Resid. 1. cs. 3—12. 113. 116. 117. és 118. sz.*)

10. §.

KERTZ,

cziszterczi-rendű apátság a B. Szűz tiszteletére.

A kertzi apátság *Nagy-Szeben* és *Fogaras* közt az *Olt* folyó partján feküdt. Okmányainkban különféle nevek alatt fordul elé. Majd *Kerch*, majd *Kiers*, majd *Kizd*, majd *Kors* a neve. Először említi 1223-ban II. Endrének azon okmánya, melyben a király *Götzelin* papnak megengedi, hogy *Disznód* jószágot, melyet a királytól kapott, a *kertzi* apátságnak ajándékozhassa. Ebből látszik, hogy *Heimb* állítása, melyet Kereszturi is 272. l. magáévá teszen, mintha t. i. a kertzi apátság 1293-ban (meg nem nevezett alapító által) alapíttatott volna, meg nem állhat. (*Kővári, I. 95. 106.*)

Az apátság javadalma állt *Kertzen* kivül *Keresztur, Miklóstelke, Méche* (Messe), *Apátfalva, Kolun, Földvár* és *Mihályfalva* (*Michelsberg* más néven *Kis-Disznód*) nevü jószágokból, melyek valamennyien a szebeni szász székben fekszenek.

A tatár-pusztitás alatt kétségkivül igen sokat szenvedett a *kertzi* apátság. Azért is IV. Béla 1264-ben, minthogy közel volt a végpusztuláshoz, kijavittatni rendelé. István ifjabb király pedig az apátság kiváltságait erősité meg 1272-ben. (*Kővári. I. 126. 137.*) I. vagyis Róbert Károly alatt a kertzi apátság személyi és birtokbeli biztonságának megvédése végett magát a szebeni gróf oltalma alá helyezte, a ki magának a birtokjogot fentartotta. (*Fejér, Cod. diplom. VIII. 2. 589. l.*)

A kertzi apátságról emlilés történik még 1271 előtt *Máté,* erdélyi vajda és *zonuchi* gróf bizonyitványában, melyben az *abrudi* uradalomban történt határjárásról, a mely uradalmat V. István a fehérvári püspökségnek és káptalannak adományozott, a *kerchy* apát és *Gyógyi* András gróf mint tanúk előtt, minden ellenzék felmerülése nélkül nyilatkozik. — 1350-ban Konrad pap, a miklós-telki sz. Miklós egyházának rektora, Miklós pap és pártfogói ellen, u. m. *Péter, apoldi* plébános és *kizdi* (kertzi) dékán, továbbá János *dályai* plébános ellen *Marsili* apát elé fölebbezett. — 1427-ben emliti a *kertzi* apátságot *Lepés* Loránd V. erdélyi vajda levele, melynek értelmében a *kerchi* apátnak *kereszturi, mesei* és *miklóstelki* jobbágyait a *tolmácsi* várat illető adófizetésének elmulasztását tekintve, annak utólagos fizetésétől Zsigmond király fölmenti, (*Schem. Cleri. 1844. 5. l.*)

A kertzi apátság egész 1477-ig fennállott, a midőn *Mátyás* király, minthogy inkább a világnak mint Istennek szolgált, eltörülte és a *szebeni* prépostsággal örök időkre egyesitette, azon meghagyással, hogy a nevezett prépostság az apátság által végzendő sz. misék tartását három szerzetesre bizza. Később az 1565-iki gyülés a kertzi apátság birtokait az erdélyi kincstár számára lefoglalta, 1589-ben somlyói *Báthory* Zsigmond fejedelem pedig testvérének *Báthory* Boldizsárnak adományozta; mely

vonatkozó birtokbahelyezési okmány 1590-ben kelt Nagy-Szeben város ellenmondása daczára. Ered. A fehérvári káptalani levéltárban. (*Kővári, II. 111. l.* — *M. Sion 1868. VI. 755—759. l.*) A *kertzi* apátság templomának szentélyét jelenleg az ottani evangelikusok használják. (*Arch. Értesitő. 1874. VIII. 21. l.*)

11. §.

KOLOZSVÁR,

sz. kir. város és a kolosmonostori benczés apátság a B. Szűz tiszteletére.

A magyar nemzetiségnek Erdélyben az első s a fejedelemségnek fővárosa, mely hajdan *Clus* és *Clusvár* név alatt fordult elé, fekszik a Szamos folyó partján. Megerősitett sz. kir. város régóta. Nevezetes különösen az által, hogy *Corvin Mátyás*, a nagy király 1443-ban mártius 27-én itt született. Alapitották a magyarok, kik sz. István alatt Erdélybe beköltöztek. Hajdan római telepitvény volt itt Colonia VI. Trajani név alatt, de a magyarok bejövetelekor már erdőség állott a Colonia helyén.

Ezen erősséget, melynek neve Óvár (Clus) később a szászok, kiket Géza király hivott be, III. Béla alatt 1192-ben kijavitották. (*Kaprinay, Hung. Dipl. 1. 17. 21.*)

Kolozsvárt, melynek erős falain 4 kapu vala, a tatárok elpusztitották, de IV. Béla ismét fölépitteté. V. István király lakosainak kitünő érdemeit tekintve, *városi* rangra emelte és kir. kegyének jeleül külföldi szokás szerint *Péter* püspöknek adományozta. 1285-ben a tatárok újra pusztitván e vidéken, a város területén több birtok elhagyatott állapotba jött és mások által foglaltatott el; minek hoszszas pörlekedések voltak következményei, mert a régi tulajdonosok csak igy juthattak birtokaik élvezetébe.

Nem kevésbbé kegyes volt Kolozsvár iránt Robert Károly, a ki 1313-ban a város kiváltságait megerősité, 1316-ban a szász városokhoz hasonlóan szabad *biró-* és *védnök*-választási valamint kereskedési jogot adott s a vámot elengedte. Ő volt az, a ki a katonaállitási és adózási

ügyet is szabályozta, s az ekként rendezett várost a szomszéd szászfölddel, közvetlenül Beszterczevidékével egyesíté. (*Kővári, I. 47. 137. 144. II. 7.*)

1377-ben Nagy Lajos a város felvirágoztatására annak *Feleket* adományozta és a *Tordával* folytatott határvillongásokat *Ajton-*, *Csán-* és *Bós*-felé elintézte.

Zsigmond király megengedte a városnak, hogy pörös ügyeit *Nagy-Szebenbe* fölebbezhesse. Ugyanő 1405-ben, a melyben a város falait újból kiépittetni kezdé, Kolozsvárnak a *létai* vár malmát ajándékozta.

Körülbelül ez időtájban történt Kolozsvárnak *szab. kir. várossá* való emeltetése is. (*U. o. II. 28. 41.*)

Kolozsvár városa hajdan *pénzverési* joggal is birt; a mi kitünik *Zápolya* Jánosnak rendeletéből. Ő 1527-ik október 10-én Kolozsvárra jövén, minthogy Nagy-Szebent elveszté, a pénzverési jogot, épen pénz szükében levén, onnan Kolozsvárra áttette és Gyula-Fehérvárra vonulván át, *Gosztonyi* János püspököt, a ki Ferdinand király pártján állott, elfogatta. A fogoly püspök nemsokára váratlanul meghalt. (*U. o. III. 18.*)

1554-ben I. Ferdinand király *Brassay* Pál deák házát Kolozsvárott, a melynek szomszédosai valának keletről *Barkóczy* András háza, délről *Olájós* Jánosé, nyugatról *Öveges* Györgyé, s a mely öröklési jogczimen nevezett *Brassay* nejére *Medve* Dorottyára szállt vala át, a hozzá tartozó szöllők-, major-, külsőség- és kerttel együtt *Bornemisza* János, brassói jegyző és kir. kanczellár előtt, a kamarai adótól s egyéb fizetésektől és szolgálatoktól fölmenté. (*Lib. Reg. Saec. II. 153. l.*)

Kolozsvárt a belvillongások alatt ugyanazon sors érte, mely Gyula-Fehérvárt (*Lásd az 1. §. b) alatt*). Különösen sokat szenvedett *Székely* Mózes alatt 1603-ban. A város sorsa ez idő alatt szoros összefüggésben van a *jezsuiták* történetével, kik majd kiüzettek, majd ismét vissza hivattak.

Egyházi épületei közül nevezetesebbek:

a) sz. Mihály temploma és a szerzetesek rendházai egyházaikkal együtt.

Kolozsvár városának régi és nagy főtemploma, a főtéren fekszik kelet felől nyugatnak. Védszentje, a kinek tiszteletére van szentelve, sz. *Mihály* főangyal. Építteté e templomot Zsigmond király a XV. század elején, azon hadi zsákmányból, melyet a törökök ellen Oláhországban viselt háború alatt gyüjtött. A templom három bejárással bir. Itt áll *sz. Mihály* kőszobra, a mint a sárkányt lábaival tiporja. Körülötte két felől két-két jelvény látható, *Magyarországé*, *Csehországé*, *Ausztriáé* és *Morvaországé*, — jobbról t. i. egyfejü *sas*, fölötte *oroszlány*, másfelől pedig *Magyarország folyója*; balról *kettős kereszt* ugyanazon *folyókkal*, sárkány alatt *sas* és egy *angyal*. A templom délfelőli falán látható *Mózes* ? alakja tiz parancsolattal kezében. A templom külfalai metszett négyszög-kövekből epült, éjszakfelől hatalmas nagy toronynyal. Délfelől van egy már omladozó kápolna, mely hajdan a lakosok számának teljesen megfelelt. Később számuk megszaporodván, befogadásukra elégtelenné lett, annyira, hogy a szent beszédek tartására kivül a falon kellett szószéket késziteni. Nemsokára ismét annyira megszaporodott a lakosság, mely szászokból és magyarokból állott, hogy II. János király alatt kápolnát 6—7 száz ember befogadhatására kibőviteni kellett.

A templommal szemben nyugat felé van a plébánia felirattal, melyből kitetszik, hogy ezen épület *Schlainig* György rektor és *Ritter* Tamás valamint *Schlainig* Lőrincz birák idejében illetőleg szorgalmazására készült.

Sz. Mihály egyházát 1604-dik évtől a *socinianisták* *) vagyis unitáriusok sokáig birták. III. Károly király régi

---

*) A *socinianisták* vagy *unitáriusok* felekezete tagadta *Krisztus* istenségét, a szent lelket, az eredeti bűnt, a jó cselekedetek üdvezitő szükségét s a gonoszak feltámadását (?). A felekezetek alapitói valának *Socinus* Laelius, a ki 1562-ben és *Socinus* Faustus ki 1604-ben halt meg. (*Hist. Eccl.*) Mindketten Silenai származásuak. Erdélyben *Blandrata* György honositotta meg tanaikat.

tulajdonosaiknak, a katholikusoknak 1716-ban visszaadta. (*Kaprinay, I. 28—30. l.*)

Szent Mihály temploma három hajóból áll, melyek fölött a boltozatot 8 oszlop tartja. Szentélye keletfelé fekszik. A templom hajója 57′ 6″ magas, 128′ hosszú és 22′ széles, szentélye 47′ magas 54′ hosszú és 22′ széles. A főkapu késő-kori góth izlés szerint készült. Az oltárok 1422-ben lettek bevégezve. A főoltárnál 1551-ik julius hó 26-ikban adta át *Izabella* fia *János Zsigmondnak*, továbbá *Martinuzzi* Györgynek és X. Ferdinand király követeinek jelenlétében az ország szent koronáját *Castaldo* császári hadvezérnek a királyi jelvénynyekkel együtt.

Mint *Székely* Sándor „Historia Unitariorum in Transilvania" czimű művében irja: *sz. Mihály* templom 1551-ben Luther hiveinek kezére került. 1566-ban pedig János Zsigmond által ez *unitáriusoknak* lett odaajándékozva. 1603-ban *Basta* parancsára a *jezsuiták* kapták meg, meghagyatván a városnak, hogy 3 hét alatt 70 frtnyi sarczot fizessenek. 150 év alatt háromszor, utoljára 1697-ben leégett. (*Arch. Közlem. III. köt. 2. füz. 57.—62. — Kőváry, IV. 154. l.*)

A mi a szerzetes rendeket illeti, melyek hajdan Kolozsvárott léteztek, következő három rendházról találtam adatokat. Először is a döméseket emlitem. Volt nekik zárdájuk mellett templomuk *Havi Boldogasszony* tiszteletére szentelve. Oldala mellett volt azon kápolna, melyet szamosfalvi *Mikola* Ferencz, somkereki *Erdélyi* Ferencz, továbbá *Luká* nevű olasz, az alperjel és éneklő-rendtárs ez utóbbiak dömés papok, 1521-ben a *régi vár* kerületében épiteni kezdtek. Bevégezték az épitést *Mikola* Ferencz fiai István és László. *Erdélyi* János sz. misékre alapitványt tett le, valamint *Nagyvölgytó* nevű halastavát is, mely *Számosfalva* és *Dezimér* közt feküdt, úgyszintén a halastó körül fekvő ligetének felét is a kápolnának adományozta.*)

*) Hogy a dömések még 1536-ban kolozsvári zárdájokat birták, kitünik azon cseréből s a róla szóló levélből, mely szerint *Statilius* János püspök egyfelől, más részről pedig *Kolozsváry* Viták, és *Torday* Demeter, kolozsvári dömések megegyeztek aziránt, hogy a püspök *gyulatelki* tizedét a *dobokai* főesperesség tizedeinek ne-

Havi Boldogasszony templomát s a mellette levő zárdát a dömések a XVI. századi zavaros időkben elhagyni kényszerültek. 1609-ben *Báthory* Gábor fejedelem Kalvin híveinek adta át, kik azt 1612-ben el is foglalták és isteni tiszteletöket a régi várból a farkas-utczában levő régi templomból 1622-ben *Báthory* Gábor engedélyével ide hozták át. Végre 1693-ban I. Lipót király alatt a dömések temploma ismét a katholikusok kezére került vissza s a *jezsuitáknak* adatott át, kik azonfelül a tordai-utczában is építettek maguknak bazilikát sz. Antal tiszteletére s mellé collegiumot, neveldét és akademiát. (*Kaprinay I. 31—35.*)

A második helyen említem a sz. ferencziek zárdáját és templomát, melyet a B. Szűz tiszteletére 1486-ban I. Mátyás király építtetett, ez által akarván mintegy megtisztelni Kolozsvárt, mint születési helyét. Ezen zárda és templom fekszik a város éjszak-keleti részében, közel a szabókról nevezett falak mellett, a farkas-utczában. Mátyás király Barcsay Márton sóbányai grófnak meghagyta, hogy ez építést elősegítse, *János* nevű szerzetesnek pedig, hogy a mű vezetését magára vállalja. Mátyás király halála után I. *Ulászló* 1494-ben a zárda további építésére és bevégzésére 300 sóban fizetendő arany forintot adott, minek foganatosítására rendeletet adott ki *Istvánfy* István, sóbányai grófnak és *Kápolna* Miklósnak.*)

---

gyedrészével együtt a dömések kolostorának adja, ezek pedig *thuri* részöket Dobokamegyében a püspöknek engedjék át.

*) *Eszterházy* János gróf az *Arch. közl.* IV. köt. I. füz. 3—8. l. közlé a sz.-ferencziek kolozsvári zárdájának leírását, melyet a fentebbiekben mi is követtünk. Később, u. o. IX. k. 1. füz. 34—36. l. közlé a zárda éttermének (refectorium) leírását is. E tekintetben több megjegyzésem van. És pedig először is *Kaprinay* szerint (*Hist. diplom. I. 31—35. l.*) a *dömések* kolostora nem azonos a sz.-ferencziekével, a mint gróf Eszterházy állítja; hanem két különböző zárda volt. A dömések kolostora s temploma a régi várban feküdt; a honnan Kalvin hitfelekezetének engedni kényteleníttetvén, a dömések a farkas-utczába költözködtek át. Az sem áll, a mit a ferenczi zárda éttermének leírásában állít, hogy t. i. arról már 1428-ban történik említés, s hogy ugyanannak 1455-ben *Hunyady* János a templom kijavítására 50 arany forintot utalványozott. Ez azért nem áll, mert a sz.-ferencziek zárdáját a templommal együtt, mint maga a gróf ur is fölemlíti, 1486-ban *Mátyás* király építette.

A zárda javára magánosok által tett adományok között előfordul özvegy *Kőfaragó* Györgyné Magdolna hagyománya 1531-ből, melyben a nevezett zárdának 100 forintot adott, hogy abból fehér-selyem *Kamuka* miseruhára valót vegyenek és a főoltár számára miseruhát készittessenek és keresztet vegyenek, továbbá 25 frtot, hogy rajta az oltárt szintén fehér kamuka-selyemmel feldiszitsék, úgyszintén 5 frtot fekete atlasz misemondó ruhára, 14 frtot a szerzetesek ruhájára, végre 5 frtot fekete kamuka-szövetre az oltár bevonására. (*Arch. közl. IV. 1. 4—6. l.*)

Úgylátszik, a sz. ferencziek az 1556-ban hozott kedvezőtlen törvények következtében Kolozsvárról elköltöztek. *Báthory* Kristóf fejedelem 1579-ben a már 23 évig üresen állott zárdát *Seres* János kőfaragó közvetitésével, a kit aztán itt temettek el, kijavittatta. — 1581-ben *Báthory* István a templomot és zárdát egy apácza-kolostorral együtt, minthogy üresek és használat nélkül voltak, a *jezsuitáknak* adta, hogy iskolává alakitsák át. De ezek sem birhatták békében.

1603-ban a felbőszitett nép, előbb kirabolván a templomot és zárdát, azt elpusztitotta; 1605-ben pedig maguk a jezsuiták kénytelenek voltak Kolozsvárt elhagyni. *Bethlen* Gábor az igy megürült épületeket 1622-ben a *reformatusoknak* adta oda akademiai intézetül. — 1798-ban aug. 31-én, midőn a város nagyobb része leégett, a régi sz. ferenczi zárda templomainak teteje a lángok martalékává lett és csak 1803-ban készült el újra.

E templom gróf *Eszterházy* Jánosnak már idézett leirása szerint (*Arch. közl. IV. köt. 1. füz. 7. l.*) egy hajóból áll. Ablakai góth izlésben készültek. Láthatók még azon tornyoknak maradványai is, melyeket 1644-ben I. *Rákóczy* György kezdett épittetni. A templom szentélye 70′ hosszu, 31′ 6″ széles és 54′ magas. A hajó hossza 111′, szélessége 48′, magassága 60′. Emlitésre méltók még több család czimerei, melyek jobbára domborművek.

Ez utóbbi nehézséget meggyőződésem szerint úgy lehet megoldani, ha fölvesszük, hogy ama 50 frtot *Hunyady* János kormányzó nem a sz.-ferenczieknek, hanem a döméseknek adta, — a kik még 1521-ben is Kolozsvárott valának.

A szent ferencziek zárdája mellett volt egy női zárda, melyben 1581-ben már csak egyetlen egy vak zárdaszűz lakott. Alapítójáról, alapítási idejéről semmit sem tudhatván, azt a kérdést kell legalább szellőztetnünk, melyik rendé vala. Erre nézve felvilágositást ad özvegy *Kőfaragó* Györgyné Magdolna asszonynak fennebb említett végrendelete, a melyben ezt olvassuk: „Anno 1531. lego florenos sedecim pro indumento sacerdotali ad *Capellam* sororum *tertii Ordinis Beati* Francisci, quam ego feci fieri etc“. Ugyanazon okmány másik helyén ezt olvassuk: „Sub habitu *griseo* (szürke) intra muros huius civitatis habitantibus stb.“ s alább: „Sancti monialibus sub habitu *nigro* in Claustro sub invocatione divi *Egidii* constructo commorantibus, omnia mea vestimenta etc. vineam in promontorio *S. Georgii* sitam lego sororibus s. Dominici.“ Ezek szerint kétféle apáczak Kolozsvárott egy időben léteztek volna?

Jelenleg Kolozsvárott csak egy szerzetes rendház létezik, t. i. a *kegyesrendieké*, kiket a *jezsuiták* eltörlése után Mária Terézia telepitett le. A rendtagok összesen 13 helybeli vagy gymnasium tanárai, egy közülök az akademián is tanít. (*Benkő II. 589. Schem. Ord. 1874. 9. l.*)

b) A Bold. Szűz kolosmonostori benczés apátsága.

Ezen apátság fekszik Kolozsvártól egy negyedmértföldnyire, az országút mentében, nem messze a régi kalváriától. Templomának, mely kőfallal volt körülvéve, már csak szentélye áll fenn. Alapítá I. *Béla* király 1059—1063 közt, mint IV. Béla királynak 1263-ban kelt s *Kaprinay* által (*Hist. Hung. diplom. I. 38. l.*) teljes szövegében közlött okmánya bizonyítja.

Ebben IV. Béla (nem említve I. Béla király nevét) ősatyját hozza fel mint alapitót a következő szavakkal: „*Proavus* noster et beatissimus rex *Ladislaus* et alii nostri progenitores decimas etc. condonarunt.“ E szavakból, ha a *proavus* szót tágabb értelemben vesszük is, világosan következik, hogy az apátság alapitója nem sz. *László* király vala, habár *Erzsébet* királyné, I. Róbert Károly neje

1341-ben kelt védlevelében ezeket mondja is: „quod quia monasterium Beatae Virginis de *Klusvár* fundatio Sancti regis Ladislai exstitit". Mások e nehézséget úgy vélik megoldhatónak, hogy a kolosmonostori apátság sz. *László és a B. Szüz* tiszteletére együttesen történt. (*Arch. közl. VII. k. 2. füz. 89. l.*)

Mi ezen kérdést illetőleg, vajjon a kolosmonostori apátság alapitója I. Béla vagy sz. László király volt-e, *Kaprinay* véleményéhez állunk, a ki szerint az alapitó I. Béla király vala, mert habár az idézett okmány felhozott helyén az alapitó neve, talán az iródeák hibája miatt, kimaradt is, az okmány végén e szavakat olvasva „*Praenominatus Bela rex*", lehetetlen IV. Béla királynak „*Proavus noster*" szavát másra mint I. Béla királyra magyarázni, annál is inkább, mivel e szavak által: „*proavus noster et beatissimus Rex Ladislaus*" mint a két király együtt van emlitve.

Ugyanezen okmány, melynek kivonatát Czinár is közlé Fuxhoffer Monasterologiájában (*I. 208. l.*) sz. Lászlóról csak azt emliti, hogy az apátság egyházát gazdagabb jövedelemmel s a fehérvári káptalanéihoz hasonló jogokkal és javadalmakkal ajándékozta meg, melyeket később elvesztett.

Nagy veszedelem érte a kolosmonostori apátságot 1191-ben, a midőn *Adorján*, erdélyi püspök, nem nézhetvén az apátságnak mindig emelkedő hatalmát, vagy talán azért, mert III. Béla a szászok számára felállitott *szebeni* prépostságot az ő joghatósága alól kivette s bizonyos dézsmáktól is, melyeket a nevezett prépostságnak adományozott vala, megfosztotta. (*Kőváry, I. 94. II. 95.*)

Hasonlóan erőszakoskodott 1222-ben *Vilmos* püspök, ki négy kanonok és fegyveres nép kiséretében a kolosi monostort megtámadta, elfoglalta, az apátot két rendtárssal fogolylyá tette, a pápai és királyi okmányokat, melyek ez apátságnak előjogairól szóltak, részint megégette, részint vizbe dobatta. — III. *Honorius* pápa nemsokára az apátság kérésére új okmányokat állittatott ki, az erdélyi püspöktől a joghatóságot megvonta és az ügy megvizsgálését a váczi püspökre és prépostra, továbbá a csanádmegyei *egresi* apátságra bizta. Az ügy azonban igen sokáig huzó-

dott s végre micsoda eredménynyel végződött, nem tudhatni. *Vilmos* püspök halála után a szent szék 1225-ben a kolosmonostori apátnak, némi vigasztalásul püspöksüveget és gyűrűt küldött sőt ennek használhatási jogával felruházta. (*Fejér, Cod. dipl. III. 2. 57. l.*)

1230-ban ismét pör keletkezett az apátság és az erdélyi püspök közt, mely *Jakab* praenestei püspökre volt bizva; de félbeszakitá azt 1241-ben a tatároknak az egész országra nézve gyászos végzetű betörése. Ez alkalommal a kolosmonostori apátság leégett. Az ott levő iratok a város templomában helyeztettek el.

A tatárok kivonulása után 1278—79-ben a következő években beállottak ama zavarok, melyeket *László* királynak a kunok iránt tanusitott túlságos kedvezményei a népben keltettek, melyeknek végök 1282-ben szakadt azon győzelemmel, melyet a király *firmanói* Fülöp pápai követ buzditására kezdett harczban a kunok ellen kivivott, kiket *Oldamur* vezérlete alatt *Hód* tava mellett *Kolozsvár* közelében megvert.

Midőn a tatárok 1285-ben ismét betörtek az országba, s mint negyven év előtt, azt tűzzel vassal pusztitották, a kolosmonostori apátság tagjai szétmenekülvén, az apátsági javak világi kezekre kerültek; de III. Endre király *Henrik* apátsága idején 1296-ban visszaadatni parancsolta. (*Szereday, 356. l.*)

Az apátság jószágait illetőleg, a IV. László király alatt 1283-ban végrehajtott határvizsgálás szerint birta az apátság *Kolos* mellett sz. *Mihálytelkét, Szomordokat, Macskást* és *Budatelkét.* (*Kőváry, I. 142. l.*) — Egy későbbi, 1293-ban kelt kir. adományzó levélben, mely Albert apátnak „*Monasterii gloriosae Virgini Mariae* de *Clus*“ javára adatott ki, emlittetnek mint apátsági jószágok: *Clus, Clodna, Petresd* és *Kernyech* Hunyadmegyében, melyeknek határai is kijelöltetnek, továbbá a *borsi* adá harmada több faluéval ugyanazon a vidéken. Ered. Hit. (*Eccl. Cam. 21. cs. 1. sz.*) — Egy másik okmányban az apátságnak, mint az erdélyi püspökség szomszédosának következő jószágai emlittetnek: *Monostor, Kajántó, Máriatelke, Bewna* vagyis *Bénye, Egeres, Leske, Szentgyurg* és *Tyburcztelke.* Ezekre

vonatkozólag, hogy a folytonosan megmegújuló határvillongásoknak elejét vegyék, 1299-ben *Péter* püspök és *Lázár* apát cserére léptek, a mely szerint amaz ennek *Nádost* és *Bogártelkét, Leskeért és Szent Györgyért* átadta, azzal a kikötéssel, hogy az apátság a monostor számára a szükségelt fát azután is a leskei erdőben vágathassa. (*Arch. közl. VII. 93. l.*)

András püspök alatt, a ki az apátságnak néhány jószágát, a tizedekkel, malmokkal, rétekkel és erdőkkel együtt elfoglalta és békés uton visszaadni nem akarta, 1342-ben *Erzsébet* Róbert Károly neje *Miklós* erdélyi vajdának és szolnoki várgrófnak vagyis ispánnak levélben meghagyta, hogy mivel az erdélyi püspök, a mint *János* apát s az egész konvent megbizásából *István*, a monostorőr irá, az apátságnak javait és jogait igazságtalanul elfoglalta és elfoglalva tartja vala, a püspököt és az apátot maguk elé idézvén, az ügyet biróilag végezzék el, a püspököt arra kényszeritsék, hogy ha valami keresete van, azt irásilag bizonyitsa be, ellenkező esetben az apátot jogában védelmezzék. (*Pray, Hier. II. 258. l.*)

Gróf *Eszterházy* János (*Arch. közl. VII. 2. 94—104. l.*) még több ily birtokfoglalási esetet és pört emlit, melyeket csak röviden érintünk. Ilyen pörös eset volt a *Macskásyaké* az apátság *Kajántó* nevü birtokát illetőleg, a *Kallyán* családé *Bényére* vonatkozólag, a *Kyde* családé *Tyburcztelkére* vonatkozólag, *Pálfalvi* Lászlóé az apátság *Báth* vagy sz. *János* nevü erdejére vonatkozólag. Mindezen foglalások 1342. és 1474. közt történtek és többnyire azzal végződtek, hogy az apátságnak elfoglalt birtokait az illetők visszaadni kényszerültek.

A *kolosmonostori* apátság egyszersmind hiteles hely is volt. Mint ilyen királyaink részéről többféle kitüntetésben részesült. Igy nagy Lajos király 1357-ben az apátságot minden alsóbb fokú hatóság alól felszabaditotta s egyenesen az erdélyi vajda joghatósága alá rendelte. 1370-ben megengedte az apátság jobbágyainak, hogy lefizetvén az apátságnak a földbért Kolozsvárra költözhetnek. Miután az apát ezen szabadságot megszoritani kezdé s a

jobbágyok e miatt panaszt emeltek ellene, Mátyás király, a ki 1459-ben a monostor helyét vásártarthatási joggal ruházta fel, 1465-ben az apátnak a fentebb említett eljárást megtiltá; de ez engedetlenségre vetemedett s a monostort megerősiteni kezdé, — Mátyás király azonban az erőditéseket 1466-ban leromboltatá. Még Mátyás király előtt, Zsigmond alatt történt 1423-ban, hogy az utóbbi király *Csáky* Miklós vajdának meghagyta, hogy a kolosmonostori apátot azon hitelezők zaklatásai ellen, kiknél még az előbbi apátok csináltak adósságot, védelmezze.

Zsigmond király 1436-ban marchiai *Picenus* Jakabot, a bosnyák minoriták általános helynökét, Magyarországba és Erdélybe küldé, hogy a *hussitákat* és *görög nem egyesülteket* megtérítse; de ez buzgósága által elragadtatva, kegyetlenségekre fajult; mi által a király legjobb szándéka meghiusult. Hozzá járult még 1439-ben a parasztok lázadása a nemesség ellen és a törökök beütése *Murad* és *Vlad-Drakul* vezérlete alatt, kik mindent, a mit utjokban találtak, tüzzel-vassal pusztitották. Az említett pórlázadás alkalmával a lázadók Kolozsvár falai mögé menekültek, de a nemesek a szászok segitségével a várost elfoglalták.

Az apátságnak javai már a XV. században idegeneknek adományoztattak s az apátságot azóta kormányzók (gubernatores) administrálták, kik közől az ismertek elsejének neve *Gotthárd.* 1507-ben II. Gyula pápa a *garamparti* (de iuxta Gron) apátnak megparancsolta, hogy azon legyen, miszerint minden, a mi addig a *kolosi* apátság megcsorbitására történt, jóvátétessék. Hit.

1547-ben I. Ferdinand király az üresedésben volt kolosmonostori apátságot minden jövedelmével együtt *Elefánti* Simonnak adományozta. Ered.

Végre a következő 1548-ik évben a pozsonyi káptalan jelentése szerint *Podmaniczky* Ráfaelt a kir. helytartó *Ujlaky* Ferencz, győri püspök, mint *kolosi* apát javára törvény elé idézte az apátságnak erőszakos lefoglalva tartása miatt. Hit. *(Eccl. Cam. 21. cs. 4, 5., 6.)*

Az apátság javait az 1556-iki kolozsvári gyülés a császári kormánynak adta át, a rendtagok pedig szétosz-

lottak. Azóta az apátságnak csak czimét szokták adományozni. Javai közöl *Monostort, Bácsot, Bogártelkét, Jegenyát, Kajántót* és *Tiborczot*, Kolosmegyében, János Zsigmond 1569-ben kanczellárjának *Forgách* Ferencznek adományozta, ki után azok a kincstárra szálltak vissza, később *Kajántót*, továbbá *Tiborczot* és *Bogártelkét Báthory* István orvosának *Blantrata* Györgynek adta, ki azokat részben *Kendy* Sándornak, részben *Bánffy* Farkasnak eladogatta, a kiktől aztán *Báthory* Kristóf visszaváltotta. A megszűnt apátságnak többi jószágait, u. m. *Monostort*, az apátság székhelyét, *Bácsot* és *Jegenyét* szintén *Báthory* István fejedelem, később lengyel király, 1581-ben a kolozsvári jezsuitáknak adományozta az akademia javára a templomnak és monostornak épentartása mellett. A jezsuiták 1588-ban kiüzettek ugyan, de 1594-ben ismét visszajöttek s az apátságnak eme javait is visszakapták. (*Arch. Közl. VII. 2. 103. l.*)

Az apátsági monostornak a jezsuiták alatt a Szamos folyó felé igen nagy kertje volt, a melyet egész a mai napig jezsuita-kertnek neveznek. Ugyanott halas tó is létezett, de már azóta kiszáradt. *Maria Krisztina*, Báthory Zsigmond neje, az apátság templomának tetejét, melyet 1598-ban a vihar ledöntött, megujittatá.

1605-ben a jezsuiták ismét szám üzetvén, *Báthory* Gábor fejedelem 1609-ben a monostori palotát *Karmuthy* Farkasnak adta, ugy annak várát *Jegenyével* és *mérai* birtokrészszel együtt 1633-ban *Mikó* Ferenczre iratta át.

A monostor jövedelmének egy részét 1649-ben *Kékedy* Zsigmond a reformatus tanuló ifjuság kolozsvári Collegiumának adományozta szegény ifjak eltartására. Ugyanakkor a monostori jószágnak részeit birták *Zólyomi* Dávid, *Rákóczy* Zsigmond, és I. *Rákóczy* György neje *Lorántffy* Zsuzsanna.

Derkay György jezsuita atya, ámbár szerzete két izben is, és pedig országgyülésileg számüzve volt, mégis 1653-ban Kolosmonostoron tartózkodott.

Monostort utoljára I. *Apaffy* Mihály fejedelem (1661—1690.) birta, jövedelmének élvezetében az 1664-től egész 1693-ig a fejedelemnek nővére, *Gilányi* Györgyné,

Apaffy Anna levén egészen addig, mig I. *Lipót* császár és király Erdélyt visszakapván, a katholikusokat, illetőleg a jezsuitákat birtokukba visszahelyezte, III. Károly 1733-ban megengedte, hogy *Bács* (sz. János), *Jegenye* és *Tiborcz Bánffy* gróftól; *Bogártelke* b. *Szent-Kereszty* Andrástól és *Kajántó Naláczy* Sárától b. *Barcsay* György özvegyétől visszaváltassanak, a mi a karok és rendek beleegyezésével 15,000 frt lefizetése mellett meg is történt.

1773-ban eltöröltetvén a jezsuita-rend, Mária Terézia királynő 1776-ban az emlitett javakat az általa alapitott nagy-szebeni árvaháznak, *Delpini* János igazgatósága alatt; I. Ferencz király pedig 1799-ben a tanulmányi alapnak adományozta. (*U. o. 104. l.*)

Ezen idő óta a templom és monostor fentartására semmi gondot sem forditottak. A templom 1787-ben magtárrá lett, 1794—5-ben új tetőt kapott, s tornya is kijavittatott. Nemsokára a vihar ismét megrongálván, 1801-ben a templom és torony új javitást nyert. 1818-ban *Rudnay* alatt a templom hajóját szétbontották s a köveket a lyceum épitésére használták.

A monostornak eme viszontagságos átalakulásait, melyeken alapitója I. Béla király óta 1818-ig keresztül esett, latin felirattal örökiték meg, melyet a szentély homlokzatán kőbe vésettek.

A monostorból, alapfalainak és pinczéjének maradványain kivül, semmi sem maradt fenn. A templomból, melynek hossza 38′, szélessége 22′ és magassága 30′ vala, már csak a *szentély* áll fenn, a melynek leirását lásd az *Arch. közl.* VII. 2. 106—109. l., a hol néhány siremléknek feliratai is olvashatók, p. a *felősi Nápolyi* családé, *Medgyesi* Ferenczé, *Kovacsóczy* Istváné, *Dóczy* Anna, *Sennyey* Pankrátzné, *Kamuthy* Balázs dobokamegyei főispányé és *Kornis* István jezsuita atyáé.

A kolozsmonostori apátság apátjainak és kormányzóinak sorrendje.

1283-ban *Péter* apát (*Arch. közl. VII. 2. 105. l.*)
1293-ban *Albert* apát (*Eccl. Cam. 21. cs. 1. sz.*)
1296-ban *Henrik* apát, III. Endre káplánya (*Arch. közl.*)

1299—1314-ig *Lázár* apát. (*U. o.*)

1315-ben *Miklós* apát. (*U. o.*)

1324-ben *István* apát. (*U. o.*)

1329—1344-ig *János* apát, Erzsébet királyné káplánja. (*U. o.*)

1347—1348-ig *Jordán* apát. (*U. o.*)

1356—1361-ig *László* apát. (*U. o.*)

1361-ben *István* apát. (*U. o.*)

1362—1382-ig *Otto* apát. (*U. o.*)

1391—1402-ig *Pál* apát. (*U. o.*)

1412—1418-ig *Henrik* apát. (*U. o.*)

1423-ban *Balázs* apát. (*U. o.*)

1426—1451-ig *Antal* apát. (*U. o.*)

1454-ben *Gothárd* kormányzó. (*U. o.*)

1460-ban *Bertalan* kormányzó. (*U. o.*)

1463-ban dengeleghy *Pongrácz* László kormányzó. (*U. o.*)

1463—1466-ig *Pécsváradi* Péter apát. (*U. o.*)

1494. (?) szamosújfalvi *Mikola* Ferencz apát. (*U. o.*)

1493—1504-ig *Polnár* Gábor bosniai, később szörémi püspök, az apátság *commendatora*. (*U. o.*)

1509-ben *Tomory* Pál kormányzó, később kalocsai érsek. (*U. o.*)

1533-ban *Nagyszombati* Márton apát. (*U. o.*)

1547-ben *Elefánti* Simon apát. (*U. o.*)

1548-ban *Ujlaki* Ferencz, győri püspök, apát. (*Eccl. cam. 21. cs. 5. 6. sz.*)

1549—1551-ig *Martinuzzi* György bibornok, apát. (*Arch. közl. 105. l.*)

1557—1562-ig *Kolozsvári* János, dömés, csanádi püspök, czimz. apát. (*U. o.*)

1776-ban *Delpini* János Theophil czimz. apát. (*U. o.*)

1819—1857-ig *Szabó* János czimz. apát. (*U. o. 106. l.*)

1867 óta *Keserü* Mózes czimz. apát. † 1875. (*U. o.*)

12. §.

KÖRÖS-BÁNYA,

mezőváros a sz. ferencziek zárdájával s a B. Szűz tiszteletére szentelt templomával.

Körös-Bánya mezőváros fekszik Zarándmegyében a Körös partján. Jelenleg az erdélyi püspökséghez tartozik, előbb a csanádihoz tartozott. A sz. ferencziek kapisztráni tartománya itt rendházzal bir. Régente a *dévai* házból szétszórtan az e vidéken állomásozó csász. katonaságnál s más, kinek körében 17 év folytán lelkészi teendőket végeztek. Végre gróf *Nádasdy* László csanádi püspök (1710—1730) Körös-Bányán végleg letelepité őket és zárdájukban plebániát állitott fel.

A szent ferencziek találtak ugyan Körös-Bányán templomot, de az annyira meg volt rongálva, hogy 1763-ban újra kellett épiteniök, a midőn egyszersmind rendházukat is kibővitették. Az 1848-iki forradalom alatt a zárda hamuvá égett s azóta a régi jó időket folytonosan gyászolja. (*Schem. Ordin. 1853. 38. l.*)

13. §.

NAGYFALU,

mezőváros a pálosok rendházával.

Ezen többnyire magyar-ajkuaktól lakott mezőváros Krasznamegyében a *Beretyó*-folyó mellett, mely Krasznát Biharmegyétől elválasztja. Hogy Nagyfalu és a szomszédságban levő *Szilágy* nevü jószág birtokában valaha a losonczi *Bánffy* és a *Báthory* családok, továbbá remete sz. *Pál* szerzete volt, a következő adatoktól kitünik.

Nem tekintve azt, hogy a rendház többnyire a „*nagyfalusi pálosok*“ vagy „*de et supra Nagyfalu*“ fordul elő, Benger kéziratban levő Chronotaxis-ában (*V. fej. XXIX.* és *CXII. sz.*) emliti, hogy *Szilágyon*, mely *Nagyfalu* mellett, Erdély határán (most Középszolnokban) fekszik, 1325-ben, mások szerint 1413-ban losonczi *Bánffy* György és László testvérek a pálosoknak sz. *Jeromos* tiszteletére

rendházat alapitott. — Innen van aztán, hogy *csak a szilágyi* pálos rendháznál történik említés. Pázmány szerint a pálosok később *Szilágyról* a közel fekvő *Nagyfaluba* költöztek át, a hol templomuk a B. Szüz tiszteletére volt szentelve.

A nagyfalusi pálosok birtokához tartozott *Valáthalom*, másképen *Márton* Krasznamegyében, *Nagyfaluban* több szőlő, szántóföldek, rétek és egy malom, valamint *Zoványban* is a *Beretyón* szintén egy malom. Ezen jószágokba *Báthory* István és *Bánffy* László, valamint ez utóbbi fiainak bevallása szerint, János király 1530-ban a pálosokat behelyezte. Történik még említés 1485-ben *Demeterről*, a B. Szüz tiszteletére alapitott nagyfalusi pálos rendház vicariusáról, továbbá 1539-ben ugyanazon a Váradi promontoriumban helyezett szerzetesekről. (*Acta. Paulin. 2. és 3. cs. 1. sz.*)

Izabella királynő parancsára 1559-ben Krasznamegye törvényszéke megvizsgálta *Bánffy* Petronella, özvegy *Kisvárday* Ambrus neje és Klára leánya, férjezett nagyfalusi Serédy Istvánné ügyét, mely szerint a zoványi malom, melyet *Mattyus* Mihály, Pál és Ferencz, a nevezett fölperesnök jobbágyai, a *nagyfalusi* pálosoknak 6 frtért eladtak, visszaköveteltetett. Ezen pör azzal végződött 1560-ban, hogy a nevezett malom közbenlét szerinti árért csakugyan visszaadatott. (*N. R. A. 103. cs. 19. 20. sz.*). Ugyancsak 1559-ben még más pörös ügy is előfordult, t. i. *Serédy* István, *Bánffy* István és Miklós, és *Horváth* György, a nagyfalusi kir. tizedeket elfoglalták vala, Krasznamegye törvényszéke a vádlottakat megidézvén, a peres ügyet II. János (Zsigmond) javára dönté el. (*U. o. 1036. cs. 29. sz.*)

A *nagyfalusi* pálos zárda a reformatió által keltett viszályok alatt elpusztult, s a szerzetesek minden oldalról veszélyeztetve *György* rendi főperjel alatt itteni zárdájokat a hozzá tartozó birtokokkal együtt 1563-ban, azzal a kikötéssel, hogy ha jobb idők állnának be, azokat ismét visszavehessék, *Báthory* Istvánnak 300 magyar frt értékeig elzálogosították.

Ugyanazon évben *Mátyás* perjel s rendtársai *Máront*

két malommal, melyek egyike itt, másika *Závonyban* volt, továbbá két szőlőt *Nagyfaluban* somlyói *Báthory* Istvánnak és Kristófnak 200 évenkénti fizetendő forintért átadták. Ugyanily bérbeadási szerződés jött létre 1564-ben *Péter* rendfőnök alatt közte és a *Báthory* család közt. (*Acta. Paul. 1. cs. 2—4. sz.*)

1567-ben kelt azon határjelölési okmány, mely szerint a *nagyfalusi* uradalom határa nagyfalusi *Bánffy* Farkas részére a szétdúlt kolostor s a hozzátartozó rét mellé tüzetett ki. (*U. o. 1. cs. 5. sz.*) Következő évben losonczi *Bánffy* Ferencz *nagyfalusi* birtokrészére vonatkozólag károlyi *Láncz* Dénes és László igényt támasztottak, — mily eredménynyel, nem tudhatni. (*N. R. A. 252. cs. 30. sz.*)

1570-ben új pör támadt a *Bánffy* család ágai közt. Losonczi és mogyoródi *Bánffy* Pál és a már fenneb említett *Bánffy* Petronella özvegy *Várday* Ambrusné közt pörre került a dolog *Bánffy* Pálnak *Valkováron Nagyfaluban* és egyebütt létező birtokaiból kijáró női hozomány föl nem vétele miatt. Ezen pör az alperesek meg nem jelenése miatt makacsság czimén lőn eldöntve és a birói itélet foganatositása is megkisértetett ugyan 1872-ben, de annak foganatositása erőszakoson megakadályoztatott. (*Acta Transsylv. 7. cs. 25. sz. — 8. cs. 22. sz.*)

1571-ben *Báthory* István erdélyi fejedelem közt egyfelől, másrészről pedig losonczi és sz. telki *Bánffy* Farkas és Kristóf közt egyezség jött létre, mely szerint azon javak, melyeket I. János király a *Bánffy*-aknak adományozott, úgy osztatott fel, hogy felerészben a *nagyfalusi* nagyszőlővel, a *beretyói* elhagyott malommal együtt a *Bánffy*-aké fele részben pedig *Máron* nevü birtokkal együtt a *Báthory*-aké legyen. (*Acta Paulin. 1. cs. 6. sz.*)

Egyébiránt tüzetesen kijelölni az időt söt évet, a meddig a pálosok nagyfalusi rendháza fennállott, nem lehet. 1593-ban még fenn kellett állania, minthogy az évben *Pál* prior emlittetik. — 1725-ben a pálosok rendje e javak visszaadatása iránt pört inditott a *Bánffyak* ellen. (*U. o. 2. cs. 1. sz.*)

14. §.

NAGY-SZEBEN,

szab. kir. város egyházi intézeteivel.

A szászok földjének, kiket II. király *Geiza* hivott be, Erdélyben fővárosa *Szeben* nevét, latinul *Cibinium*, a város mellett elfolyó *Sibin* kis folyótól kapta, melyet az oláhok most is így neveznek. A magyarok, hogy megkülönböztessék ezen várost a sárosmegyei *Szebentől*, *Nagy* előnevet tesznek eléje. A németek *Hermannstadtnak* hivják, vagy a városnak *Hermann* nevű alapitójától, vagy sz. *Hermann* püspöktől, a kinek tiszteletére lett volna a városnak első temploma fölszentelve s a kinek szobrát a város kapuja mellett felállitották. A város régi pecsétjén e felirat olvasható: „*Sigillum Civium de villa Hermanni.*“ (*Kaprinay, Hung. diplom. II. 501. l.*)

Nagy-Szeben városa két részre oszlik, felsőre, mely dombon épült, és alsóra, mely termékeny lapályon terül el. Hajdan erős vár volt, kettős fallal és tornyokkal, valamint mély árkokkal megerősitve. Már a mult században, lakosainak gazdagsága és épületeinek csinossága alatt valamennyi erdélyi várost fölülmúlta. Lassanként több *főhivatal* is ide tétetett át, igy pl. a *kormányszék*, mely a *Rákóczy* zavargások miatt Gyula-Fehérvárról tétetett ide át, a *katonai parancsnokság*, a *kir. kincstár* és a *hadi biztosság*. Van két gymnasiuma, a katholikusoké és az evangelikusoké. A katholikusoknak hajdan társaskáptalanak is volt itt. Mária Theresia szintén a róm. katholikusok számára a Szeben folyó partján 1770-ben árvaházat alapitott, melyet a város joghatósága alól kivett. Alapitványául rendelte a szászok által a kir. kincstárnak fizetni szokott 2000 rh. frtnyi készpénzben fizetendő tizedet, továbbá 2500 köböl buzát egyéb kisebb jövedelmekkel együtt. Gondnokává *Delpini* atyát nevezte ki. (*Benkö, II. 564.*)

Volt Nagy-Szebenben *pénzverde is.* A városnak hajdan 17 adózó faluja volt, ilyen pl. *Talmats, Szeliszt, Vöröstorony, Vizakna,* mely sóbányairól nevezetes, továbbá *Helta* városa és *sz. Mihály hegye,* a hol hires vár volt. (*Reichendorf, 791. l. Bel, Comp. 158—161.*)

Nagy-Szeben köz- és magánügyeinek, s története nevezetesebb mozzanatainak ismertetére néhány adatot hozok fel, melyet részint *Benkő* ismert nagy művéből meritvék, részint vagy egészen ismeretlenek, vagy csak kevésbbé ismeretesek.

1382-ben *Nagy Lajos* király tapasztalván, hogy némely idegen kereskedők a kereskedelmi czikkeket a városból a havasokon túlra szokták átvinni, továbbá, hogy magában a városban borsot, sáfránt és más ily fűszereket a polgárok megkárositásával kisebb mértékkel mérve szoktak eladni: megparancsolta, hogy a kereskedők Nagy-Szebenbe vitt czikkeiket onnan többé elszállitani és Havasalföldre kivinni ne merészeljék; továbbá, hogy a borsot, sáfránt s a többi fűszereket a városban senki kisebb mértékkel árulni ne merje. (*Pray, Hier. II. 261.*)

1461-ben Mátyás király a nagyszebeni pénzverde főnökének parancsolatot küldött az iránt, hogy *Rozgonyi* Sebestyén vajdának az ottani kam. kincstárból havonkint 100 arany forintot adjon mindaddig, mig az illető Erdélyben lesz. Hit. — 1467-ben kelt szintén Mátyás királynak levele, a melyben a várost felszólitja, hogy néhány lázongó polgártársuk megfékezésére segédkezet nyujtsanak. (*Acta Trans. 1. cs. 28. sz. — 5. cs. 18. sz.*)

1501-ben kelt, a fehérvári káptalannak bizonyitványa vingarti *Geréb* László erdélyi püspök számára, a nagyszebeni polgárok és a hét szász szék ellen az iránt, hogy a püspöknek 262 jobbágya által ellenök emelt panaszok ügyében a választott biróság elől, az ügy megvizsgálása előtt visszaléptek. Hit. (*N. R. A. 1560. cs. 23. sz. A.*)

1533-ban az Olt folyó kiáradása a város falait 104 lépésnyi hosszaságban leontá. — 1536-ban a nagy-szebeniek 7 heti ellenállás után városukat *Majláth* Istvánnak, *Zápolya* János részére feladni kényszerültek. (*Kőváry, III. 37. — Benkő I. 190.*)

1552-ben I. Ferdinánd király a városnak a *huszadot*, melyet évenkint a kir. kamarának fizetni szokott, e kir. rendeletének visszavételeig elengedte. 1553-ban *ugyanazt* 1000 frtért *Haller* Péter erdélyi kincstárnoknak bérbe adta. Ugyanezen évben megengedte a nagyszebeni polgá-

roknak, hogy a csanádi püspöknek, következő birtokait, u. m. *Chanádot*, *Sorostélt*, *Holdvilágot* és *Monorát* (Alsó-Fehérmegyében), melyek részint *Medgyesy* Ferencz, gyulafehérvári vicariusnál, részint *Cserepovich* Miklósnál voltak, haszonbér fizetése mellett mindaddig birhassák, mig a püspök visszaválthatja. (*Lib. Reg. Solt. II. 63. 87.*)

1557-ben Miksa király *Rüsz* mezővárosát a szebeni székben, hütlenségi bün miatt *Strausz* Jeromosnak; 1559-ben pedig Szeben városának ottani házát minden hozzátartozókkal együtt, mely a városra Hütter János halála után száll, Hütter Albert szebeni föleskűdt jegyzőnek és magyar kanczellárnak adományozta. (*U. o. 257. 380. l.*)

Siralmas sors érte Nagy-Szeben városát 1610-ben *Bethlen* Gábor fejedelem alatt, kit Gyula-Fehérvár fölperzselése után itt a kegyelem reményében fogadták, a ki azonban alig hogy a városba bevonult, rögtön minden fegyvert a piaczra hozni parancsolá, a városi hatóságot elfogadta, a helyőrséget saját katonáira bízta, a város férfiait kiűzvén, a nőket katonái szenvedélyének feláldozta. Innen Havasalföldre csapott át és *Radul* vajdát kiűzte, kényszerítvén a nagy-szebenieket, hogy e hadjáratában kövessék. 1612-ben Nagy-Szebenbe visszatért és *Forgács* császári hadvezér ellen, ki Radullal szövetkezett, szerencsésen harczolván, egész Erdélyt hatalma alá kerité. (*Benkő I. 259. 260. stb.*)

1638-ban május 7-én reversalist adott a város I. *Rákóczy* György iránt való hüségéről. 1651-ben gróf *Rákóczy* Zsigmond, II. *Rákóczy* György fejedelem testvére, azon pörétől, melyet Nagy-Szeben ellen egy a havasok közt fekvő falva s jobbágyainak a nagyszebeniek által történt kinzása miatt emelt, azon föltétel alatt, hogy a város husvét napján 700 tallért és 6 kocsiba való lovat adjon át s az emlitett falu határának megjárására megbizottakat küldjön, elállott. (*Act. Trans. 4. cs. 8. sz. 9. cs. 8. sz.*)

A mi Nagy-Szeben egyházi intézményeit illeti, mindenek előtt fölemlitendő, hogy itt több *prépostság* volt. Nevezetes ezek közől a *szent keresztről* és a B. Szüzről nevezett prépostság, mely III. Béla király engedelmével a XII. század vége felé de *Crescentis* György bibornok és

pápai követ a németek (szászok) számára alapitott és III. Coelestin pápa megerősitett, egyszersmind kivévén az erdélyi püspök — akkor *Adorján* — joghatósága alól és a *milkoviai* püspökségnek a tatárok által történt elpusztitása következtében püspöki joghatósággal ruházván fel. egyenesen az esztergomi érseknek hatósága alá rendelte. Egyébiránt *Nagy-Szebenben* s egyébütt több esperestségre nézve történt ily megszoritása az erdélyi püspöki joghatóságnak; a miért is az erdélyi püspökök viszályba keveredtek a pápával, melynek 1191-ben pápai kiközösités lett a vége.

Az imént emlitett préposts ágnak templomában 24 oltár volt. Luther tanai elterjedésével, e templomot az új tan hivei elfoglalták s a katholikus papokat az 1530-iki nyilatkozat következtében Nagy-Szebenből kiűzték. (*Kővári, I. 94. — Pray, Hier. II. 207—211, 251. — Benkő, Milkovia I. 99. l.*)

Volt még Nagy-Szebenben egy másik prépostság is sz. *László* királyról czimezve, melynek eredetéről semmit sem tudhatni. Prépostja volt 1383-ban *Márton*, a ki a nagy-szebeni tanácsnak ugyanazon évben kelt levele szerint *Gublin* püspöktől kapott pénzéből 9 ½ márka ezüstöt szebeni súly szerint, 113 frtot, forintját 32 garasával számitva a városnak hagyományozott, mely hagyományt a város *Pfaffenhenyl* Péternek adta, hogy azt a sz. *Lélek* kórházának épitésére forditsa. (*Pray, Hier. II. 263. l.*)

Ezen prépostság nem sokáig állott fenn. Zsigmond király ugyanis 1424—1426 közül a fegyelem meglazulása miatt eltörlé javait, egyházi és világi férfiak közt felosztván, egy részöket V. Márton pápa beleegyezésével, megtoldva némely tizeddel a városi községnek adományozta a *B. Szüz* fentebb emlitett temploma számára azzal a kikötéssel, hogy az illető jövedelemből 15 áldozár tartassék az egyházi teendők végzésére. (*Eder. Obs. crit. in hist. Trans. Pray, i. m. 251. l.*) A mostani kath. nagytemplom 1431-ben s a következő években épült. Oldalán jelenleg is van sz. *László* kápolnája. (*Arch. Értes. 1874. VIII. 21. l.*)

Volt hajdan Nagy-Szebenben a B. Szüzről nevezett sz. ferenczi tartománynak is rendháza, a melynek eredeté-

ről szintén semmit sem tudhatni, mely 1530-ig sértetlenül fennállott. Ez évben a kath. papok s a szerzetesek kiűzetvén, *Folker* Máté kivételével, a ki hogy a kórházban birt javadalmát el ne veszitse, apostatált, valamennyi szerzetes elhagyta Nagy-Szebent. Nemsokára *Zápolya* János közbenjárására a sz. ferencziek visszatértek ugyan Nagy-Szebenbe s kolostorukat is visszakapták; de már 1533-ban ismét számüzettek. Kolostorukat a lutheránusok menedékházzá alakitották át a templommal együtt. E templom, úgy látszik, *sz. Erzsébet* tiszteletére volt szentelve, mert e névről történik emlités azon panaszos levélben, melyet a nagy-szebeni káptalan 1526-ban az esztergomi érseknél benyujtott egy tudatlan sziléziai *szürke barát* ellen, a ki beszédeiben az egyházi rend ellen szokott volt kikelni. (*Pray, i. m. II. 230. l. — Schem. Ord. Prov. Marian. 1851. 54. l.*)

A szent ferencziek e rendházát gróf *Steinville* István, erdélyi hadparancsnok 1716-ban visszaállitá. Az első, ki a szent ferencziek közől a visszaállitott zárdában megjelent, *Schirmer* Antal cseh-német származású atya volt, aki hadibirtosból lett szerzetessé. (*Benkő, Milkovia, II. 500. l.*)

15. §.

SZENT-KIRÁLY,

a pálosok rendházával és templomával a B. Szűz tiszteletére.

A pálosoknak e rendházát *Szent-Király* nevü falu hegyfokán (talán *Gyéres-Szent-Király* Tordamegyében) 1350-ben *Tóth* János és *Bolgár* László alapitották. Egynéhányszor *Székelyháza* és *Székelyfalva* név alatt is előfordul, de most már e nevek alatt a névtárakban hiába keressük. (*Fejér, Cod. dipl. IX. 7. füz. 106. l.*)

A *szent-királyi* pálos zárda a buzgó hivektől többször kapott ingatlanokat adományul. Így 1378-ban *Gerecs* Miklós fia László a rendháznak adta *bergenyei* telkét és szőllejét Marosszékben. 1395-ben ugyanő a Marosból kivezetett árkon helyet adott a zárdának malom és molnár számára. —

1380-ban terenyei *Ponya* Mihály szintén malomhelyet adott a pálosoknak a *székelyfalvi* határban. 1382-ben szent-királyi pálos zárda 2 kövü malmot kapott, a mely adományzást 1421-ben Zsigmond király megerősitette. — 1413-ban *Székelyfalvi* Gallus fia János minden ingó és ingatlan vagyonát a pálosoknak hagyta. Végre 1419-ben székelyfalvi *Vedeth* András és neje Margit asszony egy székelyfalvi nemes telköket, melyet örök jogon birtak, *Lőrincz* sz.-királyi plebános és marosi alesperest előtt a *B. Szüzről* nevezett szent-királyi pálos kolostornak adományozta. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz. — Prot. Paulin. 778. cs. 1. sz.*)

Nagyobb fontossággal bir a *Toldalagiak* toldalagi s egyébütt birt jószágainak átruházása a szent-királyi pálos rendházra. — 1478-ban a *B. Szüz* kolosmonostori konventje előtt történt bevallás szerint néhai Illés, *worziai* vajda fia Mihály és neje Zsófia, *Toldalagi* András leánya, birtokuknak harmadrészét, t. i. egy halastavat, egy malmot Toldalagon, továbbá *Faragót* Kolosban, *Moróczot* (?) *Dobokát* Dobokában és *Erthét* (talán Szász-Ernyét Marosszékben) több részint vett, részint zálogban birt jószággal együtt visszaválthatási jognak rokonaik és örököseik számára való fentartása mellett, 200 arany forintért átruházták. (*Acta Paulin. 1. cs. 2. sz.*)

1483-ban *Gálthői* Benedek és neje Zsófia, az imént emlitett *Toldalagi* András neje, ugyanazon kolosmonostori konvent előtt toldalagi halastavuknak felerészét, melyet Toldalagi András a pálosoknak hagyományozott, továbbá birtokuknak szintén toldalagi részét, melyet *Body* István váltott vissza, hetenkint mondandó sz. misékre adományozták, azon megtoldással, hogy azon esetre, ha az adományzók örökös nélkül mulnának ki, a nevezett birtokrészek egészen a pálosokra szálljanak át, ezek pedig a fennemlitett Zsófia halála esetében kötelesek legyenek a *Gálthői* Benedek által az épületekre tett költségeket megfizetni. (*U. o. 3. sz.*)

A toldalagi halastavat illetőleg, melyről a fentebbiekben volt szó, hátra van még az 1535-iki csereviszony, mely szerint a pálosok felét a már szintén emlitett malommal s a hozzá tartozó, a halastó partján levő helyi-

séggel együtt, *Toldalagi* Barnabás örököseinek, *Mihálynak* és *Zsófiának*, továbbá *Borbatveszy* Jánosnak, nevezett Zsófia férjének 4 jobbágytelek feleért, továbbá a *nagy-erthei* (ernyei?) halasztó feleért és 12 forintért kapták azon záradékkal, hogy ha a nevezett nemeseknek magva szakadna, akkor a toldalagi halastó minden vele járó haszonélvezettel együtt a pálosokra szálljon vissza. (*U. o. 4. sz.*)

1498-ban *Tófalvy* András bizonyos pénzösszeg értékeig, mindennap mondandó sz. misére *tófalvi*, *szent-györgyi*, *cseithi*, *ernyői* és *székesi* székely örökségeit Marosszékben a fehérvári káptalan előtt a pálosok szent-királyi monostorának adományozta. Később a pálosoknak ezen birtokok miatt pörük keletkezett *Zápolya* Jánossal, mely 1519-ben javukra dőlt el. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

A szent-királyi pálos monostornak további viszontagságáról semmit sem tudhattam meg. Úgy látszik, hogy a többi fenmaradt kolostorokkal együtt II. József alatt a szerzettel együtt szünt meg.

16. §.

SZENT-MIHÁLY-KÖVE VÁRA,

a pálosoknak a B. Szűz tiszteletére szentelt templomával és monostorával

Ezen monostort nem messze Gyula-Fehérvártól a *szent-mihály-kövi* vár alatt (jelenleg Szent-Mihályfalva Fehérmegyében) 1382-ben *Goblin* erdélyi püspök alapitá. Utódja, *Czudar* Imre, a csanádi tizeddel ajándékozta meg.

A *szent-mihály-kövi* pálos monostor jogainak védelmére 1473-ban *Mátyás* király a fehérvári káptalannak megparancsolta, hogy a szent-mihály-kövi erdőt pusztitani ne merészelje. (*Schem. Cler. XVIII. és XX. l.*)

A János király halála után bekövetkezett zavarok alatt, a midőn az egyházi javak, kivált a szerzetesekéi, világi kezekre kerültek, Izabella királyné 1542-ben *Statilius* János erdélyi püspök halála után ennek tisztjét *More* Pétert biztositá arról, hogy a püspöki javadalmakat

elfoglalnia koránt sincsen szándékában, hanem hogy az egész ügyet a *vásárhelyi* gyülésig elhalasztja, a hol majd a püspökségnek ügyeit az ország rendei el fogják intézni, a püspök tisztjeinek pedig teljes elégtételt és kifizetést fognak szolgáltatni. Megigéré egyszersmind Izabella királyné, hogy *Gyalu* és *Szent-Mihály-Köve* várát a hozzátartozókkal és jövedelmekkel együtt, ha szükséges lesz, zálogul fogja adni nevezett More Péternek. (*Szeredai, 200. l.*)

I. Ferdinand 1553-ban *Bornemisza* Pál püspök kérésére, *Medgyes* Ferencz csanádi püspöknek megparancsolta, hogy az előbbinek *Gyula-Fehérvárat*- és *Szent-Mihály-Köve* várát minden fölszereléssel, u. m. az ágyúkkal, golyókkal és puskaporral együtt átadja. 1554-ben János Zsigmond megerősité atyjának János királynak adományzását, mely szerint az utóbbi 1531-ben a B. Szüz *szent-mihály-kövi* monostorának (monosterio B. M. V. sub supe S. Michaelis Archangeli) 100 forint értékü, a tordai sóraktárból örök időkre évenkint kiadandó kősót adományozott, hetenkint kétszer mondandó két sz. miseért az ő és utódainak lelki üdvére. (*U. o. 204. l. — Prot. Paulinor. 776. l. 2. cs. 1. sz.*)

A *szent-mihály-kövi* pálosok az itt emlitett s egyéb javaikat a 16. századi zavarok miatt nem sokáig élvezhették békében. Az 1556-iki kolosvári rendi gyülés a pálosok javait a kir. kincstár részére elfoglalta. *Báthory* Kristóf fejedelem 1580-ban kelt adományzó levele által a B. Szüz *szent-mihály-kövi* pálos monostorának adta *tóthfaludi* birtokrészét, továbbá a *buzásbocsárdi, vingárdi* tizedet, nemkülönben *igeni „barát-szöllő“* nevü szöllejét Fehérmegyében.

A pálosok e rendházáról többé emlités nem történik. Úgylátszik, a rendtagok még a XVI. században, nemsokára *Báthory* Kristóf új adományzása után elhagyták. (*U. o. 1. cs. 2. sz.*)

17. §.

TÖVIS,

mezőváros a pálosok rendházával és templomával a Bold. Szűz (B. M. Virg. Natae, kisasszony) tiszteletére.

Tövis nem messze *Károly-Fehérvártól* Alsó-Fehérmegyében fekszik. Az ottani zárdát eredetileg a sz. ferencziek birták. 1701-ben altornyai *Apor* István gróf tábornok és erdélyi kincstárnok fogadalomból a pálosoknak adta. Kitűnik ez gróf *Kolonich* Lipót bibornok és esztergomi érseknek nevezett *Aporhoz* irt leveléből, melyben fájdalmát fejezi ki a fölött, hogy a szent ferencziek *régi joguk* czimén a pálosoknak a tövisi rendházba történt levelezése ellen tiltakoztak. Miután később Kolonich bibornok ezen adományzásba maga is beleegyezett, a monostor régi temploma is, melyet még *Hunyady* János épittetett, a vallásujitók azonban lerombolták, s a mely 100 évnél tovább romjaiban hevert, ismét fölépült és *Illyés* András püspök által a *B. Szüz* tiszteletére fölszenteltetett. (*Prot. Paulin. 774. l. 1. 2. sz.*)

Nem lesz érdektelen itt Tövis mezővárosának az ottani templomnak történetéből egyetmást fölemliteni.

1314-ben a nevezett templom plebánosa (rector) volt *Tamás* pap.

1442-ben csata volt a magyarok és törökök közt. Amazoknak vezérök vala *Ujlaky* Miklós vajda, emezeknek *Mezeth* bég. A szerencse kezdetben a magyarok ellen fordult, de Hunyady János megérkezése új lendületet adott a csatának, melyben a törökök vezérökön kivül 20,000-en estek el. A magyarok közül elesett a hős *Kemény* Simon, feláldozván magát Hunyadyért, kinek ruháit, hogy az menekülhessen, magára vette, — és 300 vitéz.

A következő évben *István* fehérvári érsek a fehérvári templom *sz. kereszt* oltáránál sz. misét alapitott, alapitványul a *tövisi* tizedet tevén le. (*Szeredai, 63. l. — Kőváry, II. 61—63. — Pray, Hier. II. 268.*)

Mily bőkezüleg járt el a tövisi pálos rendház alapítója, 1704-iki leveléből kitünik. E levél szerint a nevezett szerzeteseknek adta a rendházak mellett fekvő malmát, továbbá *fehérvári* szőllejét, melyet *Rácz* Istvántól vett; activ adósságaiból 4000 arany forintot; a templom kijavitására s az oltárokra 1000 frtot. Mindezen javadalmak birtokába, III. Károlynak 1716-ban kelt megerősitése után, valamint a templomba, rendházba és a fehérvári szöllő használatába a pálosok 1717-ben vezettettek be. (*Prot. Paulin. 774. l. 3. 5. 6. sz.*)

Az 1713-ban készült leltár szerint, mely magában foglalta a sekrestye és a rendház egyéb tárgyait, továbbá az *Apor* gróf által adományozott birtokokat is; volt a tövisi pálos rendháznak 8 ökre, 13 ökörtinója, 12 tehene, 12 üsző tinója, 43 juha, 2 kecskéje, 1 ürü kosa és 10 báránya. Ugyanazon időtájban a tövisi pálosok folyamodtak a rend definitoriumához az iránt, hogy a magyar tartományhoz csatoltassanak és elöljárójoknak czime *perjel* legyen, s a választó káptalanokon és a tartományi gyülléseken szavazattal birjon. (*U. o. 7. 8. sz.*)

A pálosok tövisi rendháza az imént felsoroltakon kivül még más jogokkal és jövedelmekkel is birt. Igy 1732-ben egyesség jött létre *Barcsay* Katalin, Krisztina és Zsuzsána közt egyfelől, másrészről pedig *Grubi* Mihály pálos rendházi főnök közt, mely szerint a Barcsay-örökösök, t. i. karansebesi *Miksa* György, zajki *Zajk* Mózes és tövisi *Biró* Dániel, vonatkozással a pálosoknak néhai *Barcsay* György *paczolkarészi* birtokára bizonyos végrendeleti vallomás alapján tartott igényeire, magukat 5 év alatt lefizetendő 600 magyar forintig lekötelezték. (*U. o. 11. sz.*)

1735-ben *Szász-Sebes* városa kötelezvényt adott 400 frtról, melyet néhai diódvárallyai *Miksa* György hagyományozott a pálosok tövisi rendházának, s melyet a nevezett város a pálosoktól kölcsön átvett. — Szintén kötelezvényt állitott ki *Újegyháza* szász város 1021 frt 50 krról, melyet a pálosoknak b. *Apor* Péter adott.

1766-ban zajki *Zajk* Mózes elismervényt adott 592 magyar frtról, mely összeget neki, *Podhoranszky* Lő-

rincz tövisi pálos perjel, tordai malmáért kifizetett azon záradékkal, hogy a nevezettt malmot illető iratokat az eladó nemsokára köteles lesz a nevezett perjelnek átadni. Ered. (*U. o. 12. 13. 14. sz.*)

Meddig maradtak a pálosok Tövisen, biztosan nem tudhattam meg. Valószinüleg II. József alatt voltak ott is kénytelenek rendházukat elhagyni.

18. §.
VAJDA-HUNYAD,
mezőváros a várral és a szerzetesi rendházzal.

Vajda-Hunyad mezővárosa Hunyadmegyében, Dévától $1^1/_2$ órányira a *Cserna* és *Zalasd* kis folyók összeömlése mellett fekszik. A vár királyi bőkezüséggel előállitva, dicsőségét *Hunyady* János vajdának köszönheti, a ki a vajdahunyadi várat 1452-ben, az ottani kápolnát pedig 1442—1446-ban épitteté.

Különben a mezőváros már előbb fennállott, 1409-ben t. i. Zsigmond király *Vojknak* és ennek János nevü fiának, vagyis inkább unokájának és a király természetes fiának adományozta. (*Benkő, Milkovia, II. 417. — Arányi, Vajda-Hunyad vára, 3. l.*)

Hunyady Jánosnak 1456-ban történt halála után, Mátyás király, mihelyt Hunyad vára urává lett, rögtön hozzá fogott az ősi fészek királyi fénynyel való kibővitéséhez. Ő épitteté a kapu feletti tornyot, a nagy hidat, az éjszak-keleti tornyot a palota és kápolna közt. Ezeken kivül a várnak még több részén tétetett épitkezéseket. — Itt lakott a nagynevü király 1467—1481-ig. Ez utóbbi évben az egész *vajda-hunyadi* uradalmat, mely 32,000 holdnyi vala, természetes fiának *Corvin* Jánosnak grófi czimmel megtoldva adományozta. *Corvin* Jánosnak *Frangepán* Katalintól két gyermeke lett, Corvin Kristóf és Erzsébet, kik még mint gyermekek elhalván, miután Corvin János özvegye György brandenburgi őrgrófhoz ment nőül, a vajda-hunyadi vár és uradalom is ez utóbbi kezére került. György őrgróf mostohán bánt a nagyemlékü

birtokkal. Eladogatá s a pénzt elfecsérlé, vagy elzálogosítá az egyes birtokrészeket. Az uradalomra vonatkozó okmányokat *Anspachba* vitette, honnan csak I. József idejében kerültek vissza a magyar kir. kamarai levéltárba.

Corvin János és neje halála után a vajda-hunyadi vár és uradalmát, miután mint említők, György brandenburgi őrgróf kezén keresztül ment, következő családok kapták meg: az enyingi *Török* család; *Bethlen* István és Gábor, *Bethlen* Péter Bethlen István fia; *Zólyomi* Dávid és mások. Ezek kihalta után az egész uradalom a kir. kincstárra szállt vissza. Az uradalom *Benkő* (*Episcop. Alb. 418. l.*) szerint 92 faluból állott.

A Török család közöl említésre méltó *Török* Bálint, mint a vár és uradalom (Benkő szerint 92 falvak) ura, a ki alatt a vár először égett le, de ismét fölépült. Történt ama szerencsétlenség 1534-ben, a midőn a vár urának Ferdinand iránti hűsége miatt, azt *Czibak*, Zápolya János vezére ostrom alá fogta és bevette. — *Török* Bálintot később a törökök elfogták és fogságba hurczolták. Meghalt *Galatában*. Fiai: *Török* János és Ferencz, kik atyjok után a várat örökölték. Az előbbi, ki harczi dicsőségéről ismeretes, hütlen nejét *Balassa* Borbálát, 1557-ben a vár udvarán lefejezteté. — Utánok következett *Török* István, a ki alatt a vár 1601-ben másodszor leégett. Ezuttal *Mihály* oláhországi vajda gyujtá fel. *Török* István után említetik *Török* Katalin, a ki előbb *Bogáti* Miklósnak, később ifjabb *Cháky* Istvánnak, végre *Dengelegi* Mihálynak volt neje. Özvegygyé levén 1612-ben *Bethlen* Gábor fejedelemtől, a kivel bensőbb ismeretségben volt, *Hunyad* várát a hozzátartozókkal együtt mindkét nemű örökösei számára adományul kapta. (*Acta. Trans. 1. cs. 18. 24.* sz.)

Ezen adományzás azonban, habár Török Katalin a birtokba be is helyeztetett, úgy látszik foganat nélkül maradta. 1617-ben ugyanis *Török* Sándor *Vajda-Hunyad* várát 12,000 frtért *Bethlen* Gábor fejedelemnél elzálogositotta. 1620-ban ugyanazon *Bethlen* Gábor *Vajda-Hunyad* mezővárosát, továbbá *Haczok-Monyorosd*, *Alsó-Nádasd*, *Kis-Kalan*, *Szent-Király* stb. nevü birtokokkal együtt, melyeket, amint emlitők, zálogban birt, *Török* Sándor halála

után, nagybátyjának ifjabb gróf *Bethlen* Istvánnak adományozta fi- és leányágon is örökölhetőleg. (*U. o. 8. cs. 39. sz. — 9. cs. 48 sz.*)

1637-ben csere történt, mely szerint *Bodonyi* Mihály özvegye *Bethlen* Katalin iktari gróf *Bethlen* János leánya, Hunyadmegyében fekvő *almási* nemes birtokának részét Bethlen Hedvig nevű nővérére, a ki *Gergócz* Mihálynál volt férjnél, ez utóbbiak *vajda-hunyadi* birtokáért a váradi káptalan előtt átruházta. (*U. o. 5. cs. 1. sz.*)

1653-ban váradi *Inczédy* Mihály a maga és gyermekei, t. i. fiai és leányai nevében, a *vajda-hunyadi* uradalmat, *Vingarton* egy egész nemesi telket a hozzá tartozókkal együtt *Lorántffy* Zsuzsannának, idősb *Rákóczy* György fejedelem özvegyének, szintén a nagyváradi káptalan előtt 6000 frtért eladta. Ered. (*U. o. 4. cs. 23. sz.*)

Gróf *Bethlen* Péter, idősb gróf Bethlen István fia halála után a *vajda-hunyadi* uradalom birtokában következett ennek nővére Bethlen Katalin, albesi *Zólyomy* Dávid neje. Ezen Zólyomyt, minthogy az erdélyi fejedelemségre törekedett, II. *Rákóczy* György 1651-ben a kővári börtönbe záratá. Bethlen Katalin után vajda-hunyadi birtokosok lettek gyermekei Miklós és Mária; — ez utóbbi előbb *Perényi*hez, ennek halála után pedig szalai *Barkóczy* Sándorhoz ment férjhez. — *Rákóczy* György 1659-ben a várat ostrom alá vette és elfoglalta. E miatt *Zólyomi* Miklós ellene *Barcsayt*, *Keményt* és *Apaffyt* fellázitá, hanem Rákóczy Györgynek sikerült őket lecsendesiteni. A vajda-hunyadi uradalmat I. *Apaffy* Mihály fejedelem után *Tököly* Imre kapta meg, a ki javaitól megfosztatván, a nevezett uradalom II. *Apaffy* Mihály fejedelemre és özvegyére Katalinra ment át. Végre I. Lipót alatt a kir. koronára szállt át. (*Arányi. i m. 6. l.*)

1666-ban *Zólyomi* Dávid javai, köztük a vajda-hunyadi vár és uradalom is, felosztattak neje, iktari *Bethlen* Katalin és utódjai közt egyfelől, másfelől pedig *Perényi* Mária — *Barkóczy* Sándorné, mint néhai *Zólyomi* Krisztina

leánya közt. — 1677-ben vizsgálat történt váradi *Inczédy* Zsigmond részére az iránt, hogy miként foglalta el néhai *Törökné* Katalin a *vajda-hunyadi* várat és uradalmat, melyet a vizsgálat idején a *Bethlen* család birt; továbbá a hunyadi házat, melyet szintén akkor *Zejk* Miklós birt, előbb pedig hű szolgálatok fejében a *Török*-család a *Dobrayakra* iratott át. Láttamozott másolat. (*Acta Trans. 5. cs. 35. sz. — 9. cs. 44. sz.*)

1680-ban *Apaffy* Mihály fejedelem megintő parancsolatot adott ki váradi *Inczédy* Mihály fia Zsigmond részére, — a kinek édes anyja körtvélyesi *Vadas* Mihály leánya Judith, ennek pedig szintén édes anyja néhai enyingi *Török* János Katalin nevű leánya vala, — *Tököly* Imre gróf ellen, a fenebb emlitett 1617-ik évnél érintett 12,000 frt fizetését s a *vajda-hunyadi* vár és uradalom visszaadását illetőleg. (*U. o. 9. cs. 38. sz.*)

A vajda-hunyadi vár és uradalom 20-ik birtokosa, II. *Apaffy* Mihály 1713-ban, neje Katalin pedig 1724-ben elhalván, az egész uradalom a kir. kincstárra szállt vissza. — Egyesek azután is tartottak igényt az uradalom egyes részeire. Igy p. néhai *Török* Katalin örökösei jogaik fentartása végett 1732-ben a fehérvári káptalan előtt tiltakoztak. 1733-ban *Bük* András, mint *Török* Bálintnak leány-ágon való egyenes származéka, szintén igényt támasztott a vajda-hunyadi uradalom iránt. Mily véget értek ezen igénykeresetek, nem tudhatni. (*U. o. 9. cs. 61. 63. sz.*)

V. — *Hunyad* mezővárosa körülbelül egy órányi kiterjedésű lapályon fekszik. E lapályt a *Cserna* vize két helyen is átszeli. Egyházi épületei közt van négy templom, u. m. *az egyesült görög katholikus* románoké, a *nem egyesültekké*, mely a mult században épült, a *reformatusoké*, végre a *sz. ferenczieké* góth izlésű toronynyal. A sz. ferencziek zárdáját még *Hunyady* János kezdé építtetni a sz. *Ágoston-rendüek* számára. Bevégezte Mátyás király. E templom sokáig idegen kézen volt. 1716-ban a király parancsára gróf *Steinville* István fő hadparancsnok az Üdvezitőről nevezett sz. ferenczi tartománynak,

most nagyon megrongált állapotban, visszaadta. (*Arányi i. h. — Benkő, Milkov. II. 502. l.*)

Valamennyi vajda-hunyadi emléket becsre nézve felülmulja a Hunyadyak nagyszerű vára, melyet a magyar kir. kincstár épen most javittatott ki, s melyről dr. *Arányi* Lajos, akademiai tag jeles müvet irt ily czim alatt: „*Vajda-Hunyad-vára 1452. 1681. 1866. szóban és képen*", 16 táblával és 79 képpel.

FÜGGELÉK.

A milkói és argyasi püspökségek.

A következő részben a havasi Daciában (Dacia alpensis) létezett, de már megszünt, *milkói* és *argai* vagy argyasi püspökségekről szándékom szólani, minthogy azok a mai Erdélynek (Dacia mediterranea) nagy részére is kiterjedtek.

Haner György Transylvania cz. művének 71. l. a milkói püspökségről ezt irja: „Post albensem ecclesiam prima erat *Milkoviensis,* cui etiam episcopatus officium concredebatur, unde fit etiam in Transsylvania antiquitus duos Episcopatus fuisse, *Albensem* et *Milkoviensem,* quorum ille *Colocensem,* hic *Strigoniensem* agnoscebat metropolim.“

Szent-Iványi (*Decad. III. 1. l. és Miscellan. 59. l.*) azt állítja, hogy már régen sz. István előtt léteztek a *milkói* és *argai* megyék, a mint ez IX. Bonifácz valamint II. Piusnak 1464-ben kelt Bullájában olvasható.

A *Topographia hungarica* szerzője „*Alba-Carolina*“ czim alatt a 11. l. igy nyilatkozik: „*Milkoviensis* qui et *Argensis* et *Agensis* primitus dictus est, viguit, quem aliqui sub Mathia Corvino adhuc extitisse dicunt.“

Schmeizel Márton (*Dissert. episcopica de statu Ecclessiae Lutheranae in Transilvania. 1722. 15. l.*) *szebeni* (cibiniensis) püspökséget emlit s azt állítja róla, hogy az esztergomi érsek fenhatósága alá tartozott. Azt is kéziratok alapján állítja u. o., hogy a milkói püspökség 1345-ig fenállott, s ez évben a tatárok által elpusztittatott. Azóta ritkán történik róla említés.

Reichersdorf Chorographia Transsylvaniae czimű művének 115. l. *Nagy-Szebenről* a következőket emliti: „Habet parochiam cathedralem infulato suo Praesule dignam, item episcopo albensi, ut proventibus ditaretur, *Milkoviensium* episcopatum ad se rapere volente, habuit hic adversarios: Decanum et Capitulares Cibinienses, qui post diuturnas litigationes jura episcopalia sibi retinebant."

Timon (*Imago novae Hungariae X. fej.*) a milkói püspökségről ezeket irja: „Obtinuit causam metropolita Strigoniensis, sibique subjecit Saxones et sacra apud eosdem per *Milkoviensem* antistitem per annos multos curavit." Azután a tatárjárás utáni időkre áttérve, következőleg folytatja: „Habuit eversa per Tartaros *Milcovia* Praesul domicilium *Birthalbini* (Berethalom)." Vajjon ugyanezen püspökség értendő az alatt, mely VI. Kelemen pápa idejében Kúnországban (a mai Moldvában) alapittatott, nem bizonyos. VI. Kelemen (1342—1352.) és XXIII. János alatt (1410—1414.) a mai Moldvaország a magyar királyok birtoka volt, minélfogva milkói püspökség ott fenállhatott a tatárok pusztitásai után is egész Zsigmondig és Mátyás királyig. A moldvaországi zavargások miatt megyéjöktől távol tartózkodó püspökök közől emlitik *Ondolai* Lászlót, a ki 1469-ben a *mislyei* prépostságot birta. Utódja az esztergomi érsek helyettese lett. Ez idő óta a milkói püspökség nyoma eltűnik. „Végtére:

„Moldvaországban létezik mainap is *Milkó* nevű város ugyanazon nevű patak partján, a mely patak Moldvát Oláhországtól elválasztja." (Epitome chron.)

Sz. *Nicetas* tetteinek névtelen leirója *Pongrácz* István jezsuita s hajdan kolosvári tanár 1750-ik kiadásában állitja, hogy sz. Nicetas 396-ban Ó-Dacia püspöke volt. Szavai ezek: „Verosimile est, S. *Nicetam* in Dacia erexisse geminos episcopatus: *Argaensem* et *Milcoviensem*, qui Metropolitam habuit AEpiscopum Strigoniensem, sacra apud *Saxones* medio illius administrantem. Post Tartaros jura episcopalia ad Praeposituram *Cibiniensem* translata sunt."

Pray György, (*Hierarchia hung. 1776. 1. köt. 420. l.*) az *argai* és *milkói* püspökségek eredetét szintén egy s ugyanazon időre, csakhogy *Robert Károlyéra* viszi vissza

és pedig akként, hogy szerinte e két püspökség tulajdonképen csak egy püspökség volt kettős név alatt. Szerinte 1332-ben *argai* püspök volt *Vitus* minorita. Továbbá Robert Károly az oláhországba tett hadjárat alatt István vajdával az *argai* vár alatt táborozott. Szintén Pray szerint a *milkói* és *argai* püspökségekről Robert király előtt semmi említés sem történik. Nagy Lajos király Pray állítása szerint a püspökség székhelyét *Argából Milkóba* tette át, a midőn a kúnok a tatárokkal közös pogány vallásukról a keresztény vallásra áttértek.

1375-ben *milkói* püspök volt *Miklós*, a ki *Mihály* egri püspöknek helyettese vala egyúttal. (*Schmitt*, *Ep. Agrienses I. 329.*) — Úgy látszik, később a püspökök Milkót ismét elhagyták és Argába költöztek át, minthogy 1418-ban és 1421-ben *János* és *Pál* mint argai püspökök szerepelnek. 1438 óta azonban ismét csak *milkói* püspökről történik említés. — 1444-ben a várnai csata után az oláhok a magyar király fenhatósága alól ki akarták vonni magukat s *Milkót* is elfoglalták, a melynek püspökei azon idő óta mint az esztergomi érsekek suffraganusai működtek.

Ez *Pray* véleményének veleje.

Említendő még *Fridvalszky* János. *Reges Hungariae Mariani* 1775. 50. l. e kérdésre vonatkozólag ezt irja: „Episcopatus *Milkó* per Belam III. Regem (1173—1196.) restauratus sed iterum anno 1198. per *Tartaros* et *Pacinacitas* eversus fuit.“ Ugyanő állítja, hogy *Medve* Mihály, jog- és történettudóstól adatokat kapott, a melyek alapján aztán azon nézetre jött, hogy a milkói püspökség nevét *Milkó* mezővárostól kapta, a mely Oláhországban az *Olt* folyó partján feküdt, ott a hol ez Erdélyből a fogarasi hegyeken keresztül Oláhországba kiömlik. Szerinte is a milkói püspökség már sz. István király előtt fenállott, úgyszintén az argai püspökség is, mint ez IX. Bonifácznak 1404-ben és II. Piusnak 1464-ben kelt leveléből kitűnik.

Nyilatkoztak még a *milkói* s *argai* püspökségek történetét illetőleg többen is, p. *Katona*, Hist. critica V. 330. l. — *Fejér* Cod. dipl. II. 16. l. — *Engel* különösen (*Gesch. d. ungr. Reichs. 40. IV. II. 99. l.*) mindazt a mit ma-

gyar történetiróink a *milkói* püspökséget illetőleg a 14-ik század előtti időről beszélnek, mesének tartja; de nagyon csalatkozik, mert azon okmányban, mely a milkói püspökséget említi, t. i. Lőrincz milkói püspöknek 1096-ban kelt levelében, keresztes háborúkról van szó, a melyek az Engel által kijelölt időszakban, t. i. 1518 s után már nem fordultak elő. (*Lányi Magyar egyháztörténelme, átdolgozta Knauz N. 1866. I. 346. l.*)

A fenebbiek kiegészitése, illetőleg megvilágitására *Benkő* József nyomán, a ki legbővebben s ha talán Döbrenteyt (*Régi magyar nyelvemlékek II. köt.*) kivesszük, legtüzetesebben foglalkozott e tárgygyal (*Transsylvania,* 1778. II. 140—148. l.) és *Milkóvia* czimű művének különösen I—V. fejezetében, mely szerint:

A milkói megye határai kiterjedtek Erdély azon részeig, melyből *Milkó* vagy *Mikó* pataka ered, a mely a havasokból kikerülve, Moldva és Oláhország határát képezi s a *Szerethbe,* ezzel pedig a Dunába szakad. E patak partján feküdt Milkó városa, a milkói püspökök székhelye. Még nem látszik egészen megczáfolva lenni azon vélemény, mely szerint a milkói püspökség régen sz. István király előtt alapittatott, tehát régen a gyulafehérvári püspökség előtt. Ez azonban csak vélemény, mely a mint döntő érvekkel megczáfolva épen úgy bebizonyitva sincs annyira, hogy kétely ne férne hozzá.

A milkói püspökségtől különböző más püspökség volt az *argai* vagy *argyasi.* Nevét *Argas, Argos, Argis* és *Arga* vagy magyarul *Argyas* nevű oláhországi várostól kapta, mely nem messze az *Olt* folyótól feküdt. Elpusztulván *Milkó* s vele a püspökség is ideiglenesen megszünvén, úgylátszik, a milkói püspökség moldvaországi részeit az *argyasi* püspökök kormányozták, s viszont az argyasi püspökség megszüntével, ennek megyéje a *milkói* püspökök főpásztori gondja alá került.

Valószinű, hogy az argyasi püspökséget, melynek eredete földközi Dacia népeinek megtéréseig vihető vissza, Róbert Károly király állitotta vissza, a ki 1330-ban Oláhországban hadakozván, az argyasi várat is elfoglalta. Hogy az argyasi püspökség külön megye volt s a milkóival

nem volt egy s ugyanazon püspökség, mint *Pray* állítá, világosan következik II. Gyula pápának következő szavaiból: „Cum autem ..... asseratur Decanatus et parochiales ecclesias .... non Milkoviensis, sed Argensis, vel alterius Dioeceseos existere.“ (*Benkő, Milkovia, I. 177. l.*) E mellett lehetséges volt az, hogy Nagy Lajos a tatárpusztitáskor egyidőre megszünt milkói püspökség kormányzását az *argyasi* püspökre bizta. Egyébiránt az argyasi püspökség történetéből néhány püspök nevén kivül egyéb mi sem maradt fenn. Az első 1390. évről emlittetik következőleg: „Fr. *Franciscus* de S. Leonardo Ordin. Carmel. a Bonifacio Papa IX. constitutus episcopus *Argiensis* in Valachia, sub Metropoli Colocensi. 16. Mai 1390.“ (*Fejér, Cod. dipl. X. I. 619. l. és X. III. 107. l.*) 1418. *Joannes* de antiqua villa; 1421. *Paulus de Hunyad* presbyter Dioec. Jaurinensis (*Szentiványi, Paralip. 98. l.*) Ezen Pál 1438-ban előfordul egyidőben Gergely milkói püspökkel; miből *Knauz* (*I. M. 363. l.*) helyesen következteti, „hogy e két püspökség nem ugyanaz.“ 1451-ben ismét Pál, talán még mindig *Hunyady* Pál; 1469-ben *Raymundus Baerenfuss* gubernator Abbatiae de Kertz (*Engel, i. m. IV. I. 199. l.*) (1480-ban *Paulus de Wacia* suffraganeus Transsylv. (*Pray, i. h. 433. stb. V. ö. Knauz, i. h.*)

Némelyek szerint a *milkói* püspökség már a hunok korában (374—469) fennállott. (*Pray, Annal. — Palma, Notit. rer. hung. — Severinus, Conspect. hist. hung.*) Mások még tüzetesebben vélik meghatározhatni eredetét s azt állitják, hogy sz. *Nicetas*, a dákok püspöke alapitotta, a ki az 5-ik században halt meg s a góthoknak, gepidáknak és hunoknak hirdette az evangeliumot. Ezen megye a hun-avar időszakban s Nagy Károly alatt is a 6. századtól egész a 9-ik küzdve ugyan viszontagságokkal, sértetlenül fennállott.

Szent László az *argyasi* püspökséget különös tekintettel a székelyekre újra szervezte és az esztergomi érsekség joghatósága alá rendelte. Azóta újabb virágzásnak indult, mi az 1093., 1202 és 1222-iki reá vonatkozó irott emlékekből következik.

A tatárok és pecsenyegek betörései alatt sokat szenvedett, végre székhelyet is volt kénytelen cserélni. III. Béla király (1174—1196.) visszaállitá, de már 1198-ban ismét csorbát szenvedett. II. Endre 1218-ben a kerczi apátság javadalmaival együtt a nagyszebeni, szent keresztről nevezett prépostságnak adományozta püspöki czimmel.

II. Geyza király (1141—1161.) alatt a szászok a milkói püspökségnek erdélyi részein telepedvén le, az igy elfoglalt szász föld a *milkói* és *gyulafehérvári* püspökség közt osztatott fel. A gyulafehérvári megyéhez tartoztak a következő szász esperestségek: a *beszterczei*, *kisdi* és *kosdi*; a milkóihoz a *szebeni*, *senki*, *leskirchi* és *brassói*. A *régeni*, *tekei* és *sajói* köztük feloszlottak.

Milkót IV. Béla király alatt 1241-ben a tatárok feldúlták és elpusztitották. A milkói püspök akkor, *Timon* állitása szerint, *Berethalomra* vonult vissza s mint az esztergomi érsekek helyettese (Vicarius in spiritualibus) működött. Alig hogy magához kezdett jönni a milkói megye, 1345-ben a tatárok ismét tüzzel vassal pusztitották. Nagy Lajosnak 1344-ben kelt levele szerint azon időtájt *András* erdélyi (gyulafehérvári) püspök végezte a főpásztori teendőket a *szászok* és *székelyek* közt, kik különben a milkói püspökséghez tartoztak. 1395-ben a nagy-szebeni és brassói esperestek püspöki hatóságot (de csak részben) kaptak. Sem ez, sem az a milkói püspökség épen létében nem történhetett volna.

A 14-ik század végén a milkói püspökség ismét visszaszállittatott, de püspökei csak rövid ideig viselhették főpapi hivatalukat tényleg s akkor is csak inkább megyéjök egy részében. Lassankint czimzetes püspökökké lettek. Ilyen czimz. milkói püspök volt 1436-ban a *szebeni* esperest, a ki körülbelül 60 anyaegyház fölött birt joghatósággal.

A milkói püspökség teljes visszaállitása Zsigmond királynak köszönhető s 1427-re teendő. Ő Moldvát vagyis Kúnországot fenségi joggal birta. Alatta a kereszténység erősebb gyökereket kezdett verni a kunok, philistaeusok és tatárok közt, a kik számára több plébánia is alapittatott. — 1441-ben a törökök egyesülten a tatárokkal *Amu-*

rad parancsára, a kit *Hunyady* János diadalai, főkép pedig az erdélyi és moldvai fejedelmek elpártolása felbőszitett, Erdélybe és Moldvaországba betörtek és *Sciabadini* basa vezérlete alatt mindenfelé pusztitva, a püspökség székhelyét is s az egész vidéket feldúlták és kirabolták, végre a vaskapunál Hunyady Jánossal találkozva, tönkre verettek. (*Benkő, Transsylv. II. 144.*)

A milkói püspökség hatósága az erdélyi részekben lassanként az egyes esperestségekre szállt át, u. m. a *szebeni* esperestségre, mely prépostság is volt egyszersmind, a *brassói* vagy *bárczasági* és a *beszterczei* esperestre, kik czimzetes püspöki név alatt fordulnak elé és néha mint a gyulafehérvári püspökök helyettesei is működtek. — Pápai és királyi rendeletek tiltották a gyulafehérvári püspöknek a milkói püspökség jövedelmeinek élvezését.

1513-ban X. *Arszlán* pápa az esperestekhez, s a joghatóságuk alá tartozott lelkészekhez és néphez, apostoli levelet intézett, elrendelvén, hogy a milkói püspökség hatósága alatt maradjanak addig is, mig annak javai az ellenség kezéből visszakerülnek. A milkói püspökség ügye azonban nemsokára még roszabbra fordult. 1515-ben minden in statu quo volt még. 1518-ban saját püspöke volt t. i. *II. Mihály*. Joghatósága alá tartoztak a fentebb emlitett esperestségek is. Luther tanának elterjedése előtt a kalocsai, gyulafehérvári és milkói megyék egymás közti viszonya meglehetősen tisztázott volt. Azonban alig telt el néhány év, a nevezett tanok a szászok közt lábra kapni kezdtek, mi a milkói püspökség sorsára döntőleg hatott.

A *milkói* püspökség az 1545-iki egyesség alapján az esztergomi érsekség joghatósága alá került, a *nagy-szebeni* és *brassói* polgárok minden tiltakozása daczára.

II. Mihály milkói püspöknek 1525-ben történt halála után, a milkói püspökség jogai sértetlenül maradtak ugyan, de az ágostai és helvét hitvallásuak s később az unitáriusok elhatalmasodása miatt lassanként megsemmisültek.

A milkói püspökök jogai és kiváltságai a következőkből állottak. Püspöki és rendi hatóság az esztergomi érsekség fenhatósága alatt, tizedek Moldvaországban és a

püspökség székhelyén, a mely tizedeket az esperestek szedték be; különféle jövedelmek termesztményekben a föld népétől; az u. n. *cathedraticum,* melyet a szász plébánosok, s a *beszterczei, régeni, erdélyi* (antesilvanum), *kisdi* és *kosdi* káptalanok fizettek; továbbá az u. n. *confirmationalis taksák,* melyet a szász és néhány magyar plébániák lelkészei a királyföldön történt megerősíttetésökért fizettek; végre *hagyományokból,* melyeket a lelkészek a milkói és fehérvári püspököknek hagyományozni szoktak. (*Benkő, Milkovia, V. fej. 245. 247. 268. 269. 273. 309. 334.*)

A milkói és argyasi püspökök névsora:

Ismeretlen évben *Mihály, milkói.*

1096-ban *Lőrincz,* milkói.

1241-ben *Theodorik, milkói,* a ki által IX. Gergely pápa a moldvai oláhokat és románokat és más görög szertartásuakat a latin szertartásnak nyerte meg.

1332-ben *Vitus,* minorita, *milkói.*

1375-ben *Miklós,* milkói, Mihály egri püspöknek suffraganusa?

1390-ben *Ferencz,* karmelita, *argyasi* püspök.

1418-ban *János* (de antiqua villa), *argyasi.*

1421-ben *Hunyadi* Pál, argyasi püspök, a gyulafehérvári suffraganusa.

1434. 1438. 1444-ben *Gergely, milkói* püspök, az esztergomi érsek helyettese.

1438. 1451-ben *Pál, argyasi.*

1442-ben Łapácsi *Bertalan,* dömés, brassói püspök, illetőleg esperest. Pápai hitvizsgáló Magyarországon.

1447-ben *Kristóf* püspök, illetőleg esperest. Főhatósága alá tartoztak: a *sepsi, kezdi-vásárhelyi, orlai, miklósvári, csiki, gyergyói* és *beszterczei* esperestségek, valamennyien a milkói megyében, *Maros-* és *Aranyos-székkel* együtt.

1448-ban *Bánffy* István püspök, illetőleg *brassói* esperest, apostoli követ, a ki Hunyady János táborát követvén, 1448-ban a rigó-mezei csatában elesett.

1453. 1462. 1466-ban *Gergely, milkói* püspök és az esztergomi érsek helyettese.

1469-ben Ondolai *I. László, milkói* püspök, mislyei prépost.

1469-ben Baerenfuss *Raymond* a kertzi apátság kormányzója *argyasi* püspök.

1471—1484. I. *Mihály, milkói* püspök és esztergomi helyettes.

1480. Váczi *Pál, argyasi* püspök.

1484-ben *Péter, moldvai* püspök és gyulafehérvári helyettes.

1504-ben Ilsva (Ilosvai) *Pál, milkói* püspök.

1510-ben II. *László, milkói* czimz. püspök.

1511-ben *Demeter, milkói* czimz. püspök.

1518. 1519. II. *Mihály, milkói* püspök. Utolsó.

TOLDALÉKOK.

Magyar- és Erdélyországban egykor és most létező helyek és kolostorok további történetére vonatkozó fölvilágosító adatok.

ÁBRÁNY (FELSŐ-).

A prémontreiek Boldogságos Szűz Máriáról nevezett prépostsága.

Felső-Ábrány falu a nagyváradi püspöki megyében Biharmegye érmelléki járásában a Berettyó mellett fekszik. E helység, melytől nem messze van a másik, t. i. (Vedres-) Ábrány, valamikor mint B. Szűz *ábrahámi* prépostsága a prémontrei rend szerzetes kanonokjainak volt székhelye. Alapitója ismeretlen. A XIII-ik században már virágzott és 1294-ik évben a lukácsi (Lucensis) apátság fenhatósága alatt állott. Kegyuri jogát 1365-ben *Gvrechi Sándor* fiai Darói István fiaira ruházták át. (*Czinár II. 3. — Fej. Cod. Dipl. IX. 3. 514. l.*)

Minthogy e monostor egyéb eseményeit és elenyésztét — kivéve azt, hogy nemkathotikusok kezére kerülvén, 1647-ik évben nekik itéltetett oda — mély homály fedi. Elég legyen e helyütt *Felső-Ábrány* birtoknak a 17-ik századtól való állapotjáról nemkülönben az ott birtokló különböző családokra való átszállásáról egyetmást felemliteni. Ily családok voltak: *Horváth, Prépostváry,*

Csáky grófok, *Brezinay*, *Berzevitzy*, *Frater*, *Bánffy* és *Dietrichstein* grófok; igy 1618-ban *Horváth* Lázár és *Némethy* Zsófia, néhai *Horváth* Gábornak özvegye Felső-Ábrányba és több más javadalomba a nagyváradi káptalan jelenlétében behelyeztettek. (*N. R. A. 698. cs. 47. sz.*) 1643-ban előjön lokáczi *Prépostváry* Zsigmond, *Prépostváry* Bálintnak néhai *Csáky* Annától nemzett fia, ki a *f.-ábrányi* birtokot más javadalmakkal együtt végrendeletileg *Csáky* László grófnak és mindkétnemű örököseinek adományozta, a mely adományozást I. Ferdinand király is 1655. az erdélyi fejedelemhez intézett levelében jóváhagyta, világosan kijelentvén, hogy miután az elébb említett *Prépostváry* időközben utód nélkül halt el, ezen javak *Csáky* gróf családjának adassanak vissza. (*Ugyanott 712. cs. 35. sz. — 299. cs. 8. sz.*)

Meddig maradtak a *Csáky* grófok Felső-Ábrány egész birtokában — kutforrások hiánya miatt nehéz meghatározni. Egyedül annyi bizonyos, hogy 1722-ben idősb és ifjabb *Frater* István valamint *Frater* Ferencz a birtok egy részét birták, melyet ők *Várasdi* Istvánnak és *Nagy* Anna nevü nejének 155 magyar forintért zálogba adtak, másik részét pedig, minthogy *Várasdy* utódjai nélkül meghalt, egyéb javakkal az ország nádora 1741. évben *Brezinay* Lőrincznek és férfi ágról való örököseinek adományozta, ki e részt 1743-ik évben *Berzevitzy* Sámuelnek és nejének, *Endrédy* Máriának hagyományozta, melybe ezek be is helyeztettek. Ered. — (*Ugyanott 1023. cs. 12. 14—16. sz.*)

Végre az 1731-ik évi kir. kegy. határozat értelmében 1747-ben a szepesi kormányzóság a királyi fiscus által lefoglalt különböző birtokok visszaváltására vonatkozólag rendeletet bocsátott ki, mely meghagyta, hogy az ecsedi uradalomhoz tartozó *alsó-* és *felső-ábrányi*, *vedresi* és *baromlaki* javadalmaknak azon része, melyet *Bánffy* Mária grófnő, férjezett *Gyulay* Ferenczné birt, kiváltassék, és *Dietrichstein* János, Ferencz és Godefriednek, a római szent birodalom grófjának 630 frt és 18 krnyi értékben a 13,000 frtnyi kegybeli hátralék-összegnek lerovására adományoztassék; a mely adományozás 1740-ben tényleg meg-

történt. — (*Ugyanott 1200. cs. 39. 46. sz. — 1354. cs. 21. sz.*)

Jelenleg *Felső-Ábrány* fiókja a Borsodmegyében fekvő s az egri érsekséghez tartozó *Alsó-Ábrány*nak. Van *Sz. Lélek* tiszteletére szentelt temploma, mely 1745-ben *Komáromy* János, egri kanonok bőkezüségéből épült, nemkülönben a Kalvarian Krisztus koporsójának kápolnája. (*Schem. Cler. Agr. 1873. 49. sz.*)

ANDOCS,

a sz. Ferencz-rendiek Nagyboldogasszonyról nevezett kolostora.

Az andocsi sz. ferenczi Szüz Mária tartományi zárda Sümeghmegyében a veszprémi püspökség területén gr. *Volkrai* János veszprémi püspök valamint egyéb jótevők bőkezüségéből épült 1725-ben. 1851-ben a guardian- és vicariussal 10 atyát számlált. (*Schem. ord. e. a. 151. l.*) — 1640-ik évtől fogva Andocsa a jezsuiták végezték az isteni szolgálatot, melyet a 1715-ben a sz. ferenczrendi atyáknak adtak át. A *Boldogs. Szüz* tiszteletére szentelt templom képét csodáiról mondják híresnek. — (*Bel, Comp. Geogr. 180. l.*)

APOR,

sz. Ágoston-rendi karinges szerzetes kanonokok prépostsága.

Apor (most Apár) helység Tolnamegyében a veszprémi püspökség területén fekszik. Prépostja egykor *Briccius* volt, ámbár Pázmány ezen prépostságot nem is említi. Apár mai nap, az *Apponyi* grófok tulajdona és a *högyészi* uradalomhoz tartozik. Templomának szentélye, mely faragott kövekből épült és az 1300 lelket számláló község befogadására elégséges, mai napig fennáll. (*Czinár II. 200 l.*)

ÁRVA,

vára s a templariusok szálója.

Árva fölső és alsó vára, a mely majdnem az egész vidékkel együtt a *Thurzóké* később pedig több más öröklő uraságé volt, fekszik Árva megyének a kárpáti hegységnek (Fátra) Galliczia határainál levő részében. Hogy a felső várban a templariusoknak szálójuk volt, több iró, köztük *Kolinovics*, *Windisch*, *Thuróczy* és a „Topographia Hungariae" szerzője bizonyitják, miről azonban semmi okmány sem maradt fenn. Egyébiránt ezen rendház alapitási ideje, alapitója és viszontagságai — elenyésztét kivéve — egészen ismeretlenek. (*Czinár II. 168.* — *Bel, i. h. 73. 74. ll.*)

BÁCS,

Krisztus Urunk szent testének kápolnája.

Bács faluban, mely Zala vármegye határán fekszik és a veszprémi püspökséghez tartozik. Krisztus sz. testének kápolnája a 15. században Gergely fiának Pálnak igazgatása alatt volt, ki benne 1423-ban Angelus, praenestei püspök és bibornok által a kápolnát bizonyos ünnepeken látogatóknak engedélyezett búcsút hirdette ki. Ered. (*Eccl. Cam. 47. cs. 43. sz.*)

BÁTH

birtok.

Ezen hajdan Sümeghben fekvő birtokot, mely jelenleg majorság névvel Tolnához van csatolva, — 1454-dik évben Hunyady János országkormányzó, ki azt több más javadalommal 2,600 arany forintért lévai *Cseh* Péter fiától, Lászlótól zálogban birta — visszafizettetvén neki a fentebbi összeg — a nevezettek kezére visszabocsátott (*N. R. A. 35. cs. 37. sz.*) — 1465-ik évben pedig gróf *Palóczy* László kir. biró vizsgálatot rendelt el enningi *Theorek* (Török) Ambrus

és Péter, nemkülönben *Giznósy* László és *Konde* János várparancsnokok és *Ujlaki* Miklós barátjai által elkövetett erőszakoskodások ügyében, mivelhogy néhai *Szerdahelyi* Bán Mártonnak fiai a *Báthban* létező *Ders* nevezetű várat magával Dersyvel együtt elfoglalták és az utóbbit minden ott talált dologtól és drágaságaitól megfosztották és végre ezeket is megégettek. — (*Ugyanott 8. cs. 7. sz.*) Az összefüggést lásd alább *„Szerdahely“* alatt.

BÁTOR (NYIR-),

mezőváros, eleinte a sz. Ágoston-rendi szerzetes kanonokoknak, később a sz. ferenczieknek (minoriták) kolostorával.

A Bátor nevet viselő helyek közől, milyenek: *Kis-Bátor*, jelenleg majorság Hevesmegyében; *Gagy-Bátor, Abaujban* és *Fekete-Bátor* Biharmegyében — az egykor Ecsed várához tartozó *Nyir-Bátor* mezőváros fekszik Szabolcs vármegyében, a szathmári püspökség területén, 4 mértföldnyire Szathmártól. E mezőváros egész a 17-ik századig a Báthoryaké volt, utánuk pedig kir. adományozás czimén a *Rákóczy, Bethlen, Károlyi*, s más családokra szállt át.

A királyi kamra levéltárának a *Báthoryak Nyir-Bátorban* való birtoklását feltüntető adatai következők: Kún László király 1279-ben *Báthory* Briccius grófnak, ki a *Gútkelediek* nemzetségéből származó Kopasz Andrásnak volt fia, vásártartási szabadalmat adott. — 1311-ben Katalin néhai *Langeus* vajdának özvegye ugyanazon Bricciust, ki neki édes testvére volt, a *bátori* és *ábrahámi* (bihari) uradalmakból őt hozomány és nászajándékok czimen megillető részre nézve megnyugtatja és biztosságba helyezi, kiadván magáról irást is, melyet a nagyváradi káptalan pecsétje által megerősitett. *Hit.* Minthogy az elébb emlitett *Langeus* magzat nélkül halt meg, László király az *ábrahámi, bátori* és *kisbátori* uradalmakat *Hódosi* grófoknak, *Gútkeledi* Briccius, György és Benedeknek, nemkülönben férfi örököseiknek adományozta. — 1323-ban a három testvér ezen uradalmakat egyesség útján Briccius

grófnak fiaira ruházta át, — kik azokban 1325-ben Károly király beleegyezése által megerősittettek. (*N. R. A. 777. cs. 4. sz. — 841. cs. 2. sz. — Wagner geneol. hist. famil. 27. 28. l.*)

Báthory Briccius fiai voltak: András nagyváradi püspök, János, Lökös (Lukács) és Miklós, kiknek *Károly* király a bátori birtokok területén kardjogot adományozott, jobbágyaikat pedig minden rendes és a vármegyei birák hatósága, nemkülönben a sarcz- és adóilletékek fizetése alól fölmentette; 1332-ik évben pedig Bátorban szerdánként megtartandó hetivásárokat engedélyezett, megparancsolván, hogy a *Domahidán* és *Kocsordon* (Szatmár) általmenő kereskedők árúczikkeiket Bátorban a vásári napon eladás végett kirakják. Károly királynak kiváltságoló és megerősítő okmányait 1512-ben Ulászló *Báthory* András, 1537-ben I. János Bátor mezőváros lakosai részére, 1618-ban pedig II. Miksa, végre 1667-ik évben I. Lipót is megerősitették. (*N. R. A. 846. cs. 20. sz. 1—4.* §.)

Egy századdal később néhai *Báthory* Jánosnak fia, ki *Báthory* Péter fia volt, u. m. István, Tamás és Bertalan lépnek előtérbe, kik 1433-ban *Bátor* mezővárosban birt ősi házhelyeik és jobbágyi telkeiknek, nemkülönben Szathmár Szabolcs és Bereg vármegyékben létező egyéb birtokaiknak, egymás között foganatositandó, akkénti fölosztásában egyeztek meg, hogy ezen kúriák, melyek mindegyikéhez négy plébániai, részint a kis-utczában Krisztus szentséges testének kerektemplománál, részint sz. László m. k. templománál fekvő temetőnéli, nemkülönben *Majtényi* Mihálynak hasonnevű birtokán (Szathmár) létező telke tartozott; továbbá a Fábián házán (máskép Bohal) létező kúria, a szent-miklósi birtok megtéritéséül, több más birtokkal, valamint az azokon behajtatni szokott adókkal, kegyuri jogok, drágaságok és egyéb ingó dolgokkal együtt, három egyenlő részre fölosztassanak, azon kikötéssel, hogy ecsedi váruk épségben maradjon; e fölosztás a leleszi convent által állittatott ki. Eredetije lefüggő pecséttel van ellátva. (*Ugyanott 1842. cs. 3. sz.*)

Az ecsedi *Báthory*ak utolsó sarjadéka XII. István k. udv. biró, — kit nem szabad egy másik Istvánnal t. i. az V-ikkel

összezavarni, a ki I. Mátyás király alatt vitézsége által tünt ki és Erdélyt sokáig kormányozta, — 1603-ik évben összes birtokairól, melyekhez Nyir-Bátor mezőváros is tartozott, végrendeletileg akként intézkedett, hogy azok neje, *Homonnay Frusina*, somlyói *Báthory* Istvánnak, ki 1444-ik évben Várnánál elesett, Gábor fia, továbbá nővére *Báthory* Erzsébet, *Nádasdy* *) Ferencznek és *Várday* Katalin, *Nyáry* Pálnak hitvese; végre *Báthory* Anna és *Telegdy* Anna, nemkülönben *Frigedi* István és *Pogány* György özvegye *Frigedy* Borbála között fölosztassanak. (*Ugyanott 696. cs. 20. sz. Wagner 1. f. 41. l.*)

Mikor és mi módon jutott *Nyir-Bátor*, — midőn a somlyói Báthoryak családja VIII. Andrásban kihalt, — az iktari *Bethlen* grófokra, a kir. kamara levéltárának irataiból eldönteni nem lehet. Annyi azokból bizonyos, hogy e mezővárost a *Báthory*-család kihaltának esetére III. Ferdinand király 1647-ben I. *Rákóczy* Györgynek, Erdély fejedelmének, ki az előbb emlitett *Báthory* Andrásnak leányát birta nőül, és mindkét nemü utódainak adományozta, a kitől midőn 1648-ban meghalt, fiára II. *Rákóczy* György fejedelemre szállott át, a mint ezt azon kiváltságos levél bizonyitja, melyet ez az 1655-ben Nyir-Bátorban szállásozó hajdukerületi katonáknak adott. Mostan Nyir-Bátor a *Károlyi* grófoké, kikre úgylátszik *Bethlen* Gábor fejedelemről női ágon szállott, minthogy első neje az 1622-ben meghalt *Károlyi* Zsuzsanna volt. (*N.-R. A. 1051. cs. 63. sz. 1180. cs. 6. sz. — Benkő Trans. I. 264. 267. 272.*)

Nyir-Bátorban, hol már 1332-ben volt plébánia, jelenleg a Sz. Máriának, mint angyalok királynéjának tiszteletére szentelt templom létezik. 1717-ben a gróf Károlyi család patronatusa alá helyeztetett. (*Schem. Cleri Agr. 1873. 145. l.*) A másik templom a mezőváros keleti oldalán egy dombon áll; ezt a helv. hitvallású lakosok használják.

---

*) E nő azon gondolatban, hogy szépségét emberi vér által megtarthatja, szolgáló leányait csejthei (Nyitram.) most az Erdődyekhez tartozó várában fölmészároltatni és vérökből készitett fürdőben mosakodni nem iszonyodott. — E hallatlan büntény miatt örökös börtönre itélték, hol 1614-ben kimult.

Épült 1504-ben góth stylben. Éjszaki oldalához egy nagyobb épület volt csatolva, melynek romjai a nép vélekedése szerint a sz. Ágoston-rendi karinges kanonokoknak zárdáját jelölik. (*Czinár, II. 201.*)

Volt továbbá *Nyir-Bátorban* a minorita szent ferenczieknek is zárdájuk, a boldogs. *sz. Mária* és *sz. György* vértanú tiszteletére szentelve. — Épült 1717-dik évben néhány főur bőkezűségéből azon a helyen, hol III. *Báthory* András, Ecsed várának épitője, mausoleumot építtetett, hová *Báthory* István, erdélyi vajda és a törökök megfékezője 1493-ban, midőn az övét az oláhok majdnem egészen földúlták, áttétetett és eltakaríttatott, kinek sértetlen teste, melyen a szakál és hajzat sokáig látható volt, egy más férfi és nő testével volt eltemetve, a mint ezt a sekrestye balján, az elébb említett András által készíttetett fölirat tanusitja. (*Topogr. R. Hung. 585. l.*)

Mikor enyészett el ez, a polgári háborúk alatt tűzzel-vassal pusztitott zárda, bizonyosan nem tudhatni. A rend néhai *Batistuta* Jakab által neki végrendeletileg hagyományozott *Miklósi*-féle birtokot *Tisza-Tokayban* 1747-ben birtokába vette. (*N. R. A. 1084. cs. 18. sz. — Wagner, i. h. 32. l.*)

B É L A.

A sz. Margitról nevezett benczés apátság.

Két, *Béláról* czimzett sz. *Margit-i* apátság volt. Az egyik Tótországban virágzott a XV. században. Ugyanezen század második felében a világiaktól elfoglaltatván, majd 40 évig nélkülözte papi urait, míg 1514. évben Ulászló király által a sz. *mártoni* főzárdának mint fiókegyház adatott által. A törököktől földúlt ez apátságnak javait visszatérítés kötelezettsége alatt a zágrábi nagyprépost nyerte. Prépostjai most csak a czimet viselik. (*Czinár, I. 302.*)

Ezen apátságról megjegyzendő, hogy I. Mátyástól, nem tudni melyik évben, kiváltságot kapott, mely szerint ezüst vagy réz- avagy más érczből készitendő pecsétjét, melyen

Sz. Margit szűz és vértanú, legendája szerint legyen kivésve Kraszna- és Pozsega-megyékben örök időkre mint hiteleset használja. (*Kovachich, Form. sol. styli 518. l. 107. sz.*)

A másik e nevű apátság a Szepességben létezett. Építtetésének éve és alapítójának neve ismeretlenek. Úgy látszik, hogy *Béla* nevű helységben vagy Béla király által alapíttatott. *Tamás* nevű apátja már 1371-ben eléfordul. (*N. R. A. 1541. cs. 49. sz.*) Mások szerint a sokszoros vizáradások miatt *Sztrázsá*nak nevezett *nehrei* birtokon Késmárk alatt feküdt. Van itt igen régi templom kolostorral, mely utóbbit, midőn a gradeczi *Horváth-Stancsics* család 1557-ben elnyerte, ennek várává lőn átváltoztatva. A *nehrei* templom később a Bold. *Szűz Máriáról* neveztetett, jelenleg *sz. Anna* nevét viseli. Tényleg sz. Margit apátsága egy másikkal, mely Sztrázsa- vagy másként Nehré-ről neveztetik, szokott adományoztatni. (*Czinár I. 303. — Bel. i. h. 192. l.*)

BOLDOGKŐ,
a pálosok konventje.

Boldogkö. Bódogkö név alatt is nevezetes vár Abaujvármegyében, a kassai püspökség területén. Itt hajdan *sz. Pál* rendi remeték kolostora állott, melynek alapítójáról semmi bizonyosat nem mondhatunk. 1393-ik évben a törökök által kiűzetvén e remeték, utánok 1742-ben mint birtokosok következtek a lőcsei ház jézustársasági atyái. Ez atyáknak tokai ború szőlőhegye a leghíresebbek közé számíttatott. (*Benger Chronot.*)

Boldogkő várához tartozó részek voltak az *újfalusi* és *árkai* birtokok, nemkülönben *alsómérai* uradalom fele, a *ráth-i* majorsággal, *Puszta-Szerencs-* és *Abafalvával,* — melyeket az 1578-iki évről kelt adományzási levél értelmében Zsigmond, erdélyi fejedelem néhai testvérei György és János, Zápolya János királynak magvaszakadtával *Serényi* Mihály és Gábornak és nejeiknek hagyományoztak. (*Lib. R. Saec. J. 3. 79. l.*)

BUZGÓ,

a sz. pálosok Miklósról nevezett perjelsége.

A *Benger*-féle, kéziratban levő *Chronotaxis* szerint (*V. fej. 25. sz.*) ezen zárda már 1361-ben létezett Biharmegyében a pálosoktól 1424-ik évben szántói *Laczki* Jakab erdélyi vajda üldözése folytán odahagyott sólyomkői vár mellett. Alapítója és alapítási éve ismeretlen. Benger azt gondolja, hogy e zárda ugyanaz a *grieskircheni* táblán *Buzgó* nevezet alatt előfordulóval.

CSÁKTORNYA,

a pálosok sz. Helénről és a ferenczrendiek sz. Miklósról nevezett rendháza.

A Zalamegyébe kebelezett Csáktornya mezőváros nevét a Csákyak régi nemzetségétől származtatja, kik közöl az egyik tárnokmester lévén, 1271-ben alapította. Később az *Ernestini* családra és végtére az *Althan* grófokra szállott. — Azt mondják, hogy itt gróf *Zrinyi* Miklósnak nagy terjedelmü könyvtára, pénz- és régiségtára volt. (*Korabinszky. — Bél, Comp. geogr. 147. l.*)

Hogy mikor telepedtek meg Csáktornyán sz. Pál remetéi és mikor távoztak, kikutatni nem sikerült. Az elsőt azonban a XV. század elején, a másikat pedig a XVI. század vége felé megtörténtnek föltételezni azon oknál fogva lehet, minthogy 1420-ik évben a testvérekről azon alkalommal történik említés, midőn nekik ugyanezen időben *Hermann* ciliai gróf a Zalában létező *Senkócz* (Senkovecz) és Marcocz) birtokokat ajándékozta. Ezen ajándékozót 1467-ben követé *Lamberger Frigyes* kir. udvarmester, ki a Paulinus atyáknak a nevezett senkóczi birtokot örökös alamizsna-czimen adományozta. A senkóczi birtokot 1478-ban Zsigmond király is új adományozás czímén szintén a pálosoknak adta, kik annak birtoká-

ban 1479. és 1553-ik években újból megerősittettek és behelyeztettek.

Hogy ezen ismételt adományozások, melyek az ország akkori zavaros körülményei között a pálosok birtoklásának megerősitésére voltak irányozva, sem voltak képesek továbbra halasztani a konvent feloszlását, onnan lehet következteni, mert már 1579-ik évben rendeltetett magasabb helyről és végrehajtatott a kolostor minden vagyonának összeirása a lakosság köteles munkáival, továbbá malmai-, halastavai- és egyéb különféle jövedelmeivel. — (*Eccl. Cam. 51. cs. 15. 24. sz. 71. cs. 26. sz.*)

Csáktornyán jelenleg sz. Ferenczrendieknek van zárdájuk sz. Miklós püspök tiszteletére szentelt templommal, mely zárdát 1659-ben a hős *Zrinyi* Miklós gróf Horvátország és Dalmátiának bánja alapitotta. A templomban a „Segitségről“ nevezett B. Sz. Máriának oltára és sz. Vincze vértanúnak Rómából hozott teste léteznek. Ezen atyák látják el a mezővárosi plebániát és a 3 osztályú elemi iskolát s guardiannal összesen 8 atyát és 10 ujonczot számitanak. (*Schem. Ord. 1858. 15. l.*)

SZ. DÖMÖTÖR-ről

nevezett szörémi benczés apátság.

Miután ez apátságról már I. köt. 355. és 356. l. a pécsi püspökségről szólván, megemlékeztünk, kiegészitéseül a következőket látjuk még jónak idecsatolni. Ezen apátságot I. András királynak 1057-ik évi adományozása szerint, Mór pécsi püspök megyéjének területén *Rado* vagy Radovan nádor, hol kegyúr vólt, a hol eltemettetni is kivánt, saját és nejének Luciának lelke üdvéért alapitotta sz. Benedek-rendiek számára. A helyről, hol állott, semmi bizonyos sem állitható. A tudós *Katona* e helyet *Dimitrovics*- vagy *Mitrovitzba,* a volt péterváradi parancsnokság területén jelöli ki, mit azonban *Koller* (*Hist. Ep. Quinq. I. 152.*) tagad, minthogy amá püspökségnek határai nem terjedtek ki egész Szerémig. *Kerchelich* végre (*Not. praelim. 104. l.*) azt *Jeszenovácz* alá, a Száva folyó mellé, a hol

szent Dömötör állott, helyezi. — Bármi legyen is a dologban, valószinünek látszik, hogy ez apátság a pécsi püspökséghez tartozott és 1703-ban ápril 19-kéről kelt új királyi adományzás folytán ezzel egyesittetett, és hogy „szerémi, sz. Dömötör-ről nevezett apátság“ czime alatt még most is szokott adományoztatni. (*Czinár, I, 205.*)

A kérdés azonban, valjon valóban Szerémben létezett-e sz. Dömötör apátsága, miként ez a királyi adományzó levélben áll, — mellőzve Czinár következtetéseit, — nem levén megfejtve, szerző a Fuxhoffer-féle monasteriologiában (*II. k. 230. l.*) e körülményt bővebben magyarázza, a melyből bizonyitja, hogy Katona szerint a szerémi püspökség az innenső Szeremségben vagy Száván innen szük határok által volt körülirva, és hogy ennélfogva az innenső Szerémségnek egy része az egész túlsó vagyis szávántúli Szeremséggel a szerémi püspökséghez volt csatolva; az innenső Szeremségnek többi részét Ugrin kalocsai érsek saját megyéjének tartván fön vagy annak szerezvén meg; és hogy az innenső Szeremségnek ezen a kalocsai megyéhez kapcsolt részében Szemlény vagy Pétervárad táján keresendő „Szerémi sz. Dömötör“-nek kolostora.

ÉRSEK-UJVÁR.

A sz. Ferencz-rendiek zárdája.

Érsek-Ujvár mezőváros, az esztergomi érsekség uradalma, Nyitra vármegyében, Nyitrától 2 mértföldnyi távolságban fekszik. Hires erősséggel birt, melyet *Várday* Pál és *Oláh* Miklós érsekek annyira megerősittettek, hogy a törökök többszöri ostromának is képes volt ellenállani, sőt a Bocskayak és Rákóczyak által is gyakrabban megtámadtatván, bevétetlen maradt, mig 1709-ben Heister tábornok által bevétetett és III. Károly király alatt 1715- és 1726-ban földig leromboltatott. *Széchenyi* érsek 1691-ben a *lékai, nyárhidi* és *alsó-gúghi* javakat csatolta e mezővároshoz. Nevezetes *Kaprinay István* jezsuita és történésznek születéséről is. (*Korabinszky.*)

A katholikus plébániai templomon kivül létezik itt sz. Ferencz-rendieknek is templommal összekötött zárdája mely *Pázmány* Péter érsek és bibornok által 1626-ik évben kezdetett épittetni. 1629-ben a sz. ferenczieknek átadatott és 1631-ben fölszenteltetett. Midőn 1663-ban földúlták *Istvanovich* Melchior sz. ferenczi atya elfogatván, két évig tartó kemény fogságra hurczoltatott. Visszaállittatván 1685-ben a zárda a törökök által megszentségtelenitett templomot *milánói Sorman* Péter Marinus, az egész rend fönöke, — ki augusztus 30-án elnökölt az itteni rendi gyülésen, — mozsarak dörgése között újra beszentelte. Jelenleg a guardianon és helyettesén kivül a zárdában 11 atya létezik, kik a 4 osztályu gymnasiumot látják el. (*Schem. Ord. prov. Mar. 1851. 78, 82, 141. l.*)

FOGARAS,

kerület és mezőváros Erdélyben.

A *fogarasi* (mások szerint *fagarasi*) kerület jóllehet minden részről szász területtől volt környezve, egykor a magyarok megyéihez számittatott. Keletről Fehérmegye, nyugatról a szebeni szék, éjszakról Oláhország hegyei, délről *Nagy-Sink* és Fehérmegye határolják. A fogarasi kerületet külön kapitány igazgatja. (*Bel, Comp. geogr. Trans. 149. l.*)

A többnyire magyarok által lakott Fogaras mezőváros az Olt keleti táján létezék és vár által volt megerősitve. Birtokosairól a következő adatokat legyen elég itt fölemlitenünk. 1464. évben I. Mátyás király a fogarasi királyi területet a hozzátartozókkal *Wingarti Geréb Jánosnak* adományozta. 1469-ben ugyanezen Geréb tiltakozást adott be a hét szász szék ellen, minthogy a fogarasi kerületet a mezővárossal és a Fehérmegyében fekvő *Szwps*, *Kutkulad*, *Kumana*, mindkét *Velencze* és *Porrwm* (?) birtokokkal együtt elfoglalták: miért is a nevezett király 1471-ben rendeletet adott ki a nevezett birtokok visszaadására. (*Reg. Cam. Archiv. Transsylv. 14. cs. 29. 34. 36. 37. sz.*)

Később *Fogaras* vára a hozzá tartozó birtokokkal együtt *Bornemisza* János kezére került; ennek magvaszakadtával pedig 1531-ben János király *Nádasdy* Tamásnak adományozta. Ugyanazon évben I. Ferdinand király *Nádasdy* Tamás részére biztositó levelet adott ki. Nemsokára azonban ugyanazon király Fogaras várát és birtokát keretzai *Zalay* Jánosnak és Majláth Istvánnak s örököseiknek adta. 1555-ben *Kethéti* Menyhértnek a fogarasi várhoz való joga ennek hütlensége miatt *Nádasdy* Tamásra ruháztatott át. Ugyanezen *Nádasdy* 1611-ben *Báthory* Gábortól is nyert biztositó levelet. (*U. o. 1. cs. 52. 54. 56. sz. — 6. cs. 73. sz.*)

Majláth István mint Erdély kormányzója, Fogaras várát a törökök ellen vitézül védelmezte, de árulás miatt nemcsak azt elvészté, hanem maga is fogságba került. (*Bethlen Farkas, III. könyv. 138. l.*)

Fogaras, Hunyad és más várak birtokát illetőleg *Bethlen* Péter gróf és Zéchy Mária- Kún Istvánné közt *Rákóczy* György fejedelem hozzájárultával 1635-ben, a fejedelem főjegyzője előtt, 4 rendbeli egyesség jött létre, melyről a fejedelem részére szóló okmány a kolosmonostori hiteles hely pecsétjével, lőn kiállitva. Ezen okmány tartalma miatt a magy. kir. kamarai levéltárból Erdélybe vitetett át, miért is róla tüzetesen jelenleg nem szólhatok. (*Acta Transsylv. 1. cs. 4. 44. sz.*)

G Á G Y,

benczés apátság a B. Szűz tiszteletére.

Felső Gágy fekszik Abaújmegyében a kassai egyházmegye területén, a cserehâti járásban. Főbirtokosa a *Fay* család. *Vitzmándi* Lajos néhai gagyi plébános leirása szerint a jelenlegi plébániai templom a gagyi apátság templomának romjai felett épült. Szerinte még a zárda- és keritésének falai is láthatók voltak.

1712-ben apáttá választatott *Győry* Ádám plébános és trencsényi főesperest. (*Eccles. Cam. 68. cs. 151. sz.*)

A *Rákóczy* zendülés idején a helvét hitvallásuak az

apátságot elfoglalták s elfoglalva tartották egész 1756-ig, a mely évben fái *Fay Ferencz*, nagyváradi kanonok, gagyi apát és helybeli földbirtokos sürgetésére tőlök visszavétetett s 1758-ban fényesen visszaállittatott. A romok között két márvány siremlék látható, melynek felirata és czimere egészen elkopott. (*Czinár*, *I. 289. l.*)

HOMONNA,

mezőváros, a Megváltóról nevezett sz. ferenczi tartomány zárdájával.

E mezőváros Zemplén vármegyében a szatmári egyházmegyében Laborcza folyó mellett fekszik. Egykor itt a *Drugeth* grófoknak, mint földes uraknak nagyszerü kastélyuk volt. Később a *Csákyak*, majd ismét női ágon a *Vandernáthiak* birtokába jutott. E családok a nyarat rendesen itt töltötték és hires ménessel birtak. (*Korabinszky.*)

Volt Homonnán a Megváltóról nevezett sz. ferenczi tartománynak zárdája, mely többféle adományokat kapott. Így 1656-ban (úgy látszik alapitásának idejében) *Drugeth* György gróf különféle élelmi szereket adományozott a zárdának évenként mondandó sz. misékre; és pedig négy hordó bort, 20 köböl buzát, 4 köböl rozsot, 50 köböl zabot, két hizlalt sertést és más kettőt, melyeket a szerzeteseknek kellett kihizlalniok; 6 borjút, húsra a mészárszékekbe 8 tehenet; 50 tyúkot, 25 kacsát, két köböl árpát, 1 köböl kölest, két köböl pohánkát, 1 köböl borsót, 2 köböl lencsét, 100 meszely vajat; halak fejében négy forintot, 6 öl szénát, végre 50 kocsi fát. Mindezekről tanuskodik az akkori zárdafőnök, *Maskóczy* Konrád. Ered. (*Eccl. Cam. 71. cs. 63. sz.*)

1699-ban *Keglevich* Teréz grófnő 600 forintnyi alapitványt tett le *Mora* Athanáz atyának s akkor tartományfőnöknek kezébe, azon czélból, hogy a 36 forintnyi kamatból az oltári szentség előtt örökös lámpa tartassék. 1720-ban *Keczer* Antal évenkénti adományul 2 hordó bort ajándékozott. 1723-ban *Drugeth* Teréz Julianna 600 forin-

tot. adott sz. misékre. 1725-ben a zárda főnöke volt *Roll* Péter. 1737-ben *Szmrtnik* Zsigmond saját, továbbá neje Borbála, nemkülönben szülői, Imre és Rachel lelki üdvére 100 forintot hagyományozott. 1750-ben *Zichy* Teréz grófnő szül. Vandernáthy az elődjei által hagyományozott összeget terményekre változtatta át és az *Althan* grófnő által hagyott 600 forintnyi tőke kamatjainak fizetésére kötelezte magát. *Mind ered.*

1760-ban *Vály* Mihály tudor Körmöczbánya határában birt s a 3 királyról nevezett bányájának részét adományozta. 1762-ben *Szirmay* Zsuzsanna néhai *Barkóczy* Imre gróf özvegye 1000 rhénusi forintot hagyományozott a zárda templomában eltemetett szüleinek. 1764-ben Barkóczy Ferencz herczegprimás, atyjának és édes anyjának született *Zichy* Julianna grófnőnek lelki üdveért mondandó sz. misékre 1000 frt adományozott. Ugyanezen évben keltek *Niczky* Ferencz özvegyének *Ramocsaházy* Krisztinának 150 r. forintról szóló hagyományozó levele sz. misékre. Ugyanazon évben *Szirmay* Zsuzsánna *Barkóczy* Imre özvegye 1000 forintot hagyott sz. misékre. Végre 1765-ben *Desewffy* Klára grófnő, *Szirmay* Károly grófnak özvegye, szintén misékre 600 forintot hagyományozott. Mind eredet. (*Eccl. Cam. 71. cs. 115. sz.*)

J Á S D;

sz. Györgyről nevezett benczés apátság.

Jásd, másként *Jást* és *Jászt* falu $1^1/_2$ mérföldnyi távolságban Zircztől Veszprém vármegyében fekszik. A jászt-i apát a cziszterczita-rendiek zirczi apátjával *Odó*-val 1332-ben fordul elő a sz. Mártoni kolostornak járó sümegi tized ügyében. 1419-ben *Ujlaky* László bánnak fia János, Galos majorságot a jásdi apátságnak *Inotá*-ban fekvő malmával kicserélte. Már az előbbi században vonzódott a nép egészségének helyreállitása végett a templom romjai közelében levő forráshoz és mai nap is szokott zarándokolni a *Szent Kút*hoz s a mellette fekvő *Bold. Szüz* kápolnájába. (*Czinár 1. 283. l.*)

I V Á N Y,

a Bold. Szűz Máriáról nevezett benczés apátság.

Hogy ez apátság a veszprémi egyházmegyében feküdt, bizonyitani látszanak a pozsonyi káptalannak 1727. évben kelt és *Szombath* Miklós szombathelyi plebános és szent Máriáról nevezett iványi apát által aláirt másolatai. Előszámláltatnak ezekben a *murgai* (mai Morágy), *hánthi*, *kakusi* (talán Kakasd) birtokok és a *bonhányi?* részek sz. *Demer* (talán Dömörkapu) és a *fülöpszerdahelyi* majorság Tolnamegyében, melyek a tanuskodó *murgai* nemesek által, kik ezen apátságnak kegyurai voltak, többször emlittetnek. Úgy a veszprémi megyének éjszaki részén, *Bonyhád, Moragy* és *Hánth* között Apáthi uradalom és Sz. Mária nevü majorság mai nap is létezik. Ellenkezőleg esik innen a Baranyamegyében Morágytól 6 földrajzi mértföldnyire *Iván* birtok, mely jelenleg *Iván-Batthyán*-nak neveztetik, melynek mezején még 1777-ben a régi kolostorból oly nagy mennyiségű rom hevert, hogy a szomszéd Kassa nevű (Baranyában fekvő) faluban templomot épitettek belőle; azért némelyek ezen apátságot *Iván-Batthyán*ba helyezik. (*Czinár, I. 274. l.*)

K Á C S,

benczés apátság sz. Péter és Pál tiszteletére, később ugyanott a pálosok zárdája.

Pázmány „Catalogus"-ában Z*) jegyzet alatt olvashatni, hogy ezen apátság *Borsod* vármegyében az egri főmegye területén feküdt, és hogy kegyurai az ő idejében a *daróczi Tibold* családbeliek voltak, kik azt erőszakosan foglalták el. — 1566-ik évben az apátságot bizonyos egri kanonok birta, kiről emlités van a váczi káptalan 1292-ik évi oklevelében és az 1332. évhez való pápai tizedek tartalom-jegyzékében, anélkül, hogy megmondatnék, mely rendé volt. Hogy a sz. Benedek-rendieké volt, nagy

régisége miatt kétséget alig szenved. Katonánál egy 1317. évi oklevél említi a *kácsi* kolostort, melynek vicariusa a *geur-i* (Diósgyőr) és a sz. Lélekről nevezett *dédesi* priorral együtt hozatik fel. Ezen kolostort az egri 1851. évi Schematismus (46. l.) az előbbitől különbözőnek és a *kácsi* birtok erdeihez közelfekvőnek mondja. Hogy e kolostor lakói *sz. Pál remetéi* voltak, ezeknek évkönyvei tanusítják; némelykor azonban azon oknál fogva, hogy sz. Ágoston-szabályait elfogadták, a sz. Ágoston-rendiekkel összetévesztették és hibásan ezek közé számíttattak. (*Czinár, I. 292. l.*)

KANIZSA,

mezőváros a minorita szent ferenczieknek sz. József patriarcháról nevezett zárdájával.

E helyen, mely Zalavármegyében és a veszprémi püspökségben fekszik, 1418-ban *Kanizsai* János esztergomi érsek a sz. Ferencz-rendieknek sz. Lászlóról nevezett tartománya számára zárdát alapított, melyben 1436. és 1659-ik években a rend gyülései tartattak. (*Schem. Ord. 1851. 37. és 76. l.*) — 1423 ban kelt *Kanizsai* István, sopronyi grófnak a *Thuly* birtokán épült és sz. *Bertalan* apostol tiszteletére szentelt kápolnát illető alapitó levele. E szerint a kápolna rectora naponként egy szent misét volt köteles benne, vagy a szintén Kanizsán levő s B. Sz. *Mária* tiszteletére szentelt kápolnában végezni. Hit. (*Eccl. Cam. 55. cs. 20. sz.*)

A sz. ferenczi atyák a törökök folytonos zaklatásai miatt zárdájukat odahagyni kényszerültek s csak 1690-ik évben, midőn a törökök legyőzettek, tértek ismét vissza. Kevéssel a Rákóczy-féle zavarok előtt a mezőváros a zárdával együtt a császár parancsára földig lerontatott. Midőn e miatt ismét elköltözésről volt a szó, *Perge* Kristóf térparancsnoktól egy kellemes fekvésü telket kaptak ajándékba és rajta kegyes alamizsnákból házat és templomot épitettek és a plébániai hivatalt is megnyerték. (*Schem. Ord. 1858. 21. l.*) Kanizsa mezővárosa *Kanizsai* Orsolya által *Nádasdy* Tamás birtokába került, azután II. Miksának engedtetett, ki helyette Kanizsai Orsolyának

Bors-Monostor mezővárost adta. — (*Bel*, *Comp. geogr. 146, 147. l.*)

1713-ban alkudozások folytak sz. Ágoston-rendi remetéknek Kanizsára való behozatala felett. A rendnek Gráczban tartott gyülésén fölolvastatott *Gracich* Sempron bárónak alapitó okmánya a Kanizsán épitendő kolostort és a rendhez tartozandó plébániát illetőleg; hanem midőn kérdezősködések tétettek a behozandó atyák számáról és behozataluk módjáról, az 1719-ben Bécsben megtartott rendi gyülésben e szavakban történt a megállapodás: „*Megszüntettetik a kanizsai ház, mert homokon van építve,* a lég egészségtelen, és a testvérek ott semmittevésben töltik idejöket." (*Czinár, II. 209. l.*)

KÁPOLNA,

s a sz. Erzsébet tiszteletére épített templom.

1244-ben kelt IV. Béla királynak kiváltságoló levele, mely által Farkas- és Dávidnak megengedi, hogy Pozsonymegyében fekvő kápolnai birtokukon sz. Erzsébet özvegy s a nevezett király nővérének tiszteletére templomot építtessenek, és a plebániának a pozsonyi várhoz tartozó *Kapusd*, tovább *Tekulten*, *Bohun*, *Tyburai?* és *Borzanch?* birtokokat és végre ugyanazon vár villáját *Chatait* és egy másikát t. i. a *borsai* és *igrami* nemesekét alárendeljék. A pozsonyi káptalan másolatában 1364-ben kiállitva. Hit. (*Eccl. Cam. 52. cs. 3. sz.*)

KASSA,

a Megváltóról nevezett sz. ferenczi rendtartomány zárdája.

E megszüntetett zárda dolgairól már a II. kötet 256. lapján bővebben értekeztem. Hátra van még, hogy egyetmást a kolostor javára tett adományok- és misealapitványokról fölemlitsek.

1684-ik évben — mint erről a szepesi káptalannak 1686. és 1689-ik évi bizonyitványai tanuskodnak — idősb

krompachi *Holló* Zsigmond a sz. Ferencz-rendieknek Kassa külvárosában fekvő kertjét hagyományozta. Később báró *Holló* Zsigmond, a szepesi kamara tanácsosa, illetőleg az egri káptalan és a sz. ferencziek közt e kertre nézve vita keletkezett, mely 1699-ben e kertnek a Ferenczrendiek birtokában való meghagyásával végződött. 1686-ban *Somodi* Katalin a vár-utczában volt saját házát szent misék fejében szintén a ferenczieknek adományozta. Ered. 1720-ban *Kovalcsik-Fazekas* János kovács-utczában fekvő kassai házát visszakövetelés föltétele alatt 105 rhénusi forintért szintén a sz. ferenczieknek eladta. Ered. (*Acta Conv. C. Archiv. Cassa. 42. és 43. sz.*)

A kassai sz. ferenczi zárda guardiánjai közől emlittetnek 1758. *Gulyás* Gergely és utódja *Budiacs* Máté; 1759-ben *Bódi* Gábor. (*Acta Conv. Szendrő. D. alatt 9. sz.*)

Ugyanezen zárdának, illetőleg templomának számos alapitványt hagyományoztak idő folytával sz. misékre. 1693-ban *Pethő* Zsuzsanna, gróf *Barkóczy* Ferencz özvegye 701 frt 15 krt hagyományozott. 1700-ban *Keglevics* Teréz grófnő 500 frtot. 1714-ben *Keczer* Sándor 1250 frtot. 1716-ban b. *Renaud* József özvegye 1200 frtot. 1725-ben *Hofberg* Henrik 300 frtot. Ugyanazon évben özvegy *Koháry* Judit 1000 forintot. 1734-ben *Czejka* J. 300 forintot. 1745-ben *Gruber* Adalbert 762 forintot. Ugyanazon évben *Steininger* András 250 forintot. 1756. és 1757-ben *Turnay* Mária és *Serafini* Magdolna 1000 frtot. 1757-ben *Tetler* Anna 2000 frtot. 1759-ben *Okruczky* András és *Ivácz* Dorottya 100 frtot Ugyanazon évben *Wagner* József 50 frtot. 1765-ben *Ramocsaházy* Kristóf 300 frtot. 1766-ban *Porubszky* Imre 50 frtot. 1767-ben *Berényi* Anna, gróf *Csáky* Antal özvegye 500 és 100 frtot. 1768-ban *Hausch* Gáspár 100 frtot. Ugyanazon évben *Desewfy* István 1000 frtot. 1769-ben *Bedli* Mária 200 frtot. 1771-ben *Horváth* Erzsébet 100 frtot. 1775-ben *Berczik* István 560 frtot. 1779-ben *Vocht* Ádám 200 frtot. Ugyanazon évben *Toporczky* József 100 frtot. 1780-ban b. *Mednyánszky* Miklós 426 frtot. Ugyanazon évben *Hruby* József 100 frtot. 1783-ban *Auringer* Lőrincz atya 110 frt 31 krt. Végre 1784-ben *Trögel* József 214 frtot. (*Acta Convent. i. h.*)

KAZA,

birtok a sz. Ágoston-rendű remete szerzet perjelségével.

Kaza terjedelmes birtok Borsodmegye szendrői járásában az egri főmegyében a *Sajó* partján, a melytől kapta *Sajó-Kaza* nevét is. A kazi vár és birtok nagy részének birtokosa a *Radvánszky* család. Kazán hajdan *Milensius* szerint a sz. Ágoston-rendű remetéknek rendházuk s illetőleg perjelségük volt templommal, mely sz. János evangelista tiszteletére volt szentelve. 1485-ben a kazi sz. Ágoston-rendű rendház *Serke* Tóbiástól a serki tizedet kapta; 1486-ban pedig *Lorándi* Györgytől malmot. Egyéb viszontagságairól mit sem tudhatni. (*Czinár, II. 212.*)

KOMÁR,

sz. Ágoston-rendű perjelség.

Komár vagy *Komár-város* Zalamegyében fekszik Kis-Komáromtól délfelé. Hajdan itt a sz. Ágoston-rendűeknek perjelségök volt sz. *Erzsébet* tiszteletére. *Pázmány* tanusága szerint ezen perjelséget Somogyban IV. Béla király alapitotta a *sz. Vilmos*-rendű remeték (Guielmitae) számára sz. Kozma és Demjén tiszteletére. Később az ó-budai káptalané lett. Sz. Vilmos remetéi után némelyek szerint sz. Ágoston-rendűek vették át a zárdát. Ez utóbbi állitással azonban ellenkezik IV. Kelemen pápának 1266-ban kelt bullája, melyben elrendeli, hogy a sz. Ágoston-rendűek főnöke, perjelei és egyéb elöljárói egyesités vagy más ily féle czimen sz. Vilmos remetéi székházait el ne fogadják s azokba be ne költözködjenek. A mi Zala és Somogy vármegyéket illeti, ezeket Pázmány a sokszoros változások miatt könnyen összetéveszthette.

Jelenleg *Komár-város* a budapesti közp. papnevelde birtokát képezi.

KROMPACH,

Remete, Svedlér és Zsolna.

Kiüzetvén 1671ben az evangelikus prédikátorok, *Krompachon, Remetén* és *Svedléren* Szepesmegyében a kath. vallás ismét helyreállittatott. Ide tartozik *Strajner* Jakab Engelbert svedléri plébánosnak folyamodása ő felségéhez, melyben elpanaszolván, mily kegyetlenül bántak vele az evangelikusok, a felségtől visszahelyeztetését kéré. — A *zsolnai* kath templomnak (Irencs:) a katholikusok részére való visszafoglalása 1673-ban katonai karhatalommal történt. Ugyanitt 1678-ban gróf *Volkra* kamarai elnök rendeletére a városon kivül kőkeresztek állittattak fel. Ered. (*Eccles. Camer. irreg.*) Jelenleg Zsolnán a sz. ferencziek Üdvezitőről nevezett tartománya bir rendházzal.

KÜKÜLLŐ.

Küküllő mezőváros Erdély hasonnevü megyéjében fekszik. Vára, *Küküllő-vár*, melyet a németek Kockelbergnek neveznek, a szintén hasonnevü folyó partján fekszik. Egyébiránt két Küküllő folyót különböztetnek meg, kicsit és nagyot. A nagy Küküllő *Schük* nevü hegyekben ered s egyesülvén a Kis-Küküllővel Balásfalva mellett, a Marosba fakad. Küküllő várát Izabella alatt Martinuzzi György birta. (*Bel, Comp. geogr. 138. l.*)

A magy. kir. kamarai levéltárnak u. n. erdélyi okmányai közt, melyek többnyire, kivonat maradván itt hátra, az erdélyi levéltárba helyeztettek át, *Rhédey* Ferencz gróf végrendeletére találtam, mely *Rhédey* Jánosnak s a többi Rhédeyeknek kiadatott. Gróf *Rhédey* Ferencz e szerint 1671-ben a *berzenczei*, valószinüleg helvét hitvallású iskolának *Berzenczét* Szathmárban, *szigethi* malmait a Marmarosban alapitandó szegények házának, *Bánffy* Ágnes mennyének *huszti* házait és *Küküllő* várát a hozzá tartozó birtokokkal, u. m. *Küküllővel, Majoshegygyel, Alsó-Bagyonnal, Boldogfalvával, Tatárlukával* és *Vesszős* (?) felével, to-

vábbá szigeti házát; Faisz birtokának felét pedig palóczi *Horváth* János gyermekeinek ugyanazon birtoknak másik felét *Jármy* Annának, néhai *Garay* Mihály özvegyének, több más Rhédey család jószágaival hagyományozta. (*Act. Transsylv. 1. cs. 25. sz. — N. R. A. 311. cs. 12. sz. J. alatt.*)

LIBET-BÁNYA,

bányaváros.

Libet-Bánya Beszterczebányától két mértföldnyire fekszik. Lakosai hajdan német ajkuak voltak, jelenleg szlávok. Ez előtt aranybányai művelés alatt valának, jelenleg csak rezet és vasat termel. 1379-ben Nagy Lajos király szab. kir. várossá tette. A város közepén fekvő varácsszerű palotában Mátyás király szokott tanyázni, később városháza lett. Több érdekes régiség látható benne. — Libet-Bánya polgárai hajdan minden adó alól felmentve voltak, s ennek fejében a királyi asztalt tányérokkal s egyéb finomabb cserépedényekkel voltak kötelesek ellátni. Ezen edényeket évenkint kellett a fővárosba felküldeniök. — Mária királyné 1384-ben a libet-bányaiaknak malmot, mészárszéket és fürdőt ajándékozott; *Mátyás* király pedig visszaállitá a városnak a husszita zavargások alatt elvesztett szabadalmait. I. Ferdinand alatt 1535-ben és I. Lipót alatt 1696-ban a város határa, I. Rudolf alatt pedig a város falai helyreállíttattak. Nevezetes az, hogy a városon két kis folyó megy keresztül *Hatna* és *Uvodka.*

A libet-bányai kath. templom sz. *Magdolna* tiszteletére van szentelve. Van ugyanitt az ágostai hitvallásuaknak is imaházuk. Fürdő is létezik Libet-Bányán, csakhogy alig látogatja valaki. A templomban van egy kápolna sz. *Anna* tiszleletére. Azoknak, kik e kápolnát áhittattal látogatják, 1500-ban Olivér bibornok 100 napi búcsút engedélyezett. (*Korabinszky, — Nagy, Notit. 456. l. — Eccles. Cam. irreg.*)

LIPTÓ,

a szent ferencziek zárdája és a liptói prépostság.

Pusztán *Liptó* nevű helyet, falut vagy várost hiába keresünk az országban. Liptó megyének éjszaki területén azonban *következő* várak feküdtek: *Likava, Rózsahegy* mellett, melyet *Corvin* János alapitott és *Tököly* István kijavitott; továbbá *Liptó-Ujvár, Hradek* mellett, végre *Liptó-Óvár, Bukovina* falu mellett Árvamegye felé. (*Bel, Comp. geogr. 77. l.*) — *Liptó-Ujvárnak* területén, mely jelenleg a szepesi egyházmegyéhez tartozik, két egyházi intézmény volt t. i. a sz. ferencziek sz. Mária védnöksége alatt levő tartományának zárdája és a B. Szűz liptói prépostsága.

A sz. ferencziek emlitett zárdájának temploma nagy és diszes vala. Hajója 6 oszlopon nyugodott. Épitették *Mátyás* király és fia *Corvin* János 1489 körül, a mint ezt két Corvin-féle pecsét bizonyitja. A reformatio idején a lutheranusok zaklatásai miatt a szent ferencziek *Bekleczy* Máté tartományi rendfőnöksége alatt liptói zárdájukat elhagyni voltak kénytelenek. (*Schem. Ord. 1851. 57. l.*)

A *B. Szűz* liptói prépostságának alapitója s alapitási ideje ismeretlenek. 1629-ben II. Ferdinand *Lázár* István esztergomi kanonoknak az emberi emlékezet óta üresedésben volt liptói prépostság czimét adományozta. Javait régóta világiak birták. 1648-ban liptói prépost volt *Sós* György; 1739-ben *Ujvendégi* János. A prépostsági javadalmak mint látszik, a mult század végén visszaszereztetmén 1777-ben az újonnan alapitott beszterczebányai káptalannak adományoztattak. (*Eccles. Cam. 22. cs. 17. sz. — 39. cs. 25. sz. — Szvorényi, Syn. etc.*)

MALACZKA,

a sz. ferencziek zárdájával s a B. Szűz tiszteletére szentelt templomával.

Malaczka mezőváros fekszik Pozsony-vármegyében s az esztergomi főmegye területén. Főbirtokosa a gróf

Pálffy család, mely ott fényes kastélylyal és temetkezési helylyel is bir.

A szent ferencziek malaczkai zárdáját 1652-ben gróf *Pálffy* Pál, Magyarország nádora alapitá és a B. Szüzről nevezett tartománynak adta át. Az 1659-iki rendi káptalanban, melyet Malaczkán tartottak, elnökölt *Litomereczky* László tartományi rendfőnöki helyettes. A zárda mellett, mely kastélyból lett átalakitva, van a templom a B. Szüz szeplőtelen fogantatásának tiszteletére, melynek alapitója fia volt *Pálffy* Miklósnak, a hősnek, a ki *Schwarzenberg* herczeggel 1598-ban Győrt a törököktől visszafoglalta. Az előttem fekvő Schematismus szerint a malaczkai sz. ferenczi rendházban van guardian, helyettes, 10 atya, 7 ujoncz, és 5 frater. (*Schem. Ordin. Prov. Marian. 1851. 75. 144. l.*)

MARMAROS.

A johanniták és pálosok.

Marmarosmegye nevét Marmaros várától kapta. Hajdan egészen koronai javadalom volt. 1518-ban Mária királyné, II. Lajos neje, Marmarost jegyadományként kapta. A belvillongások lecsilapultával I. Lipót király *Bethlen* Miklósnak adományozta.

Marmaros vára hajdan meglehetős erősség volt. 1599-ben *Basta* foglalta el, 1605-ben *Bocskay* István vette be, kezére keritvén ez által a Báthory Mihály vajda és Basta által benne felhalmozott kincseket. 1701-ben a várőrök gyávasága miatt II. Rákóczy György kezére került.

Marmaros vára alatt fekszik a hassonnevű város, melynek lakosai magyarok és ruthenek. Itt előbb két diszes és nagy templom volt. Egyikét Mátyás király építteté sz. *Erzsébet* tiszteletére, a másikát II. *Ulászló* sz. *Katalin* tiszteletére. (*Bel. Comp. geogr. 309. l.*)

Jerney (*Történ. tár. II. 104. l.*) állítja, hogy Marmarosban a johannitáknak, később pedig a pálosoknak is volt rendházuk. Egy 1213-ban kelt okmány szerint *Anka Gedini* neje és *Sára* nővére, férjezett *Ferdeniné*

Zuvánban birtokuknak harmadát saját és szüleik lelki üdvére, előbb felvevén a sz. keresztséget a bihari egyháznak hagyományozták a *marmarosi* konvent előtt. Ezen okmányban következő szavak olvashatók: „Nos M. Paulus, magister domus fratrum de Morumorosio damus pro memoria etc.“; mert „magister“ czím az ispotályos johannitáknál volt szokásban.

A pálosok Marmarosban következő helyeken laktak: *Huszton*, *Tetsőn*, *Kökényesen* és *Cherew*-en (?). A huszti pálosokról már fennebb, e műnek II. köt. 382. l. volt szó.

Tetső magyar mezőváros a Tisza partján *Visk*-től két mértföldnyire fekszik. Az ottani pálos rendház eredetéről semmit sem tudhatni; 1363-ban már fennállott, mert ekkor kapta Nagy Lajostól a Tetső patakán levő malmot. Ezen adományzást Nagy Lajos leánya, Mária királyné 1389-ben és Zsigmond király 1421-ben megerősitették. 1368-ban keltek a Nagy Lajos és Zsigmond alatt történt határjárásról szóló okmányok. — 1406-ban *Huszti Kelemen* deák (literatus) a tetsői pálosoknak *Kutyapatakháti* malmának fele részét adományozta. — 1493-ban Beatrix királyné sz. misére örök alapitványul szerzeteseknek a *rhonai* kamarai pénztárból 50 marmarosi forint értékü sót adatott ki. Ugyan ily összeget adott 1507-ben II. Ulászló, illetőleg a fentebbi összegnek kiadatását megerősité. (*Eccles. Cam. 67. cs. 1. sz. — Prot. Paulin. 751. 795. l.*)

Kökényes nevü jelenleg ruthénajkú faluban, mely Tetsőtől két mértföldnyire a *Tavasz* pataka mellett *Irholczczal* szemközt fekszik. Itt a pálosoknak szintén konventjök volt, a melyről csak annyit tudhatni, hogy 1307-ben *Tamás* esztergomi érsek a pálosok kérelmére sz. *Fülöp és Jakab* apostolok tiszteletére szentelt templomuk javára búcsút engedélyezett. (*U. o. 324. 900. l.*)

A *cherew*-i (?) pálosokról csak annyit tudhatni, hogy 1493-ban Beatrix királyné saját és édes anyjának Izabella királynénak lelki üdvére a *cherew*-i pálosoknak *sót* adományozott. Ezen alapitványért a pálosok sz. György táján sz. miséket voltak kötelesek szolgálni. Ezen adományzásról az alapitó királyné chabi *Pogány* Zsigmond grófot s más kamarai főtiszteket is értesité. (*Eccl. Cam. 71. cs. 124. l.*)

MAROS-VÁSÁRHELY.

A szent ferencziek zárdája.

Maros-Vásárhely szab. kir. város fekszik Erdélynek hasonnevű székében. Latin neve *Agropolis* és *Forum Siculorum*. Vára hajdan szép és erős volt. Volt itt kir. tábla is, mely Medgyesről vittetett át. Jelenleg két gymnasiuma van: katholikus és reformatus. (*Bel. Comp. 156. l.*) A sz. ferencziek sz. Máriáról nevezett tartományának maros-vásárhelyi zárdáját 1410. körül ismeretlen jótevő alapitá. Nemsokára az alapitás után leégett; 1446-ban a hivek adományaiból ismét felépitették. Két évvel később az observansoknak adatott át. (*Schem. Ord. 1851. 38. 39. l.*)

Maros-Vásárhely mellett szintén a marosi székben volt a sz. ferencziek *sempti* és *tementi* rendháza. Ezen zárda 1543-ban a reformatusoktól visszavétetett és *Bethlen* gróf birtokába jött. (*U. o. 58. l.*)

MESZTEGNYE.

A szent ferencziek zárdája.

A szent ferenczieknek *mesztegnyei* rendházát Somogyban 1744-ben *Hunyady* Antal alapitá. Az alapitást még ugyanazon évben megerősité Mária Terézia királynő. 1750-ik év november 20-án. Mária Terezia felhatalmazta a sz. ferenczieket plébániai teendők végzésére. — A *mesztegnyei* szőllők közt volt egy szobor. Erre vonatkozólag Mesztegnye közönsége 1778-ban kötelezte magát, hogy azt jókarban fogja tartani. — A szent ferencziek e rendháza nem sokáig állott fenn, mert 1788. ápril 16-án *Kamarits* Péter házfőnöksége alatt II. József császár rendeletére feloszlattatott. (*Acta Conv. 1. 2. 3. sz. — Schem. Ord. 1851. 99. l.*)

MEZŐ (In Campo)

Benczés apátság a B. Szűz tiszteletére.

Ezen apátságnak tulajdonképen mind neve, mind helye ismeretlen. Emlékét csak IX. Bonifácz pápának egy bullája tartotta fenn. E bulla egy váczmegyei apáthoz volt intézve. Okot adott reá az illető apátság monostorának olyatén végszüksége, hogy az apát és még egy szerzetes alig tudtak megélni. Az apát tehát 1401-ben folyamodott a pápához, engedné meg sz. *Margit* egyházát, mely a monostor kerítésén belül feküdt, a monostorba, a javadalmat illetőleg is, bekebelezni. A pápa meghagyta az emlitett váczmegyei apátnak (Hód-Mező-Vásárhely, Kún-Mezőhegyes), hogy az ügyet megvizsgálja s úgy találván a mint a kérelemben előadatott, a mezői (de Campo) apát kérelmét teljesitse. (*Czinár, I. 271.*)

MIND-SZENT.

A pálosok rendháza.

A mindszenti pálos rendház alapitója és alapitási idejéről semmi bizonyosat sem állithatni. *Szentiványi* (*I. m. 121. l. 40. sz. a.*) azt mondja ugyan, hogy *Uyzi* Tamás alapitá ismeretlen évben. Honnan meríté ezen állitást, nem említi. Annyi bizonyos, hogy 1323-ban már létezett és *Mindszenten* kivül *Szemes* szintén somogyi falut is birta. Ezen évben kapott ugyanis *Vizi* Tamástól rétet és 9 szántóföldet a *bánchi* vagy másként a *fertős-balatoni* völgyben. — 1325-ben *Babolcsai* Lőrincz, Pál perjelsége alatt, Szemesen birtokrészt adományozott a mindszenti pálos rendháznak (*Cod. Dipl. VIII. 2. 664. l.*) Ismeretlen évben Rakolczai Jakab fia *Lükös* mestertől, a ki Tóthnak is neveztetett, *Szemest*, a Balaton mellett, melyet különben az alapitás korában is birtak, tüzetesebben körülhatárolva egészen megkapták László perjelsége alatt. Ezen új adományzást Zsigmond király 1414-ben megerősíté. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

1350-ben *Chepeli* Benedek pap a mindszenti pálosoknak *Telkiben* rétet adományozott. 1360-ban *László* apuliai herczeg és Magyarország nádora megerősité a *Viz* község határában *Lápa* patakán levő malom megvételét. (*U. o.*)

Mátyás király 1488-ban a mindszenti pálosokat a tized alól felmenté és mint tényleges *mindszenti* és *szemesi* földbirtokos, birtoklási jogát a *Fáncsy* családtól származtatta. 1515-ben *bereni Briccius* István Szemesen három elhagyott telket s ugyanannyi jobbágyot adományozott szintén a mindszenti pálosoknak. (*U. o.*)

1556-ban kelt királyi adományzó levél szerint *Mindszent* és *Apor*, a székesfehérvári káptalan birtokai, káptalani tagok nem léte miatt minden hozzájuk tartozott haszonélvezetekkel együtt, királyi tetszésig *Magóczy* Tamásnak adattak. (*U. o. 67. cs. 21. sz.*)

A mindszenti pálosok rendházának további viszontagságairól, különösen végéről, források hiányában mit sem tudhatni.

MOHÁCS.

A sz. ferencziek kapisztráni tartományának zárdája.

Mohács, püspöki város, nem messze a Dunától, Baranyamegyében a pécsi püspökség területén fekszik. Nevéhez gyászos emlék füződik. Itt esett el 1526-ban II. Lajos királylyal a nemzet virága. Később, 1687-ben, ugyanitt viszont a törökök szenvedtek nagy vereséget.

Már a mohácsi csata előtt jóval virágzott a *sz. ferencziek* kolostora, mely 1705-ben konventra emeltetett. 1712-ben véletlen tüzeset elpusztitá. Eleinte a kolostor csak sárból, illetőleg vályogból épült fel; később 1731-ben kegyes adományokból szilárdabb épület készült a sz. István király tiszteletére szentelt templommal együtt, különösen *Nesselrode* és *Klimó* pécsi püspökök, mint egyszersmind helybeli földesurak és patronusok segitségével.

A mohácsi szent ferencziek 1850. óta plébániai teendőket végeznek s egyszersmind a vidéki plébánosoknak is segitségökre vannak. (*Schem. Ordin. 1853. 23. l.*)

MONOSTOROS-PÁLYI,

(másként Nyir-Pályi) sz. Pálról nevezett prémontrei prépostság.

Ezen prépostság Biharmegye sárréti vidékén, a nagyváradi egyházmegye területén, Debreczentől két mértföldnyire feküdt. Vidéke Korabinszky szerint a *Draveczky* családé volt. — *Kereszturi* szerint (*I. m. 277. l.*) a prépostság ott volt, a hol most *Herpály* fekszik. Véleménye azzal támogatható, hogy e helyütt, a *berettyó-ujfalusi* ér mellett egy árokkal és vizzel körülvett templomnak és két nagy toronynak romjai voltak láthatók. A nép hagyománya szerint is e helyütt szerzetesek laktak. Egyébiránt a monostor-pályi prépostság történetét áthatlan homály fedi. (*Czinár II. 52. 53.*)

MURÁNY,

vár és mezőváros templomával együtt.

A murányi, hajdan erős vár Gömörmegyében magas hegyen fekszik. Jelenleg már, hogy végkép el ne pusztuljon, javitásokra volna szüksége. A vár alatt fekszik Murány városa, melynek lakói többnyire kézművesek.

Murányról bővebben értekezik *Istvánffy* (*XVI. könyv. 286. l.*)

A XVII. században, és pedig 1651. julius 29-én a *Vesselényi* család birtokába ment át. Ezen családból nevezetesebb volt hadadi gróf *Vesselényi* Ferencz nádor, a ki 1658-ban *Széchy* Mária nejével együtt alapitványi levelet adott ki a havasi B. Szűz vári templomát illetőleg. Hit. (*Eccles. Cam. 47. cs. 31. sz.*)

A vári templom egyik márvány emlékkövének felirata szerint nevezett nádor, és homonnai *Széchy* Mária

férje, 1667-ben halt meg. Hasonló felirat szerint *Troppen* György 1643-ban, rimaszécsi *Széchy* Ferencz György pedig 1621-ben haltak meg. (*Korabinszky l. m.*)

A *Vesselényiek* után Murányt a *Koháryak* birták. Ezeknek férfiágon történt kihalta után a murányi vár és uradalom a Coburg-Koháry herczegi családra szállt át, mely azt jelenleg is birja.

NAGY-BÁNYA.

A minoriták kolostora.

Ezen kolostorról már fentebb, a II. köt. 363. l. volt szó. Az ott említett sz. *Miklós* templomát és *Tóthfalu* birtokát illetőleg még következő adatok emlitendők.

1692-ben bizottság küldetett ki a nagybányai minoriták birtokjogát, illetőleg sz. Miklós templomára s a vele járó tóthfalusi birtokra nézve. A bizottság által kiadott okmány a minoritákat megerősíté a templom és Tóthfalu, névszerint az ottani malom, földek, rétek, szőlők stb. birtokában, azon záradékkal, hogy ezen javadalom fejében s annak jövedelméből a minoriták a sz. Miklós temploma mellé épitett betegápolóban a szegényeket ingyen ápolják, mint azt az alapitó, gróf *Keresztszegi Csáky* Miklós István, szepesi gróf és országbiró, 1691-ben kelt alapitó levelében kifejezé és Lipót király megerősíté.

Ugyancsak 1692-ben Lipót király a minoriták emlitett birtoklási joga érdekében védlevelet adott ki a nagybányai jezsuiták ellen.

1697-ben a nagybányai minoriták és Nagybánya városa közt fenforgott pörös ügyben hozott országbirói itélet megmásittatott. Vonatkozott pedig e pörös ügy a fentebb emlitett malomra, mely az idézett adatok szerint a minoriták tulajdona volt.

1716-ban a nagybányai minoriták kiváltságaikra megerősitést kaptak. (*Lib. Reg. Eccles. 3. köt 119. 124. 253. l. — 4. köt. 246. l.*)

NÉMETH-ÚJVÁR.

A B. Szűz Máriáról nevezett sz. ferenczi tartomány kolostora.

Németh-Újvár, németűl *Güssing*, Vasmegyében a szombathelyi egyházmegye területén fekszik. A szent ferencziek német-újvári zárdáját 1641-ben *Batthyányi* Ádám gróf, Magyarország dunáninneni részének a törökök ellen kapitánya alapította. 1647-ben konventi rangra emeltetett. Az előttem fekvő Névtár szerint a zárdafőnökön és helyettesnek kivül 6 szerzetes lakja. (*Schem. Ord. 1851. 143. l. — Bel. Comp. Geogr. 141. l.*)

OCRA vagy OCSA,

prémontrei prépostság.

Ezen prépostságnak mind nevére, mind helyére nézve történetiróink véleményeikben egymástól eltérnek. *Layruel*, a rend történetirója, továbbá *Pázmány* és *Szentiványi* (ez utóbbi Acska és *Ochra* név alatt említi) helyét az egri megye területére teszik. (*Bel, Notit. hung. III. 159. l.*) véleménye szerint Ócsa nevű, pestmegyei s Budapesttől körülbelül négy mértföldnyire, széles sikságon fekvő faluban volt, a hol György szerb vajda, Zsigmond király idejében, a ki alatt a szerbek ide beköltöztek, nagy templomot építtetett, mely a török uralom alatt elpusztulván, sokáig romjaiban hevert, s később is csak a szentély épült fel teljesen. Az ujitás alkalmával talált emberi testeket, illetőleg csontokat az ócsai helvét hitvallású lelkész tisztességesen újra elásatá.

Wagner Károly jezsuita helyesebben más helyre teszi a prépostságot. Van Szatmármegyében *Otsva* vagy *Otsva-Apáthi* nevű falu, mely hajdan az egri megyéhez tartozott, a szatmári megye felállitása óta pedig ez utóbbihoz tartozik. Itt csakugyan sokáig voltak láthatók a templomnak romjai. A prépostságnak azonban semmi nyomát nem lehet találni. — *Szirmay* Szatmármegyéről irt ismert

könyvében azt állitja, hogy az *otsvai* prépostságot még a tatárok pusztitották el s hogy a monostor javadalmainak egy részét a *beregszászi sz. ferencziek* és *dömések* kapták meg. (*Lásd itt II. k. 374, 375. l. és Czinár. II. 48. l.*)

PÁPA-és PÓKAFALVA.

A B. Szűzről nevezett sz. ferenczi tartomány zárdája.

Pápán, Veszprémmegyében a már emlitett pálos rendházon kivül (*I. köt. 311. és 312. l.*) felemlitett a B. Szüzről nevezett *sz. ferenczi* tartomány zárdája és temploma, mely az angyalok királynéjának tiszteletére 1680-ban az *Esterházy* grófok, mint földesurak bőkezüségéből épült. (*Schem. Ord. 1851. 148. l.*)

Az Erdélyben névszerint Alsó-Fehérmegyében fekvő *pókafalvi* sz. ferenczi zárda eredetileg pálos rendház volt. Alapitá *Lakatos* István szerint (*Siculia IV.* §.) egy ismeretlen nevü prépost 1416-ban. Később a szent szék jóváhagyásával a sz. ferencziek erdélyi custodiusa kapta meg, mely a B. Szüzről nevezett tartományhoz tartozott. 1497-ben az observansoké lett.

A 16. és későbbi századok zavarai közt a *pókafalvi* sz. ferencziek sokszor menekülni voltak kénytelenek. Alig, hogy 1533-ban, huzamosb távollét után zárdájokba visszatértek, *János Zsigmond* ismét kizavarta onnan. 1560-ban az üresen álló zárdát *Kemény* István és *Balássfy* Miklós ajándékba kapták. (*Schem. Ord. Prov. Mar. 1851. 47. 56. l.*)

S Á M S O N.

A sz sir kanonoki rendjének előbb sz. Benedeki prépostsága.

Sámson falu fekszik Somogyban a veszprémi egyházmegye területén. Pázmány ide helyezte a sámsoni prépostságot, ámbár el nem dönthető, vajjon szerzetesi vagy világi-papi

alapitvány volt-e. *Paintner* szerint valószinüleg a jeruzsalemi szent sir kanonoki rendjeé volt.

Sámson jelenleg a *kis-komáromi* uradalomhoz tartozik, mely jelenleg a budapesti központi papnevelde tulajdona. — Az újonan épült sámsoni templom az Úr szineváltozásának tiszteletére van szentelve. Régi czime, t. i. sz. Benedek tiszteletére, régen feledésbe ment. (*Czinár, II. 190. l.*)

SÁROSPATAK.

A trinitariusok kolostora és temploma a sz. Háromság tiszteletére.

A sárospataki trinitariusok rendházának rövid történetét a II. köt. 315. l. már előadtam. Hogy azt teljesebbé tegyem, itt a következő adatokat említem fel.

1694-ben *Rákóczy* Ferencz fejedelem és *Rákóczy* Julianna *Aspremont* Gobert gróf neje, jószágigazgatójuk, *Körösy* György által alapitólevelet adtak ki, mely szerint a sárospataki trinitariusoknak elmezés fejében 1300 frtot adtak. Ugyanekkor *Rákóczy* Zsigmond, *Lórántfy* Zsuzsanna fia házat épittetett s hozzá birtokot csatolt, mely minden szolgálat alól fel lett mentve; továbbá 50 öl tüzifát a rendesnél olcsóbb áron adományozott. A patronatusi jog az alapitóknak fel lett tartva; a trinitariusok pedig köteleztettek minden vasárnap énekes szent misét tartani. (*Acta Arch. Claustr. 3. cs. 1. sz.*)

1729-ben a szerzet 12 öl hosszú és 4 öl széles telket kapott a kolostor szomszédságában. Ezen telek előbbi birtokosa *Gaborian* Zsigmond földmives volt. — 1731-ben *Demsedy* Gergely és neje *Kádas* Katalin elhagyott házukat a trinitariusoknak 50 frtért eladták. — 1738-ban az uradalom megengedte a szerzetnek, hogy a vár körüli puszta térségből konyha-kertnek valót foglaljon el. — 1739-ben *Farkas* Katalin, *Szabó* János özvegye, házát, melyet *Zrinyi* Ilonától iratott volt át magára, a szerzetnek ajándékozta. (*U. o. 3. 4. 7. 10. 11. sz.*)

A mi a hagyományzásokat illeti, a következők tör-

téntek. 1746-ban *Bárányi* Miklós sz. misékre 200' rhén. forintot hagyományzott. 1747-ben *Kilián* Daniel kanonok 500 frtot hagyott. Ugyanazon évben *Olách* Sára, *Vékony* János özvegye sz. misékre ruháit, nagy és apró háziállatait, továbbá 60 frtot és 13 aranyat érő lánczát hagyományozta. 1751-ben özvegy *Szalontay* Istvánnő 50 frtot; 1771-ben *Walter* Teréz 200 frtot hagyományozott. (*U. o. 2. cs.*)

Ingatlanokban a sárospataki trinitariusok következő adományokat kaptak. 1756-ban *Újváry* Ferencz várad-olaszi házát, kertjét és pinczéjét adta sz. misékre és foglyok kiváltására, úgyszintén még ugyanazon évben más váradi házát adományozta. — 1757-ben *Körösi* György,' a Rákóczy család uradalmainak kormányzója, rétet adományzott a szerzetnek a *hárs-elői* dülőben. 1766-ban *Ordódy* Antal ugyanazon dülőben szintén rétet adományzott. (*U. o.*)

Ezen adományok- és hagyományokhoz járult 1766-ban és 1783-ban gróf *Kolonich* László, nagyváradi püspöknek és a helytartótanácsnak engedélye, mely szerint a trinitariusok a bányavárosokban s a nagyváradi megye területén koldulhattak. (*U. o. 1. cs.*)

A sárospataki trinitarius rendház főnökei voltak 1734- és 1735-ben *Ágoston* a „B. Trinitate“ melléknévvel. — 1735-ben *Imre* a S. Alexio. — 1738. 1740. 1741-ben *Ágoston* a S. Sacramento. — 1746-ban *Kajetán* a S. Theresia. — 1747-ben *Demeter* a S. Josepho. — 1747—49-ben *Demeter* a Jesu. — 1753, 1759. *Alfonz* a S. Maria. — 1753, 55. 56. *Hermenegild* a S. Bernardo. 1756—1761. nep. *János* a S. Antonio. — 1766. *Miklós* a S. Spiritu. — 1773. *Boldizsár* a Nativitate Domini 1775—1776. *Sylvester* a St. Trinitate.

SASVÁR (SASSIN),

mezőváros a pálosok rendházával és templomával.

Sasvár mezőváros a hasonnevű várral, tótul *Sassin*, németül *Schoszberg*, jelenleg császári kir. családi birtok s Nyitramegyében a nyitrai püspökség területén fekszik. Híressé vált különösen a *B. Szűz* csodatevő szobra

által. E csodás jellegét gróf *Eszterházy* Imre esztergomi érsek 1732-ben hitelesitvén, az akkori földesurral, gróf *Czobor* Józseffel a következő évben megegyezett az iránt, hogy a sasvári kápolna, melyben a B. Szüz csodatevő szobra állt, a pálosok gondozására bizassék, kiknek száma hatban állapittatott meg.

1734-ben gróf *Czobor* József teljhatalmú megb'zottja a pálosoknak *Sasvárott* monostor, templom és más épületek számára 45 ölnyi hosszú és szintén 45 ölnyi széles területet adott át, mely adományzásba gróf *Sailern* Frigyes, a sasvári uradalomnak akkori zálogosa is beleegyezett. Ehez járult 1735-ben a királyi jóváhagyás is különösen a templom épitésére nézve, mely a *Fájdalmas Szüz* tiszteletére vala szentelendő, hova a *B. Szüz* emlitett szobra is áthelyezendő volt.

Az alapitványokat és adományokat illetőleg a következő adatokat találtam. 1741-ben *Burger* szül. *Róth* Erzsébet havonként két, pénteken mondandó sz. misére 1000 frtot hagyományozott. 1749-ben *Strasser* Péter 6 évenkint mondandó sz. misére 500 frt hagyott. (*Prot. Paul. 846. 848. l. — Lib. Reg. Eccles. V. cs. 49. sz.*)

SEGÖSD.

A sz. ferencziek zárdája és temploma.

Segösd fekszik Somogyban a veszprémi egyházmegye területén. Az itteni sz. ferenczi zárda a sz. *Lászlóról* nevezett tartományhoz tartozik. *Istvánffy* szerint a *Marcell* ősnemes család alapitotta és épitette 1290-ben. A zárda temploma 1295-ben készült és a *B. Szüz* tiszteletére volt szentelve. — A segösdi zárdában a tartomány 1306- és 1535-ben káptalani gyülését tartotta.

1524-ban *Batthyányi* Benedek a *Nyárvizén*, atyja *Batthyányi* András által a szerzetnek ajándékozott két kövü malmot 100 frton visszaváltá és sz. misékre évenkint 12 köböl rozst rendelt.

A török háborúk és belvillongások alatt a sz. ferencziek segösdi zárdájokat elhagyni kényszerültek. 1774-ben

gróf *Széchenyi* Antal meghivására visszajöttek és zárdájokat a templommal együtt saját szorgalmukból s jótékony adományokból ismét fölépitették. Az előttem fekvő névkönyv szerint a zárdafőnökön kivül 8 szerzetes volt a segösdi kolostorban, kik részint helyben, részint a vidéki plebániákon lelkipásztori teendőket végeznek. (*Schem. Ord. 1851. 15. 16. 52. 55. l. A. 1858. 23. l.*)

SIKLÓS,

sz. ferenczi zárda és templom a sz. Háromság tiszteletére.

Jelen müvem II. köt. 16. §. 410—412. lapján *Siklós* mezővárosáról és váráról valamint a hajdan ott létezett *benczés apátságról* már megemlékeztem. Itt most a sz. Lászlóról nevezett sz. ferenczi tartomány zárdájáról és templomáról kell fölemlitenem, hogy az ugyanazon a helyen épült, melyen a benczések monostora és temploma állott, melyet a törökök 1543-ban elpusztitottak. A törökök kiüzetése után I. Lipót 1689-ban a benczés zárda és templom helyét a sz. ferenczieknek adományozta, hol ezek a hivek alamizsnájából zárdát és templomot épitettek. A benczés apátságnak most már csak emléke áll fenn és czime. Az előttem fekvő sz. ferenczi névtár szerint a siklósi zárdában volt a zárdafőnökkel együtt 5 atya. (*Schem. Ordin. 1858. 20. l.*)

SIMONTORNYA,

a dömések, később a sz. ferencziek kolostora és temploma.

Simontornya mezővárosa Tolnamegyében fekszik s a pécsi püspökséghez tartozik. Fölötte a Sárviz, Sijó és Kapos összefolyásánál hajdan erős vár feküdt, mely a belvillongások, főleg pedig a török háborúk alatt sokat szenvedett. 1709-ben *Rákóczy* őrsége *Heister* császári tábornoknak átadta. (*Bel, Comp. 171. l.*)

Hajdan Simontornyán *domések* laktak, mi onnan következik, mert habár *Ferrarius* a rend történetirója erről semmit sem tud, a magyar kir. levéltárban okmányok léteznek (*Lib. Reg. Saec. 1. köt. 44. l.*), melyekben a simontornyai dömések ügyéről van szó. Így p. 1527-ben I. Ferdinand a simontornyai dömések *igari* jószágát (Fehérmegyében) minden adó s egyéb illetékek alól örök időkre fölmenté.

A B. Szüzről nevezett *sz. ferenczi* tartomány *simontornyai* zárdája és temploma sz. *Simon* és *Judás* apostolok tiszteletére jótékony adományokból 1754-ben épült. Az előttem fekvő rendi névtár szerint benne összesen 9 rendtárs lakik. (*Schem. Ord. 1851. 155. l.*)

STEINBACH és SCHIDA,

prémontrei prépostságok.

A steinbachi prémontrei prépostságot alapitá *Lambert* gróf 1139-ben. Alapitványul a következő birtokokat kapta: *Farkasfalvát*, melyet a steinbachi prépost; *Görgey* Lőrincz, *Zsoldos* Imre, *Kriczy* András, *Harovszky* Márton nemesekkel együtt birt; továbbá *Tamásfalvát*, mely a préposté és részben a menkövi (lapidis refugii) zárdáé volt; *Arnoldfalvát*, végre *Különfalvát* (*Kolinocz?*), mely részben az *oláhfalusi* másként *olyki* plebánosé is volt egyszersmind. (*Eccl. Cam. 67. cs. 125. sz.*)

Mindkét prépostságot *Layruel* az esztergomi főmegye területére helyezi s azt állitja, hogy a *steinbachi* prépostság a sz. *istváni* plebániának, a *schidai* pedig a *goterhayi* plebániának fiókközségében feküdt. Mindkét hely jelenleg a szepesi egyházmegyében van.

SZAKÁCSI,

a pálosok rendháza és temploma sz. Domonkos tiszteletére.

Szakácsi és *Szakács* nevü hely Magyarországban több van, p. Aradban és Biharban *Szakács*. Borsodban és Somogyban *Szakácsi*. Itt ez utóbbiról lesz szó.

Mikor és ki alapította a *szakácsi* pálos rendházat, nem tudhatni. Annyi bizonyos, hogy előtte, a *szakácsi* plebániai templom, Mindenszentek tiszteletére, már fennállott. Először említi egy 1382-ben kelt okmány, mely szerint a *szakácsi* nemesek a pálosoknak a sz. *Egyedről* nevezett somogyi konvent előtt birtokot adtak. (*Acta Conv. 1. cs. 4. sz.*) Később a pálosok szakácsi rendháza és temploma számos adományt kapott. Jótevői közöl említésre méltók különösen *Prépostváry* Bálint és utódjai. (*N. Reg. Arch. 1836. cs. 9. sz.*) — Ismeretlen évben a Mindenszentek tiszteletére szentelt *szakácsi* templom plebánosa ugyanott levő telkét *Szakácsi* Jánossal, *Szakácsi* László fiával s *Szakácsi* Péter unokájával ennek telkeért elcserélte. (*Acta Conv. 1. cs. 2. sz.*) 1359-ben *Létay* László, Létay Ananiás fia a szakácsi kolostornak szőlőt hagyományozott Létán. 1385-ben nagyszakácsi *Keres* Mihály szakácsi szőllejét szintén az ottani döméseknek adományozta. (*U. o. 1. cs. 4. sz.*)

1401-ben *Terpe* Mihály mester, a király szakácsa, a pálosok sz. *Domokos* egyházának és a *Mindenszentek* tiszteletére szentelt plebániai templomnak több telket, szőlőt, erdőt, földet s rétet hagyományozott *Szakácsiban*; mely hagyományt Zsigmond király is 1410-ben megerősíté. (*U. o. 1. cs. 12. sz.*)

1402-ben *Szakácsi* János, Szakácsi Miklós fia, úgyszintén *Szakácsi* Balázs és Egyed a pálosoknak malom számára a szakácsi határban *Harakutya* patak mellett helyet, továbbá két hold földet és rétet ajándékoztak. (*U. o. 1. cs. 11. sz.*)

1409-ben *Fodor* Miklós a szakácsi pálos rendháznak szőlőt adott Maróthon Somogyban. (*U. o. 3. cs. 4. sz.*)

1428-ban *Szakácsi* Briccius özvegye *Klára* asszony *Kerékerdő* melletti szőllejét, *Soldos* János pedig ugyanottani szőlejét, megtoldva 71 frttal, adta a szakácsi pálosoknak hetenkint mondandó sz. misékre. (*U. o. 1. cs. 18. sz.*)

1431-ben szakácsi *Tolady* András a szakácsi *Cher* nevű dülőjében levő szántóföldeit sz. *Domonkos* egyházának ajándékozta. (*U. o. 22. sz.*)

1455-ben Széchenі László Széchenben szőlőt adott a szakácsi pálosoknak. (*U. o. 2. cs. 1. sz.*) Ugyanazon évben

Marchali János *Marczali* sümeghmegyei mezőváros mellett hetenkint mondandó sz. misékre 200 frtot készpénzben, egy malmot *Dorthidán Hazugvize* mellett és *Pechenden Disznó* puszta mellett szántóföldeket adott a pálosok szakácsi rendházának. (*U. o. 3. cs. 8. sz.*)

1456-ban *Therpe* Péter, Szakácsi Therpe Imre fia a szakácsi plebaniai templomnak s a pálosok sz. Domonkos tiszteletére szentelt egyházának szőlőkben, szántókban, erdőkben és rétekben összesen 3 telket adományozott. (*U. o. 1. cs. 29. sz.*)

1463-ban szakácsi *Kozma* Bálint a *Seregélyfogó* nevü erdő alatt a pálosok malmára vezető árok számára területet ajándékozott. (*U. o. 33. sz.*)

1466-ban nagy-szakácsi *Veres* György, a királyi szakácsok főmestere, Szakács határában a *Szölöharaszt* nevü kertjét adta a pálosoknak, melybe ezek 1473-ban be is helyeztettek. (*U. o. 42. 50. sz.*)

1474-ben *Ferencz* Szeged városának iródeákja, illetőleg jegyzője, örökségét, u. m. szőlőket, egy malmot és *monyorókeréki* birtokát Sümeghben a szakácsi pálos rendháznak hagyományozta. (*U. o. 3. cs. 11. sz.*)

1476-ban sauli *Sauli* Demeter özvegye, Dorottya asszony bevallá, hogy sauli *Sauli* Mátyás *felső-dédi* birtokának felét, másik felét pedig maga a bevalló a pálosoknak adományoztak. (*U. o. 12. sz.*)

1477-ben *Maróthi* Miklós fia János *Sitvanicze* nevü patakon 3 kövü malmot *Zsitva* pusztával szemben a pálosoknak ajándékozta azon kikötéssel, hogy ezek szombaton délesti isteni tiszteletet tartsanak. (*U. o. 13. sz.*)

1481-ben *Szent-Király* István 2 hetenkint mondandó sz. misére egy egész telket, továbbá *Keszön* két jobbágyot átadott a szakácsi pálosoknak. (*U. o. 15. sz.*)

1495-ben a szakácsi pálosok rendháza a sz. *Egyedi* konvent előtt behelyeztetett néhai *szakácsi Péter* özvegye *Orsolya* birtokába. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

Ugyanazon évben *Kigyó* Mihály, *Vidy* Mihály és szakácsi *Orvos* Péterné, Magdolna asszony *Szénréte* nevü rétet, továbbá 4 és ½ hold szántóföldet a *felső-cseri* szőlőben, 2 rétet, u. m. *Kerekrétet* (*Fevén*) nevü területen, vala-

mennyit a szakácsi határban, melyek előbb *Egedfy* Bálint birtokában voltak, a' szakácsi pálos rendháznak ajándékozták. (*Acta Conv. 1. cs. 55. sz.*)

1508-ban enyingi *Török* Imre a szakácsi pálosok *szécheni* szőlejét a dézsma alól fölmenté. (*U. o. 2. cs. 1. sz.*)

1539-ben szakácsi *Tolvay* András a szakácsi határ *Kis-cseri* dülőjében 12 hold szántóföldet ajándékozott. (*U. o. I. cs. 64. sz.*)

Ennyi adomány és ajándék mellett a pálosok rendháza kárt és zaklatásokat is szenvedett. 1398-ban *Monyorókeréki* Domonkos fiai a szakácsi pálosok erdőit és szántóföldjeit elfoglalták s ez utóbbiakat learatták, egy malmukat pedig lerombolták. (*U. o. 1. cs. 9. sz.*) — 1413-ban vizsgálat történt néhány *szakácsi* nemes ellen, kik *Ambrus* szerzetest sz. Domonkos zárdájából megverték és megsebesitették. E büntény miatt *Bakator* Benedek, Bakator László fia, 25 márka fizetésére lett elitélve, mely összeget később neki elengedték. (*U. o. 14. sz.*) — 1507-ben a *nádor* a *somogyi* konventnek meghagyta, hogy nádori felhatalmazással gybarti *Kis* Ferencz, *Keresztury* Miklós, *Balogh* György, *Nagy-Szeghi* János nemeseket czinkostársaikkal együtt megidézzék, mint olyanokat, kik a pálosok szakácsi kolostorát megrohanták, abba erőszakkal betörtek és benne *Parlag* Mihályt, *Kovácsi* Lukács rokonát megverték és megsebezték. (*U. o. 20. sz.*)

A szakácsi pálos rendház perjelei közől fölemlítve találtam 1382-ben *Mártont*, 1387-ben *Benedeket*, és 1394-ben *Jánost*. (*Cod. dipl IX. 7. 463. l. — Acta Cam. 1. cs. 6. 7. sz.*)

SZALÁRD.

A sz. ferenczi kolostor.

Szalárd Biharmegyében a nagyváradi egyházmegye *várad-olaszi* esperesi kerületében fekszik. Volt itt hajdan a szorosabb rendszabályon levő sz. ferenczieknek zárdájok, mely a *Csáky* család birtokán épült és a *jenői* custodiatus alá tartozott. Alapitója és alapitási éve ismeretlen. 1468-

ban itt levén a rendi gyülés *Szigethi* Bálint atyja másodszor megválasztatott nagyváradi vicariusnak. (*Kereszturi, I. 281. l.*)

A szalárdi kolostornak romjai még most is észrevehetők *Szalárd* és *Szent-Imre* közt. A templom valószinüleg sz. *Adorján* tiszteletére volt szentelve, minthogy a *Csákyak* Adorján nevü várával össze volt kötve. Fennáll még belőle a torony, mely keletfelől meg van rongálva, és a szentély csekély része. Úgy látszik fallal volt körülkeritve és több épület volt mellette. — Némelyek szerint Szalárdon nő-szerzetesek is voltak. (*U. o. 282. 284. l.*)

SZEBEN (KIS-),
szab. kir. város egyházi épületeivel.

Kis-Szeben fekszik Sárosmegyében s a kassai püspök egyházi joghatósága alá tartozik. A *Tarcza* (Tarisza) partján *Sabina,* (III. vagy IV. ?) Béla király leánya, alapitá. Zsigmond király különös kegyben részesité és több kiváltsággal felruházta, — továbbá falakkal és árokkal körülkeritteté. I. Ferdinand király a szab. kir. városok sorába felvette. (*Nagy, Repert. 271. l.*)

Plebániai temploma *ker. sz. János* tiszteletére van szentelve. A *kegyesrendiek* székházát és a *Gyümölcsoltó Boldogasszony* tiszteletére szentelt templomát 1770-ben cserneki gróf *Desewffy* István altábornagy alapitotta. A rend legújabb névtára szerint a kis-gymnasiumban a házfőnökkel együtt hét rendtag tanit. (*Schem. Ord. 1874. 8. l.*)

A temetőben levő kápolnát *ker. sz. János* tiszteletére 1398-ban *Colosman* Hermann biró és kis-szebeni polgár alapitotta, alapitványul rendelvén Tarcza folyón levő malmát és két gyümölcsös kertet, azzal a kikötéssel, hogy a kis-szebeni plebános két káplányt tartson, kik az alapitó lelki nyugalmáért két szent misét mondjanak. Ezen alapitványt az egri püspök megerősité. (*Eccl. Conv. 55. cs. 14. sz.*)

SZENT-ENDRE.

A plebániai templom.

Már fennebb, ezen műnek I. köt. 20. l., midőn az esztergomi *joannitákról* volt szó, említém, hogy e lovagok bizonyos károsítások megtorlása végett 1294-ben sz. András templomát *Orbaczon* Pilismegyében, nem messze Budától, s akkor még a veszprémi megye területén, földig lerontották és a püspöknek ottani birtokát elfoglalták. E miatt a nevezett lovagok ellen a pápa bünvádi keresetet tartatott s őket büntetésül kiközösítette.

Megemlítendő, hogy e templomban *altaria* volt sz. *Miklós* püspök tiszteletére, a melynek rectorságát II. Lajos 1525-ben *Kis-Szebeni* Szaniszlónak adományozta. (*Eccl. Cam. 56. cs. 7. sz.*)

SZENT-ERZSÉBET.

A pálosok rendháza.

A *szent-erzsébeti* pálosoknak Erdélyben II. Ulászló 1501-ben *Holdvilágon* egy nemesi telket, Vingarton pedig szintén ily telket és csürt adott. 1639-ben egyesség jött létre *Szent-Erzsébet, Szent-Ábrahám, Sárdi, Megyer, Sukodi, Hegesfalva* és *Nagy-Solymos* részint fehérmegyei, részint udvarhelyszéki birtokokra nézve egyfelől sz. erzsébeti *Péchy* Simon, ki a zsidó vallásra történt átmenete miatt bünvádi kereset alá vonatott, másfelől pedig az ország főügyésze között, a mely egyezségről 1648-ban az erdélyi fejedelem kivánságára a fehérvári káptalan a kir. közügyésznek hiteles okmányt állított ki. A kisebb kir. kanczellária másolatában 1769-ik évről. Hit. (*Eccl. Cam. C. Archivi és Act. Transsylv. 1. cs. 3. sz.*)

SZENT-LÁSZLÓ.

A b. szűz Máriáról nevezett sz. ferenczi tartomány zárdája.

A *szent-lászlói* másként egyházas *szent-lászlói* sz. ferenczi kolostor Zalamegyében a veszprémi egyházmegye területén fekszik, *Nagy-Kapornak* mezővárostól 1 mértföldnyire. Alapitá gróf *Széchenyi* Pál, veszprémi püspök. Épitése kezdetét vette 1649-ben, konventté lett 1726-ban, teljesen befejeztetett 1736-ban. Az előttem fekvő rendi névtár szerint a zárdafőnökön és helyettesén kivül 5 atya lakott benne, nem számitva a növendékeket. (*Korabinszky.* — *Schem. Ordin. 1851. 152. l.*)

SZENT-LÁZÁR,

prémontrei prépostság.

A sz. *Lázárról* nevezett *szigeti* (S. Lazari de insula) prémontrei prépostság Somogyban azon helyen feküdt, a hol későbben *Szigetvára* épült. A *szigeti* prémontrei prépostság a *thuróczi* főprépostság alá tartozott s a pécsi egyházmegye területén feküdt, ott hol *Almás* pataka a közeli hegyekből a Szigetvárt környező mocsáros tóba ömlik.

A szigeti prépostságnak alapitójáról és alapitási évéről minden biztos adat hiányzik. 1450-ben Anthemius *Oswald* Görögországból Magyarországba jövén, a zárda biztonsága végett egy erős tornyot épitett mellé; miből következik, hogy a zárdát 1450 előtt alapitották. A prépostságnak javadalmairól szintén semmi adat sem maradt fenn. Jelenleg csak czimét szokta adományozni a kiraly. (*Thuróczy, Hung.* — *Bel, Comp.* — *Czinár, II. 32.*)

SZENT-MIHÁLY-TELKE.

Szent-Mihály-telke vagy *Szent-Mihály-falva* Kolozsmegyében fekszik. Reá vonatkozólag a magy. kir. kamarai levéltár erdélyi irományai közt következő adatokat találtam.

1608-ban *Báthory* Gábor fejedelem *Görgény* várát illetőleg lekötési levelet adott ki. Ezen okmányban elésorolvák a nevezett várhoz tartozó uradalmi birtokrészek, köztük *Szent-Mihály-falva* is. A birtokrészek nevei: *Szent-Imre*, *Csáva*, *Radnótfája* (Thordamegyében), *Szent-Mihály-telke*, *Peteölicz* szászváros. Mindezeket a várban levő szerekkel és katonákkal együtt *Báthory* Gábor bochkói *Bocskay* Istvánnak és örököseinek adományozta 36,000 arany értékében visszaválthatási joggal. Hit. (*Acta Trans. 11. cs. 3. sz.*)

1735-ben a magvaszakadt magyarbikali *Vitéz* család *pánczél-csehi* (Dobokamegyében), *topai* és *szent-mihály-telki* birtokaira nézve összeirás történt a tényleges birtokosok megnevezése mellett. Ily tényleges birtokosok voltak: borbereki *Alvinczy* Gábor, pataki *Nagy* Boldizsár, *Szénás* András, *Vereb* Ferencz, dési *Kis-Marjai* Béla, *Horváth* József és a *Csákyak* örökösei. Az összeirást készitették *Rátóty* András és *Kis* Ferencz, erdélyi kir. táblai birák. Ered. (*U. o. 6. cs. 56. sz.*)

SZERDAHELY,

a pálosok rendházával és sz. László király tiszteletére szentelt templomával.

A pálosok *szerdahelyi* rendházát Somogyban Miklós mester *Ders* gróf fia alapitotta 1335-ben. Alapitványul a *surki* erdőt, két malmot a *Kapus* (Kapos?) mellett és a *bóthi* pusztát, továbbá két szőllőt *Tarnóczán*, végre *Kukines* (Kökényes) és *Szerinke-Telke* (Szerénke-Telke) birtokait rendelte. (*Fejér, Cod. Diplom. VIII. köt. 4. 136. l.*)

1345-ben gerői *Ders* Péter a szerdahelyi pálosoknak *Petőfalván* 3 telket és más ingatlanokat adott, melyek Nagy Lajos királynak 1369-iki levelében elésorolvák. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

1412-ben *László*, pálos rendfőnök szerdahelyi *Ders* Mártont biztositá az iránt, hogy az utóbbinak elődei által a sz. Mártont kápolnája iránt tanusitott jótékonyság meghálálásául naponkint néhány nap kivételével gyász sz. misék fognak tartatni. Hit. (*U. o. 47. cs. 24. sz.*)

1424-ben Anna asszony *Ders* György özvegye, és szerdahelyi *Bán* Márton fia Péter, továbbá szerdahelyi *Danch* János, hogy a pálosok Szent-László tiszteletére szentelt zárdájának falai közt temettessenek el, *Szent-Lukán* (Szent-Lukácson?) és *Szerdahelyen* birtokrészeket adományoztak. (*Fejér*, *Cod. Dipl. X. 6. 66. l.*)

1485-ben *Imreffy* György és Mihály a szerdahelyi pálosoknak *Chil* (jobban mondva Szil) nevü birtokukat ajándékozták Somogymegyében. — Ugyanazon évben *Szerdahelyi* Imre fia István *Báthory* István előtt a pálosok szerdahelyi rendházának chili részeit 350 frtért eladta. (*Eccl. Cam. 67. cs. 1. sz.*)

1488-ban néhai Imreffy Miklós fiai Miklós és János szintén chili részeiket a pálosoknak adták, részben 350 frtért, részben alamizsna fejében. (*U. o.*)

1495-ben a *somogyi* konvent hiteles tanusitása szerint a néhai szerdahelyi *Ders* István fia Miklós és néhai szerdahelyi *Danch* Pál leányai, *Danch* Orsolya és Veron közt pörös okmányok II. Ulászló parancsára a szerdahelyi pálosok zárdájában levő szekrényből kivétettek, átvizsgáltattak és ismét visszatétetvén, újra lepecsételtettek. Hit. (*N. R. A. 16. cs. 20. sz.*)

1520-ban a pálosok szerdahelyi rendháza birta *Chil*-t (Szilt), *Veresalmát, Gyarmatot* és *Péterfalvát*.

A *Ders* család szerdahelyi és más birtokait illető viszonyaira nézve a következő okmányok derítenek világosságot.

1385-ben Erzsébet királynő rendeletére osztozkodás történt szerdahelyi *Ders* Péter, János, Bertalan, Pál, István és Miklós, idősb Ders Miklós fiai közt, továbbá szerdahelyi *Ders* György fia Márton közt *Szerdahely, Fekete-Ut, Sarján, Drégne, Ondos, Gerencse, Ekemalom és Zárna stb. nevü falvakra és birtokokra nézve*, a kir. biztos és a pécsi káptalan meghatalmazottja előtt. Hit. (*U. o. 520. cs. 15. sz.*)

1397-ben kelt a somogyi konvent jelentése két pörös földre nézve. Az egyiknek neve *Jaksahorka*, a másiknak *Kechekura* volt a neve. Mind a kettő a szerdahelyi határban feküdt. A pör néhai szerdahelyi *Ders* Miklósnak

Pál és Miklós fiai közt folyt és nádori itélet szerint osztozkodással végződött. Hit. (*U. o. 603. cs. 33. sz.*)

1464-ben báthmonostori *Thythews* László nővére, Zsófia, néhai szerdahelyi *Bán* Márton neje, továbbá fia *Ders* István a zágrábi káptalan előtt *Thythews* László jogainak utódjai ellen tiltakoztak. Hit. (*U. o. 520. cs. 4. sz.*)

SZERED,

mezőváros egyházi épületeivel.

Szered Pozsonymegyében a Vág mellett Nagyszombattól 2 mértföldnyire fekszik. Földesura az *Eszterházy* család. Plébániai temploma a B. Szüz tiszteletére van szentelve.

1498-ban *Mozmohar* Mihály végrendeletében sz. *Mihály* kápolnájának fölépitésére 200 frtot, az isteni szolgálatot benne végző pap számára pedig házát és szőlejét hagyományozta. (*Eccles. Cam. 55. cs. 34. sz.*)

SZIGETVÁR,

mezőváros a szent-ferencziek kolostorával.

Szigetvár Somogyban Pécstől két mértföldnyire az Almás folyó mellett fekszik. Két városrészből áll, az ó és új városból. Várát *Zrinyi* Miklós hősi védelme és halála 1566-ban örökké emlékezetessé tette.

Szigeten a sz. ferencziek sz. Lászlóról nevezett tartományának zárdája és temploma van *páduai sz. Antal* tiszteletére. Alapitója és alapitási éve ismeretlen. — A sz. ferencziek szigeti zárdájukban egész 1552-ig maradtak. Ezen évben a törökök a zárdát lerombolták. — 1688-ban a szent-ferencziek *Vécsi* Gábor tábornok és szigetvári parancsnok kegyéből egy török mecsetet kaptak, melyet templommá alakitottak át s hozzá fából kolostort épitettek. Jelenlegi zárdájuk és templomuk 1736-ban adományokból épült. (*Schem. Ord. 1858. 19. l.*)

TELEGD (MEZŐ-),

mezőváros egyházi épületeivel.

Mező-Telegd, biharmegyei mezővárosban hajdan a *templariusoknak* rendházuk volt, melyet Kolonics állítása szerint 1335-ben *Telegdi* Csanád, esztergomi érsek kijavittatván, a *sz. ferenczieknek* ajándékozott. Ez azonban nagyon valószinütlennek látszik, minthogy a *templariusok* javait a *joanniták* kapták meg.

Telegden *benczés* apátság is volt, melyet azon 40 monostor közé szoktak sorozni, a melyeket a tatárok elpusztitottak és 1344-ben elégettek. (*Czinár II. 164.*)

TEREBES,

mezőváros a pálosok rendházával és a B. Szűz tiszteletére szentelt templomával.

1678-ban *Battyány* Borbála grófnő végrendeletet alkotott, melyben a pálosoknak, lelki nyugalmáért hetenkint mondandó két sz. mise fejében *Garam* (helyesebben Garany) zemplénmegyei várat és 1200 frtot hagyományozott. (*Eccl. Cam. 51. cs. 43. sz.*)

Hogy ezen rendelet foganatositva lett, onnan következik, mert mint fönebb (II. köt. 327. l.) emlitém, a terebesi pálosok birtokai között Garanyvára is elésorolva volt.

THALAD.

A pálosok rendháza és temploma sz. Erzsébet tiszteletére.

Thalad nevét ugyan semmiféle névtárban vagy földrajzi munkában nem találtam. Hogy Somogymegyében s a veszprémi egyházmegye területén feküdt, kitünik a thaladi pálos rendházra vonatkozó adatokból.

1324-ben a *Ráthóti* nemzetségből származó *Kreczer* Lőrincz fiai, János és László mesterek, rokonaikkal együtt a

thaladi pálosok sz. Erzsébet tiszteletére szentelt templomának, melyet a nevezettek atyja dotált, *Thalad* nevű birtokot ajándékozták, azzal a kikötéssel, hogy 3 malom, továbbá annyi föld, rét és erdő kivételével, a mennyi a zárda fentartására szükséges, Thalad nevű birtokukat még 86 évig birhassák, a mely határidő eltelte után, az egész birtokot, 1000 arany forint terhe alatt, a pálosoknak legyenek kénytelenek átengedni. Ezen ideiglenes adományzást 1373-ban Nagy Lajos király megerősitette.

1672-ben *Berzeviczy* Lajos, pápai pálos vicarius, gróf *Eszterházy* Ferencz ellen pert inditott, minthogy ez a *thaladi* és *petendi* monostort elfoglalta. (*Protoc. Paulin. 573. l.*)

THOLD (most TOLDI)

puszta, a pálosok rendházával.

A mi alapitási idejét illeti, valószinüleg a XIV. századra tehető. Annyi bizonyos, hogy a jelenleg *Toldi*-nak nevezett pusztán, Somogymegyében s a veszprémi egyházmegye területén feküdt. Mint a következő adatokból kitünik, számos és többféle adományt kapott.

1392-ben *Zámbó* Miklós *samasi* birtokát Somogyban a *tholdi* monostornak hagyományozta. Ezen hagyományzás itéletileg megsemmisittetett s a nevezett birtok 1397-ben *Samasi* Péternek, *Samasi* Tamás fiának és *Samasi* Imrének, Samasi György fiának adatott át. (*Prot. Paulin, 3. cs. 1. sz.*)

1419-ben Ugrin, László és János, sz. *Egyed* somogyi konventje előtt a tholdi rendháznak sz. *Péter* és *Pál* oltáránál naponkint mondandó sz. misékre *Seben* (talán *Szebény* baranyai) birtokukat ajándékozták. (*U. o. 2. cs. 4. sz.*)

1455-ben János, *Marchali* vajda fia, a *tholdi* pálosoknak 2, naponkint mondandó sz. misére örök birtokul *Kuthosd, Csertő*, Ági (Ág-erdő) somogymegyei birtokait adományozta; *Pathát, Bassádot, Keresztúrt, Nilvánt* (?) és *Pókhátit* (?) szintén Somogyban 3000 arany forinton való visszaválthatás kikötése mellett. Ugyanily czimen a nevezett pálosoknak adta még 3 kövü malmát 500 arany frt fejében,

végre *Andocs* falut, melyet már előbb adott át a szerzet birtokába.

Megjegyzendő, hogy ugyanezen jótevő a sz. Domonkos tiszteletére szentelt *marczali* zárdának és templomnak hetenkint mondandó szent misére 200 frtot, továbbá *Hazugvizén* malmot, *Pecsend* nevü dülőben *Disznósd* mellett földeket adományozott. (*U. o. 3. cs. 3. sz.*)

1480-ban *Fajzi* Gergely a tholdi pálosoknak *Echénben* birtokrészt adott. 1502-ben *Fajzi* Bernát Szőlősön sz. misére egy egész telket adományozott. Végre 1504-ben *Fajzi* János ugyancsak a pálosoknak szőlősi részét ajándékozta. (*U. o. 1. cs. 2., 3. sz. 3. cs. 4. sz.*)

1521-ben *Therjek* (Török) Gáspár szent-erzsébeti *Therjek* Illésnek és *Fajzi* Apollonia, Fajzi György leányának a fia szintén Szőlösön birtokot adományzott a tholdi pálosoknak. (*U. o. 1. cs. 5. sz.*)

1523-ban ugyanazon Therjek Gáspár minden szombaton Nagyboldogasszony tiszteletére mondandó sz. misére Szőlösön egy másik telket adományzott a tholdi pálos rendháznak. (*U. o. 1. cs. 6. sz.*) Ugyanazon évben *Miklós* atyja, a tholdi rendház vicariusa, a monostor szőlősi birtokát, melyet *Fajzi* János és *sz. erzsébeti Therek* (Therjek, Török?) adták a rendnek, 35 frttal megtoldta az *albai* keresztes vitézeknek adta *Keresztes-Ecsén* somogymegyei birtokért s a vele járó haszonélvezetekért. (*U. o. 1. cs. 7. sz.*)

1525-ben a *tholdi* pálosok, mint földesurak, beleegyezésöket adták abba, hogy eldesi *Tóth* Imre özvegye, Piroska asszony, a pálosok által szőlőnek adott erdő részletét elvesi *Csákán* Andrásnak 8 frt 25 denárért életfogytáig eladja azon kikötéssel, hogy ez utóbbi a pálosoknak a kilenczedet s a szokott ajándékokat, u. m. kappanokat és 8 kenyeret megadni tartozzék. (*U. o. 3. cs. 5. sz.*)

A tholdi pálos rendház elüljárói közöl emlittetnek 1418-ban *Tamás* vicarius; 1523-ban *János* atya, rendfőnök. (*U. o. 1. cs. 9. sz. — Acta Clar: Poson 43. cs. 39. sz.*)

TOKAJ,

mezőváros a kapuczinusok zárdájával.

A kapuczinusok tokaji zárdájáról már fennebb a II. köt. 333. l. szólottam. Itt fölemlitem még az ausztriai vegyes katonai biróság bizonyitványát 1774-ből, 625 frtnyi alapitvány felől, melyet *Pandasch* Károly, 1763. évi márczius 10-én kelt végrendeletében minden pénteken mondandó szent misére hagyományozott a tokaji kapuczinus zárda templom számára. (*Acta Conv. Cap. 28.*)

TORMOVA,

sz. Benedek-rendi apáczák apátsága.

Tormova neve jelenleg ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy Biharmegyében s a nagyváradi egyházmegye területén feküdt. Egyébiránt emlékeinkben csak annyi maradt fenn róla, hogy a B. Szüz tiszteletére volt szentelve, a mely név alatt I. Geyzának a *garammenti* (de iuxta Groni) benczés apátságát megalapitó levele 1075-ben emliti. (*Keresztúri, Episcop. Varad. I. 3.*)

TORDA.

Tekintélyes mezőváros Erdélyben, hasonnevü vármegyében a Körös partján. A város alatt másfél mértföldnyire egy patak fakad a Körösbe, a mely patak az u. n. *Tordahasadék* nevü barlangból ered. A tordai bányák már a rómaiak idejében hiresek voltak. (*Bel, Comp. 136. 137.*) Tordának történetére a következő adatok vetnek világot: 1551-ben *Vásárhelyi* György végrendeletet alkotott, melyben nejének, Anna asszonynak, 4038 frtból, mely összeggel adósa maga ő felsége vala, 300 frtot s a tordai határban egy *Paarda* nevü halastavat hagyott; *Erzsébet* nevü leányának pedig nászajándékul 100 frtot; végre fiának tordai házát, birtokát s többi halastavait hagyományozta. — Másolat. (*Acta Trans. 6. cs. 16. sz.*)

1591-ben *Báthory Zsigmond* fejedelem *Kállay* Báli[illegible] és mindkét nemü örökösei számára armalist adott, mel[illegible] nek értelmében Kállay a *polgári* rendből a *nemesibe* eme[illegible] tetett fel és Tordán, a *kolozsvári* utczában levő háza mi[illegible] den polgári terhek alól fölmentetett. (*U. o. 9. cs. 15.* [illegible] 9. §.)

UDVARHELY.

[illegible] székely mezőváros a hasonnevü székbe[illegible] melynek [illegible] fővárosa, északfelé Maros folyó, k[illegible] letről [illegible] és csiki szék által körülfogva. Vele egy[illegible] [illegible] *[illegible]* és *[illegible]* székek. Van kath. és hel[illegible] hitvallású gymnasiuma. (*[illegible] Comp. 155. l.*)

Van egy más *[illegible]* Közép-Szolnokban, mely[illegible] [illegible] neveznek. Ez utóbbira a k[illegible] [illegible]: 1599-ben ghimesi *Forgá*[illegible] Zsigmond és [illegible] között némely birtokrészekre néz[illegible] [illegible] (*Act. Trans. 5. cs. 34. sz.*) 156[illegible] [illegible] udvarhelyi jobbágyait mind[illegible] [illegible] fölmenté. (*U. o. 5. cs. 70.* [illegible]

VARANNÓ.

A [illegible] később a pálosok rendháza.

Varannó mezőváros Zemplénben a kassai egyházm[illegible] [illegible], Eperjestől pedig három mé[illegible] [illegible]. A [illegible], *Forgáchok* és *Szenti*[illegible] [illegible] birták Varannót. Plébániai te[illegible] [illegible] van szentelve.

A varannói [illegible] kolostor alapitását hom[illegible] [illegible] — 1480-b[illegible] [illegible] tartomá[illegible] [illegible] (*[illegible] Schem. Ord*[illegible] [illegible])

[illegible] *[illegible]-te*[illegible] [illegible] *Anna-oltá*[illegible] [illegible] s a zárdának sz[illegible] [illegible] (*[illegible] 33. sz.*)

Midőn Luther tana e vidéken is gyökereket vert, a sz. ferencziek zárdájukat kénytelenek voltak elhagyni; minek következtében, a mivel birtak, Luther hivei kezére került. 1654-ben homonnai *Drugeth* György több várnak, a többi közt *Homonna-* és *Varannónak* is birtokába helyeztetett be. (*N. R. A. 898. cs. 46. sz.*) — 1673-ban kelt *Eszterházy* Mária grófnő *Drugeth* György özvegyének alapitó levele, mely szerint a plébánia s temploma, melyet addig a lutheránusok birtak, a pusztulásnak indult *sz. ferenczi* zárdával és egy másik új épülettel együtt, melyben a kath. plébános lakott, továbbá *Visnyó* és *Izsép* birtokok a patronatusi joggal együtt a leleszi convent előtt a pálosokra ruháztatott át, a mely átruházást I. Lipót király és az esztergomi biboros érsek is megerősitette. (*Conv. Paul. Egyetlen csomag, 3. és 5. sz.*)

A pálosok következő adományokat kaptak s jogaik biztositására következő intézkedések történtek: 1681-ben *Putnoky* Ferencz bizonyitványt adott arról, hogy *Hártyán* András betegágyán őt megbizta, miszerint a *varannói* pálosok templomát 2000 tallér erejéig kijavittassa és jó karban tartassa. (*U. o. 7. sz.*) — 1687-ben *Károlyi* János, sárospataki kormányzó tanuskodott aziránt, hogy *Rozgonyi* Mihály tolcsvai predikátor a *varannói* pálosoknak 600 frtnyi kárt okozván, ennek megtéritése végett nevezett kártevőnek a tolcsvai *Előhegyen* fekvő szőlejét 300 frt értékéig, másik szintén tolcsvai szőlejét 200 frtig és 6 ökrét 100 frt erejéig lefoglalta. (*U. o. 8. sz.*)

1740-ben *Kuntár* József a varannói pálos rendház perjele elismervényt adott ki arról, hogy azon 100 frt fejében, melyet *Turánszky*, néhai férjezett *Szikszay* Anna asszony a pálosok templomának hagyományozott, hozzá számitva még a temetési költségeket is, a nevezett özvegynek *varannó-csemernyei* 180 frt értékü belső- és külsőségét birtokába vette azon föltétellel, hogy ha nevezett hagyományzónak örökösei a fenkitett összeget lefizetik, ama birtokot bármikor is átvehetik. Ered. (*N. R. A. 1396. cs. 36. sz.*) — 1744-ben *Pongrácz* Ignácz varannói perjel biztosságot szerzett az iránt, hogy a varannói rendház *varannó-csemernyei* birtokát, melyet saját pénzén szerzett, egyesség utján

tovább adományozhatja. — Ugyanazon évben *Okolicsányi* Zsigmond 5000 frt értékű birtokát, melyet *Bornemisza* Antaltól vett, a hozzátartozókkal együtt a varannói pálosoknak adta, kikötvén, hogy minden héten két sz. misét szolgáljanak és őt szolgájával eltartsák s betegségében ápolják. — 1749-ben ugyanazon *Okolicsányi* fentebbi adományzását megerősíté, továbbá egy 3-ik sz. misére összes ingó és ingatlan javait a pálosokra ruházta át. (*U. o. 11. 12. 14. sz.*)

A varannói pálosok ezeken kivül birtak még egy korcsmát és 13 jobbágyot, továbbá birtokrészeket *Volyánban, Bányácskán, Veheyen* (talán Vehéczen), végre a *lomniczi* pusztát Zemplénben, és más apróságokat.

A pálosok eltörlésével a varannói rendház birtokai *Varannón, Hosszumezőn, Zamuthon,* a *lomniczi* puszta, továbbá egész *Visnyó, Kolbása, Priszlop, Osztrozsnicza* és *Brezovacz,* Zemplénben a vallás alapba lőnek beolvasztva; 1821-ben pedig az eperjesi gör. kath. püspökségnek, illetőleg az akkori püspöknek, *Tarkovics* Györgynek adattak át. (*N. R. A. 1870. cs. 8. sz.*)

VÉGLES.

A jeruzsálemi sz. sir őrei.

Véglesvárallya, melyről Pázmány is megemlékszik, előbb az esztergomi, most a beszterczebányai egyházmegye területén, Ó-Zólyomtól keletfelé egy mértföldnyire fekszik. Végles váráról Bél (*Notit. Hung. II. köt. 491. l.*) bővebben értekezik s a többi közt azt állitja, hogy a falak alapjai sokkal régiebbek, hogy sem *Mátyás* király korára tehetők volnának. — *Szentiványi* Végles várát a keresztes vitézek rendjének tulajdonitja, mit *Czinár* is (II. k. 192. l.) valószinűnek tart. A vár kápolnája sokkal nagyobb, mint a vár arányai szerint várni lehetne; a mi arra látszik mutatni, hogy nem egyes ember lakta, hanem, mint Szentiványi és Czinár hiszik, a sz. sir keresztesei.

Zsigmond király ideje óta egész a XVII. századig a véglesi vár igen sokszor volt kénytelen urat cserélni.

Ez időbeli urai közől ismeretes *Csáky* László, a ki Végles várát, daczára *Pázmány* Péter ellenzésének, 1636-ban birtokul kapta.

VERES-MÁRTH.

A pálosok rendháza.

A pálosok veres-márthi rendházát Hevesmegyében Szentiványi szerint (*Dissert. paral. 119. l.*) 1302-ben a *Csobánka* család alapitotta. A monostor temploma *sz. Mária* tiszteletére volt szentelve.

1356-ban a veres-marthi pálosok birtokrészeket kaptak *Bene*, hevesmegyei falu, most puszta határában, két malommal. E javadalomnak határait 1400-ban *Bebek* Detrik újra körüljáratta, mely után a pálosok az egri káptalan előtt új behelyezést nyertek.

1441-ben *V. László* király a veres-marthi pálos rendháznak adományozta *Fügedet* Hevesmegyében, a melybe a rend tényleg be is helyeztetett.

1461-ben *Debrői* Imre *Vasán* (talán Varsány) birtokát egészen, továbbá *Lőrinczi* birtokának felét, a behelyezést a budai káptalan előtt eszközölvén, szintén a veresmarthi pálosoknak adományozta.

1496-ban *Kanizsai* György a veresmarthi pálosoknál *benei* birtokát elzálogositotta.

Végre 1501-ben II. Ulászló a veresmarthi pálosok számára védlevelet adott ki. (*Eccl. Cam. 56. 67. cs. 1. sz.*)

VETAHIDA.

A pálosok rendháza és temploma sz. Miklós tiszteletére.

Vetahida, vagy mint mások akarják, *Bethahida* nevű hely jelenleg ismeretlen. Némely történetirók szerint Somogymegyében *Somogyvár* mellett s a hasonnevű patak partján feküdt, és 1310-ben *Gyöghi* Péter, ki később a rendház perjelévé lett, alapitotta. (*Benger, Chronotax. V. fej. 18. sz. Szentiványi, Cath. LIV.*)

A vetahidai pálosok következő adományokat kaptak:

1454-ben János, Miklós és Gergely, Pál mester fiai *machi* (Somogy) birtokukat adták a rendháznak. (*Acta Paulinorum, 1. cs. 1. sz.*)

1494-ben *Vechési* János plebános a vetahidai pálosoknak hagyományozta breviáriumát, asztalát, három boros edényt, két lovat két csikóval, két borjas tehenet, a *merenyei* szőlőhegyen levő szőlő után kilenczedet, egy kazal buzát, egy csomó szénát, 1 szekeret, 2 kaszát, egy kádat, 2 ólomból való kupát, szóval háztartásának minden eszközeit ruháival és drágaságaival együtt. (*U. o. 2. cs. 2. sz.*)

1521-ben machi *Veréb* Simon özvegye, Ilona asszony, machi *Kalmár* Demjén nővére és végrendeletének végrehajtója, bizonyságot tett az iránt, hogy nevezett Demjén bátyja a vetahidai pálosoknak machi telkét és szőlejét hagyományozta. (*U. o. 1. cs. 8. sz.*)

1523-ban néhai *Fejér* Imre fia Imre Somogyvárott a *Harság* nevü hegyen a somogyi konvent előtt a vetahidai pálosoknak szőlőt adományozott. (*U. o. 2. cs. 3. sz.*)

1524-ben Tamás pap tanuskodott az iránt, hogy *Perneszy* Miklós végrendeletének többi intézkedései közt a *kis-beréni* pálosoknak, az atyja, *Perneszy* Imre által naponkint mondandó sz. misékre évenkint kirendelt adomány helyett, örök alapitványul *kis-beréni* részét és két ezüst kelyhet hagyományozott. Az atyja által évenkint kirendelt adomány 100 akó borból, 20 köböl buzából és két oldal szalonnából állott. (*U. o. 2. cs. 4. sz.*)

1536-ban vizsgálat történt machi *Fölstökő* Demjén hagyománya ügyében, mely szerint a vetahidi pálosoknak Machon egy telket adományozott. (*U. o. 1. cs. 9. sz.*)

1538-ban *Dedy* Márton, hidasi lakos, *Somogyvárott* a *középnesti* dülőben fekvő szőlejét szintén a vetahidi pálosoknak ajándékozta. (*U. o. 2. cs. 6. sz.*)

1542-ben a somogyi konvent előtt történt bevallás szerint néhai fajzi *Fajzy* János özvegye, Anna asszony, *akazi* és *kürtösi* jószágait (Somogy) a pálosoknak adományozta minden pénteken mondandó sz. misére. (*U. o. 2. cs. 8. sz.*)

A mi a vetahidai pálos rendház peres ügyeit illeti, ezekre nézve a következő adatok vetnek világot.

1429-ben a *szalavári* konvent előtt vizsgálat történt gersei *Pethő* László, gersei Pethő János fia ellen, a ki a pálosok sz. *Miklósról* nevezett rendháza tulajdonát képező 70 kaszás rétet és 24 hold földet elfoglalt. (*U. o. 2. cs. 1. sz.*)

1482-ben választott birák egy a machi határban a *Tengelvize* mellett fekvő malmot, melyet a vetahidai pálosoknak *Mihάldi* János és Miklós végrendeletileg hagyományoztak, *Miklói* Dávid ellenében az emlitett pálosoknak itélték oda, a somogyi konvent előtt, mely beleegyezését adta. (*U. o. 1. cs. 4. sz.*)

1492-ben *Tamás*, vetahidai perjel az *albai* keresztesek konventje előtt tiltakozott *Chator* György végrendeletének azon intézkedése ellen, mely szerint a vetahidai pálos rendház *machi* uralmát, melyet *Chator* György 32 köböl búza évi bérlet fejében élethosszáig csak bérben birt, örököseinek hagyományozta. (*U. o. 6. sz.*)

1537-ben *Perneszy* Egyed egy *kis-beréni* nemesi birtokot erőszakkal elfoglalt, a miért is törvényes kereset alá került. (*U. o. 2. cs. 5. sz.*)

1542-ben *Miklós*, vetahidai perjel tiltakozott enyingi *Török* Bálint ellen, hogy a rendháznak *Machon* levő nemesi birtokát egy szőlővel együtt, melyet machi *Fölstökő* Demjén és neje Krisztina hagyományoztak a pálosoknak, erőszakkal elfoglalta és néhai *Kiss* János Székesfehérvárott lakó fiának *Kiss* Ambrusnak és örököseinek ajándékozta. (*U. o. 1. cs. 10. sz.*)

VITUHU.

Benczés apátság.

A vituhui (?) benczés apátság a csanádi egyházmegye területén feküdt. Róla Fejér (Cod. Dipl. III. köt. 1.) kutatásai nyomán csak annyit tudunk, hogy 1219-ben III. Honorius pápa a *vituhui benczéseket* illetőleg, a kik a

szent edényekből pénzt vervén s az apátság javadalmait elpocsékolván, szétmenekültek, vizsgálatot rendelt az iránt, vajjon azon *kanonokok*, kik a nevezett benczések helyére jöttek, ezeknek ellátásáról gondoskodtak-e. 1221-ben ugyanazon pápa a vituhui benczések monostorába a király által behelyezett kanonokokat annak birtokában megerősíté.

NÉV- és TÁRGYMUTATÓ.

A.

B.

C.

E.

F.

G.

H.

K.

M.

N.

O.

P.

R.

Ș.

T.

U.

V.

W.

Z.